

PRIRUČNIK

Priručnik o europskom antidiskriminacijskom pravu

Izdanje iz 2018.



COUNCIL OF EUROPE



Rukopis ovog priručnika završen je u veljači 2018.

Ažuriranja će kasnije biti dostupna na internetskim stranicama Agencije za temeljna prava (FRA) fra.europa.eu i u izborniku „Sudska praksa“ internetskih stranica Europskog suda za ljudska prava echr.coe.int.

Fotografije (naslovnica i unutrašnjost): © iStockphoto

© Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe, 2020.

Umnožavanje je dopušteno uz uvjet navođenja izvora.

Za uporabu ili reprodukciju fotografija ili drugih materijala koji nisu zaštićeni autorskim pravom Agencije Europske unije za temeljna prava/Vijeća Europe potrebno je tražiti dopuštenje izravno od nositelja autorskih prava.

Ni Agencija Europske unije za temeljna prava/Vijeće Europe ni bilo koja osoba koja djeluje u ime Agencije Europske unije za temeljna prava/Vijeće Europe ne odgovaraju za moguću uporabu informacija u nastavku.

Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije, 2020.

Vijeće Europe: ISBN 978-92-871-9806-8

FRA – print: ISBN 978-92-9474-849-2

FRA – web: ISBN 978-92-9474-848-5

doi:10.2811/796638

doi:10.2811/57565

TK-07-17-108-HR-C

TK-07-17-108-HR-N

Ovaj je priručnik sastavljen na engleskom jeziku. Europski sud za ljudska prava (ESLJP) nije odgovoran za kvalitetu prijevoda na druge jezike. Stajališta izražena u ovom priručniku nisu obvezujuća za ESLJP. U Priručniku se navode upućivanja na različite komentare i priručnike o Europskoj konvenciji o ljudskim pravima. ESLJP nije odgovoran za njihov sadržaj, a njihovo uključivanje na popis ne znači da on na bilo koji način odobrava te publikacije. Drugi priručnici o Konvenciji navedeni su na internetskim stranicama knjižnice ESLJP-a na: echr.coe.int/Library.

Priručnik o europskom antidiskriminacijskom pravu

Izdanje iz 2018.

Predgovor

U siječnju 2010. Europski sud za ljudska prava i Agencija Europske unije za temeljna prava odlučili su zajednički sastaviti priručnik o europskoj sudskej praksi u području nediskriminacije. Zadovoljstvo nam je predstaviti novu verziju tog priručnika koja sadržava ažurirane primjere iz relevantne sudske prakse i bolje je strukturirana.

Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona, Povelja Europske unije o temeljnim pravima postala je pravno obvezujuća. Osim toga, Ugovorom se predviđa pristupanje EU-a Europskoj konvenciji o ljudskim pravima. U tom kontekstu, bolje poznavanje zajedničkih načela koja su razvili Sud Europske unije i Europski sud za ljudska prava neophodno je za pravilnu nacionalnu provedbu jednog od ključnih aspekata europskog prava u području ljudskih prava: standardâ u pogledu nediskriminacije. Nadalje, rad FRA-e temelji se na Programu održivog razvoja do 2030. i posvećen je načelima univerzalnosti i jednakosti te načelu da nitko ne bi trebao biti zapostavljen. U tom se kontekstu u Priručniku promiču ciljevi održivog razvoja br. 5 (postizanje rodne ravnopravnosti i jačanje položaja svih žena i djevojčica), 10 (smanjivanje nejednakosti unutar i između zemalja) i 16 (promicanje pravednih, miroljubivih i uključivih društava).

Priručnik je zamišljen kao pomoć pravnim stručnjacima koji nisu specijalizirani za područje antidiskriminacijskog prava te služi kao uvod u ključna pitanja u tom području. Namijenjen je odvjetnicima, sucima, tužiteljima, socijalnim radnicima i drugima koji rade s nacionalnim tijelima, nevladinim organizacijama (NVO-i) i drugim tijelima koja se mogu suočiti s pravnim pitanjima povezanim s diskriminacijom.

S obzirom na opsežnu sudskej praksu koju su u području nediskriminacije razvili Europski sud za ljudska prava i Sud Europske unije, čini se korisnim predstaviti ažuriran i pristupačan priručnik namijenjen pravnim stručnjacima, odnosno sucima, tužiteljima, odvjetnicima i službenicima tijela kaznenog progona, u državama članicama EU-a i Vijeća Europe i šire. Konkretno, oni koji su na prvoj liniji borbe za zaštitu ljudskih prava moraju biti svjesni načela nediskriminacije kako bi ih mogli učinkovito primjenjivati u praksi. Odredbe o zabrani diskriminacije svoju primjenu u praksi nalaze na nacionalnoj razini te upravo tu, na terenu, problemi postaju vidljivi.

Zahvaljujemo dr. Magdaleni Jankowskoj-Gilberg i dr. Dagmari Rajskej na njihovu doprinosu izradi ovog ažuriranog priručnika. Zahvaljujemo i svima koji su tijekom njegove izrade davali svoje primjedbe i podršku, a posebno Uredu visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava i Odjelu Vijeća Europe za Europsku socijalnu povelju. Zahvalni smo i na podršci u vidu dokumenata koju nam je pružio Sud Europske unije.

Roderick Liddell

Tajnik Europskog suda
za ljudska prava

Michael O'Flaherty

Direktor Agencije Europske unije
za temeljna prava

Sadržaj

PREDGOVOR	3
KRATICE	9
KAKO SE KORISTITI OVIM PRIRUČNIKOM	11
1. UVOD U EUROPSKO ANTIDISKRIMINACIJSKO PRAVO: KONTEKST, RAZVOJ I KLJUČNA NAČELA	15
1.1. Kontekst i temelji europskog antidiskriminacijskog prava	16
Ključne točke	16
1.1.1. Vijeće Europe: razvoj antidiskriminacijskog prava	18
Ključna točka	18
1.1.2. Europska unija: razvoj antidiskriminacijskog prava	20
Ključne točke	20
1.1.3. Europsko antidiskriminacijsko pravo i ugovori UN-a o ljudskim pravima	24
Ključne točke	24
1.2. Tko je zaštićen europskim antidiskriminacijskim pravom?	27
Ključne točke	27
1.3. Područje primjene Europske konvencije o ljudskim pravima: članak 14. i Protokol br. 12	29
Ključne točke	29
1.3.1. Prava obuhvaćena Europskom konvencijom o ljudskim pravima	29
1.3.2. Područje primjene pravâ iz Europske konvencije o ljudskim pravima	30
1.3.3. Protokol br. 12 uz ECHR	33
1.4. Područje primjene antidiskriminacijskog prava EU-a	34
Ključne točke	34

2. KATEGORIJE DISKRIMINACIJE	39
Ključna točka	42
2.1. Izravna diskriminacija	43
Ključne točke	43
2.1.1. Nepovoljnije postupanje	44
2.1.2. Usporedni čimbenik	44
2.1.3. Uzročnost	50
2.1.4. Diskriminacija na temelju povezanosti	51
2.2. Neizravna diskriminacija	53
Ključne točke	53
2.2.1. Neutralno pravilo, kriterij ili praksa	54
2.2.2. Znatno nepovoljniji učinak na zaštićenu skupinu	56
2.2.3. Usporedni čimbenik	58
2.3. Višestruka i interseksijska diskriminacija	60
Ključne točke	60
2.4. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju	65
2.4.1. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju u okviru direktiva EU-a o zabrani diskriminacije	65
Ključna točka	65
2.4.2. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju u okviru ECHR-a i Europske socijalne povelje	68
2.5. Posebne ili konkretne mjere	70
Ključne točke	70
2.6. Zločin iz mržnje	82
Ključna točka	82
2.7. Govor mržnje	87
Ključna točka	87
3. OPRAVDANJE ZA NEPOVOLJNIJE POSTUPANJE U EUROPSKOM ANTIDISKRIMINACIJSKOM PRAVU	93
3.1. Primjena objektivnog opravdanja u skladu s ECHR-om	95
Ključne točke	95
3.2. Primjena objektivnog opravdanja u skladu s pravom EU-a	96
Ključna točka	96

3.3. Posebni razlozi za opravdanje u pravu EU-a	98
Ključne točke	98
3.3.1. Stvarni uvjet za obavljanje zanimanja	99
3.3.2. Vjerske institucije	104
3.3.3. Iznimke na temelju dobi	105
4. ODABRANA PODRUČJA ZAŠTITE	113
Ključna točka	117
4.1. Zapošljavanje	117
4.2. Pristup socijalnoj skrbi i socijalnoj sigurnosti	126
4.3. Obrazovanje	134
4.4. Pristup robi i uslugama, uključujući stanovanje	137
4.5. Pristup pravosuđu	144
4.6. „Osobna” sfera: privatni i obiteljski život, posvojenje, dom i brak ..	146
4.7. Sudjelovanje u politici: sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja te slobodni izbori	154
4.8. Kaznenopravna pitanja	157
5. PRAVNO ZAŠTIĆENE OSNOVE	161
Ključne točke	167
5.1. Spol	168
5.2. Rodni identitet	178
Ključne točke	178
5.3. Spolna orijentacija	183
5.4. Invaliditet	189
5.5. Dob	197
5.6. Rasa, etničko podrijetlo, boja kože i pripadnost nacionalnoj manjini	203
5.7. Državljanstvo ili nacionalno podrijetlo	209
Ključne točke	209
5.8. Vjera ili uvjerenje	218
5.9. Socijalno podrijetlo, rođenje i imovina	224
5.10. Jezik	226
5.11. Političko ili drugo mišljenje	230
5.12. „Druga okolnost”	232

6. POSTUPOVNA PITANJA U OKVIRU ANTIDISKRIMINACIJSKOG PRAVA	237
Ključne točke	238
6.1. Prebacivanje tereta dokazivanja	239
6.2. Okolnosti koje nisu važne za utvrđivanje diskriminacije	247
6.3. Uloga statističkih i drugih podataka	250
6.4. Provedba antidiskriminacijskog prava	256
Ključne točke	256
SUDSKA PRAKSA	261
KAZALO	285
POPIS PRAVNIH TEKSTOVA	305
NAPOMENE O UPUĆIVANJIMA	307

Kratice

CEDAW	Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena
CFI	Opći sud
CoE	Vijeće Europe
CRC	Konvencija o pravima djeteta
CRPD	Konvencija o pravima osoba s invaliditetom
CST	Službenički sud Europske unije
DTZ	državljanin treće zemlje
ECHR	Europska konvencija o ljudskim pravima (puni naziv: Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda)
ECRI	Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti
ECSR	Europski odbor za socijalna prava
ESLJP	Europski sud za ljudska prava
ESC	Europska socijalna povelja
EU	Europska unija
HRC	Odbor za ljudska prava
ICCPR	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
ICERD	Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
ICESCR	Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima
ICJ	Međunarodni sud
MVO	međuvladina organizacija
ODLJP	Opća deklaracija o ljudskim pravima
Povelja EU-a	Povelja Europske unije o temeljnim pravima
Sud EU-a	Sud Europske unije (do prosinca 2009. Sud Europskih zajednica)
UEU	Ugovor o Europskoj uniji
UFEU	Ugovor o funkcioniranju Europske unije
UN	Ujedinjeni narodi

Kako se koristiti ovim priručnikom

U ovom se priručniku pruža pregled ključnih aspekata antidiskriminacijskog prava u Europi, uz konkretna upućivanja na zabranu diskriminacije predviđenu u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima (ECHR) Vijeća Europe, kako je tumači Europski sud za ljudska prava (ESLJP), kao i pravu Europske unije, kako ga tumači Sud Europske unije (Sud EU-a).

U priručniku se prepoznaje važnost načela nediskriminacije jer ono utječe na uživanje svih drugih ljudskih prava. Svrha je antidiskriminacijskog prava omogućiti svakom pojedincu jednak i pravedan pristup mogućnostima koje nudi društvo.

Priručnik je zamišljen kao pomoć pravnim stručnjacima koji nisu specijalizirani za područje antidiskriminacijskog prava te služi kao uvod u ključna pitanja u tom području. Namijenjen je odvjetnicima, sucima, tužiteljima, socijalnim radnicima i osobama koje rade s nacionalnim tijelima, nevladinim organizacijama (NVO-i) i drugim tijelima koja se suočavaju s pravnim pitanjima povezanim s diskriminacijom. Priručnik može biti koristan i za pravna istraživanja ili zastupanje javnih interesa. Osmišljen je tako da se stručnjacima omogući da odmah pronađu konkretne odjeljke teme koje traže, odnosno nije potrebno čitati priručnik kao cjelinu.

Priručnik je referentan dokument o europskom antidiskriminacijskom pravu koji objašnjava kako je svako pitanje uređeno pravom EU-a i Europskom konvencijom o ljudskim pravima (ECHR). Po potrebi se navode i upućivanja na Europsku socijalnu povelju, druge instrumente Vijeća Europe te međunarodne ugovore sklopljene pod okriljem Ujedinjenih naroda koji se odnose na zabranu diskriminacije.

Pravo Europske konvencije o ljudskim pravima opisuje se uglavnom u okviru odabrane sudske prakse Europskog suda za ljudska prava. Propisi proizašli iz prava EU-a predstavljaju se preko zakonodavnih mjera (direktiva o zabrani diskriminacije), relevantnih odredbi Ugovorâ EU-a, Povelje Europske unije o temeljnim pravima (Povelja EU-a) i sudske prakse Suda EU-a.

Sudska praksa koja se opisuje ili je navedena u ovom priručniku pruža primjere iz opsežnog korpusa sudske prakse ESLJP-a i Suda EU-a. Koliko je to moguće s obzirom na njegov ograničeni opseg i uvodnu narav, ovaj priručnik obuhvaća promjene u propisima uvedene do travnja 2017., a kada je to bilo moguće,

uključene su i kasnije promjene. Prednost se daje novijoj sudskoj praksi, iako se kad je to potrebno navode i najvažniji stariji predmeti. Kako bi se izbjegla svaka zabuna, u priručniku se na Sud Europskih zajednica upućuje kao na Sud EU-a, čak i za odluke donesene prije prosinca 2009. Budući da brojni predmeti uključuju nekoliko različitih aspekata obuhvaćenih ovim priručnikom, odjeljak u kojem se raspravlja o određenom predmetu odabran je subjektivno.

Svakim poglavljem obuhvaća se određena tema, a unakrsna upućivanja na druge teme i poglavlja omogućuju potpunije razumijevanje primjenjivog pravnog okvira i relevantne sudske prakse. Na početku svakog poglavlja nalazi se tablica u kojoj se navode pitanja obuhvaćena tim poglavljem. U tablici se navode i primjenjive pravne odredbe u okviru dvaju odvojenih europskih sustava te popis relevantne sudske prakse Suda EU-a i ESLJP-a. U poglavlju se zatim predstavljaju pravne odredbe iz svakog sustava povezane s temom na koju se poglavlje odnosi. Na taj način čitatelji mogu saznati po čemu su ta dva pravna sustava slična, a po čemu se razlikuju. Stručnjaci u državama koje nisu članice Europske unije, ali su članice Vijeća Europe te stoga ugovorne strane Europske konvencije o ljudskim pravima, u odjeljcima koji se odnose na Vijeće Europe mogu izravno doći do informacija relevantnih za njihove zemlje. Stručnjaci u državama članicama EU-a morat će se koristiti obama odjeljcima jer su te države obvezane i jednim i drugim pravnim poretkom.

Osim toga, na početku svakog odjeljka navedene su ključne točke.

U uvodnom dijelu priručnika ukratko su opisana ta dva pravna sustava, uspostavljena pravom Vijeća Europe i pravom EU-a. U poglavlju 1. objašnjavaju se kontekst i temelji europskog antidiskriminacijskog prava te se predstavlja područje primjene u pogledu osoba i materijalno područje primjene obaju sustava.

U poglavlju 2. utvrđuje se kada se razlike u postupanju smatraju diskriminirajućima. Naglasak je na kategorijama diskriminacije (kao što su izravna i neizravna diskriminacija, uznemiravanje ili poticanje na diskriminaciju, zločin iz mržnje i govor mržnje). Nakon toga, poglavlje 3. govori o mogućim opravdanim razlozima za različito postupanje.

U poglavlju 4. predstavlja se načelo nediskriminacije iz perspektive različitih područja života, među ostalim zapošljavanja, pristupa socijalnoj skrbi i sigurnosti, obrazovanja, privatnog i obiteljskog života.

U poglavlju 5. analiziraju se osnove diskriminacije kao što su spol, rodni identitet, spolna orijentacija, invaliditet, dob, rasa, etničko podrijetlo, nacionalno podrijetlo te vjera ili uvjerenje.

Poglavlje 6. bavi se postupovnim pitanjima u okviru antidiskriminacijskog prava. Posebna se pozornost posvećuje prebacivanju tereta dokazivanja. Pojašnjena su i druga pitanja povezana s dokazivanjem, kao što su uloga statističkih i drugih podataka.

Elektronička verzija priručnika sadržava poveznice na sudsku praksu i zakonodavstvo EU-a. Poveznice na izvore prava EU-a upućuju čitatelja na stranice s pregledom sadržaja na portalu EUR-Lex s kojih se predmet ili zakonodavni akt može otvoriti na bilo kojem jeziku EU-a. Poveznice na sudsku praksu ESLJP-a i Europskog odbora za socijalna prava (ECSR) vode na bazu podataka HUDOC, koja je dostupna na engleskom i francuskom jeziku. Za neke su predmete dostupni prijevodi na druge jezike.

1

Uvod u europsko antidiskriminacijsko pravo: kontekst, razvoj i ključna načela

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Povelja o temeljnim pravima, članak 20. (jednakost pred zakonom) i članak 21. (nediskriminacija) UEU, članak 2., članak 3. stavak 3., članak 9. UFEU, članak 10. Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ) Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ) Sud EU-a, C-571/10, <i>Kamberaj/IPES</i> (veliko vijeće), 2012. Sud EU-a, C-236/09, <i>Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL/Conseil des ministres</i> (veliko vijeće), 2011.	Jednakost i nediskriminacija	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 12, članak 1. (opća zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E, Protokol kojim se uspostavlja sustav kolektivnih žalbi Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija) Konvencija o suzbijanju trgovanja ljudima Konvencija o pristupu službenim dokumentima Protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini ESLJP, <i>Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije</i> (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 2017. ESLJP, <i>Pichkur protiv Ukrajine</i>, br. 10441/06, 2013. ESLJP, <i>Savez crkava „Riječ života“ i dr. protiv Hrvatske</i>, br. 7798/08, 2010.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
UFEU, članak 18. Direktiva o pravu na spajanje obitelji (2003/86/EZ) Direktiva o državljanima trećih zemalja s dugotrajnim boravištem (2003/109/EZ)	Nediskriminacija na temelju državljanstva i imigrantskog statusa	

U ovom se uvodnom poglavlju opisuju početci antidiskriminacijskog prava u Europi. Na samom je početku važno napomenuti da su nacionalni suci i tužitelji obvezni primjenjivati jamstva predviđena Europskom konvencijom o ljudskim pravima (ECHR) te ona utvrđena u direktivama EU-a o zabrani diskriminacije, bez obzira na to pozove li se na njih stranka u postupku. To proizlazi iz pravnih načela utvrđenih u svakom od sustava, kao što je izravan učinak prava EU-a u državama članicama EU-a i izravna primjenjivost Europske konvencije o ljudskim pravima¹, što znači da je moraju poštovati sve države članice EU-a i Vijeća Europe.

1.1. Kontekst i temelji europskog antidiskriminacijskog prava

Ključne točke

- Zaštita od diskriminacije u Europi uključena je u pravo EU-a, kao i u pravo Vijeća Europe.
- Ta dva sustava djeluju odvojeno, ali mogu utjecati jedan na drugi svojom sudskom praksom.

Pojam „europsko antidiskriminacijsko pravo” podrazumijeva da postoji jedinstven sustav pravila o zabrani diskriminacije koji se primjenjuje u cijeloj Europi. Međutim, taj sustav čine različiti izvori. Ovaj se priručnik temelji uglavnom na pravu Vijeća Europe (s naglaskom na ECHR-u) i EU-a. Ta dva sustava imaju različito podrijetlo, strukturu i ciljeve.

¹ Vidjeti Sud EU-a, C-555/07, *Seda Küçükdeveci/Swedex GmbH & Co. KG* (veliko vijeće), 19. siječnja 2010.

Iako sustavi djeluju odvojeno, uvelike su povezani. Sud Europske unije upućuje na ECHR² i Europsku socijalnu povelju³ kao na izvore smjernica za tumačenje prava EU-a. Na oba se akta upućuje i u okviru Ugovorâ EU-a: u članku 6. stavku 3. Ugovora o Europskoj uniji (UEU) izričito se upućuje na ECHR kao na oslonac za razvoj temeljnih prava u EU-u; u članku 52. stavku 3. Povelje EU-a utvrđeno je da su značenje i opseg primjene odgovarajućih prava iz Povelje jednaki onima iz ECHR-a⁴ (iako pravo EU-a može pružiti širu zaštitu). U članku 151. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (UFEU) i preambuli Povelje EU-a spominje se Europska socijalna povelja. U svojoj sudskoj praksi Europski sud za ljudska prava (ESLJP) i Europski odbor za socijalna prava (ECSR) upućuju na zakonodavstvo EU-a i sudsku praksu Suda EU-a⁵.

Pravo EU-a i Europska konvencija o ljudskim pravima blisko su povezani. Sve države članice EU-a ugovorne su strane ECHR-a, a Sud EU-a u ECHR-u pronalazi oslonac za utvrđivanje opsega zaštite ljudskih prava u okviru prava EU-a. U Povelji Europske unije o temeljnim pravima također se odražava niz prava iz ECHR-a (ali Povelja nije ograničena na njih). Stoga je pravo EU-a u velikoj mjeri usklađeno s ECHR-om. Međutim, ako pojedinac želi podnijeti pritužbu na EU i njegov propust u pogledu jamčenja ljudskih prava, nema pravo pokrenuti postupak protiv EU-a kao takva pred Europskim sudom za ljudska prava. Umjesto toga pojedinci mogu podnijeti pritužbu pred nacionalnim sudovima, koji zatim mogu uputiti predmet Sudu EU-a u okviru prethodnog postupka, ili mogu neizravno podnijeti pritužbu na EU pred ESLJP-om pokretanjem postupka protiv određene države članice.

Ugovor iz Lisabona uključuje odredbu kojom se propisuje da će EU pristupiti ECHR-u kao samostalna stranka, a Protokolom br. 14. uz ECHR uvodi se izmjena kojom se to omogućuje. Još nije jasno kad će do toga doći i kakav će u budućnosti biti odnos između Suda EU-a i ESLJP-a.

2 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, C-510/11 P, *Kone Oyj i dr./Europska komisija*, 24. listopada 2013., t. 20.–22.

3 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, spojeni predmeti C-395/08 i C-396/08, *Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)/Tiziana Bruno i Massimo Pettini i Daniela Lotti i Clara Matteucci*, 10. lipnja 2010., t. 31.–32.

4 Vidjeti i članak 53. Povelje Europske unije o temeljnim pravima i njezinu preambulu.

5 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Biao protiv Danske*, br. 38590/10 (veliko vijeće), 24. svibnja 2016.

1.1.1. Vijeće Europe: razvoj antidiskriminacijskog prava

Ključna točka

- Načelo nediskriminacije ugrađeno je u nekoliko ugovora Vijeća Europe.

Vijeće Europe međuvladina je organizacija koja je izvorno uspostavljena nakon Drugog svjetskog rata radi promicanja, među ostalim, vladavine prava, demokracije, ljudskih prava i socijalnog razvoja (vidjeti preambulu i članak 1. Statuta Vijeća Europe). Države članice Vijeća Europe 1950. donijele su Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te su pozvale ESLJP na podršku u postizanju tih ciljeva. Europska konvencija o ljudskim pravima bila je prvi u nizu suvremenih ugovora o ljudskim pravima koji su se oslanjali na Opću deklaraciju Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima. U toj se konvenciji utvrđuju zakonske obveze njezinih strana u pogledu jamčenja niza ljudskih prava svim osobama u njihovoj nadležnosti, a ne samo njihovim državljanima. Provedbu ECHR-a preispituje ESLJP, pred kojim se vode predmeti protiv država članica Vijeća Europe. Vijeće Europe trenutno ima 47 članica, a svaka država koja mu želi pristupiti mora pristupiti ECHR-u.

Zabrana diskriminacije utvrđena je u članku 14. ECHR-a, kojim se jamči jednako postupanje kad je riječ o uživanju svih drugih prava iz Konvencije. Protokolom br. 12 (2000.) uz ECHR, koji još nisu ratificirale sve države članice EU-a⁶, područje primjene zabrane diskriminacije proširuje se na jednako postupanje u pogledu uživanja svih prava, uključujući prava obuhvaćena nacionalnim zakonodavstvom.

Europska socijalna povelja (revidirana)⁷ drugi je temeljni ugovor Vijeća Europe o ljudskim pravima. Za razliku od Povelje iz 1961.⁸ sadržava i članak E, odredbu kojom se izričito zabranjuje diskriminacija. Tekst tog članka vrlo je sličan tekstu u članku 14. ECHR-a. Njime se jamči zaštita od diskriminacije horizontalnom odredbom koja obuhvaća osnove kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, zdravlje, pripadnost nacionalnoj manjini, rođenje ili „druga okolnost“. Europski odbor za socijalna

6 Koje su države članice EU-a ratificirale Protokol br. 12, može se vidjeti u [tablici s datumima potpisa i ratifikacija Ugovora 177](#).

7 Vijeće Europe, Europska socijalna povelja (revidirana), CETS br. 163, 3. svibnja 1996.

8 Vijeće Europe, Europska socijalna povelja, CETS br. 35, 18. listopada 1961.

prava odgovoran je za nadzor usklađenosti s Europskom socijalnom poveljom. Istaknuo je da „umetanje članka E kao posebnog članka u revidiranu Povelju pokazuje da su njezini autori načelu nediskriminacije pridali veću važnost kad je riječ o ostvarivanju različitih materijalnih prava predviđenih tom poveljom”⁹. Isto tako, revidirana Europska socijalna povelja ne dopušta diskriminaciju ni na jednoj od osnova navedenih u tom članku (a to nije konačan popis, kao ni u članku 14. ECHR-a) u pogledu bilo kojeg prava navedenog u tom instrumentu.

U okviru Europske socijalne povelje dodatnim protokolom predviđa se sustav kolektivnih žalbi. Time se nevladinim organizacijama koje imaju status sudionika u Vijeću Europe omogućuje da podnesu kolektivne žalbe u pogledu neusklađenosti s Europskom socijalnom poveljom protiv države koja je ratificirala tu povelju.

Načelo nediskriminacije vodeće je načelo u brojnim drugim instrumentima Vijeća Europe, ali se oni ne obrađuju posebno u ovom priručniku¹⁰. Na primjer, zaštita od diskriminacije predviđa se i Okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina¹¹, Konvencijom o suzbijanju trgovanja ljudima¹² i Konvencijom o pristupu službenim dokumentima¹³. U Protokolu uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu¹⁴ također se poziva na zaštitu od diskriminacije. Osim toga, u Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija) osuđuju se svi oblici diskriminacije žena¹⁵. U preambuli Istanbulske konvencije prepoznaje se da je nasilje nad ženama posljedica povijesno nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su doveli do dominacije muškaraca nad ženama i diskriminacije žena te su onemogućili ženama da ostvare

9 ECSR, *Međunarodna udruga Autism-Europe protiv Francuske*, pritužba br. 13/2002, 4. studenoga 2003.

10 Tekstovi svih ugovora Vijeća Europe dostupni su na [internetskim stranicama Ureda Vijeća Europe za ugovore](#).

11 Vijeće Europe, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, CETS br. 157, 1995. Vidjeti članak 4., članak 6. stavak 2. i članak 9.

12 Vijeće Europe, Konvencija Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima, CETS br. 197, 2005. Vidjeti članak 2. stavak 1.

13 Vijeće Europe, Konvencija o pristupu službenim dokumentima, CETS br. 205, 2009. Vidjeti članak 2. stavak 1.

14 Vijeće Europe, Dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu koji se odnosi na kriminalizaciju rasističkih ili ksenofobnih djela počinjenih putem računalnih sustava, ETS br. 189. Vidjeti članak 3. stavak 1.

15 Vijeće Europe, Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, CETS br. 210, 2011. Vidjeti članak 4.

puni napredak¹⁶. Konvencijom o ljudskim pravima i biomedicini zabranjuje se svaki oblik diskriminacije osobe na osnovi njezina genetskog nasljeđa¹⁷. Osim toga, Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti¹⁸, tijelo Vijeća Europe za zaštitu ljudskih prava, prati probleme rasizma, ksenofobije, antisemitizma, nesnošljivosti i rasne diskriminacije¹⁹.

Načelo nediskriminacije utjecalo je na oblikovanje standardâ Vijeća Europe i smatra se temeljnim pravom koje se mora zaštititi.

1.1.2. Europska unija: razvoj antidiskriminacijskog prava

Ključne točke

- Antidiskriminacijsko pravo EU-a čine različiti pravni akti kojima se promiče jednakost u različitim područjima života.
- Institucije EU-a zakonski su obvezne poštovati odredbe Povelje Europske unije o temeljnim pravima, što uključuje odredbu o zabrani diskriminacije. Države članice EU-a isto tako moraju poštovati Povelju kada djeluju u okviru prava EU-a.

U izvornim ugovorima Europskih zajednica nisu se navodila ljudska prava ni njihova zaštita. Nije se očekivalo da će stvaranje područja slobodne trgovine u Europi utjecati na ljudska prava. Međutim, pred Sudom EU-a počeli su se voditi postupci zbog navodnih povreda ljudskih prava uzrokovanih pravom Zajednice pa je Sud EU-a uspostavio korpus prava sudske prakse, koje je poznato kao „opća načela” prava Zajednice. Prema Sudu Europske unije, ta opća načela sadržajno odražavaju zaštitu ljudskih prava iz nacionalnih ustava i ugovora o ljudskim

16 Europska komisija predložila je da EU potpiše Istanbulsku konvenciju; vidjeti Prijedlog odluke Vijeća o sklapanju, od strane Europske unije, Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, COM(2016) 109 final, Bruxelles, 4. ožujka 2016.

17 Vijeće Europe, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, CETS br. 164, 1997. Vidjeti članak 11.

18 Na prvom sastanku čelnika država i vlada Vijeća Europe 1993. uspostavljena je Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti, koju čini 47 neovisnih stručnjaka.

19 Vidjeti [internetske stranice Europske komisije za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti](#).

pravima, a osobito ECHR-a²⁰. Sud EU-a naveo je da će osigurati usklađenost prava Zajednice s tim načelima. U kasnijim revizijama Ugovorâ ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava postali su temeljne vrijednosti Unije, ugrađene u njezine Ugovore i uključene u sve njezine politike i programe.

Antidiskriminacijsko pravo EU-a isprva je bilo ograničeno na odredbu kojom se zabranjivala diskriminacija na temelju spola pri zapošljavanju. Relevantnim se mjerama nastojalo spriječiti države članice EU-a da steknu konkurentsku prednost zahvaljujući nižim plaćama ili manje povoljnim radnim uvjetima za žene. Korpus antidiskriminacijskog prava znatno se povećao obuhvativši područja kao što su mirovine, trudnoća i zakonski sustavi socijalne sigurnosti. Međutim, antidiskriminacijsko pravo u EU-u do 2000. se primjenjivalo samo na zapošljavanje i socijalnu sigurnost te se odnosilo samo na diskriminaciju na temelju spola. Osim toga, zabrana diskriminacije na temelju državljanstva osnovno je načelo utvrđeno u Ugovoru o funkcioniranju EU-a (članak 18. i članak 45. UFEU-a) i njegovim pretečama.

Kad je 1999. na snagu stupio Ugovor iz Amsterdama, EU je dobio mogućnosti za poduzimanje mjera u borbi protiv diskriminacije na nizu različitih osnova. To je dovelo do uvođenja novih direktiva o jednakosti te do revizije postojećih odredbi o ravnopravnosti žena i muškaraca. Sada u EU-u postoji opsežan korpus antidiskriminacijskog prava.

Prema članku 2. UFEU-a, načelo nediskriminacije jedno je od temeljnih vrijednosti Unije. Člankom 10. UFEU-a od EU-a se zahtijeva da pri utvrđivanju i provedbi svojih politika i aktivnosti bude usmjeren na borbu protiv diskriminacije na temelju spola, rase, etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije. Dvije su direktive donesene 2000.: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ)²¹, kojom se zabranjuje diskriminacija na temelju spolne orijentacije, vjere ili uvjerenja, dobi i invaliditeta u području zapošljavanja,

20 To je prvi put utvrđeno u predmetima kao što su: Sud EU-a, 29/69, *Erich Stauder/Stadt Ulm*, 12. studenoga 1969.; Sud EU-a, predmet 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH/Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 17. prosinca 1970.; Sud EU-a, predmet 4/73, *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung/Komisija Europskih zajednica*, 14. svibnja 1974.; a kad je riječ o načelu nediskriminacije: Sud EU-a, predmet 149/77, *Gabrielle Defrenne/Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*, 15. lipnja 1978.

21 Direktiva Vijeća 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, SL L 303, 2.12.2000., str. 16.–22.

te Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ)²², kojom je uvedena zabrana diskriminacije na temelju rase ili etničkog podrijetla kad je riječ o zapošljavanju, ali i pristupu sustavu socijalne skrbi i socijalnoj sigurnosti te robi i uslugama. Riječ je o znatnom proširenju područja primjene antidiskriminacijskog prava u okviru prava EU-a. Prepoznato je da pojedincima, kako bi im se omogućilo da ostvare svoj puni potencijal na tržištu rada, nužno treba zajamčiti i jednak pristup područjima kao što su zdravlje, obrazovanje i stanovanje. Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ)²³ donesena je 2004., a njome je područje primjene zabrane diskriminacije na temelju spola prošireno na područje robe i usluga. Međutim, zaštita od diskriminacije na temelju spola ne odgovara u potpunosti opsegu zaštite predviđene Direktivom o rasnoj jednakosti. Takozvanom Direktivom o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ)²⁴ jamči se jednako postupanje samo u pogledu socijalne sigurnosti, a ne i šireg sustava socijalne skrbi, kao što su socijalna zaštita i pristup zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju.

Iako su spolna orijentacija, vjersko uvjerenje, invaliditet i dob pravno zaštićene osnove samo u kontekstu zapošljavanja, institucije EU-a trenutačno vode rasprave o prijedlogu proširenja te zaštite na druga područja, kao što je pristup robi i uslugama (takozvana „horizontalna direktiva”)²⁵.

Uviđajući da njegove politike mogu utjecati na ljudska prava i nastojeći izgraditi „bliži” odnos sa svojim građanima, EU je zajedno sa svojim državama članicama 2000. proglasio Povelju Europske unije o temeljnim pravima. Povelja EU-a sadržava popis ljudskih prava nadahnut pravima koja su utvrđena u ustavima država članica, Europskoj konvenciji o ljudskim pravima te međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima kao što je Konvencija UN-a o pravima djeteta. U glavi Povelje EU-a naslovljenoj „Jednakost” (članci od 20. do 26.) naglašava se važnost načela jednakog postupanja u pravnom poretku EU-a.

22 Direktiva Vijeća 2000/43/EZ od 29. lipnja 2000. o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo, SL L 180, 19.7.2000., str. 22.–26.

23 Direktiva Vijeća 2004/113/EZ od 13. prosinca 2004. o provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pristupu i nabavi robe, odnosno pružanju usluga, SL L 373, 21.12.2004., str. 37.–43.

24 Direktiva 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka), SL L 204, 26.7.2006., str. 23.–36.

25 Prijedlog direktive Vijeća o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovu vjeru ili uvjerenje, invaliditet, dob ili spolnu orijentaciju, COM/2008/0426 final.

Povelja EU-a o temeljnim pravima²⁶, koja je donesena 2000., bila je tek neobvezujuća „deklaracija“. Međutim, stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona 2009. izmijenjen je status Povelje kako bi ona postala zakonski obvezujući dokument pravne vrijednosti jednake Ugovorima EU-a. Zbog toga su institucije EU-a obvezne poštovati Povelju, a tu obvezu imaju i države članice EU-a, ali se na njih ona odnosi samo kada provode pravo EU-a (članak 51. Povelje EU-a). Člankom 21. Povelje EU-a zabranjuje se diskriminacija na različitim osnovama. To znači da pojedinci mogu podnijeti pritužbu na zakonodavstvo EU-a ili nacionalno zakonodavstvo kojim se provodi pravo EU-a ako smatraju da se nije poštovala Povelja. U skladu s člankom 267. UFEU-a, nacionalni sudovi mogu od Suda EU-a zatražiti smjernice za pravilno tumačenje prava EU-a u okviru prethodnog postupka.

Uz te promjene, u svrhu promicanja temeljnih prava i jednakosti uspostavljena su i nova tijela EU-a kao što su Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA)²⁷ i Europski institut za ravnopravnost spolova (EIGE)²⁸. Osim toga, Europska mreža tijela za jednakost (Equinet)²⁹ promiče jednakost u Europi tako što podržava i omogućuje rad nacionalnih tijela za jednakost te okuplja 46 organizacija iz 34 europske zemlje. U skladu sa zakonodavstvom EU-a o jednakom postupanju, države članice moraju uspostaviti tijelo nadležno za jednakost koje će pružati individualnu pomoć žrtvama diskriminacije. Većina je država članica ispunila taj zahtjev određivanjem postojeće institucije ili uspostavom novog tijela koje će obavljati zadaće utvrđene novim zakonodavstvom. Međutim, ne postoje konkretne smjernice za države članice o načinu rada tih tijela. Zasad se europskim antidiskriminacijskim pravom zahtijeva samo uspostava tijela za jednakost kad je riječ o rasi, etničkom podrijetlu i rodu. U brojnim zemljama djeluju tijela koja se bave i drugim osnovama diskriminacije.

²⁶ Povelja Europske unije o temeljnim pravima, SL C 202, 7.6.2016., str. 389.–405.

²⁷ Vidjeti [internetske stranice FRA-e](#).

²⁸ Vidjeti [internetske stranice EIGE-a](#).

²⁹ Vidjeti [internetske stranice Equineta](#).

1.1.3. Europsko antidiskriminacijsko pravo i ugovori UN-a o ljudskim pravima

Ključne točke

- Na europsko pravo u području ljudskih prava utječu ugovori UN-a o ljudskim pravima.
- Europska unija ratificirala je Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, čije su odredbe sastavni dio pravnog poretka Unije.

Naravno, mehanizmi zaštite ljudskih prava ne primjenjuju se samo u Europi. Uz druge regionalne mehanizme u Sjevernoj i Južnoj Americi, Africi i na Bliskom istoku, Ujedinjeni narodi stvorili su obilan korpus međunarodnog prava u području ljudskih prava. Sve države članice EU-a strane su sljedećih ugovora UN-a o ljudskim pravima, a svi oni uključuju zabranu diskriminacije: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima³⁰, Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima³¹, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije³², Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena³³, Konvencija protiv mučenja³⁴ i Konvencija o pravima djeteta³⁵. U svim tim ugovorima o ljudskim pravima predviđa se zaštita od diskriminacije u osiguravanju, zaštiti i promicanju pravā. U zakonodavstvu EU-a, uključujući direktive o jednakosti, upućuje se na različite međunarodne sporazume, među ostalim na Konvenciju Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, paktove Ujedinjenih naroda o građanskim i političkim pravima te o gospodarskim, socijalnim i kulturnim

30 Opća skupština Ujedinjenih naroda (OSUN) (1966.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 16. prosinca 1966., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 999., str. 171.

31 OSUN (1966.), Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, 16. prosinca 1966., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 993., str. 3.

32 OSUN (1966.), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 16. prosinca 1966., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 660., str. 195.

33 OSUN (1979.), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 18. prosinca 1979., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 1249., str. 13.

34 OSUN (1984.), Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, 10. prosinca 1984., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 1465., str. 85.

35 OSUN (1989.), Konvencija o pravima djeteta, 20. studenoga 1989., Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 1577., str. 3. Osim toga, većina je država članica potpisala i Međunarodnu konvenciju o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka (UN-ov dok. A/61/488, 20. prosinca 2006.). Međutim, nijedna država članica još nije potpisala Međunarodnu konvenciju o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih obitelji (UN-ov dok. A/RES/45/158, 1. srpnja 2003.).

pravima, kao i na Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije³⁶. Upućivanja na ugovore UN-a navode se i u sudskoj praksi ESLJP-a. ESLJP je istaknuo da se Europska konvencija o ljudskim pravima ne smije tumačiti samostalno, nego u spoju s općim načelima međunarodnog prava. Potrebno je uzeti u obzir sva relevantna pravila međunarodnog prava primjenjiva na odnose između ugovornih strana, a posebno pravila u pogledu međunarodne zaštite ljudskih prava³⁷.

U pravilu, samo države mogu biti strane ugovorâ o ljudskim pravima. Ipak, budući da države više surađuju preko međunarodnih organizacija, kojima prenose znatne ovlasti i odgovornosti, potrebno je što prije osigurati da se i te organizacije obvežu na ispunjavanje obveza u pogledu ljudskih prava u svojim državama članicama. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom iz 2006.³⁸ prvi je ugovor o ljudskim pravima na razini UN-a kojem mogu pristupiti organizacije za regionalnu integraciju, a EU ga je ratificirao u prosincu 2010.³⁹ Odbor za prava osoba s invaliditetom 2015. prvi je put ispitao kako EU ispunjava svoje obveze⁴⁰. U svojim je zaključnim napomenama Odbor izrazio zabrinutost u pogledu činjenice da se direktivama EU-a, i to Direktivom o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), Direktivom o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ) i Direktivom o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), ne zabranjuje izričito diskriminacija na temelju invaliditeta niti se osigurava razumna prilagodba potrebama osoba s invaliditetom u područjima socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanja i pružanja robe i usluga kao što su usluge stanovanja, prijevoza i osiguranja⁴¹. U njima se EU-u preporučuje da zaštitu od diskriminacije proširi na osobe s invaliditetom donošenjem predložene horizontalne direktive o jednakom postupanju⁴².

36 Vidjeti, na primjer, uvodnu izjavu 4. Direktive 2000/78, uvodnu izjavu 3. Direktive 2000/43.

37 ESLJP, *Harroudj protiv Francuske*, br. 43631/09, 4. listopada 2012., t. 42. Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017. u pogledu Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena; ESLJP, *Nachova i dr. protiv Bugarske* (veliko vijeće), br. 43577/98 i 43579/98, 6. srpnja 2005., u pogledu Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.

38 UN-ov dok. A/61/611, 13. prosinca 2006. Sve su države članice osim Irske ratificirale Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom.

39 Za Europsku uniju Konvencija o pravima osoba s invaliditetom stupila je na snagu 22. siječnja 2011.

40 UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2015.), *Concluding observations on the initial report of the European Union*, CRPD/C/EU/CO/1, 2. listopada 2015.

41 *Ibid.*, t. 18.

42 *Ibid.*, t. 19.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom sadržava opsežan popis prava osoba s invaliditetom s ciljem da se tim osobama zajamči jednakost u uživanju prava i da se države obveže na poduzimanje različitih pozitivnih mjera. U skladu s člankom 216. stavkom 2. UFEU-a, međunarodni sporazumi koje sklapa EU obvezujući su za Uniju i njezine države članice te čine sastavni dio prava Unije. Budući da je EU potpisnica Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, institucije EU-a i države članice u primjeni prava EU-a moraju poštovati tu konvenciju. Osim toga, pojedinačne države članice samostalno su potpisale Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, čime su izravno preuzele te obveze. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom postala je referentni dokument za tumačenje prava EU-a i prava ESLJP-a koje se odnosi na diskriminaciju na temelju invaliditeta⁴³. Sud EU-a 2013. primijenio je definiciju u skladu s konceptom „invaliditeta” koji se upotrebljava u Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom. Sud EU-a naveo je da se „Direktiva 2000/78 mora u najvećoj mogućoj mjeri tumačiti u skladu s Konvencijom”⁴⁴.

Vijeće EU-a donijelo je 11. svibnja 2017. dvije odluke o EU-ovu potpisivanju Istanbulske konvencije, koje su se odnosile na pravosudnu suradnju u kaznenim stvarima te azil i zabranu prisilnog udaljenja ili vraćanja. Povjerenica EU-a za pravosuđe, zaštitu potrošača i rodnu ravnopravnost Věra Jourová potpisala je Istanbulsku konvenciju u ime Europske unije 13. lipnja 2017. Odluka o potpisivanju Konvencije prvi je korak u postupku pristupanja EU-a toj konvenciji. Za pristupanje je nakon službenog potpisivanja potrebno donijeti odluke o sklapanju Konvencije. Za te će odluke biti potrebna suglasnost Europskog parlamenta.

43 Sud EU-a, C-312/11, *Europska komisija/Republika Italija*, 4. srpnja 2013.; Sud EU-a, C-363/12, *Z/A Government department i The Board of management of a community school* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.; Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014.; Sud EU-a, C-395/15, *Mohamed Daoudi/Bootes Plus SL i dr.*, 1. prosinca 2016.; Sud EU-a, C-406/15, *Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia i sledprivatizacionen kontrol*, 9. ožujka 2017.

44 Sud EU-a, spojeni predmeti C-335/11 i C-337/11, *HK Danmark, djelujući za Jette Ring/Dansk almennyttigt Boligselskab i HK Danmark, djelujući za Lone Skouboe Werge/Dansk Arbejdsgiverforening, djelujući za Pro Display A/S*, 11. travnja 2013.

1.2. Tko je zaštićen europskim antidiskriminacijskim pravom?

Ključne točke

- Europskom konvencijom o ljudskim pravima štite se svi pojedinci u jurisdikciji 47 država koje su ugovorne strane te konvencije.
- U okviru sekundarnog prava EU-a zaštita je donekle ograničena.

Na početku treba navesti neke napomene o pitanju korisnikâ zaštite predviđene pravom EU-a i ECHR-om. **U okviru ECHR-a** zaštita se jamči svim osobama u nadležnosti države koja je njezina strana, bez obzira na to je li riječ o njezinim državljanima ili ne, ali i izvan državnog područja, na onim područjima koja su pod kontrolom te države (na primjer okupirana područja)⁴⁵. Međutim, kao što je navedeno u [odjeljku 5.7.](#), iz sudske prakse ESLJP-a vidljivo je da određena država može gledati različito na situaciju državljana i situaciju stranaca (te stoga različito postupati s njima u određenim okolnostima).

U okviru prava EU-a člankom 18. UFEU-a zabranjuje se „svaka diskriminacija na temelju državljanstva” kako bi se u okviru područja primjene Ugovorâ sa svim državljanima i građanima EU-a postupalo jednako. Cilj je članka 18. bio osigurati poštovanje načela jednakog postupanja kako bi se omogućilo slobodno kretanje osoba. Razlog je tomu činjenica da je sloboda kretanja radnika (članak 45.) jedno od najvažnijih prava pojedinaca u Europskoj uniji. Članak 18. mora se primjenjivati kada ne postoji nijedno drugo konkretno pravo u pogledu nediskriminacije te jamči jednako postupanje prema svim građanima, pod uvjetom da je za predmetnu situaciju mjerodavno pravo EU-a.

Iako su članci 20. i 21. Povelje EU-a šireg područja primjene, u sekundarnom je pravu EU-a ograničen opseg zaštite kad je riječ o osobama. Državljanima trećih zemalja, odnosno državljanima države koja nije članica EU-a, nisu zaštićeni od nepovoljnog postupanja na temelju državljanstva u skladu s direktivama o zabrani diskriminacije⁴⁶. U Direktivi o rasnoj jednakosti i Direktivi o jednakosti

45 ESLJP, *Al-Skeini i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 55721/07, 7. srpnja 2011., t. 138.; ESLJP, *Loizidou protiv Turske*, br. 15318/89, 18. prosinca 1996., t. 52.; ESLJP, *Mozer protiv Moldavije i Rusije* (veliko vijeće), br. 11138/10, 23. veljače 2016., t. 101.

46 Vidjeti članak 3. stavak 2. Direktive 2000/43/EZ i Direktive 2000/78/EZ.

pri zapošljavanju navodi se da se njima ne utvrđuju prava na jednako postupanje za državljane trećih zemalja kad je riječ o uvjetima za ulazak i boravak⁴⁷ te o pristupu zapošljavanju i obavljanju zanimanja⁴⁸. Navodi se i da se njima ne obuhvaća „postupanje koje je povezano s pravnim statusom [...] državljana trećih zemalja”⁴⁹. Međutim, osim kad je riječ o tim iznimkama, zabrana izravne i neizravne diskriminacije na temelju rasnog ili etničkog podrijetla u područjima obuhvaćenima tim direktivama primjenjuje se i na državljane trećih zemalja. Direktivom o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) i Direktivom o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama ne isključuje se zaštita za državljane trećih zemalja. Osim toga, državljani trećih zemalja imat će pravo na jednako postupanje u načelu u istim područjima koja su obuhvaćena direktivama o zabrani diskriminacije ako se kvalificiraju kao „osobe s dugotrajnim boravištem”, što podrazumijeva zakonit boravak u trajanju od pet godina⁵⁰. Mogu se osloniti i na zaštitu koja proizlazi iz odredbi o ravnopravnosti žena i muškaraca. Osim toga, u skladu s Direktivom o spajanju obitelji državljanima trećih zemalja s boravištem u nekoj državi članici u određenim se uvjetima mogu pridružiti članovi obitelji⁵¹. Oni mogu biti zaštićeni u određenim područjima (na primjer pri zapošljavanju) u skladu sa sporazumima s trećim zemljama ili drugim instrumentima prava EU-a, kao što je Direktiva 2003/109/EZ o državljanima trećih zemalja s dugotrajnim boravištem.

U skladu s pravom EU-a, tim se pravilima države članice ne sprečava da uvedu povoljnije uvjete u okviru svojeg nacionalnog prava. U tom se pogledu u ECHR-u za države članice uvode obveze prema državljanima trećih zemalja, koje u nekim slučajevima nadilaze zahtjeve iz prava EU-a.

47 Članak 3. stavak 2. Direktive 2000/43/EZ i Direktive 2000/78/EZ.

48 Uvodna izjava 13. Direktive 2000/43/EZ i uvodna izjava 12. Direktive 2000/78/EZ.

49 Članak 3. stavak 2. Direktive 2000/43/EZ i Direktive 2000/78/EZ.

50 Direktiva 2003/109/EZ o statusu državljana trećih zemalja s dugotrajnim boravištem, SL L 16, 23.1.2004., str. 44., članak 11. stavak 1.

51 Direktiva 2003/86/EZ o pravu na spajanje obitelji, SL L 251, 3.10.2003., str. 12.

1.3. Područje primjene Europske konvencije o ljudskim pravima: članak 14. i Protokol br. 12

Ključne točke

- Člankom 14. ECHR-a zabranjuje se diskriminacija samo u vezi s uživanjem nekog drugog prava koje se jamči Konvencijom.
- U Protokolu br. 12 zabrana diskriminacije postala je samostalno pravo.

Člankom 14. jamči se jednakost u „uživanj[u] prava i sloboda” utvrđenih u ECHR-u. Stoga ESLJP neće biti nadležan za ispitivanje pritužbi o diskriminaciji ako se one ne odnose na neko od prava zaštićenih Europskom konvencijom o ljudskim pravima.

Kad god ESLJP razmatra navodnu povredu članka 14., to čini u vezi s nekim materijalnim pravom. Podnositelj zahtjeva često će se pozivati na povredu nekog materijalnog prava i, usto, na povredu materijalnog prava u vezi s člankom 14. Drugim riječima, navest će da zadiranje u njegova prava, osim što je protivno standardima materijalnog prava, ujedno diskriminirajuće jer se osobe u usporedivoj situaciji nisu suočile s takvim nepovoljnim položajem. Kako je navedeno u [poglavlju 4.](#), ako ESLJP utvrdi da je došlo do povrede materijalnog prava, neće razmatrati pritužbu zbog diskriminacije ako smatra da bi to u biti uključivalo razmatranje iste pritužbe.

U ovom će se odjeljku najprije ukratko utvrditi prava zajamčena ECHR-om, a zatim pojasniti kako se u ESLJP-u tumači područje primjene ECHR-a za potrebe primjene članka 14.

1.3.1. Prava obuhvaćena Europskom konvencijom o ljudskim pravima

Budući da primjena članka 14. u potpunosti ovisi o diskriminaciji na temelju nekog od materijalnih prava zajamčenih ECHR-om, potrebno je poznavati prava obuhvaćena tom konvencijom. ECHR sadržava popis prava koja se uglavnom karakteriziraju kao „građanska i politička”, ali tom se konvencijom štite i određena prava koja se mogu smatrati „gospodarskim i socijalnim” pravima.

Materijalna prava navedena u ECHR-u obuhvaćaju nekoliko područja: na primjer, pravo na život, pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života i pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi.

Kad god se pitanje diskriminacije odnosi na neko od područja obuhvaćenih pravom iz ECHR-a, Europski sud za ljudska prava može razmotriti pritužbu o navodnoj povredi članka 14.

To je iznimno važna razlika između prava EU-a i ECHR-a jer ECHR pruža zaštitu od diskriminacije u pitanjima koja nisu uređena antidiskriminacijskim pravom EU-a. Iako se Poveljom EU-a o temeljnim pravima EU obvezuje da svojim mjerama (uključujući zabranu diskriminacije) ne ugrožava ljudska prava, Povelja se na države članice primjenjuje samo kada provode pravo EU-a.

Od donošenja direktiva o zabrani diskriminacije i proširenja zaštite na pristup robi i uslugama te pristup sustavu socijalne skrbi smanjile su se razlike u opsegu zaštite predviđene ECHR-om i direktivama. Ipak, još uvijek postoje područja u kojima se ECHR-om predviđa veća zaštita nego pravom EU-a. Ta će se područja razmotriti u nastavku.

1.3.2. Područje primjene pravâ iz Europske konvencije o ljudskim pravima

Kad je riječ o primjeni članka 14., ESLJP široko tumači područje primjene pravâ iz ECHR-a:

- kao prvo, ESLJP je objasnio da može razmotriti zahtjeve u pogledu članka 14. u vezi s nekim materijalnim pravom čak i ako nije došlo do povrede samog materijalnog prava;⁵²
- kao drugo, smatra da pritužba zbog diskriminacije može ulaziti u područje primjene određenog prava čak i ako predmetno pitanje nije povezano s pravom koje se konkretno jamči ECHR-om. U takvim je slučajevima dovoljno da činjenice predmeta budu načelno povezane s aspektima koji su zaštićeni na temelju ECHR-a.⁵³

52 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Sommerfeld protiv Njemačke* (veliko vijeće), br. 31871/96, 8. srpnja 2003.

53 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *A. H. i dr. protiv Rusije*, br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 17. siječnja 2017., t. 380.f.

Primjer: U predmetu *Zarb Adami protiv Malte*⁵⁴ podnositelj zahtjeva žalio se na diskriminaciju na temelju spola zbog nerazmjerno velikog broja muškaraca pozvanih da obnašaju porotničku dužnost. ESLJP je utvrdio da iako „uobičajene građanske obveze” nisu obuhvaćene zabranom „prisilnog ili obveznog rada” iz članka 4. (drugim riječima, ECHR ne predviđa pravo na oslobođenje od obnašanja porotničke dužnosti), činjenice predmeta ulazile su u područje primjene prava. „Uobičajene građanske obveze” mogu postati „neuobičajene” ako se primjenjuju na diskriminirajući način.

Primjer: U predmetu *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije*⁵⁵ dva su se muškarca na služenju kazne doživotnog zatvora u Rusiji žalila na diskriminirajuće postupanje prema njima u usporedbi s drugim osuđeniciima kojima se u skladu s nacionalnim pravom ne može odrediti kazna doživotnog zatvora, a riječ je o ženama svih dobi i muškarcima koji su bili mlađi od 18 godina kad su počinili kazneno djelo ili stariji od 65 godina na dan izricanja presude. Tvrdili su da je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 5. ESLJP je utvrdio da se člankom 5. Konvencije ne isključuje određivanje kazne doživotnog zatvora ako je takva kazna propisana nacionalnim pravom. Međutim, zabrana diskriminacije utvrđena u članku 14. nadilazi uživanje prava i sloboda koje jamče države u skladu s Konvencijom i njezinim protokolima. Primjenjuje se i na dodatna prava koja država pruža na dobrovoljnoj osnovi, a obuhvaćena su općim područjem primjene Konvencije. ESLJP je utvrdio da je različito postupanje s podnositeljima zahtjeva i maloljetnim počiniteljima kaznenih djela opravdano jer su potonji psihički i emocionalno nezreli te postoji mogućnost njihove rehabilitacije i promjene, dok je različito postupanje s počiniteljima kaznenih djela starijima od 65 godina opravdano činjenicom da u protivnom ne bi postojala realna mogućnost njihova uvjetnog otpusta nakon 25 godina. Kad je riječ o različitom postupanju na temelju spola, Sud je, uzimajući u obzir postojeće međunarodne instrumente u pogledu položaja i potreba žena te statističke podatke dobivene od vlade, zaključio da postoji javni interes koji opravdava to da se ženama u skladu s nacionalnim pravom ne može odrediti kazna doživotnog zatvora. Nadalje, bilo je teško prigovoriti ruskom zakonodavcu zbog toga što je, odražavajući time društveni razvoj u tom području, određene skupine počinitelja kaznenih djela izuzeo iz mogućnosti dobivanja kazne doživotnog zatvora. Kad se sve uzme u obzir, takvo izuzeće predstavlja društveni napredak u kaznenopravnim sankcijama.

54 ESLJP, *Zarb Adami protiv Malte*, br. 17209/02, 20. lipnja 2006.

55 ESLJP, *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017., t. 58.

Budući da ne postoji jedinstveni stav o određivanju kazne doživotnog zatvora, ruska tijela nisu prekoračila granice svoje slobode procjene. Stoga nije došlo do povrede Konvencije.

Primjer: Predmet *A. H. i dr. protiv Rusije*⁵⁶ odnosio se na navodno diskriminirajuću zabranu za državljane SAD-a da usvajaju djecu ruskog državljanstva. ESLJP je ponovio da se pravo na usvajanje ne jamči ECHR-om. Međutim, ako je određena država uz obveze iz članka 8. u svoje nacionalno pravo odlučila uvesti i takvo pravo, ne smije u primjeni tog prava postupati diskriminirajuće u smislu članka 14. Pravo podnositeljâ na podnošenje zahtjeva za usvajanje i na pravedno razmatranje njihovih zahtjeva općenito je obuhvaćeno pojmom privatnog života iz članka 8.⁵⁷

Primjer: U predmetu *Pichkur protiv Ukrajine*⁵⁸ podnositelju zahtjeva prestala se isplaćivati mirovina zbog toga što trajno boravi u inozemstvu. Žalio se da je to što mu je mirovina uskraćena na temelju njegova mjesta boravka diskriminirajuće. ESLJP je naglasio da ako je u državi na snazi zakonodavstvo kojim se plaćanje socijalne naknade osigurava kao pravo, treba smatrati da se tim zakonodavstvom stvara vlasnički interes koji je obuhvaćen područjem primjene članka 1. Protokola br. 1 za one koji ispunjavaju njegove zahtjeve. Stoga, iako navedena odredba ne uključuje pravo na primanje socijalne naknade, ako država odluči uspostaviti sustav socijalnih naknada, to mora učiniti na način koji je u skladu s člankom 14.

Slično tomu, za potrebe primjene članka 14. ESLJP je u brojnim drugim predmetima utvrdio da su svi oblici dospjelih državnih naknada obuhvaćeni područjem primjene članka 1. Protokola br. 1⁵⁹ (jer se smatraju vlasništvom)⁶⁰ ili članka 8. (jer utječu na obiteljski ili privatni život)⁶¹.

56 ESLJP, *A. H. i dr. protiv Rusije*, br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 17. siječnja 2017.

57 *Ibid.*, t. 385.

58 ESLJP, *Pichkur protiv Ukrajine*, br. 10441/06, 7. studenoga 2013.

59 Za pojašnjenje područja primjene članka 1. Protokola br. 1 uz ECHR vidjeti: A. Grgić, Z. Mataga, M. Longar i A. Vilfan (2007.), „*The right to property under the ECHR*“, *Human Rights Handbook*, br. 10.

60 Na primjer, ESLJP, *Stec i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 65731/01 i 65900/01, 12. travnja 2006. (isplate mirovine i naknada za invaliditet); ESLJP, *Andrejeva protiv Latvije* (veliko vijeće), br. 55707/00, 18. veljače 2009. (isplate mirovine); ESLJP, *Koua Poirrez protiv Francuske*, br. 40892/98, 30. rujna 2003. (naknada za invaliditet); ESLJP, *Gaygusuz protiv Austrije*, br. 17371/90, 16. rujna 1996. (naknada za nezaposlenost).

61 Na primjer, ESLJP, *Weller protiv Mađarske*, br. 44399/05, 31. ožujka 2009. (isplata socijalne naknade radi potpore obitelji s djecom).

1.3.3. Protokol br. 12 uz ECHR

Protokolom br. 12 zabranjuje se diskriminacija kad je riječ o „uživanju svih prava određenih zakonom“ i diskriminacija „od strane javnih tijela“, što znači da ima šire područje primjene od članka 14., koji se odnosi samo na prava zajamčena Konvencijom. U prvom predmetu koji je ESLJP ispitivao na temelju Protokola br. 12, *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine*⁶² (o kojem je riječ u [odjeljku 5.6.](#)), Sud je potvrdio da je člankom 1. Protokola br. 12 uvedena opća zabrana diskriminacije. Osim toga, potvrdio je da pojmove diskriminacije zabranjene člankom 14. i člankom 1. Protokola br. 12 treba tumačiti na isti način⁶³.

U komentaru o značenju tih pojmova u Obrazloženju Protokola br. 12 navodi se da se članak 1. Protokola br. 12 odnosi na diskriminaciju:

- (i) u uživanju bilo kojeg prava koje je izričito dodijeljeno pojedincu u okviru nacionalnog prava;
- (ii) u uživanju prava koje proizlazi iz jasne obveze određenog javnog tijela u okviru nacionalnog prava, odnosno kad je određeno javno tijelo prema nacionalnom pravu obvezno postupati na određeni način;
- (iii) koju provodi javno tijelo u izvršavanju svojih diskrecijskih ovlasti (na primjer, dodjela određenih subvencija);
- (iv) do koje dolazi u okviru bilo kojeg čina ili propusta javnog tijela (na primjer, ponašanje policijskih službenika pri suzbijanju nereda)⁶⁴.

Primjer: U predmetu *Savez crkava „Riječ života“ i dr. protiv Hrvatske*⁶⁵ podnositelji zahtjeva (tri crkve reformističke denominacije) žalili su se da su im, za razliku od drugih vjerskih zajednica, uskraćene određene povlastice, kao što je pravo na održavanje vjeronauka u javnim školama i predškolskim ustanovama ili obavljanje obreda sklapanja vjerskih brakova s učincima građanskog braka, jer su nacionalna tijela odbila sklopiti s njima ugovor kojim bi se uredio njihov pravni položaj. Pritužba tih crkava stoga se nije odnosila na

62 ESLJP, *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* (veliko vijeće), br. 27996/06 i 34836/06, 22. prosinca 2009.

63 Usporediti i: ESLJP, *Pilav protiv Bosne i Hercegovine*, br. 41939/07, 9. lipnja 2016.

64 Protokol br. 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Zbirka europskih ugovora, br. 177), *Obrazloženje*, t. 22.

65 ESLJP, *Savez crkava „Riječ života“ i dr. protiv Hrvatske*, br. 7798/08, 9. prosinca 2010.

„prava koja su im izričito dodijeljena u okviru nacionalnog prava” jer dodjela takvih povlastica podliježe diskrecijskoj odluci države. ESLJP je zaključio da se kriteriji dodjeljivanja povlaštenog položaja nisu primjenjivali na jednakoj osnovi na sve vjerske zajednice. Sud je smatrao da nema objektivnog i razumnog opravdanja za takvo različito postupanje te da je riječ o povredi članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 9. Oslanjajući se na Obrazloženje Protokola br. 12, smatrao je da je pritužba podnositelja bila obuhvaćena trećom kategorijom iz Obrazloženja jer je bila riječ o navodnoj diskriminaciji „koju provodi javno tijelo u izvršavanju svojih diskrecijskih ovlasti”. Međutim, nije bilo nužno razmatrati pritužbu s obzirom na taj protokol jer je ESLJP već utvrdio da je riječ o povredi članka 14.

U Obrazloženju Protokola br. 12 navodi se i da, iako se tim protokolom pojedinci prije svega štite od diskriminacije koju vrši država, primjenjivat će se i na odnose između pojedinaca koje u pravilu uređuje država. To se može odnositi na, „primjerice, proizvoljno uskraćivanje pristupa radnom mjestu, restoranima ili javnim uslugama koje mogu pružati pojedinci, kao što su medicinska skrb ili komunalne usluge, na primjer opskrba vodom i električnom energijom”⁶⁶. U širem se smislu Protokolom br. 12 zabranjuje diskriminacija izvan isključivo osobnog konteksta, odnosno kad pojedinci obnašaju funkcije na kojima mogu odlučivati o načinu ponude javne robe i usluga.

1.4. Područje primjene antidiskriminacijskog prava EU-a

Ključne točke

- U okviru antidiskriminacijskog prava EU-a zabrana diskriminacije samostalno je pravo, ali je ograničena na određena područja.
- Člankom 20. Povelje EU-a potvrđuje se da su svi jednaki pred zakonom, a člankom 21. zabranjuje se svaka diskriminacija na bilo kojoj osnovi s otvorenog popisa.
- Načelo nediskriminacije primjenjuje se samo ako je predmet obuhvaćen područjem primjene prava EU-a.

66 Protokol br. 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Zbirka europskih ugovora, br. 177), [Obrazloženje](#), t. 28.

- Direktivama EU-a o zabrani diskriminacije predviđa se zaštita u različitom opsegu:
 - zaštita od rasne diskriminacije i diskriminacije na temelju etničkog podrijetla najšira je i obuhvaća pristup zapošljavanju, sustavu socijalne skrbi te robi i uslugama;
 - diskriminacija na temelju spola zabranjena je u kontekstu pristupa zapošljavanju, socijalnoj sigurnosti (što je područje užeg opsega od sustava socijalne skrbi) te robi i uslugama;
 - spolna orijentacija, invaliditet, vjera ili uvjerenje i dob pravno su zaštićene osnove samo u kontekstu pristupa zapošljavanju.

Za razliku od članka 14. ECHR-a, zabrana diskriminacije iz članka 21. Povelje EU-a o temeljnim pravima samostalno je pravo koje se primjenjuje na situacije koje ne moraju biti obuhvaćene nijednom drugom odredbom Povelje. Njime se zabranjuje svaka diskriminacija na „bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, etničko ili socijalno podrijetlo, genetske osobine, jezik, religija ili uvjerenje, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje, invaliditet, dob ili spolna orijentacija”. U članku 20. Povelje EU-a utvrđuje se da su svi jednaki pred zakonom.

Treba napomenuti da se u Povelji EU-a razlikuju „jednakost pred zakonom” iz članka 20. i nediskriminacija iz članka 21.⁶⁷ Članak 20. Povelje odgovara načelu koje je uključeno u sve europske ustave i koje je Sud priznao kao temeljno načelo prava Zajednice⁶⁸. U skladu s tim načelom države članice i institucije EU-a dužne su ispuniti sve zahtjeve formalne jednakosti (slično postupanje sa sličnim predmetima) u oblikovanju i provedbi prava EU-a. Člankom 21. nediskriminacija se ugrađuje u okvir materijalnih normi. To je popraćeno nepotpunim popisom zabranjenih osnova.

Prema Sudu EU-a, načelo jednakog postupanja, sadržano u članku 20. Povelje, predstavlja opće načelo prava EU-a čiji je poseban izraz načelo nediskriminacije sadržano u članku 21. stavku 1. Povelje⁶⁹.

67 Vidjeti, na primjer, FRA (2012.), *FRA Opinion on proposed EU regulation on property consequences of registered partnerships*, Mišljenje Agencije za temeljna prava, 1/2012, 31. svibnja 2012., u kojem se razmatra „Diskriminacija (članak 21. Povelje)” (odjeljak 2.1.) i „Jednakost pred zakonom (članak 20. Povelje)” (odjeljak 2.2.).

68 Sud EU-a, spojeni predmeti 117-76 i 16-77, *Albert Ruckdeschel & Co. i Hansa-Lagerhaus Ströh & Co./Hauptzollamt Hamburg-St. Annen; Diamalt AG/Hauptzollamt Itzehoe*, 19. listopada 1977.; Sud EU-a, 283/83, *Firma A. Racke/Hauptzollamt Mainz*, 13. studenoga 1984.; Sud EU-a, C-292/97, *Kjell Karlsson i dr.*, 13. travnja 2000.

69 Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014., t. 43.

Primjer: U predmetu *Glatzel*⁷⁰ Sud EU-a trebao je utvrditi je li predmetno zakonodavstvo EU-a (stroži zahtjevi u pogledu oštine vida vozača teških teretnih vozila, ali ne i drugih vozača) u skladu s člankom 20., člankom 21. stavkom 1. i člankom 26. Povelje EU-a.

Kad je riječ o usklađenosti s člankom 21. stavkom 1. Povelje EU-a, Sud EU-a naveo je da se različito postupanje prema osobi lošijeg vida može opravdati razlozima kao što je sigurnost cestovnog prometa, koji ima cilj od općeg interesa, potreban je uvjet i ne predstavlja neproporcionalan teret. Osim toga, Sud je podsjetio na činjenicu da je cilj članka 20. Povelje EU-a, među ostalim, osigurati da se u usporedivim situacijama ne postupa različito. Budući da te dvije skupine vozača nisu u usporedivoj situaciji, različitim postupanjem u predmetnim situacijama ne povređuje se pravo vozača ni iz jedne od tih skupina na „jednakost pred zakonom” iz članka 20. Povelje.

Osim tih članaka, glava III. Povelje EU-a sadržava i nekoliko drugih odredbi povezanih s jednakosti. U članku 22. uvodi se obveza poštovanja kulturne, vjerske i jezične raznolikosti. Članak 23. odnosi se na ravnopravnost žena i muškaraca. U skladu s člankom 24. djeca imaju pravo na zaštitu i brigu koja je potrebna za njihovu dobrobit. U članku 25. navodi se da EU priznaje i poštuje prava starijih osoba na dostojan život i neovisnost te na sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu. U članku 26. navodi se da EU priznaje i poštuje prava osoba s invaliditetom na mjere čiji je cilj osiguravanje njihove neovisnosti, društvene i profesionalne uključenosti te njihovo sudjelovanje u životu zajednice. Cjelokupno sekundarno zakonodavstvo EU-a, uključujući direktive o jednakosti, mora biti u skladu s Poveljom.

Primjer: U predmetu *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres*⁷¹ (o kojem je riječ u [odjeljku 5.1.](#)) Sud EU-a utvrdio je da iznimka u Direktivi o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama kojom se dopuštaju razlike između muškaraca i žena u premijama i davanjima za usluge osiguranja nije valjana. Sud se oslonio na članke 21. i 23. Povelje o temeljnim pravima.

Međutim, načelo nediskriminacije primjenjuje se samo ako je predmet obuhvaćen područjem primjene prava Unije.

70 Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014.

71 Sud EU-a, C-236/09, *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres* (veliko vijeće), 1. ožujka 2011.

Primjer: U predmetu *Bartsch*⁷² Sud EU-a pojasnio je da ako navodno diskriminirajuće postupanje nije povezano s pravom EU-a, primjena načela nediskriminacije nije obvezna. U tom je predmetu bila riječ o zaposleniku koji je preminuo 5. svibnja 2004., odnosno prije isteka roka za provedbu Direktive 2000/78/EZ (31. prosinca 2006.), ostavivši iza sebe 21 godinu mlađu udovicu. U okviru strukovnog mirovinskog sustava poslodavca nadživjeli bračni drug nije imao pravo na mirovinu ako je više od 15 godina mlađi od preminulog zaposlenika. Sud EU-a presudio je da predmet nije obuhvaćen područjem primjene prava Unije jer se smjernice strukovnog mirovinskog sustava ne mogu smatrati mjerom provedbe Direktive 2000/78/EZ i jer u tom trenutku rok za provedbu Direktive još nije bio istekao.

Direktive o jednakosti razlikuju se u smislu zaštićenih skupina i područja u kojima je zabranjena diskriminacija.

Direktivom o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) zabranjuje se diskriminacija na temelju rase ili etničkog podrijetla u području zapošljavanja, strukovnog osposobljavanja, članstva u organizacijama poslodavaca i radnika, socijalne zaštite, uključujući socijalnu sigurnost i zdravstvenu zaštitu, socijalnih pogodnosti, obrazovanja te u pristupu robi i uslugama i nabavi robe odnosno pružanju usluga, uključujući one u području stanovanja. Odnosi se na sve fizičke osobe u EU-u. Međutim, ima dva ograničenja u području primjene. Kao prvo, primjenjuje se samo na robu i usluge dostupne javnosti. Kao drugo, ne primjenjuje se na različito postupanje na temelju državljanstva i ne dovodi u pitanje propise kojima je uređeno pitanje ulaska, boravka i zapošljavanja državljana trećih zemalja.

Primjer: U predmetu *Servet Kamberaj/IPES i dr.*⁷³ zahtjev za naknadu za stanovanje koji je podnio državljanin treće zemlje odbijen je jer su već bila potrošena sredstva namijenjena za državljane trećih zemalja. Sud EU-a smatrao je da se različito postupanje temeljilo na statusu tužitelja kao državljanina treće zemlje, te stoga nije bilo obuhvaćeno područjem primjene Direktive o rasnoj jednakosti.

72 Sud EU-a, C-427/06, *Birgit Bartsch/Bosch und Siemens Hausgeräte (BSH) Altersfürsorge GmbH* (veliko vijeće), 23. rujna 2008.

73 Sud EU-a, C-571/10, *Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr.* (veliko vijeće), 24. travnja 2012.

Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) zabranjuje se diskriminacija na temelju spolne orijentacije, vjere ili uvjerenja, dobi i invaliditeta u području zapošljavanja, u obavljanju zanimanja te u povezanim područjima kao što su strukovno osposobljavanje te članstvo u organizacijama poslodavaca i radnika. Slično kao Direktiva o rasnoj jednakosti, Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju primjenjuje se na osobe u EU-u te na javni i privatni sektor, ali ne obuhvaća diskriminaciju na temelju državljanstva. Predviđeno je i nekoliko konkretnih iznimaka od primjene njezinih odredbi⁷⁴.

Direktivom o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ) predviđa se zaštita od diskriminacije na temelju spola kad je riječ o pristupu robi i uslugama te nabavi robe odnosno pružanju usluga. Primjenjuje se na sve osobe i organizacije (u javnom i privatnom sektoru) koje se bave nabavom robe i pružanjem usluga dostupnih javnosti i/ili koje se nude izvan područja privatnog i obiteljskog života. Sljedeći su aspekti isključeni iz njezina područja primjene: medijski sadržaj, oglasi i obrazovanje. Osim toga, ne primjenjuje se u području zapošljavanja i samozapošljavanja.

Direktivom o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ) jamči se jednako postupanje prema ženama i muškarcima kad je riječ o plaćama (članak 4.), sustavima strukovnog socijalnog osiguranja (članak 5.), pristupu zapošljavanju, strukovnom osposobljavanju i napredovanju te radnim uvjetima (članak 14.).

Drugim se pravnim aktima promiče ravnopravnost žena i muškaraca u području javnih sustava socijalne sigurnosti (Direktiva 79/7/EEZ)⁷⁵, jednako postupanje prema muškarcima i ženama koji su samozaposleni (Direktiva 2010/41/EU)⁷⁶ te u pogledu trudnoće (Direktiva 92/85/EEZ)⁷⁷ i roditeljskog dopusta (Direktiva 2010/18/EU)⁷⁸.

74 Vidjeti [poglavlja 2. i 3.](#)

75 Direktiva Vijeća 79/7/EEZ od 19. prosinca 1978. o postupnoj provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne sigurnosti, SL 1979. L 6, 10.1.1979., str. 24.–25.

76 Direktiva 2010/41/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 7. srpnja 2010. o primjeni načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama koji su samozaposleni i stavljanju izvan snage Direktive Vijeća 86/613/EEZ, SL L 180, 15.7.2010., str. 1.–6.

77 Direktiva Vijeća 92/85/EEZ od 19. listopada 1992. o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radu trudnih radnica te radnica koje su nedavno rodile ili doje, SL L 348, 28.11.1992., str. 1.–7.

78 Direktiva Vijeća 2010/18/EU od 8. ožujka 2010. o provedbi revidiranog Okvirnog sporazuma o roditeljskom dopustu koji su sklopili BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC te o stavljanju izvan snage Direktive 96/34/EZ, SL L 68, 18.3.2010., str. 13.–20.

2

Kategorije diskriminacije



EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 2. stavak 2. točka (a)	Izravna diskriminacija	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije)
Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 2. stavak 2. točka (a)		Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija)
Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 2. stavak 1. točka (a)		ESLJP, <i>Guberina protiv Hrvatske</i> , br. 23682/13, 2016.
Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 4. stavak 1. točka (a)		ECSR, <i>CGIL protiv Italije</i> , pritužba br. 91/2013, 2015.
Sud EU-a, C-356/12, <i>Glatzel/Freistaat Bayern</i> , 2014.		ESLJP, <i>Burden protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 13378/05, 2008.
Sud EU-a, C-267/12, <i>Hay/Crédit agricole mutuel</i> , 2013.		
Sud EU-a, C-267/06, <i>Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen</i> (veliko vijeće), 2008.		
Sud EU-a, C-303/06, <i>Coleman/Attridge Law i Steve Law</i> (veliko vijeće), 2008.		
Sud EU-a, C-423/04, <i>Richards/Secretary of State for Work and Pensions</i> , 2006.		
Sud EU-a, C-256/01, <i>Allonby/Accrington & Rossendale College</i> , 2004.		
Sud EU-a, C-13/94, <i>P/S i Cornwall County Council</i> , 1996.		

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 2. stavak 2. točka (b) Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 2. stavak 2. točka (b) Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 2. stavak 1. točka (b) Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 4. stavak 1. točka (b) Sud EU-a, C-83/14, „<i>ČEZ Razpredelenie Bulgaria</i>“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 2015. Sud EU-a, C-385/11, <i>Elbal Moreno/INSS i TGSS</i>, 2012. Sud EU-a, C-152/11, <i>Odor/Baxter Deutschland GmbH</i>, 2012.	Neizravna diskriminacija	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija) EC SR, AEH protiv Francuske, pritužba br. 81/2012, 2013. ESLJP, D. H. i dr. protiv Češke Republike (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007.
Sud EU-a, C-443/15, <i>Parris/Trinity College Dublin i dr.</i>, 2016.	Višestruka i inter-sekcijska diskriminacija	ESLJP, <i>Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala</i>, br. 17484/15, 2017. ESLJP, S. A. S. protiv Francuske (veliko vijeće), br. 43835/11, 2014. ESLJP, B. S. protiv Španjolske, br. 47159/08, 2012.
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 2. stavci 3. i 4. Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 2. stavci 3. i 4. Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 4. stavci 3. i 4. Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 2. stavak 2. točke (a) i (b)	Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju	ECHR, članak 2. (pravo na život), članak 3. (zabrana mučenja), članak 9. (sloboda vjeroispovijedi), članak 11. (sloboda okupljanja i udruživanja), članak 14. (zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija), članak 26. (pravo na dostojanstvo u radu) ESLJP, <i>Đorđević protiv Hrvatske</i>, br. 41526/10, 2012. ESLJP, <i>Catan i dr. protiv Moldove i Rusije</i> (veliko vijeće), br. 43370/04, 18454/06 i 8252/05, 2012.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Povelja o temeljnim pravima, članak 23. (žene i muškarci), članak 24. (djeca), članak 25. (starije osobe), članak 26. (osobe s invaliditetom) Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 5. Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 7. Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 3. Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robu i uslugama (2004/113/EZ), članak 6. Rezolucija Europskog parlamenta o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje (2013/2543(RSP)) Sud EU-a, C-173/13, <i>Leone i Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i dr.</i>, 17. srpnja 2014. Sud EU-a, C-407/98, <i>Abrahamsson i Anderson/Fogelqvist</i>, 6. srpnja 2000. Sud EU-a, C-409/95, <i>Marschall/Land Nordrhein-Westfalen</i>, 1997. Sud EU-a, C-450/93, <i>Kalanke/Freie Hansestadt Bremen</i>, 1995.	Konkretna mjere	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 12, članak 1. (opća zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija) ESLJP, <i>Çam protiv Turske</i>, br. 51500/08, 2016. ESLJP, <i>Horváth i Kiss protiv Mađarske</i>, br. 11146/11, 2013. ECSR, <i>Središnje udruženje pružatelja skrbi u Finskoj protiv Finske</i>, pritužba br. 71/2011, 2012.
Rezolucija Europskog parlamenta o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje (2013/2543(RSP)) Okvirna odluka Vijeća o rasizmu i ksenofobiji (2008/913/PUP) Direktiva o pravima žrtava (2012/29/EZ)	Zločin iz mržnje/govor mržnje	ESLJP, <i>Škorjanec protiv Hrvatske</i>, br. 25536/14, 2017. ESLJP, <i>Halime Kılıç protiv Turske</i>, br. 63034/11, 2016. ESLJP, <i>İdentoba i dr. protiv Gruzije</i>, br. 73235/12, 2015. ESLJP, <i>M'Bala M'Bala protiv Francuske</i> (odl.), br. 25239/13, 2015. ESLJP, <i>Delfi AS protiv Estonije</i> (veliko vijeće), br. 64569/09, 2015. ESLJP, <i>Perinçek protiv Švicarske</i> (veliko vijeće), br. 27510/08, 2015. ESLJP, <i>Virabyan protiv Armenije</i>, br. 40094/05, 2012.

Ključna točka

- Diskriminacijom se smatra situacija u kojoj se pojedinac na neki način stavlja u nepovoljniji položaj na temelju jedne ili više pravno zaštićenih osnova.

Svrha je antidiskriminacijskog prava omogućiti svakom pojedincu jednak i pravedan pristup mogućnostima koje nudi društvo. Svakodnevno odabiremo s kim ćemo se družiti, gdje ćemo kupovati i gdje raditi. Nekim smo stvarima i osobama skloniji. Iako je uobičajeno i normalno da ljudi subjektivno izražavaju što im se sviđa, katkad obnašaju funkcije koje ih stavljaju u autoritativan položaj ili im omogućuju da donose odluke koje bi mogle izravno utjecati na živote drugih. Mogu biti državni službenici, trgovci, poslodavci, stanodavci ili liječnici i odlučivati o načinu izvršavanja javnih ovlasti ili privatne ponude robe i usluga. U tom neosobnom kontekstu na naše se odabire antidiskriminacijsko pravo primjenjuje na dva načina.

U skladu s načelom nediskriminacije zabranjuju se slučajevi različitog postupanja s osobama ili skupinama osoba u jednakoj situaciji te slučajevi jednakog postupanja s osobama ili skupinama osoba u različitim situacijama.

Kao prvo, ono određuje da bi se s pojedincima koji se nalaze u sličnim situacijama trebalo postupati na sličan način te da se s njima ne bi trebalo postupati nepovoljnije samo zbog nekog njihova „zaštićenog“ obilježja („izravna“ diskriminacija). Kao drugo, u nekim se situacijama postupanje utemeljeno na naizgled neutralnom

pravilu također može smatrati diskriminacijom ako osobu ili skupinu osoba dovede u nepovoljan položaj zbog nekog njihova posebnog obilježja („neizravna“ diskriminacija).

U ovom se poglavlju detaljnije analizira značenje izravne i neizravne diskriminacije, neki njihovi konkretni oblici, kao što su višestruka diskriminacija, uznemiravanje ili poticanje na diskriminaciju, zločin iz mržnje i govor mržnje, te način na koji se oni konkretiziraju u sudskoj praksi. Zatim se razmatra kako se ispituje postoje li opravdani razlozi za diskriminaciju.

2.1. Izravna diskriminacija

Ključne točke

- Izravnom diskriminacijom smatra se situacija u kojoj se s osobom postupa nepovoljnije na temelju „pravno zaštićene osnove“.
- Nepovoljnije postupanje utvrđuje se usporedbom navodne žrtve s drugom osobom koja nema to „zaštićeno“ obilježje, a nalazi se u sličnoj situaciji.
- Europski i nacionalni sudovi prihvatili su pojam diskriminacije na temelju povezanosti, prema kojem se s određenim pojedincem postupa nepovoljnije zbog njegove povezanosti s drugim pojedincem koji ima „zaštićeno“ obilježje.

Izravna diskriminacija definirana je na sličan način u ECHR-u i pravu EU-a. **Kad je riječ o pravu EU-a**, u članku 2. stavku 2. Direktive EU-a o rasnoj jednakosti navodi se da izravna diskriminacija „postoji ako se prema nekoj osobi zbog njezina rasnog ili etničkog podrijetla postupa, ako se postupalo ili bi se postupalo nepovoljnije nego prema nekoj drugoj osobi u usporedivoj situaciji”⁷⁹. **Kad je riječ o ECHR-u**, ESLJP upotrebljava formulaciju prema kojoj mora postojati „razlika u postupanju s osobama u jednakim ili u bitnome sličnim situacijama” koja se „temelji na nekom prepoznatljivom obilježju”⁸⁰.

Izravna diskriminacija postoji:

- u situaciji u kojoj se s pojedincem postupa nepovoljnije;
- u usporedbi s onim kako se postupa ili bi se postupalo s drugim osobama u sličnoj situaciji;
- a razlog je za to određeno obilježje te osobe koje se smatra „pravno zaštićenom osnovom“.

U skladu s ECHR-om, da bi podnositelj mogao podnijeti zahtjev, u okviru postupka mora moći dokazati da je mjera na koju se žali „izravno utjecala” na njega (status žrtve)⁸¹.

79 Slično tomu: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 2. stavak 2. točka (a); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 1. točka (a); Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 2. točka (a).

80 ESLJP, *Biao protiv Danske* (veliko vijeće), br. 38590/10, 24. svibnja 2016., t. 89.; slično tomu: ESLJP, *Carson i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 42184/05, 16. ožujka 2010., t. 61.; ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007., t. 175.; ESLJP, *Burden protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 13378/05, 29. travnja 2008., t. 60.

81 ESLJP (2017.), *Practical guide on admissibility criteria*.

U skladu s pravom EU-a, za razliku od ECHR-a, postojanje izravne diskriminacije može se utvrditi čak i ako nema konkretnog tužitelja koji tvrdi da je bio žrtva takve diskriminacije. U predmetu *Feryn*⁸² Sud EU-a utvrdio je da se izravnom diskriminacijom pri zapošljavanju u okviru Direktive o rasnoj jednakosti (2000/43) smatra situacija u kojoj poslodavac objavi da neće zapošljavati radnike određenog etničkog podrijetla ili rase jer će takve objave vjerojatno odvratiti kandidate od podnošenja prijave za posao i spriječiti ih u pristupu tržištu rada.

2.1.1. Nepovoljnije postupanje

Središnji je element izravne diskriminacije nepovoljnije postupanje s pojedincem. Takvo postupanje može se relativno jednostavno utvrditi, za razliku od neizravne diskriminacije, za čije su utvrđivanje često potrebni statistički podatci (vidjeti u nastavku). Ovo su neki primjeri diskriminacije iz predmeta na koje se upućuje u ovom priručniku: nedopuštanje ulaska u restoran ili trgovinu, isplaćivanje manje mirovine ili plaće, verbalno zlostavljanje ili nasilje, nedopuštanje ulaska na kontrolnoj točki, viša ili niža dob za umirovljenje, zabrana obavljanja određenog zanimanja, nemogućnost ostvarivanja prava nasljeđivanja, isključivanje iz redovnog sustava obrazovanja, deportacija, zabrana nošenja vjerskih simbola, odbijanje dodjele ili ukidanje socijalnih naknada. Stoga je glavno obilježje izravne diskriminacije dokaz o različitom postupanju. Do izravne diskriminacije može doći i kad se s dvjema osobama u različitim situacijama postupa na isti način. ESLJP je naveo da se „pravo osobe da uživa prava zajamčena ECHR-om bez diskriminacije povređuje i kad države [...] ne postupaju različito s osobama koje se nalaze u bitno različitim situacijama”⁸³.

2.1.2. Usporedni čimbenik

Nepovoljnije postupanje može se utvrditi usporedbom s nekom osobom u sličnoj situaciji. Pritužba zbog „male” plaće može biti predmet zahtjeva u pogledu diskriminacije samo ako se može dokazati da je ta plaća manja od plaće nekog drugog zaposlenika istog poslodavca koji obavlja slične zadaće. Stoga je za utvrđivanje nepovoljnijeg postupanja s određenom osobom potrebno utvrditi odgovarajući „usporedni čimbenik”, odnosno osobu koja se nalazi u situaciji koja

82 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008. Vidjeti i Sud EU-a, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, C-81/12, 25. travnja 2013.

83 ESLJP, *Thlimmenos protiv Grčke* (veliko vijeće), br. 34369/97, 6. travnja 2000., t. 44. Slično tomu, ESLJP, *Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 2346/02, 29. travnja 2002., t. 88.

u bitnome slična, a glavna je razlika između tih dviju osoba „pravno zaštićena osnova“. Dokazivanje postojanja usporednog čimbenika ne mora biti predmet spora, a diskriminacija se može utvrditi bez izričite rasprave u tom pogledu. U nastavku se navodi nekoliko primjera predmeta u kojima je tijelo koje je odlučivalo o predmetu izričito istaknulo pitanje postojanja usporednog čimbenika i njegova dokazivanja.

U okviru prava EU-a Sud EU-a u brojnim je predmetima detaljno ispitivao mogu li se dvije skupine smatrati usporedivima.

Primjer: U predmetu *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*⁸⁴ podnositelju zahtjeva odbijeno je izdavanje vozačke dozvole za teška teretna vozila zbog nedovoljne oštine vida na jednom oku. Za razliku od drugih skupina vozača, nije imao mogućnost da mu se izda vozačka dozvola u „iznimnim slučajevima“ nakon što se dodatnim pregledima potvrdila njegova sposobnost za upravljanje vozilima.

Sud EU-a utvrdio je da položaj vozača tih dviju skupina nije usporediv. Konkretno, te se dvije skupine razlikuju s obzirom na dimenzije vozila, broj putnika koji se u njima prevoze i odgovornost koja slijedom toga proizlazi iz upravljanja tim vozilima. Zbog svojstava predmetnih vozila opravdano je postojanje različitih uvjeta za različite kategorije vozačke dozvole. Stoga je različito postupanje bilo opravdano i nije činilo povredu prava na „jednakost pred zakonom“ iz članka 20. Povelje EU-a o temeljnim pravima.

Primjer: U predmetu *P/S i Cornwall County Council*⁸⁵ tužiteljica je prolazila postupak promjene spola iz muškog u ženski kad ju je poslodavac otpustio. Sud EU-a utvrdio je da je otkaz predstavljao nepovoljno postupanje. Kad je riječ o relevantnom usporednom čimbeniku, Sud EU-a naveo je da „ako osoba dobije otkaz na temelju toga što planira promijeniti spol ili je promijenila spol, s tom se osobom postupa nepovoljno u usporedbi s osobama onog spola kojeg je ta osoba bila prije nego što je promijenila spol“. Kad je riječ o osnovama diskriminacije, iako se nije moglo dokazati da se s tužiteljicom postupalo različito jer je bila muškog ili ženskog spola, moglo se dokazati da je različito postupanje bilo povezano s konceptom spola.

84 Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014.

85 Sud EU-a, C-13/94, *P/S i Cornwall County Council*, 30. travnja 1996.

Primjer: Predmet *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*⁸⁶ odnosio se na povlastice istospolnih partnera koje proizlaze iz sklapanja braka. U trenutku spora istospolni partneri nisu mogli sklapati brak u Francuskoj, ali postojala je mogućnost registriranog životnog partnerstva za heteroseksualne i homoseksualne parove. Tužitelj je bio zaposlenik banke koja je zaposlenicima nudila posebne povlastice prilikom sklapanja braka. Tužitelj je zatražio te povlastice nakon registriranja životnog partnerstva, no banka je to odbila. Sud EU-a trebao je utvrditi je li različito postupanje predstavljalo diskriminaciju na temelju spolne orijentacije. Sud EU-a ponovio je da, iako situacije ne moraju biti potpuno jednake, već samo usporedive, ta se usporedivost mora ispitati konkretno u odnosu na predmetne povlastice, a ne općenito i apstraktno. Sud EU-a utvrdio je da se osobe istog spola koje, s obzirom na to da ne mogu sklopiti brak, sklapaju životno partnerstvo nalaze u situaciji usporedivoj sa situacijom parova koji sklapaju brak. Pojasnio je da, iako se različito postupanje temelji na bračnom statusu radnika, a ne izričito na njihovoj spolnoj orijentaciji, i dalje je riječ o izravnoj diskriminaciji na temelju spolne orijentacije. Homoseksualni zaposlenici nisu mogli sklopiti brak te stoga ni ispuniti potreban uvjet za povlastice koje su tražili.

Kad je riječ o pravu EU-a, da bi se mogla dokazati usporedivost u predmetima koji se odnose na jednakost plaća, potrebno je utvrditi je li rad koji obavlja radnica „jednak” ili „jednake vrijednosti” kao rad koji obavlja radnik te postoje li razlike u plaćama radnika i radnica. U tom pogledu Sud EU-a nije priznavao usporedbe među različitim poduzećima.

Primjer: U predmetu *Allonby/Accrington and Rossendale College*⁸⁷ predavačica se žalila na različite uvjete plaće u okviru različitih ugovora o radu. Fakultet na kojem je tužiteljica prvotno bila zaposlena kao predavačica nije joj produljio ugovor. Kasnije je zaposlena u poduzeću koje podugovara usluge predavača za obrazovne ustanove te je upućena na rad na fakultet na kojem je prethodno radila, gdje je obavljala iste dužnosti kao i prije, ali za manju plaću. Tvrdila je da je riječ o diskriminaciji na temelju spola jer su predavači

86 Sud EU-a, C-267/12, *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12. prosinca 2013.

87 Sud EU-a, C-256/01, *Debra Allonby/Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional i Secretary of State for Education and Employment*, 13. siječnja 2004.

muškog spola zaposleni na istom fakultetu primali veće plaće. Budući da se razlika u plaćama nije mogla pripisati „jednom izvoru” (istom poslodavcu), Sud EU-a smatrao je da predavači muškog spola koje je zapošljavao fakultet nisu u usporedivoj situaciji s tužiteljicom, koju je zapošljavalo vanjsko poduzeće.

Očita su iznimka u utvrđivanju odgovarajućeg „usporednog čimbenika”, barem u okviru zapošljavanja, situacije u kojima je osnova diskriminacije trudnoća. U skladu s ustaljenom sudskom praksom Suda EU-a, ako je žena pretrpjela štetu zbog svoje trudnoće, riječ je o izravnoj diskriminaciji na temelju spola i nema potrebe za utvrđivanje usporednog čimbenika⁸⁸. Isto vrijedi kad je diskriminacija povezana s rodiljnim dopustom⁸⁹ ili podvrgavanjem postupku oplodnje *in vitro*⁹⁰.

Kad je riječ o ECHR-u, Europski sud za ljudska prava naglasio je da se situacije u kojima se nalaze dvije skupine ljudi mogu smatrati jednakima u jednoj konkretnoj pritužbi, a ne i u drugoj. Na primjer, može se smatrati da se parovi u braku i oni koji to nisu ne nalaze u usporedivoj situaciji kad je riječ o oporezivanju, socijalnoj sigurnosti i socijalnoj politici. S druge strane, utvrđeno je da su partneri koji su u braku i oni koji to nisu, a imaju stabilnu obiteljsku zajednicu, u usporedivim situacijama kad je riječ o mogućnosti održavanja telefonskog kontakta dok je jedan od partnera u pritvoru.⁹¹ Stoga bi usporedivost trebalo procijeniti uzimajući u obzir cilj sporne mjere i u konkretnom kontekstu.

Primjer: U predmetu *Varnas protiv Litve*⁹² podnositelj zahtjeva, zatvorenik u istražnom zatvoru, žalio se da su mu uskraćeni bračni posjeti žene, koji su pak dopušteni osuđenim zatvorenicima. ESLJP je pojasnio da usporedni čimbenici ne moraju biti potpuno jednaki da bi se smatralo da su u „jednakoj situaciji”. Činjenica da situacija podnositelja zahtjeva nije u potpunosti jednaka situaciji osuđenih zatvorenika nije prepreka primjeni članka 14. ECHR-a. Podnositelj zahtjeva morao je dokazati da se nalazi u situaciji koja

88 Sud EU-a, C-177/88, *Elisabeth Johanna Pacifica Dekker/Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus*, 8. studenoga 1990. Slično tomu, Sud EU-a, C-32/93, *Carole Louise Webb/EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14. srpnja 1994.

89 Sud EU-a, C-191/03, *North Western Health Board/Margaret McKenna*, 8. rujna 2005., t. 50.

90 Sud EU-a, C-506/06, *Sabine Mayr/Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG* (veliko vijeće), 26. veljače 2008.

91 ESLJP, *Petrov protiv Bugarske*, br. 15197/02, 22. svibnja 2008., t. 55.

92 ESLJP, *Varnas protiv Litve*, 42615/06, 9. srpnja 2013., za više pojedinosti vidjeti [odjeljak 5.12](#).

je u bitnome slična situaciji drugih osoba s kojima se postupalo različito. ESLJP je zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

Primjer: U predmetu *Burden protiv Ujedinjene Kraljevine*⁹³ riječ je o dvjema sestrama koje su zajedno stanovale 31 godinu. Dijelile su vlasništvo nad nekretninom i svaka je oporučno drugoj ostavila svoj udio u vlasništvu. Podnositeljice zahtjeva žalile su se na činjenicu da će, za razliku od bračnih parova ili parova u životnom partnerstvu, kad jedna od njih umre, druga morati platiti porez na nasljedstvo. ESLJP je utvrdio da se podnositeljice zahtjeva kao sestre ne mogu uspoređivati s bračnim parovima ili parovima u životnom partnerstvu koji zajedno stanuju. Brak i životno partnerstvo posebni su odnosi koji se sklapaju dobrovoljno i hotimično, iz kojih proizlaze ugovorna prava i odgovornosti. Za razliku od toga, odnos podnositeljica zahtjeva temeljio se na srodnosti te je stoga bio bitno različit.

Primjer: U predmetu *Carson protiv Ujedinjene Kraljevine*⁹⁴ podnositelji zahtjeva žalili su se na činjenicu da država nije primijenila jednako povećanje mirovine na umirovljenike s boravištem u inozemstvu kao na one koji žive u Ujedinjenoj Kraljevini. ESLJP je zaključio da podnositelji zahtjeva, koji nisu živjeli u Ujedinjenoj Kraljevini ili nekoj državi s kojom je Ujedinjena Kraljevina sklopila sporazum o uzajamnom pružanju socijalnog osiguranja, nisu bili u situaciji sličnoj umirovljenicima u Ujedinjenoj Kraljevini. Iako su te različite skupine pridonosile državnom proračunu plaćanjem državnog osiguranja, nije bila riječ o mirovinskom fondu, već o općim javnim prihodima za financiranje različitih aspekata javne potrošnje. Osim toga, dužnost vlade u pogledu povećanja mirovina temeljila se na povećanju troškova života u Ujedinjenoj Kraljevini. Podnositelji zahtjeva stoga nisu bili u situaciji usporedivoj s tim drugim skupinama i nije došlo do diskriminirajućeg postupanja.

Slično tomu, **kad je riječ o Europskoj socijalnoj povelji**, u sudskoj praksi Europskog odbora za socijalna prava mogu se naći upućivanja na usporedni čimbenik.

93 ESLJP, *Burden protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 13378/05, 29. travnja 2008.

94 ESLJP, *Carson i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 42184/05, 16. ožujka 2010.

Primjer: U predmetu *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*⁹⁵ Europski odbor za socijalna prava ispitivao je pritužbu u pogledu diskriminacije liječnika⁹⁶ koji se nisu pozvali na prigovor savjesti pri izvršavanju pobačaja. Žalili su se da su bili u nepovoljnijem položaju kad je riječ o radnom opterećenju, raspodjeli zadataka, mogućnosti razvoja karijere te zaštiti zdravlja i sigurnosti. Odbor je potvrdio da su liječnici koji se nisu pozvali na prigovor savjesti i oni koji jesu bili u usporedivoj situaciji jer su imali slične stručne kvalifikacije i radili su u istom stručnom području. Stoga se različito postupanje smatralo diskriminacijom.

Europski odbor za socijalna prava naveo je da pravni status različitih skupina u nacionalnom pravu nije relevantan pri procjeni usporedivosti situacija tih skupina. Na primjer, u predmetu *Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije*⁹⁷ (detaljnije se razmatra u [odjeljku 5.12.](#)), koji se odnosio na pristup sustavu socijalne sigurnosti, Europski odbor za socijalna prava uspoređivao je situaciju redovnih sudaca i sudaca porotnika. Smatrao je da su u okolnostima tog predmeta relevantne samo dodijeljene dužnosti, hijerarhijski autoritet i zadaće koje obavljaju te dvije skupine sudaca. Budući da su utvrđene sličnosti, Europski odbor za socijalna prava utvrdio je da su suci porotnici po funkciji koju obavljaju jednaki sucima na službenim položajima. Osim toga, smatrao je da bi usporedbom trebale biti obuhvaćene samo različite skupine u određenoj državi članici. U predmetu *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške*⁹⁸ (detaljnije se razmatra u [odjeljku 5.5.](#)), koji se odnosio na dob za umirovljenje pomoraca u Norveškoj, podnositelj pritužbe tvrdio je da se nacionalnom odredbom provodi diskriminacija na temelju dobi u odnosu na pomorce koji rade na brodovima u drugim zemljama (u kojima je dob za umirovljenje pomoraca viša nego u Norveškoj), kao i pojedince koji se bave drugim zanimanjima u Norveškoj. Europski odbor za socijalna prava smatrao je da ispitivanje treba biti ograničeno na situaciju u Norveškoj. Osim toga, Europski odbor za socijalna prava prihvatio je da su za potrebe te pritužbe stariji piloti i radnici u naftnoj industriji usporedive kategorije radnika. Smatrao je da su u dovoljno sličnim situacijama, posebno uzme li se u obzir zahtjevnost posla i fizički napor.

95 ECSR, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*, pritužba br. 91/2013, 12. listopada 2015.

96 *Ibid.*, t. 215. i sljedeće.

97 Europski odbor za socijalna prava, *Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije*, pritužba br. 102/2013, 5. srpnja 2016.

98 ECSR, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške*, pritužba br. 74/2011, 2. srpnja 2013.

2.1.3. Uzročnost

U [poglavlju 5.](#) analizirat će se niz „pravno zaštićenih osnova“ koje postoje u europskom antidiskriminacijskom pravu, kao što su spol, rodni identitet, spolna orijentacija, invaliditet, dob, rasa, etničko podrijetlo, nacionalno podrijetlo te vjera ili uvjerenje. Ovaj je odjeljak usmjeren na potrebu za uspostavljanjem uzročne veze između nepovoljnijeg postupanja i pravno zaštićenih osnova. Kako bi se ispunio taj uvjet, potrebno je postaviti sljedeće pitanje: bi li se s određenom osobom postupalo nepovoljnije da je drugog spola, rase ili dobi, ili da se razlikuje s obzirom na bilo koju drugu pravno zaštićenu osnovu? Ako je odgovor potvrđan, nepovoljnije postupanje očito je uzrokovano predmetnom osnovom.

Pravilo ili praksa koja se primjenjuje ne mora se nužno odnositi na „pravno zaštićenu osnovu“, već je važno da se odnosi na bilo koji drugi čimbenik koji je nerazdvojiv od zaštićene osnove. U biti, kad se razmatra je li došlo do izravne diskriminacije, ispituje se je li nepovoljnije postupanje uzrokovano nekom „pravno zaštićenom osnovom“ koja se ne može odvojiti od konkretnog čimbenika na koji se odnosi pritužba.

Primjer: U predmetu *Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*⁹⁹ tužitelj je nakon smrti svojeg istospolnog partnera tražio „mirovinu za nadživjele članove obitelji“ od poduzeća koje je vodilo strukovni mirovinski sustav njegova preminulog partnera. To je poduzeće odbilo isplatiti mirovinu pozivajući se na to da se mirovine za nadživjele članove obitelji isplaćuju samo bračnim drugovima, a tužitelj nije bio u braku s preminulom osobom. Sud EU-a prihvatio je da je odbijanje isplate mirovine predstavljalo nepovoljno postupanje te da je riječ o nepovoljnijem postupanju u odnosu na usporedni čimbenik, odnosno parove u braku. Sud EU-a utvrdio je da su zahvaljujući instituciji životnog partnerstva u Njemačkoj životni partneri u brojnim aspektima dobili ista prava i odgovornosti kao i bračni drugovi, posebno kad je riječ o državnim mirovinskim sustavima. Priznao je da su za potrebe tog predmeta životni partneri bili u situaciji sličnoj situaciji bračnih drugova. Sud EU-a zatim je naveo da je u tom slučaju riječ o izravnoj diskriminaciji na temelju spolne orijentacije. Naime, činjenica da nisu mogli sklopiti brak neodvojiva je od njihove spolne orijentacije.

99 Sud EU-a, C-267/06, *Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* (veliko vijeće), 1. travnja 2008.

Primjer: U predmetu *Richards/Secretary of State for Work and Pensions*¹⁰⁰ tužiteljica koja je promijenila spol iz muškog u ženski željela je zatražiti odlazak u mirovinu na svoj 60. rođendan, što je dob za umirovljenje žena u Ujedinjenoj Kraljevini. U tom trenutku S. M. Richards nije mogao biti priznat njezin novi spol za potrebe primjene zakonodavstva o mirovinama¹⁰¹. Vlada joj je odbila odobriti umirovljenje, navodeći da se s tužiteljicom nije postupalo nepovoljno u usporedbi s osobama u sličnoj situaciji. Vlada je tvrdila da tužiteljicu u primjeni zakonodavstva o mirovinama treba smatrati „muškarcem“. Sud EU-a napomenuo je da zbog nepostojanja relevantnog nacionalnog prava tužiteljica ne može ispuniti uvjete zakonodavstva o mirovinama. Sud EU-a utvrdio je da se osobi koja je promijenila spol iz muškog u ženski u skladu s nacionalnim pravom ne može odbiti zahtjev za umirovljenje na koje bi imala pravo da se u okviru nacionalnog prava smatra ženom.

2.1.4. Diskriminacija na temelju povezanosti

Sud EU-a tumači opseg „pravno zaštićene osnove“ u širokom smislu. To može uključivati „diskriminaciju na temelju povezanosti“, pri čemu žrtva diskriminacije nije sama osoba sa zaštićenim obilježjem. Može uključivati i apstraktno tumačenje određene osnove. Zato je iznimno važno da stručnjaci detaljno analiziraju razloge za nepovoljnije postupanje i traže dokaze o tome da je pravno zaštićena osnova izravni ili neizravni uzrok takva postupanja.

Primjer: Predmet *S. Coleman/Attridge Law i Steve Law*¹⁰² odnosio se na majku koja je tvrdila da se suočila s nepovoljnim postupanjem na radnom mjestu zbog sina s invaliditetom. Zbog invaliditeta svojeg sina katkad je kasnila na posao i morala tražiti dopust ovisno o njegovim potrebama. Zahtjevi tužiteljice odbijeni su i prijetilo joj se otkazom te se suočavala s uvredljivim komentarima povezanim s bolešću njezina djeteta. Sud EU-a usporedivima je smatrao njezine kolege koji rade na sličnim poslovima i imaju djecu te je

100 Sud EU-a, C-423/04, *Sarah Margaret Richards/Secretary of State for Work and Pensions*, 27. travnja 2006.

101 Prije nego što je 4. travnja 2005. stupio na snagu Zakon o priznavanju spola iz 2004., o tome kada osoba navršava „dob za umirovljenje“ za potrebe primjene zakonodavstva o mirovinama odlučivalo se na temelju spola te osobe pri rođenju.

102 Sud EU-a, C-303/06, *S. Coleman/Attridge Law i Steve Law* (veliko vijeće), 17. srpnja 2008.

utvrdio da se njima izlazilo ususret kada su to tražili. Sud je također prihvatio da to predstavlja diskriminaciju i uznemiravanje na temelju invaliditeta djeteta podnositeljice zahtjeva.

I Europski sud za ljudska prava potvrdio je da članak 14. obuhvaća diskriminaciju na temelju povezanosti.

Primjer: U predmetu *Guberina protiv Hrvatske*¹⁰³ (o kojem je riječ u [odjeljku 5.4.](#)) ESLJP je naglasio da se članak 14. primjenjuje i na slučajeve u kojima se s pojedincem postupa nepovoljnije na temelju zaštićenog obilježja neke druge osobe. Utvrdio je da je diskriminirajuće postupanje s podnositeljem zahtjeva zbog invaliditeta njegova djeteta oblik diskriminacije na temelju invaliditeta.

Primjer: U predmetu *Weller protiv Mađarske*¹⁰⁴ rumunjska državljanka nije mogla ostvariti pravo na davanja za majčinstvo nakon rođenja djeteta jer nije državljanka Mađarske. Nije ih mogao ostvariti ni njezin suprug, mađarski državljanin, jer se ta davanja isplaćuju samo majkama. ESLJP je utvrdio da je njezin suprug bio izložen diskriminaciji na temelju očinstva (a ne spola) jer su muškarci koji su usvojili djecu i koji su skrbnici djece imali pravo na isplatu davanja, dok biološki očevi nisu. I djeca su podnijela pritužbu na diskriminaciju zbog odbijanja isplate davanja njihovu ocu, koju je ESLJP proglasio dopuštenom. Prema tome, smatralo se da su djeca bila izložena diskriminaciji na temelju statusa svojeg oca.

Koncept diskriminacije na temelju povezanosti postoji i u nacionalnoj sudskoj praksi.

Primjer: Prvi predmet¹⁰⁵ u pogledu diskriminacije na temelju povezanosti i na temelju spolne orijentacije u Poljskoj odnosio se na osobu zaposlenu na funkciji zaštitara u trgovini. On je sudjelovao u povorci za jednakost, a isječi s tog događanja prikazani su na televiziji. Nakon njihova emitiranja tužitelju je uručen otkaz, pri čemu je njegov poslodavac naveo da „ne može zamisliti da za njegovo poduzeće radi homoseksualna osoba“. Poljski sudovi smatrali su

103 ESLJP, *Guberina protiv Hrvatske*, br. 23682/13, 22. ožujka 2016.

104 ESLJP, *Weller protiv Mađarske*, br. 44399/05, 31. ožujka 2009.

105 Poljska, Općinski sud u Varšavi (drugostupanjski sud), [V Ca 3611/14](#), 18. studenoga 2015. Vidjeti i Belgija, Radni sud u Leuvenu, 10. prosinca 2013., *Jan V. H. protiv BVBA*, br. 12/1064/A.

da do diskriminacije može doći bez obzira na to ima li sama žrtva određeno zaštićeno obilježje. Spolna orijentacija tužitelja stoga nije bila relevantna. Sudovi su zaključili da je podnositelj zahtjeva bio izložen diskriminaciji zbog sudjelovanja u povorci povezanoj sa zajednicom homoseksualnih, biseksualnih i transseksualnih osoba (LGBT). Potvrdili su da je došlo do diskriminacije na temelju povezanosti i tužitelju dodijelili naknadu štete.

2.2. Neizravna diskriminacija

Ključne točke

- Do neizravne diskriminacije dolazi kada se naizgled neutralnim pravilom određena osoba ili skupina osoba koje dijele ista obilježja stavlja u nepovoljan položaj.
- Mora se dokazati da se zbog određene odluke skupina stavlja u nepovoljan položaj u odnosu na usporedivu skupinu.

I u okviru prava EU-a i u okviru prava Vijeća Europe prepoznaje se da zabrana različitog postupanja s osobama u sličnim situacijama možda neće biti dostatna za postizanje stvarne jednakosti. Jednako postupanje s osobama koje se nalaze u različitim situacijama u nekim slučajevima može određene osobe dovesti u posebno nepovoljan položaj. U tom slučaju nije riječ o različitom postupanju, već o različitim učincima tog postupanja, koji će se različito odraziti na osobe s različitim obilježjima. Predodžba da različite situacije iziskuju različito postupanje ugrađena je u koncept neizravne diskriminacije.

Kad je riječ o pravu EU-a, u članku 2. stavku 2. točki (b) Direktive o rasnoj jednakosti navodi se da „neizravna diskriminacija postoji ako bi naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa doveli osobe određenog rasnog ili etničkog podrijetla u posebno nepovoljan položaj u usporedbi s drugim osobama”¹⁰⁶.

Kad je riječ o ECHR-u, Europski sud za ljudska prava u nekim je svojim presudama na temelju te definicije neizravne diskriminacije naveo da „razlike u postupanju

¹⁰⁶ Slično tomu: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 2. stavak 2. točka (b); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 1. točka (b); Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 2. točka (b)

mogu imati oblik nerazmjerno štetnih utjecaja opće politike ili mjere kojom se, iako je formulirana na neutralan način, diskriminira određena skupina”¹⁰⁷.

Neizravnu diskriminaciju čini sljedeće:

- neutralno pravilo, kriterij ili praksa;
- koji na skupinu koju obilježava određena „pravno zaštićena osnova” utječe na znatno nepovoljniji način;
- u usporedbi s drugim osobama u sličnoj situaciji.

Kad je riječ o Europskoj socijalnoj povelji, Europski odbor za socijalna prava utvrdio je da do neizravne diskriminacije može doći „ako se propisno ne uzmu u obzir sve relevantne razlike između osoba u usporodivoj situaciji ili ne poduzmu odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da prava i zajedničke povlastice koji se jamče svima budu doista dostupni svakoj osobi”¹⁰⁸.

Ipak, treba napomenuti da obje vrste diskriminacije kao posljedicu imaju različito postupanje u sličnim situacijama. Na primjer, ženu se može ne razmatrati za određeno radno mjesto zato što poslodavac ne želi zapošljavati žene (izravna diskriminacija) ili zato što su uvjeti za to radno mjesto formulirani tako da ih većina žena ne bi mogla ispuniti (neizravna diskriminacija). U nekim je slučajevima podjela više teoretska i može biti teško utvrditi je li u određenoj situaciji riječ o izravnoj ili neizravnoj diskriminaciji¹⁰⁹.

2.2.1. Neutralno pravilo, kriterij ili praksa

Prvi je uvjet u utvrđivanju neizravne diskriminacije postojanje određenog, naizgled neutralnog pravila, kriterija ili prakse. Drugim riječima, mora postojati neki uvjet koji se primjenjuje na sve osobe. U nastavku navodimo neke primjere, a više primjera može se pronaći u [poglavlju 6.](#) o dokazivanju i ulozi statističkih podataka.

107 ESJLP, *Biao protiv Danske* (veliko vijeće), br. 38590/10, 24. svibnja 2016., t. 103.; ESJLP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007., t. 184.

108 ECSR, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*, pritužba br. 91/2013, 12. listopada 2015., t. 237.; ECSR, *Confédération française démocratique du travail (CFDT) protiv Francuske*, pritužba br. 50/2008, odluka o meritumu od 9. rujna 2009., t. 39. i 41.; ECSR, *Međunarodna udruga Autism-Europe protiv Francuske*, pritužba br. 13/2002, 4. studenoga 2003., t. 52.

109 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, C-267/06, *Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* (veliko vijeće), 1. travnja 2008., gdje su nezavisni odvjetnik Ruiz-Jarabo Colomer i Sud EU-a donijeli različite zaključke u tom pogledu.

Primjer: U predmetu *Isabel Elbal Moreno/Instituto Nacional de la Seguridad Social i Tesorería General de la Seguridad Social*¹¹⁰ tužiteljica je 18 godina radila na nepuno radno vrijeme, četiri sata tjedno. U skladu s relevantnom odredbom, da bi ostvario pravo na mirovinu, koja je već razmjerno manja, radnik s nepunim radnim vremenom morao je plaćati doprinose tijekom duljeg razdoblja nego radnik s punim radnim vremenom. Sud koji je uputio zahtjev Sudu EU-a objasnio je da bi na temelju ugovora o radu na nepuno radno vrijeme od četiri sata tjedno tužiteljica trebala raditi stotinu godina da bi ostvarila radni staž od najmanje 15 godina te time ostvarila pravo na mirovinu od 112,93 eura mjesečno. Sud EU-a smatrao je da se relevantnim odredbama radnike s nepunim radnim vremenom koji su tako radili tijekom dugog razdoblja stavlja u nepovoljan položaj. U praksi se tim zakonodavstvom za takve radnike isključuje svaka mogućnost primanja starosne mirovine. Budući da najmanje 80 % radnika zaposlenih na nepuno radno vrijeme u Španjolskoj čine žene, to je pravilo imalo nerazmjerne učinke na žene u usporedbi s muškarcima. Stoga je bila riječ o neizravnoj diskriminaciji.

Primjer: U predmetu *D. H. i dr. protiv Češke Republike*¹¹¹ proveden je niz testova kako bi se utvrdila intelektualna sposobnost učenika i odredilo treba li ih upisati u posebne škole namijenjene učenicima s posebnim potrebama u pogledu obrazovanja. Svi učenici koji su se razmatrali za upis u posebnu školu prolazili su isto testiranje. ESLJP je smatrao da postoji rizik da testovi nisu provedeni objektivno te da njihovi rezultati nisu analizirani imajući na umu specifičnosti i posebne osobine romske djece koja su sudjelovala u testiranju. Konkretno, nije uzeta u obzir pozadina obrazovanja romske djece (npr. izostanak predškolskog obrazovanja), činjenica da određena djeca ne govore češki te da nisu bila upoznata s okolnostima testiranja. Stoga je bilo puno vjerojatnije da će romska djeca ostvariti loše rezultate na testiranju, što i jesu, a posljedica je toga bila da se između 50 % i 90 % romske djece obrazovalo izvan redovnog školskog sustava. ESLJP je smatrao da je u tom slučaju bila riječ o neizravnoj diskriminaciji.

Primjer: U predmetu *European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske*¹¹² (o kojem je riječ u [odjeljku 4.4.](#)) Europski odbor za socijalna prava smatrao je da se ograničenjem sredstava iz državnog proračuna za socijalnu zaštitu

110 Sud EU-a, C-385/11, *Isabel Elbal Moreno/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)*, 22. studenoga 2012.

111 ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007.

112 ECSR, *European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske*, pritužba br. 81/2012, 11. rujna 2013.

namijenjenih obrazovanju djece i adolescenata s autizmom neizravno diskriminiraju osobe s invaliditetom. Odbor je pojasnio da bi ograničenje javnih sredstava namijenjenih socijalnoj zaštiti moglo jednako utjecati na sve osobe koje trebaju biti obuhvaćene tom zaštitom. Međutim, osobe s invaliditetom češće od drugih ovise o skrbi zajednice, financiranoj iz državnog proračuna, da bi mogle voditi neovisan i dostojanstven život. Zbog toga se ograničavanjem proračuna u području socijalne politike osobe s invaliditetom može dovesti u nepovoljan položaj, što kao posljedicu ima različito postupanje neizravno temeljeno na invaliditetu. Stoga je Europski odbor za socijalna prava utvrdio da ograničenje državnog proračuna za socijalnu zaštitu predstavlja neizravnu diskriminaciju osoba s invaliditetom.

Primjer: U predmetu¹¹³ koji se vodio pred Žalbenim radnim sudom u Ujedinjenoj Kraljevini strojovotkinja i samohrana majka troje djece mlađe od pet godina podnijela je zahtjev za fleksibilne uvjete rada. Njezin je zahtjev odbijen uz obrazloženje da ne bi bilo pošteno omogućiti joj da radi samo u smjenama prilagođenima obiteljskom životu jer bi se drugim strojovođaama time uskratila mogućnost biranja takvih smjena. Sudovi su se složili s time da propisani rad u smjenama općenito stavlja žene u nepovoljan položaj jer više žena nego muškaraca ima obveze skrbi te ne može raditi u takvoj organizaciji radnog vremena. Predmet je vraćen na ponovno odlučivanje o pitanju objektivne osnovanosti.

2.2.2. Znatno nepovoljniji učinak na zaštićenu skupinu

Drugi je uvjet koji treba biti ispunjen taj da se naizgled neutralnom odredbom, kriterijem ili praksom određenu „zaštićenu skupinu” stavlja u posebno nepovoljan položaj. Prema tome, neizravna se diskriminacija razlikuje od izravne diskriminacije u tome što naglasak nije na različitom postupanju, nego na različitim učincima.

¹¹³ Ujedinjena Kraljevina, Žalbeni radni sud, *XC Trains Ltd protiv CD i dr.*, br. UKEAT/0331/15/LA, 28. srpnja 2016.

Primjer: U predmetu *Odar/Baxter Deutschland GmbH*¹¹⁴ Sud EU-a razmatrao je formulu iz socijalnog plana zbog koje su zaposlenici stariji od 54 godine dobivali manju otpremninu od mlađih zaposlenika. Dr. Odar, koji je bolovao od teškog oblika invaliditeta, dobio je otpremninu u skladu s tim socijalnim planom, koja je izračunata na temelju najranijeg datuma na koji bi ostvario pravo na mirovinu. Da je njegova otpremnina izračunata na temelju standardne formule, uzimajući u obzir trajanje njegova zaposlenja, dobio bi dvostruko veću naknadu. Sud je utvrdio da nije riječ o izravnoj diskriminaciji na temelju dobi (takvo se različito postupanje može opravdati na temelju članka 6. stavka 1. Direktive 2000/78/EZ), nego o neizravnoj diskriminaciji na temelju invaliditeta. Sud EU-a smatrao je da su se različitim postupanjem zanemarili rizici s kojima se tijekom vremena susreću osobe s teškim oblikom invaliditeta, posebno kad je riječ o pronalaženju novog zaposlenja, kao i činjenica da ti rizici mogu postati još izraženiji što se više takve osobe približavaju dobi za umirovljenje. Time što se radniku s teškim oblikom invaliditeta isplaćuje otpremnina u iznosu manjem od onog koji se isplaćuje radniku bez invaliditeta, ta posebna formula ima znatno nepovoljniji učinak na legitimne interese radnika s teškim oblikom invaliditeta, te stoga nadilazi ono što je potrebno za postizanje ciljeva socijalne politike.

Pri razmatranju statističkih dokaza o postojanju nerazmjerno nepovoljnog učinka na zaštićenu skupinu u usporedbi s osobama u sličnoj situaciji, Sud EU-a i ESLJP tražit će dokaze o tome da znatan udio osoba koje su pogođene nepovoljnim učinkom čine osobe iz te „zaštićene skupine“. Na primjer, u predmetu *Di Trizio protiv Švicarske*¹¹⁵ ESLJP se oslonio na statističke podatke koji su pokazivali da 97 % osoba na koje utječe primijenjena metoda izračuna naknada za invaliditet čine žene koje žele skratiti svoje radno vrijeme nakon rođenja djeteta. Ta će se situacija detaljno obraditi u [poglavlju 6.](#), koje se odnosi na pitanja dokazivanja. Zasad treba uputiti na formulacije kojima se koristi Sud EU-a, a pojavljuju se u mišljenju nezavisnog odvjetnika P. Légera u predmetu *Nolte* kad je riječ o diskriminaciji na temelju spola:

„[D]a bi se smatrala diskriminirajućom, mjera mora utjecati na ,mnogo veći broj žena nego muškaraca‘ [*Rinner-Kühn*]¹¹⁶ ili na ,znatno manji postotak muškaraca

¹¹⁴ Sud EU-a, C-152/11, *Johann Odar/Baxter Deutschland GmbH*, 6. prosinca 2012.

¹¹⁵ ESLJP, *Di Trizio protiv Švicarske*, br. 7186/09, 2. veljače 2016.

¹¹⁶ Sud EU-a, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn/FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13. srpnja 1989.

nego žena' [*Nimz*¹¹⁷, *Kowalska*¹¹⁸] ili na ,mnogo više žena nego muškaraca' [*De Weerd*¹¹⁹]"¹²⁰.

Primjer: U predmetu¹²¹ koji se vodio pred njemačkim sudovima žena se prijavila na obuku za pilote u Lufthansi. Iako je prošla sva testiranja, nije primljena jer je niža od 1,65 metara, što je najmanja dopuštena visina za pilote. Žalila se na neizravnu diskriminaciju tvrdeći da, uzme li se u obzir činjenica da je 44,3 % svih žena, a samo 2,8 % svih muškaraca niže od 1,65 metara, tim se uvjetom žene stavlja u posebno nepovoljan položaj. Predmet je završen mirnim rješenjem spora. Lufthansa je pristala isplatiti naknadu štete zbog nejednakog postupanja.

2.2.3. Usporedni čimbenik

Kao i u slučaju izravne diskriminacije, sud će ipak morati odrediti usporedni čimbenik kako bi utvrdio je li učinak određenog pravila, kriterija ili prakse znatno nepovoljniji od onog koji doživljavaju drugi pojedinci u sličnoj situaciji. U slučajevima navodne izravne i neizravne diskriminacije sudovi će uspoređivati, primjerice, muškarce sa ženama, homoseksualne parove s heteroseksualnima, osobe s invaliditetom s osobama bez invaliditeta.

Međutim, da bi se utvrdilo postojanje neizravne diskriminacije, potrebno je dokazati da postoje dvije skupine osoba: ona koja se spornom mjerom stavlja u povoljan položaj i ona koja se njome stavlja u nepovoljan položaj. Obično skupinu u nepovoljnom položaju ne čine samo osobe sa zaštićenim obilježjima. Na primjer, zaposlenici na nepuno radno vrijeme koji se određenim pravilom stavljaju u nepovoljan položaj uglavnom su žene, ali može biti riječ i o muškarcima. Isto tako, ne moraju sve osobe s određenim obilježjem biti u nepovoljnom položaju. Na primjer, u situaciji u kojoj je savršeno znanje određenog jezika uvjet za

117 Sud EU-a, C-184/89, *Helga Nimz/Freie und Hansestadt Hamburg*, 7. veljače 1991.

118 Sud EU-a, C-33/89, *Maria Kowalska/Freie und Hansestadt Hamburg*, 27. lipnja 1990.

119 Sud EU-a, C-343/92, *M. A. Roks, udana De Weerd i dr./Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen i dr.*, 24. veljače 1994.

120 Mišljenje nezavisnog odvjetnika P. Légera od 31. svibnja 1995., t. 57.–58., u predmetu Sud EU-a, C-317/93, *Inge Nolte/Landesversicherungsanstalt Hannover*, 14. prosinca 1995. Za primjer sličnog pristupa primijenjenog na temelju ECHR-a vidjeti predmet *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007. (o kojem je riječ u [odjeljcima 6.2. i 6.3.](#)).

121 Njemačka, Savezni radni sud, [8 AZR 638/14](#), 18. veljače 2016.

zapošljavanje u nepovoljnom će položaju uglavnom biti strani kandidati, ali među njima mogu biti osobe koje ispunjavaju taj uvjet. U slučajevima u kojima je neki formalno neutralan kriterij u stvarnosti utjecao na cijelu skupinu Sud EU-a zaključio je da je riječ o izravnoj diskriminaciji.¹²²

U predmetu opisanom u nastavku Sud EU-a imao je priliku pojasniti različite aspekte povezane s konceptom diskriminacije, razliku između izravne i neizravne diskriminacije, kao i odgovarajući usporedni čimbenik.

Primjer: U predmetu „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*“ AD/Komisija za zaštitu ot diskriminacija¹²³ tužiteljica je imala trgovinu u gradskoj četvrti u kojoj pretežno žive stanovnici romskog podrijetla. Žalila se da zbog činjenice da su brojila električne energije postavljena na stupove na velikoj visini, što nije praksa u drugim četvrtima, ona nije u mogućnosti pratiti svoju potrošnju električne energije. Tužiteljica se pred nacionalnim sudovima pozvala na diskriminaciju na temelju etničkog podrijetla, iako sama nije bila romskog podrijetla.

Sud EU-a smatrao je da se koncept „diskriminacije na temelju etničkog podrijetla“ primjenjuje na svaku osobu na koju, iako nije određene rase ili etničkog podrijetla, diskriminirajuća mjera ipak utječe na isti način na koji utječe na osobe tog etničkog podrijetla. Stoga je bilo potrebno utvrditi da postoji povezanost između diskriminirajuće mjere i rase ili etničkog podrijetla. Kad je riječ o usporednom čimbeniku, Sud EU-a smatrao je da za sve krajnje potrošače električne energije koje opskrbljuje isti distributer u gradskom području, neovisno o četvrti u kojoj žive, treba smatrati da se nalaze u usporedivoj situaciji.

Drugo se važno pitanje odnosi na to je li sporna praksa obuhvaćena kategorijom izravne ili neizravne diskriminacije. Ako se takva praksa temeljila na etničkom podrijetlu većine stanovnika četvrti, navodna praksa čini izravnu diskriminaciju. Ako nacionalni sudovi zaključe da se praksa temeljila isključivo na objektivnim čimbenicima koji nisu povezani s rasom ili etničkim podrijetlom (na primjer na učestaloj nezakonitoj manipulaciji brojlama električne energije), praksa bi mogla predstavljati neizravnu

122 Vidjeti Sud EU-a, C-267/06, *Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* (veliko vijeće), 1. travnja 2008., koji se detaljnije razmatra u [odjeljku 2.1.3.](#), i Sud EU-a, C-267/12, *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12. prosinca 2013., koji se detaljnije razmatra u [odjeljcima 2.1.2. i 4.1.](#)

123 Sud EU-a, C-83/14, „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*“ AD/Komisija za zaštitu ot diskriminacija (veliko vijeće), 16. srpnja 2015.

diskriminaciju u slučaju da se mjerom u nepovoljan položaj stavljaju samo četvrti s većinskim stanovništvom romskog podrijetla. Takva bi se mjera mogla smatrati objektivno opravdanom ako nije postojalo nijedno drugo prikladno i manje ograničavajuće sredstvo za postizanje željenih ciljeva (osiguravanje sigurnosti električne prijenosne mreže i odgovarajućeg evidentiranja potrošnje električne energije). U izostanku takve mjere ta praksa ne bi bila nerazmjerna samo u slučaju da uvjeti pod kojima se stanovnicima četvrti ograničava pristup mreži električne energije nemaju ponižavajući ili stigmatizirajući karakter te im omogućuju da redovito provjeravaju svoju potrošnju električne energije.

2.3. Višestruka i interseksijska diskriminacija

Ključne točke

- Sagledavanjem diskriminacije iz perspektive samo jedne osnove ne mogu se na prikladan način uzeti u obzir različiti oblici nejednakog postupanja.
- Pod pojmom „višestruke diskriminacije” podrazumijeva se diskriminacija do koje dolazi na temelju više osnova koje odvojeno stvaraju učinke.
- „Interseksijska diskriminacija” odnosi se na situaciju u kojoj je istodobno na djelu više osnova koje se isprepliću tako da ih nije moguće odijeliti te dovode do konkretnih vrsta diskriminacije.

Osobe s različitim pozadinama često se suočavaju s višestrukom diskriminacijom jer sve obilježava dob, rod, etničko podrijetlo, spolna orijentacija, sustav uvjerenja ili vjera, svi imaju određeno zdravstveno stanje ili mogu biti pogođeni invaliditetom. Nijedna skupina koju karakterizira određena osnova nije homogena. Svaka osoba ima jedinstven splet obilježja koja utječu na njezine odnose s drugim ljudima te može uključivati dominaciju nekih obilježja nad drugima.

Sve se češće prepoznaje da se sagledavanjem diskriminacije iz perspektive samo jedne osnove ne mogu utvrditi ili na prikladan način uzeti u obzir različiti oblici nejednakog postupanja s kojima se ljudi suočavaju u svakodnevici.

Ne postoji jedna prihvaćena terminologija: izrazi „višestruka diskriminacija“, „kumulativna diskriminacija“, „složena diskriminacija“, „kombinirana diskriminacija“ i „interseksijska diskriminacija“ često se koriste kao sinonimi, iako svi oni imaju neznatno različita značenja.

Pojam „višestruke diskriminacije“ najčešće se upotrebljava za diskriminaciju do koje dolazi na temelju više zasebnih osnova, dok se pojam „interseksijske diskriminacije“ odnosi na situacije u kojima je istodobno na djelu više osnova koje se isprepliću tako da ih nije moguće odijeliti te dovode do posebnih vrsta diskriminacije¹²⁴.

Kad je riječ o pravu ECHR-a, člankom 14. ECHR-a i dodatnim Protokolom br. 12 zabranjuje se diskriminacija na velikom broju osnova, zbog čega je teoretski moguće podnijeti zahtjev u pogledu više osnova. Osim toga, činjenica da popis osnova za diskriminaciju nije konačan omogućuje ESLJP-u da ga proširuje i uključi osnove koje nisu izričito navedene. Međutim, ESLJP ne upotrebljava pojmove višestruke ili interseksijske diskriminacije.

Primjer: U predmetu *N. B. protiv Slovačke*¹²⁵, koji se odnosio na prisilnu sterilizaciju žene romskog podrijetla u javnoj bolnici, podnositeljica zahtjeva žalila se na to da je bila izložena diskriminaciji na više osnova (rasa/etničko podrijetlo i spol). ESLJP nije izričito uputio na diskriminaciju ili višestruku diskriminaciju. Međutim, naveo je da „praksa sterilizacije žena bez njihova informiranog pristanka utječe na pojedince iz ranjivih skupina različitog etničkog podrijetla“¹²⁶. Utvrdio je da je došlo do povrede članaka 3. i 8. ECHR-a.

Čini se da ESLJP u novijim predmetima prešutno prepoznaje pojavu interseksijske diskriminacije, a to od njega neprestano traže različite treće osobe (intervenijenti). ESLJP očito uzima u obzir pristup utemeljen na više osnova, ali se još uvijek ne koristi pojmovima višestruke ili interseksijske diskriminacije.

124 Europska komisija (2007.), „Tackling Multiple Discrimination. Practices, policies and laws“.

125 ESLJP, *N. B. protiv Slovačke*, br. 29518/10, 12. lipnja 2012. Vidjeti i ESLJP, *V. C. protiv Slovačke*, br. 18968/07, 8. studenoga 2011.

126 ESLJP, *N. B. protiv Slovačke*, br. 29518/10, 12. lipnja 2012., t. 121.

Primjer: U predmetu *B. S. protiv Španjolske*¹²⁷ seksualna radnica nigerijskog podrijetla sa zakonitim boravištem u Španjolskoj tvrdila je da su je španjolski policijski službenici fizički i verbalno zlostavljali na temelju rase, spola i zanimanja. Tvrdila je da je, za razliku od seksualnih radnica europskog podrijetla, bila podvrgnuta stalnim policijskim provjerama i da je bila žrtva rasističkih i seksističkih uvreda. U tom su predmetu dvije treće osobe (intervenijenti), AIRE Centre i Odjel za europska društvena istraživanja na Sveučilištu u Barceloni, tražili od ESLJP-a da prepozna da je riječ o interseksijskoj diskriminaciji, što zahtijeva pristup utemeljen na više osnova. Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 3., ali je ovaj put otišao korak dalje i odvojeno ispitao jesu li tijela usto propustila istražiti moguću uzročnu vezu između navodnih rasističkih stavova i nasilja koje su počinili policijski službenici. Slijedom toga ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede članka 14. jer nacionalni sudovi nisu uzeli u obzir posebnu ranjivost podnositeljice zahtjeva koja proizlazi iz njezina položaja kao žene afričkog podrijetla koja radi kao seksualna radnica. Iz toga je vidljivo da je Sud očito primijenio pristup utemeljen na „intersekciji” osnova, ali nije upotrijebio pojam „interseksijski”.

Primjer: Predmet *S. A. S. protiv Francuske*¹²⁸ odnosio se na zabranu nošenja odjeće koja prekriva lice u javnosti. U tom su predmetu treće osobe intervenijenti (Amnesty International i nevladina organizacija Article 19) također uputile na rizik od interseksijske diskriminacije žena islamske vjeroispovijesti, koji se posebno može manifestirati u stvaranju stereotipa u pogledu određenih podskupina žena. ESLJP je priznao da je zabrana imala konkretne nepovoljne učinke na žene islamske vjeroispovijesti koje su zbog vjerskih uvjerenja u javnosti željele nositi maramu koja im prekriva cijelo lice, ali je smatrao da ta mjera ima objektivno i razumno opravdanje.

Primjer: U predmetu *Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala*¹²⁹ podnositeljica zahtjeva pokrenula je građanski postupak protiv jedne bolnice zbog liječničkog nemara tijekom njezine ginekološke operacije. Upravni sud presudio je u njezinu korist i dodijelio joj pravo na naknadu štete. U žalbenom postupku Vrhovni upravni sud potvrdio je prvostupanjsku presudu, ali je smanjio iznos odštete. Podnositeljica zahtjeva žalila se da je presudom Vrhovnog upravnog suda izložena diskriminaciji na temelju spola i dobi. Vrhovni upravni sud oslonio se na činjenicu da je podnositeljica zahtjeva

127 ESLJP, *B. S. protiv Španjolske*, br. 47159/08, 24. srpnja 2012.

128 ESLJP, *S. A. S. protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 43835/11, 1. srpnja 2014. (opisuje se i u odjeljku 5.8.).

129 ESLJP, *Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala*, br. 17484/15, 25. srpnja 2017.

u trenutku operacije već imala 50 godina i dvoje djece. Smatrao je da u toj dobi seksualnost nije jednako važna kao u mlađoj dobi te da se njezina važnost smanjuje s godinama. Vrhovni upravni sud naveo je i da je, uzimajući u obzir dob njezine djece, podnositeljica zahtjeva „vjerojatno trebala skrbiti samo o suprugu“. ESLJP je napomenuo da problem nije bio u pitanjima dobi ili spola, nego u pretpostavci da seksualnost nije jednako važna za 50-godišnju ženu i majku dvoje djece kao za neku mlađu osobu. U toj se pretpostavci odražavala tradicionalna predodžba da je seksualnost žena povezana izričito s rađanjem djece te su se zbog toga zanemarile njezina fizička i psihološka važnost za samoispunjenje žena. Osim što je obilježena predrasudama, njome se u konkretnom predmetu te podnositeljice zahtjeva ne uzimaju u obzir druge dimenzije seksualnosti žena. Drugim riječima, Vrhovni upravni sud iznio je općenitu pretpostavku i nije razmotrio njezinu primjenjivost u konkretnom predmetu. Formulacija koju je u presudi upotrijebio Vrhovni upravni sud ne može se smatrati nesretnim izborom riječi. Činilo se da su dob i spol podnositeljice zahtjeva bili odlučujući čimbenici u konačnoj odluci, zbog čega je došlo do različitog postupanja na temelju tih osnova. Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

U okviru **prava EU-a** višestruka se diskriminacija trenutačno¹³⁰ spominje jedino u uvodnim izjavama Direktive o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) i Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), u kojima se samo navodi da su „žene često žrtve višestruke diskriminacije“.

Slično članku 14. ECHR-a, i članak 21. Povelje EU-a sadržava otvoren popis osnova diskriminacije. Međutim, proširenje osnova diskriminacije nije moguće u **okviru sekundarnog prava EU-a** jer je popis osnova obuhvaćenih direktivama o jednakosti konačan. Sud EU-a više je puta naglasio da proširenje tih osnova nije u njegovoj nadležnosti¹³¹ te se zasad nije pozvao na članak 20. ili 21. Povelje EU-a da bi zauzeo drukčije stajalište. To znači da nije moguće određivati nove osnove kojima bi se odrazili slučajevi diskriminacije s kojima se suočavaju određene skupine kao što su crkinje.

¹³⁰ Do travnja 2017.

¹³¹ Sud EU-a, C-13/05, *Sonia Chacón Navas/Eurest Colectividades SA* (veliko vijeće), 11. srpnja 2006., t. 56.; C-303/06, *S. Coleman/Attridge Law i Steve Law* (veliko vijeće), 17. srpnja 2008., t. 46.; C-310/10 *Ministerul Justiției și Libertăților Cetățenești/Ștefan Agapiței i dr.*, 7. srpnja 2011.; C-406/15, *Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia i sledprivatizacinen kontrol*, 9. ožujka 2017.

Druga je mogućnost kombinirati osnove s postojećeg popisa, a da se pritom ne smatraju novom podskupinom. Međutim, taj pristup ima svoja ograničenja jer svaka direktiva ima drukčije područje primjene. Teško je utvrditi bi li otvoreno područje primjene članaka 20. i 21. omogućilo šire tumačenje jer Sud EU-a još nije uputio na njih u takvim predmetima.

Primjer: U predmetu *Parris/Trinity College i dr.*¹³² Sud EU-a trebao je razmotriti mogućnost višestruke diskriminacije jer je sud koji je uputio zahtjev izričito postavio takvo pitanje. Dr. Parris zatražio je da se nakon njegove smrti mirovina za nadživjele članove obitelji predviđena mirovinskim sustavom dodijeli njegovu istospolnom partneru. Njegov je zahtjev odbijen uz obrazloženje da su sklopili životno partnerstvo tek nakon što je navršio 60 godina i zbog toga nisu ispunjavali uvjete mirovinskog sustava. Međutim, životno je partnerstvo u Ujedinjenoj Kraljevini uvedeno 2009., kad je dr. Parris već bio stariji od 60 godina, a u Irskoj je priznato tek 2011. To je značilo da nijedna homoseksualna osoba rođena prije 1. siječnja 1951. ne bi mogla u okviru tog sustava tražiti isplatu davanja za nadživjele članove obitelji za svojeg životnog partnera ili bračnog druga.

Međutim, Sud EU-a presudio je da ako se određenom mjerom ne uspostavlja diskriminacija ni na jednoj od osnova zabranjenih Direktivom 2000/78/EZ kada se promatraju pojedinačno, ne može se smatrati da se njome uspostavlja diskriminacija na temelju zajedničkog učinka takvih osnova, u ovom slučaju spolne orijentacije i dobi.

Stoga je, **u okviru prava EU-a**, Sud smatrao da, iako se diskriminacija zaista može temeljiti na više pravno zaštićenih osnova, ne postoji nova vrsta diskriminacije koju čini kombinacija više tih osnova.

Kad je riječ o međunarodnom pravu, Odbor za uklanjanje diskriminacije žena (CEDAW) službeno je priznao intersekcionalnost kao relevantan koncept u razumijevanju razmjera obveze država koje su ugovorne strane Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena u pogledu suzbijanja diskriminacije. Odbor je naveo sljedeće: „Države koje su ugovorne strane Konvencije moraju zakonski prepoznati i zabraniti takvu raznovrsnu diskriminaciju i njezin ukupan nepovoljni učinak na žene o kojima je riječ.”¹³³

¹³² Sud EU-a, C-443/15, *David L. Parris/Trinity College Dublin i dr.*, 24. studenoga 2016.

¹³³ UN, CEDAW (2010.), *General Recommendation 28 on the Core Obligations of States Parties under Art. 2*, CEDAW/C/GC/28, 16. prosinca 2010., t. 18.

2.4. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju

2.4.1. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju u okviru direktiva EU-a o zabrani diskriminacije

Ključna točka

- Uznemiravanje je poseban oblik izravne diskriminacije koji se promatra zasebno u okviru prava EU-a.

Zabrana uznemiravanja i poticanja na diskriminaciju uvedena je u antidiskriminacijsko pravo EU-a kako bi se omogućila opsežnija zaštita.

U direktivama EU-a o zabrani diskriminacije uznemiravanje je posebna vrsta diskriminacije. Prije se smatralo jednim od oblika izravne diskriminacije, a njegovo izdvajanje u posebne odredbe direktiva temelji se na važnosti isticanja tog posebno štetnog oblika diskriminirajućeg postupanja, a ne na promjeni razmišljanja o konceptu.

U okviru **prava EU-a** primjenjuje se fleksibilan objektivan/subjektivni pristup. Kao prvo, je li došlo do uznemiravanja, utvrđuje se na temelju načina na koji žrtva percipira postupanje. Međutim, kao drugo, čak i ako žrtva u stvarnosti ne osjeća učinke uznemiravanja, može se utvrditi da je do njega došlo, dok je god predmetno ponašanje usmjereno protiv tužitelja.

U skladu s direktivama o zabrani diskriminacije, uznemiravanje se smatra diskriminacijom:

- u slučaju neželjenog ponašanja povezanog s određenom pravno zaštićenom osnovom;
- čiji je cilj ili učinak povreda dostojanstva osobe;
- i/ili stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja¹³⁴.

¹³⁴ Vidjeti: Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 2. stavak 3.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 2. stavak 3.; Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 2. točka (c); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 1. točka (c).

Kako je Europska komisija naglasila u obrazloženju uz svoje prijedloge Direktive o jednakosti pri zapošljavanju i Direktive o rasnoj jednakosti, uznemiravanje može imati različite oblike, „od izgovorenih riječi i gestikulacije do izrade, prikazivanja i distribucije pisanog teksta, slika ili drugih materijala” ako su ozbiljne prirode¹³⁵.

U predmetu *S. Coleman/Attridge Law i Steve Law*¹³⁶ Sud EU-a smatrao je da se zabrana uznemiravanja ne odnosi samo na osobe koje imaju određena obilježja, te je stoga, na primjer, zaštićena i majka djeteta s invaliditetom. Tumačenje pojma „uznemiravanja” može se pronaći u sudskoj praksi Službeničkog suda Europske unije¹³⁷, koji je nadležan za prvostupanjsko rješavanje sporova koji uključuju službenike Europske unije. Službenički sud pojasnio je da se ponašanje može smatrati uznemiravanjem samo ako ga razumni promatrač koji je u uobičajenoj mjeri osjetljiv i koji se našao u istim okolnostima smatra pretjeranim i podlošnim kritik¹³⁸. Osim toga, upućujući na definiciju „uznemiravanja” iz Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), Službenički sud naglasio je da iz uvjeta prema kojem uznemiravanje ima „svrhu ili učinak povrede dostojanstva osobe” proizlazi da osoba koja provodi uznemiravanje ne mora nužno imati namjeru diskreditirati žrtvu ili pogoršati njezine radne uvjete. Dovoljno je da je to neprihvatljivo ponašanje, pod uvjetom da je bilo namjerno, objektivno dovelo do takvih posljedica¹³⁹. Službenički sud smatrao je da se ocjena rada službenika koju je izvršila nadređena osoba, čak i ako je kritična, ne može smatrati uznemiravanjem. Negativni komentari upućeni članu osoblja na taj način ne povređuju njegovu osobnost, dostojanstvo ili integritet kada su odmjereno formulirani i kada se ne temelje na nekorektnim optužbama bez ikakve veze s objektivnim činjenicama¹⁴⁰. Smatrao je i da se odbijanje zahtjeva za godišnji odmor radi osiguravanja pravilnog poslovanja službe ne može smatrati psihološkim uznemiravanjem¹⁴¹.

135 Prijedlog direktive Vijeća o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo, COM/99/0566 final – CNS 99/0253, 25.11.1999., i Prijedlog direktive Vijeća o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, COM/99/0565 final – CNS 99/0225.

136 Sud EU-a, C-303/06, *S. Coleman/Attridge Law i Steve Law* (veliko vijeće), 17. srpnja 2008.

137 S obzirom na povećanje broja sporova i predugo trajanje postupaka u predmetima koji se rješavaju pred Općim sudom, zakonodavac EU-a 2015. je odlučio postupno povećati broj sudaca Općeg suda na 56 te mu prenijeti nadležnost Službeničkog suda, koji je prestao s radom 1. rujna 2016.

138 Službenički sud Europske unije, F-42/10, *Carina Skareby/Europska komisija*, 16. svibnja 2012., t. 65.

139 Službenički sud, F-52/05, *Q/Komisija Europskih zajednica*, 9. prosinca 2008., t. 135.

140 Službenički sud, F-12/13, *CQ/Europski parlament*, 17. rujna 2014., t. 87.

141 *Ibid.*, t. 110.

Direktivama o jednakosti utvrđeno je da je spolno uznemiravanje posebna vrsta diskriminacije kod koje je riječ o neželjenom „verbalnom, neverbalnom ili fizičkom” ponašanju „spolne” naravi¹⁴². Istraživanje na razini EU-a o rodno uvjetovanom nasilju nad ženama koje je provela Agencija za temeljna prava pokazalo je da je 75 % žena koje su zaposlene kao kvalificirane stručnjakinje ili su na visokim menadžerskim položajima doživjelo spolno uznemiravanje¹⁴³, dok je svaka deseta žena bila žrtva uhođenja ili spolnog uznemiravanja putem novih tehnologija¹⁴⁴.

Prema definiciji uznemiravanja, ne treba postojati usporedni čimbenik da bi se uznemiravanje dokazalo. U tome se, zapravo, odražava činjenica da je uznemiravanje pogrešno samo po sebi zbog oblika u kojem se provodi (verbalno, neverbalno ili fizičko zlostavljanje) te učinka koje bi moglo imati (povreda ljudskog dostojanstva).

Činjenična pitanja koje se odnose na to smatra li se određeno ponašanje uznemiravanjem obično se utvrđuju na nacionalnoj razini prije upućivanja predmeta Sudu EU-a. Stoga su sljedeći primjeri preuzeti iz nacionalne sudske prakse.

Primjer: U predmetu¹⁴⁵ koji se vodio pred francuskim Kasacijskim sudom zaposlenik se žalio na to da ga njegov nadređeni često kritizira, obraća mu se neprikladnim izrazima te mu je dodijelio manji ured. Unatoč internom postupku mirenja, zaposlenik je pokrenuo građanski postupak protiv poduzeća zbog toga što svojim zaposlenicima nije zajamčilo sigurnost na radnom mjestu. Kasacijski sud naveo je da je poslodavac odgovoran za radnje uznemiravanja na radnom mjestu ako ne poduzme potrebne mjere za sprečavanje psihološkog uznemiravanja i za njegovo zaustavljanje nakon što se službeno prijavi. Budući da u konkretnom predmetu poslodavac nije poduzeo dostatne preventivne mjere – na primjer nije osigurao relevantne informacije i poduku – francuski je sud zaključio da je poslodavac odgovoran.

142 Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 2. točka (d); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 1. točka (d).

143 FRA (2014.), *Violence against women: an EU-wide survey. Main results report*, Luxembourg, Ured za publikacije Europske unije (Ured za publikacije), str. 96.

144 *Ibid.*, str. 104.

145 Francuska, Kasacijski sud, Odjel za socijalna pitanja, *Jean-François X... protiv Serge Y... i dr.*, br. 14-19.702, 1. lipnja 2016.

Primjer: U predmetu¹⁴⁶ koji se vodio pred mađarskim Tijelom nadležnim za jednako postupanje podnesena je pritužba protiv učitelja koji su učenicima romskog podrijetla rekli da su njihovo neprikladno ponašanje u školi prijavili „Mađarskoj gardi“, nacionalističkoj organizaciji poznatoj po ekstremnom nasilju protiv Roma. Utvrđeno je da su učitelji neizravno podržali rasistička stajališta Garde te stvorili ozračje straha i zastrašivanja, što čini uznemiravanje.

Osim toga, u svim se direktivama o zabrani diskriminacije navodi da se „poticanje na diskriminaciju” smatra „diskriminacijom”¹⁴⁷. Međutim, ni u jednoj od tih direktiva ne navodi se definicija tog pojma. Da bi pridonio u borbi protiv diskriminirajućih praksi, taj koncept ne bi smio biti ograničen na obvezujuće naputke, već bi trebao uključivati situacije u kojima se iskazuje sklonost ili poticaj za nepovoljnije postupanje s pojedincima zbog neke od pravno zaštićenih osnova. Riječ je o području koje bi se moglo razviti u sudskoj praksi. Poticanjem na diskriminaciju može se, primjerice, smatrati situacija u kojoj stanodavac traži od agenta za nekretnine da ne iznajmljuje njegov stan homoseksualnim parovima.

Radnje uznemiravanja i poticanja na diskriminaciju ne samo da čine diskriminaciju već mogu spadati i u nacionalno kazneno pravo, posebno kad se odnose na rasu ili etničko podrijetlo¹⁴⁸.

2.4.2. Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju u okviru ECHR-a i Europske socijalne povelje

Iako **ECHR** ne obuhvaća posebne odredbe kojima se zabranjuje uznemiravanje ili poticanje na diskriminaciju, uključuje određena prava koja se odnose na to područje. Međutim, uznemiravanje se može obuhvatiti pravom na poštovanje privatnog i obiteljskog života (zaštićeno člankom 8. ECHR-a) ili zabranom nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne iz članka 3. Poticanje na diskriminaciju može se ispitati u okviru drugih odredbi ECHR-a, kao što su sloboda vjeroispovijedi iz članka 9. ili sloboda mirnog okupljanja iz članka 11., ovisno o kontekstu. Ako se utvrdi da su te radnje motivirane diskriminacijom, ESLJP će

¹⁴⁶ Mađarska, Tijelo nadležno za jednako postupanje, Odluka br. 654/2009, 20. prosinca 2009.

¹⁴⁷ Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 2. stavak 4.; Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 4. stavak 1.; Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 2. točka (b); Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 2. stavak 4.

¹⁴⁸ Vidjeti [odjeljke 2.6. i 2.7.](#)

ispitati navodne povrede relevantnih odredbi Konvencije pojedinačno ili u vezi s člankom 14., kojim se zabranjuje diskriminacija.

Primjer: Predmet *Bączkowski i dr. protiv Poljske*¹⁴⁹ odnosio se na javne homofobne izjave gradonačelnika Varšave, koji je naveo da neće odobriti održavanje povorke za povećanje osviještenosti o diskriminaciji na temelju spolne orijentacije. Kad je o toj odluci odlučivalo relevantno upravno tijelo, odobrenje je odbijeno na temelju drugih razloga, kao što je potreba za sprečavanjem sukoba između prosvjednika. ESLJP je zaključio da su izjave gradonačelnika mogle utjecati na odluku relevantnih tijela i da se odluka temeljila na osnovi spolne orijentacije te zato predstavlja povredu članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 11. (pravo na mirno okupljanje).

Primjer: U predmetu *Đorđević protiv Hrvatske*¹⁵⁰ podnositelji zahtjeva, muškarac sa psihičkim i tjelesnim invaliditetom i njegova majka, žalili su se da im vlasti nisu pružile odgovarajuću zaštitu od uznemiravanja i nasilja djece iz njihova susjedstva. ESLJP je napomenuo da su većina navodnih počinitelja djeca mlađa od 14 godina, koja u skladu s nacionalnim pravom ne mogu kazneno odgovarati. Međutim, nadležna su tijela bila svjesna situacije teškog uznemiravanja usmjerenog protiv osobe s tjelesnim i psihičkim invaliditetom te su bila obvezna poduzeti odgovarajuće mjere da bi se spriječilo daljnje zlostavljanje. Izolirane reakcije na određene incidente (brz dolazak policijskih službenika, provedeni razgovori s djecom i policijska izvješća) nisu bile dovoljne u situaciji u kojoj su se činioci uznemiravanja i nasilja ponavljali tijekom dugog razdoblja. Vlasti su trebale poduzeti opće mjere za suzbijanje problema. ESLJP je zaključio da je došlo do povrede članka 3. u pogledu muškarca s invaliditetom. Kad je riječ o pritužbi majke, ESLJP je naglasio da je trajno uznemiravanje njezina sina s invaliditetom, o kojem skrbi, kao i incidenti koji su se odnosili na nju osobno, nepovoljno utjecalo na njezin privatni i obiteljski život. Neprikladnim rješavanjem problema nasilja i nepoduzimanjem bilo kakvih relevantnih mjera kojima bi se spriječilo daljnje uznemiravanje njezina sina vlasti nisu zaštitile njezino pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, što predstavlja povredu članka 8. ECHR-a.

¹⁴⁹ ESLJP, *Bączkowski i dr. protiv Poljske*, br. 1543/06, 3. svibnja 2007.

¹⁵⁰ ESLJP, *Đorđević protiv Hrvatske*, br. 41526/10, 24. srpnja 2012.

Primjer: U predmetu *Catan i dr. protiv Moldove i Rusije*¹⁵¹ ESLJP je ispitivao pritužbu zbog uznemiravanja u vezi s pravom na obrazovanje iz članka 2. Protokola br. 1. Podnositelji zahtjeva, djeca i roditelji iz moldavske zajednice u Pridnjestrovlju, žalili su se na prisilno zatvaranje škola i uznemiravanje učenika koji su željeli pohađati nastavu na svojem nacionalnom jeziku. Činovi uznemiravanja uključivali su pritvaranje učitelja, uništavanje materijala pisanih latiničnim pismom te kontinuirane činove vandalizma i zastrašivanja, među ostalim i davanje otkaza roditeljima. ESLJP je te činove smatrao zadiranjem u pravo učenika koji su podnijeli zahtjev na obrazovanje, ali je utvrdio i da se tim mjerama zadiralo i u pravo roditelja koji su podnijeli zahtjev da pruže svojoj djeci obrazovanje i poduku u skladu s filozofskim uvjerenjima. Nije se činilo da se tim mjerama nastoji postići ikakav objektivan cilj. Štoviše, činilo se da se jezičnom politikom „Pridnjestrovske Moldavske Republike“, koja se primjenjivala u tim školama, namjeravalo prisilno provesti rusifikaciju jezika i kulture moldavske zajednice. Stoga je Rusija povrijedila članak 2. Protokola br. 1.

Kad je riječ o Europskoj socijalnoj povelji, njezinim se člankom 26. stavkom 2. utvrđuje pravo na zaštitu ljudskog dostojanstva od uznemiravanja kojim se stvara neprijateljsko radno okruženje zbog određenog obilježja osobe. Poslodavci moraju moći odgovarati za uznemiravanje u vezi s radom ili u prostorima za koje su nadležni, čak i ako je počinitelj ili žrtva treća osoba koja nije njihov zaposlenik, kao što je neovisni izvođač, samozaposlena osoba, posjetitelj, klijent itd.¹⁵²

2.5. Posebne ili konkretne mjere

Ključne točke

- Kako bi se svima zajamčilo jednako uživanje pravâ, vlade, poslodavci i pružatelji usluga možda će trebati poduzeti posebne ili konkretne mjere da bi svoja pravila i praksu prilagodili osobama s različitim obilježjima.
- Pojmovi „posebne mjere“ i „konkretne mjere“ mogu se koristiti u smislu mjera koje se poduzimaju radi ispravljanja nepovoljnog položaja u kojem su se prije našli pojedinci sa zaštićenim obilježjem. Ako su te mjere razmjerne, mogu opravdavati različito postupanje.

¹⁵¹ ESLJP, *Catan i dr. protiv Moldove i Rusije* (veliko vijeće), 43370/04, 18454/06 i 8252/05, 19. listopada 2012.

¹⁵² ECSR, Zaključci za 2014., Finska; Zaključci za 2003., Švedska.

Suzdržavanje od diskriminirajućeg postupanja katkad nije dovoljno za postizanje stvarne jednakosti. Stoga u određenim situacijama vlade, poslodavci i pružatelji usluga moraju poduzeti mjere za prilagodbu svojih pravila i prakse kako bi se uzele u obzir relevantne razlike; drugim riječima, moraju poduzimanjem određenih koraka prilagoditi trenutačne politike i mjere. U kontekstu UN-a te se mjere nazivaju „posebnim mjerama“, dok se u pravu EU-a koriste nazivi „konkretna mjera“ ili „pozitivno djelovanje“. ESLJP ih naziva „pozitivnim obvezama“. Poduzimanjem posebnih mjera vlade mogu osigurati „stvarnu jednakost“, odnosno jednak pristup svim povlasticama dostupnim u društvu, a ne samo „formalnu jednakost“. Ne uvide li vlade, poslodavci i pružatelji usluga prikladnost poduzimanja posebnih mjera, povećavaju rizik da njihova pravila i praksa postanu izvorom neizravne diskriminacije.

Primjer: U predmetu iz Ujedinjene Kraljevine¹⁵³ dvije su članice kabinske posade podnijele tužbu protiv svojeg poslodavca, koji im nije ponudio prikladne uvjete rada koji bi im omogućili da nastave dobiti nakon što su se nakon rodiljnog dopusta vratile na posao. Morale su raditi u smjenama duljima od osam sati, što nije bilo prihvatljivo iz zdravstvenih razloga (uslijed duljeg razdoblja bez izdavanja povećava se rizik od mastitisa). Radni sud utvrdio je da je zrakoplovna kompanija neizravno diskriminirala tužiteljice na temelju spola. Naglasio je da je zrakoplovna kompanija dojiljama trebala skratiti radno vrijeme, dodijeliti im drukčije zadaće ili im dati dopust uz punu plaću. Odbijanje se nije moglo objektivno opravdati jer nije bilo uvjerljivih dokaza da bi uspostavljanje posebne organizacije rada za dvije zaposlenice prouzročilo prekomjerne poteškoće za poslodavca.

U prethodnom primjeru opisuje se situacija u kojoj osoba u nepovoljnom položaju tvrdi da poslodavac nije na odgovarajući način ispunio njezine potrebe. Tuženik u toj situaciji nije djelovao i uspostavio pozitivne mjere. S druge strane, u slučaju ispunjene obveze djelovanja upotrebljava se pojam „posebne mjere“, koji uključuje situacije u kojima se različitim postupanjem pogoduje pojedincima na temelju pravno zaštićenih osnova. Stoga se pojam „posebne mjere“ može tumačiti s dvaju različitih gledišta. S gledišta osobe kojoj se pogodovalo, povoljnije postupanje u odnosu na druge u sličnoj situaciji temelji se na zaštićenom obilježju te osobe. S gledišta žrtve, nepovoljnije postupanje temelji se na tome da osoba nema zaštićeno obilježje. Uobičajeni su primjeri takva postupanja predodređivanje

¹⁵³ Ujedinjena Kraljevina, Radni sud u Bristolu, *McFarlane i dr. protiv easyjet Airline Company*, ET/1401496/15 i ET/3401933/15, 29. rujna 2016.

radnih mjesta za žene u pretežno muškim radnim okruženjima ili radnih mjesta u javnim službama kao što je policija za pripadnike etničkih manjina kako bi se bolje odrazio sastav društva. Drugi je primjer smanjivanje naknada za javni prijevoz starijim osobama kao kompenzacija za njihovu smanjenu sposobnost rada.

Stoga se posebnim mjerama omogućuje nadilaženje pojedinačnog pristupa i razmatranje kolektivnog aspekta diskriminacije.

Takvo se postupanje različito naziva – primjerice „pozitivne mjere“, „pozitivna“ ili „obrnuta“ diskriminacija, „povlašteno postupanje“, „posebne privremene mjere“ ili „pozitivno djelovanje“¹⁵⁴. To pokazuje prihvaćenu svrhu takva postupanja kao kratkoročnog i izvanrednog sredstva za suzbijanje predrasuda prema pojedincima koji su obično izloženi diskriminaciji, a koje se postiže pogodovanjem pripadnicima skupina u nepovoljnom položaju.

U tom kontekstu, različito postupanje sudovi u načelu nisu smatrali zasebnim oblikom diskriminacije, nego iznimkom od zabrane diskriminacije. Drugim riječima, sudovi prihvaćaju da je riječ o različitom postupanju, ali i da se ono može opravdati interesom ispravljanja postojećeg nepovoljnog položaja kao što je nedovoljna zastupljenost određenih skupina na radnom mjestu.

154 Na primjer, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, članci 1.4. i 2.2.; Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, članak 4.; Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, članak 5.4.; UN, Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava (CESCR) (2009.), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights*, 2. srpnja 2009., E/C.12/GC/20; UN, Odbor za prava djeteta (CRC) (2009.), *General comment No. 11: Indigenous children and their rights under the Convention [on the Rights of the Child]*, 12. veljače 2009., CRC/C/GC/11; UN, Odbor za ukidanje rasne diskriminacije (CERD) (2009.), *General Recommendation No. 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN-ov dok. CERD/C/GC/32, 24. rujna 2009.; UN, CERD (2004.), *General Recommendation 30: Discrimination against non-citizens*, CERD/C/64/Misc.11/rev.3; UN, CERD (1994.), *General Recommendation 14, Definition of Racial Discrimination*, UN-ov dok. A/48/18, str. 114; UN, CESCR (1999.), *General Comment 13: The Right to Education*, UN-ov dok. E/C.12/1999/10, 8. prosinca 1999.; UN, Odbor za ukidanje diskriminacije žena (2004.), *General Recommendation No. 25: Art. 4, para. 1, of the Convention (temporary special measures)*, UN-ov dok. A/59/38(SUPP), 18. ožujka 2004.; UN, Odbor za ljudska prava (1989.), *General Comment No. 18: Non-Discrimination*, UN-ov dok. A/45/40 (Vol. I) (SUPP), 10. studenoga 1989.; UN, CERD (2005.), *General Recommendation 30 on Discrimination against Non-Citizens*, UN-ov dok. HRI/GEN/1/Rev.7/Add.1, 4. svibnja 2005.

Primjer: Predmet¹⁵⁵ koji se vodio pred njemačkim sudovima odnosio se na oglas za posao koji je započinjao sloganom: „Žene preuzimaju moć!” Jedan se neuspješni kandidat žalio da je kao muškarac bio izložen diskriminaciji. Međutim, radni je sud odbio tužbu. Prihvatio je argumente koje je iznijelo tuženo društvo. Utvrdio je da je različito postupanje bilo opravdano jer u tom društvu (za prodaju automobila) nije bilo zaposlenih žena, a cilj mjere bio je klijentima staviti na raspolaganje zaposlenike obaju spolova.

U okviru međunarodnog prava, u smjernicama nekoliko nadzornih tijela odgovornih za tumačenje ugovorâ UN-a o ljudskim pravima dodatno se potiče poduzimanje pozitivnih mjera u korist skupina u nepovoljnom položaju. Takve mjere trebaju biti primjerene situaciji koju treba ispraviti, legitimne i potrebne u demokratskom društvu. Nadalje, trebaju biti u skladu s načelima pravednosti i razmjernosti, trebaju biti privremene¹⁵⁶ i ne smiju se nastaviti primjenjivati nakon što se postignu ciljevi radi kojih su poduzete.

Prema Odboru UN-a za ukidanje rasne diskriminacije, da bi takve mjere bile dopuštene, njihova bi isključiva svrha trebala biti ukidanje postojećih nejednakosti i sprečavanje neravnoteže u budućnosti¹⁵⁷. Države koje su ugovorne strane trebale bi educirati i osvještavati javnost o važnosti posebnih mjera za poboljšavanje situacije žrtava rasne diskriminacije, posebno ako je ta diskriminacija posljedica povijesnih čimbenika¹⁵⁸. U tom je pogledu Odbor napomenuo da je potrebno hitno donijeti posebne mjere radi suzbijanja strukturne diskriminacije s kojom se suočavaju osobe afričkog podrijetla.

Odbor UN-a za ukidanje rasne diskriminacije (CERD) naglasio je da jednako postupanje s osobama ili skupinama osoba koje se nalaze u objektivno različitim situacijama zapravo odgovara diskriminaciji. Nadalje, naveo je da je važno takve mjere temeljiti na stvarnom vrednovanju trenutačne situacije

¹⁵⁵ Njemačka, Radni sud u Kölnu, *Az. 9 Ca 4843/15*, 10. veljače 2016.

¹⁵⁶ UN, CERD (2009.), *General Recommendation 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN-ov dok. CERD/C/GC/32, 24. rujna 2009., t. 16.

¹⁵⁷ *Ibid.*, t. 21.-26.

¹⁵⁸ UN, CERD (2011.), *General recommendation No. 34: Racial discrimination against people of African descent*, 3. listopada 2011., CERD/C/GC/34.

pojedinaца i zajednica, uključujući točne i raščlanjene podatke, te na prethodnom savjetovanju s dotičnim zajednicama¹⁵⁹.

Odbor UN-a za ljudska prava istaknuo je da, u skladu s načelom jednakosti, države ugovorne strane katkad trebaju poduzeti mjere za smanjenje ili ukidanje uvjeta koji uzrokuju ili održavaju diskriminaciju. Ako „opći uvjeti određenog dijela stanovnika sprečavaju ili ugrožavaju njihovo uživanje ljudskih prava, država bi trebala poduzeti konkretne mjere za ispravljanje tih uvjeta. Te mjere mogu uključivati privremeno povlašteno postupanje s tim dijelom stanovništva u odnosu na ostatak stanovništva u određenim područjima. Međutim, ako su te mjere potrebne za ispravljanje stvarne diskriminacije, riječ je o legitimnom različitom postupanju u skladu s Paktom.”¹⁶⁰

Odbor UN-a za ukidanje diskriminacije žena pojasnio je da bi takve „privremene posebne mjere” mogle obuhvaćati „povlašteno postupanje; ciljani odabir, zapošljavanje i napredovanje zaposlenika; postavljanje brojčanih ciljeva s vremenskim okvirima; i uvođenje sustava kvota”¹⁶¹. U skladu sa sudskom praksom Suda EU-a o kojoj je riječ u nastavku, potrebno je strogo procijeniti razmjernost takvih mjera.

U okviru prava EU-a, u direktivama EU-a o zabrani diskriminacije izričito se predviđa mogućnost pozitivnog djelovanja: „[r]adi osiguranja potpune jednakosti muškaraca i žena u praksi, načelo jednakog postupanja ne sprječava države članice da zadrže ili usvoje posebne mjere kako bi spriječile ili nadoknadile nepovoljni položaj zbog [pravno zaštićene osnove]”¹⁶². U Povelji EU-a o temeljnim pravima također se utvrđuje potreba za posebnom zaštitom određenih skupina: muškaraca i žena (članak 23.), djece (članak 24.), starijih osoba (članak 25.) i osoba s invaliditetom (članak 26.).

159 CERD (2009.), *General Recommendation 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN-ov dok. CERD/C/GC/32, 24. rujna 2009., t. 21.–26.

160 UN, Odbor za ljudska prava (1989.), *CCPR General Comment 18: Non-discrimination*, UN-ov dok. HRI/GEN/1/Rev.1, 10. studenoga 1989.

161 UN, Odbor za ukidanje diskriminacije žena (CEDAW) (2004.), *General Recommendation No. 25: Art. 4, para. 1, of the Convention (temporary special measures)*, UN-ov dok. A/59/38 (SUPP), 18. ožujka 2004., t. 22.

162 Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 5.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 7.; Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 6.; i s neznatno drukčijom formulacijom: Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 3.

U pravu EU-a konkretne mjere služe i kao opravdanje različitog postupanja u skladu s direktivama o zabrani diskriminacije i sudskom praksom Suda EU-a, kao i u okviru iznimke na temelju „stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja“, o kojem je riječ u [odjeljku 3.3.1.](#)

Glavni predmeti na Sudu EU-a koji su se odnosili na posebne mjere proizašli su iz konteksta rodne ravnopravnosti, a riječ je o predmetima *Kalanke*¹⁶³, *Marschall*¹⁶⁴ i *Abrahamsson*¹⁶⁵. Ti su predmeti zajedno odredili ograničenja u poduzimanju posebnih mjera radi kompenzacije nepovoljnog položaja u kojem su se tijekom godina nalazile radnice u tim konkretnim predmetima.

Primjer: U predmetu *Kalanke/Freie Hansestadt Bremen* Sud EU-a strogo je pristupio povlaštenom postupanju radi rješavanja problema nedovoljne zastupljenosti žena na određenim radnim mjestima. Taj se predmet odnosio na zakonodavstvo doneseno na regionalnoj razini kojim se kandidatkinjama automatski davala prednost pri prijavljivanju za radna mjesta ili napredovanje. Kad bi kandidati i kandidatkinje bili jednako kvalificirani, a smatralo se da su u predmetnom sektoru žene nedovoljno zastupljene, ženama se morala dati prednost. Radnice su se smatrale nedovoljno zastupljenima ako nisu činile najmanje polovicu osoblja na određenoj funkciji. U tom se predmetu neuspješni kandidat E. Kalanke žalio pred nacionalnim sudovima da je bio izložen diskriminaciji na temelju spola. Nacionalni su sudovi uputili predmet Sudu EU-a i zatražili mišljenje o usklađenosti navedenog propisa s člankom 2. stavkom 4. Direktive o jednakom postupanju iz 1976. (koji je prethodio članku 3. Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca o „pozitivnom djelovanju“), u kojem se navodi sljedeće: „Ova Direktiva ne dovodi u pitanje mjere kojima se promiču jednake mogućnosti muškaraca i žena, posebno ako se njima otklanjaju postojeće nejednakosti koje utječu na mogućnosti žena”¹⁶⁶.

¹⁶³ Sud EU-a, C-450/93, *Eckhard Kalanke/Freie Hansestadt Bremen*, 17. listopada 1995.

¹⁶⁴ Sud EU-a, C-409/95, *Hellmut Marschall/Land Nordrhein-Westfalen*, 11. studenoga 1997.

¹⁶⁵ Sud EU-a, C-407/98, *Katarina Abrahamsson i Leif Anderson/Elisabet Fogelqvist*, 6. srpnja 2000.

¹⁶⁶ Direktiva o jednakom postupanju 76/207/EEZ, SL L 39, 14.2.1976., str. 40.

Sud EU-a naveo je da se člankom 2. stavkom 4. dopuštaju mjere koje, „iako naizgled diskriminirajuće, zapravo služe ukidanju ili smanjivanju postojećih nejednakosti u stvarnosti društvenog života”¹⁶⁷. Prihvatio je ukidanje nejednakosti na radnom mjestu kao legitiman cilj tog propisa. Prema tome, mjere kojima se ženama daje određena prednost na radnom mjestu, uključujući napredovanje, prihvatljive su ako se uvode radi poboljšanja konkurentnosti žena na tržištu rada bez takve diskriminacije. Međutim, Sud je naveo i da bi svaku iznimku od prava na jednako postupanje trebalo usko tumačiti. Utvrđeno je da je predmetni propis, ako se njime jamči „apsolutna i bezuvjetna prednost ženama pri zapošljavanju ili napredovanju”, zapravo nerazmjeran postizanju cilja ukidanja nejednakosti s obzirom na pravo na jednako postupanje. Prema tome, u tom se predmetu povlašteno postupanje nije moglo opravdati.

Međutim, kasniji predmeti pokazuju da se konkretne mjere mogu prihvatiti ako se u propisu ne zahtijeva automatsko i bezuvjetno davanje prednosti.

Primjer: Predmet *Marschall/Land Nordrhein-Westfalen*¹⁶⁸ odnosio se na, u biti, slično zakonodavstvo kao u predmetu *Kalanke*. Međutim, prema predmetnom propisu, jednako kvalificiranim ženama trebala se dati prednost „osim ako postoje konkretni razlozi koji bi prevagnuli u korist pojedinačnog muškog kandidata”. H. Marschall, čija je prijava za radno mjesto odbijena u korist kandidatkinje, osporavao je zakonitost tog propisa pred nacionalnim sudovima, koji su uputili predmet Sudu EU-a i također zatražili mišljenje o usklađenosti predmetnog propisa s Direktivom o jednakom postupanju. Sud EU-a utvrdio je da takav propis nije nerazmjeran legitimnom cilju ukidanja nejednakosti ako se „u svakom pojedinačnom slučaju kandidatima koji su jednako kvalificirani kao kandidatkinje jamči objektivno vrednovanje prijava, pri kojem se razmatraju svi kriteriji koji se odnose na pojedinačne kandidate, te se kandidatkinjama uskraćuje prednost ako jedan ili više takvih kriterija idu u korist muškog kandidata”. Budući da se propisom predviđala diskrecijska ovlast, prednost nije bila apsolutna i stoga je bila razmjerna postizanju cilja ukidanja nejednakosti na radnom mjestu.

¹⁶⁷ Ta je formulacija uglavnom preuzeta u preambulama direktiva o zabrani diskriminacije: uvodna izjava 21. Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka); uvodna izjava 26. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju; uvodna izjava 17. Direktive o rasnoj jednakosti.

¹⁶⁸ Sud EU-a, C-409/95, *Hellmut Marschall/Land Nordrhein-Westfalen*, 11. studenoga 1997.

Primjer: Predmet *Abrahamsson i Leif Anderson/Elisabet Fogelqvist*¹⁶⁹ odnosio se na valjanost švedskog zakonodavstva, koje se nalazi između bezuvjetne prednosti iz propisa u predmetu *Kalanke* i diskrecijske ovlasti iz predmeta *Marschall*. Prema tom propisu, kandidatu nedovoljno zastupljenog spola s dostatnim kvalifikacijama za određeno radno mjesto trebalo je dati prednost osim ako je „razlika u kvalifikacijama kandidatâ toliko velika da bi takvo postupanje odgovaralo povredi uvjeta objektivnosti pri zapošljavanju”. Sud EU-a utvrdio je da se tim zakonodavstvom zapravo automatski davala prednost kandidatima nedovoljno zastupljenog spola. Činjenica da se navedenom odredbom to nije dopuštalo samo u slučaju znatne razlike u kvalifikacijama nije mogla spriječiti nerazmjerni učinak tog propisa.

Primjer: U predmetu *Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*¹⁷⁰ tužitelju je odbijeno pravo na prijevremeno umirovljenje. Mjerodavnim nacionalnim odredbama to se pravo predviđalo za državne službenike s troje djece koji su za svako dijete prekidali profesionalnu aktivnost. Tužitelj je bio otac troje djece, ali nikada nije prekidao profesionalnu aktivnost. Žalio se da se time uspostavlja neizravna diskriminacija na temelju spola jer su se biološke majke automatski kvalificirale za to pravo. Sud EU-a utvrdio je da je mjera kao što je prijevremeno umirovljenje ograničena na poticanje prijevremenog završetka profesionalne karijere, ali se njome ne nadomještaju nepogodnosti s kojima se službenice mogu susresti tijekom karijere. Stoga ta mjera ne može pridonijeti ostvarenju potpune jednakosti muškaraca i žena u profesionalnoj aktivnosti. Sud je smatrao da osporavane odredbe dovode do neizravne diskriminacije, osim ako se ona može opravdati objektivnim čimbenicima koji nisu povezani s diskriminacijom na temelju spola te ako je prikladna i potrebna za postizanje tog cilja.

U navedenim predmetima ističe se da Sud EU-a općenito oprezno pristupa kad je riječ o davanju prednosti konkretnim mjerama pred načelom pravednosti. Sud EU-a dopušta odstupanje nacionalnih propisa od članka 2. stavka 4. samo u određenim okolnostima u kojima konkretne mjere nisu bezuvjetne i apsolutne.

¹⁶⁹ Sud EU-a, C-407/98, *Katarina Abrahamsson i Leif Anderson/Elisabet Fogelqvist*, 6. srpnja 2000.

¹⁷⁰ Sud EU-a, C-173/13, *Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17. srpnja 2014.

U pitanjima koja se tiču konkretnih mjera na temelju direktiva EU-a o zabrani diskriminacije stručnjaci moraju obratiti posebnu pozornost na „mjeru” uvedenu radi pogodovanja određenoj skupini osoba. Iz prethodno opisane sudske prakse jasno proizlazi da se konkretnim mjerama treba pribjegavati samo kad je to uistinu nužno. Pri rješavanju predmeta koji se tiču konkretnih mjera, stručnjaci i sudski službenici moraju omogućiti da se svi kandidati za određeno radno mjesto koje dotični poslodavac razmatra vrednuju objektivno i pravedno, uključujući i one na koje se odredba o posebnim mjerama ne odnosi. Posebne se mjere mogu primijeniti samo ako je objektivnim vrednovanjem utvrđeno da je nekoliko kandidata, uključujući pojedince iz ciljne skupine, jednako sposobno za obavljanje zadaća slobodnog radnog mjesta. Samo se u takvim okolnostima pripadniku ciljne skupine, koja je odabrana zbog prethodne diskriminacije na radnom mjestu tijekom povijesti, može dati prednost pred pojedincem izvan ciljne skupine.

Nadalje, jedan se oblik pozitivnog djelovanja jasno razlikuje od drugih. U članku 5. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju posebno je izraženo opće pravilo o konkretnim mjerama koje se odnose na osobe s invaliditetom, a prema kojem se od poslodavaca zahtijeva „razumna prilagodba” kako bi se osobama s tjelesnim ili psihičkim invaliditetom pružile jednake mogućnosti zapošljavanja. Prema definiciji tog pojma, „poslodavci prema potrebi u određenoj situaciji poduzimaju odgovarajuće mjere kako bi se osobi s invaliditetom omogućio pristup zapošljavanju, sudjelovanje ili napredovanje na radu ili usavršavanje, ako takve mjere za poslodavca ne predstavljaju nerazmjern teret”. Odgovarajuće mjere mogu obuhvaćati ugradnju dizala ili rampe ili zahoda za osobe s invaliditetom na radnom mjestu kako bi se omogućio pristup invalidskim kolicima¹⁷¹.

Stoga bi određene mjere za promicanje jednakosti trebalo razlikovati od „pozitivnog djelovanja” jer se njihovom primjenom ne diskriminira nijedan drugi pojedinac (na primjer, dopuštanjem dojenja na radnom mjestu), i zato nema razloga da budu privremene ili da se im se pribjegava samo ako je to nužno.

Primjer: U predmetu *Europska komisija/Republika Italija*¹⁷² Sud EU-a istaknuo je da se obveza donošenja djelotvornih i praktičnih mjera prema potrebi u određenim situacijama, kako su utvrđene u članku 5. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju, odnosi na sve poslodavce. U talijanskom se pravu obveza

¹⁷¹ Za dodatne pojedinosti o razumnoj prilagodbi vidjeti [odjeljak 5.4.](#)

¹⁷² Sud EU-a, C-312/11, *Europska komisija/Republika Italija*, 4. srpnja 2013.

poduzimanja odgovarajućih mjera nije odnosila na sve kategorije poslodavaca te je stoga Sud EU-a zaključio da Italija nije ispunila obvezu da zajamči pravilnu i punu provedbu članka 5. navedene direktive.

U skladu s ECHR-om, država može podlijevati pozitivnim obvezama. Relevantna sudska praksa ESLJP-a povezana s pozitivnim djelovanjem uglavnom se odnosi na pitanje ima li država u određenim situacijama obvezu, a ne samo mogućnost, poduzeti pozitivne mjere.

Primjer: U predmetu *Çam protiv Turske*¹⁷³, koji se odnosio na odbijanje zahtjeva za upis studentice na muzičku akademiju zbog njezine sljepoće, ESLJP je utvrdio da je država propustila poduzeti pozitivne mjere kako bi studentima s invaliditetom omogućila obrazovanje bez diskriminacije. ESLJP je napomenuo da diskriminacija na temelju invaliditeta obuhvaća i odbijanje razumne prilagodbe (na primjer, prilagodbe metode podučavanja kako bi se omogućio pristup slijepim studentima)¹⁷⁴.

Primjer: U predmetu *Horváth i Kiss protiv Mađarske*¹⁷⁵, koji se odnosio na smještanje romske djece u posebne škole, ESLJP je istaknuo da je država imala pozitivnu obvezu prekinuti tradiciju rasne segregacije u posebnim školama¹⁷⁶. Osim toga, ESLJP je napomenuo da je država imala konkretnu pozitivnu obvezu spriječiti nastavljanje diskriminacije ili prikrivenih diskriminacijskih praksi na navodno neutralnim testiranjima¹⁷⁷.

Primjer: U predmetu *Kurić i dr. protiv Slovenije*¹⁷⁸ podnositelji zahtjeva bili su državljani bivših država Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Na temelju jednog od zakona donesenih nakon što je Slovenija proglasila neovisnost, podnositelji zahtjeva trebali su se prijaviti za slovensko državljanstvo u roku od šest mjeseci. Budući da to nisu učinili, nakon isteka roka od šest mjeseci njihova su imena izbrisana iz registra stanovništva, čime su izgubili državljanstvo, a njihov je boravak u Sloveniji postao nezakonit. ESLJP je utvrdio da produljeno odbijanje rješavanja boravišnog statusa

173 ESLJP, *Çam protiv Turske*, br. 51500/08, 23. veljače 2016. O tom je predmetu riječ u [odjeljku 4.3.](#)

174 *Ibid.*, t. 67.

175 ESLJP, *Horváth i Kiss protiv Mađarske*, br. 11146/11, 29. siječnja 2013., vidjeti [odjeljak 4.3.](#) Vidjeti i ESLJP, *Oršuš i dr. protiv Hrvatske* (veliko vijeće), br. 15766/03, 16. ožujka 2010.

176 ESLJP, *Horváth i Kiss protiv Mađarske*, br. 11146/11, 29. siječnja 2013., t. 127.

177 *Ibid.*, 116.

178 ESLJP, *Kurić i dr. protiv Slovenije* (veliko vijeće), br. 26828/06, 26. lipnja 2012.

odgovara zadiranju u njihovo pravo na privatni i/ili obiteljski život te da su bili izloženi diskriminaciji jer su bili u nepovoljnom položaju u usporedbi s drugim strancima u Sloveniji. Pritom je Sud naglasio da se „člankom 14. ugovornim stranama ne zabranjuje različito postupanje sa skupinama osoba kako bi se ispravila „stvarna nejednakost” među njima. Naime, u određenim okolnostima nenastojanje da se različitim postupanjem ispravi nejednakost bez objektivnog i razumnog opravdanja može odgovarati povredi tog članka”¹⁷⁹.

U Europskoj socijalnoj povelji člankom E zabranjuju se svi oblici diskriminacije, uključujući neizravnu diskriminaciju. Prema mišljenju Europskog odbora za socijalna prava (ECSR): „Do takve neizravne diskriminacije može doći ako se propisno ne uzmu u obzir sve relevantne razlike ili ne poduzmu odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da prava i zajedničke povlastice koji se jamče svima budu doista dostupni svakoj osobi”¹⁸⁰. Mnoge odredbe Europske socijalne povelje obuhvaćaju obvezu država ugovornih strana da poduzimaju pozitivne mjere. Na primjer, u članku 23. Europske socijalne povelje predviđa se pravo starijih osoba na socijalnu zaštitu. U skladu s tom odredbom, države bi trebale donijeti sve odgovarajuće mjere kojima je osobito svrha:

- (i) omogućiti starijim osobama da što je moguće duže ostanu punopravni članovi društva;
- (ii) omogućiti starijim osobama da slobodno izaberu način života i da vode neovisan život u svojoj uobičajenoj sredini toliko dugo koliko to žele i koliko je to moguće;
- (iii) jamčiti starijim osobama koje žive u ustanovama odgovarajuću pomoć, pritom poštujući njihov privatni život, i sudjelovanje u odlučivanju o uvjetima života u tim ustanovama.

Izraz „punopravni članovi” znači da se starije osobe ne smiju isključivati na temelju dobi. ECSR je protumačio da se tim člankom zahtijeva uvođenje zakonodavstva kojim se starije osobe štiti od diskriminacije. Člankom 15. stavkom 2. Europske socijalne povelje države ugovorne strane obvezuju se na promicanje jednakog

¹⁷⁹ *Ibid.*, t. 388.

¹⁸⁰ ECSR, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*, pritužba br. 91/2013, 12. listopada 2015., t. 237; ECSR, *Međunarodna udruga Autism-Europe protiv Francuske*, pritužba br. 13/2002, 4. studenoga 2003., t. 52.

i djelotvornog pristupa zapošljavanju na otvorenom tržištu rada za osobe s invaliditetom¹⁸¹. U tu se svrhu zakonodavstvom mora zabraniti diskriminacija na temelju invaliditeta¹⁸² radi uspostavljanja zaista jednakih mogućnosti na otvorenom tržištu rada¹⁸³, zabraniti otkazivanje ugovora o radu na temelju invaliditeta i predvidjeti djelotvoran pravni lijek za osobe za koje se utvrdi da su bile izložene nezakonitoj diskriminaciji¹⁸⁴. Osim toga, kad je riječ o uvjetima rada, poslodavcu se moraju nametnuti obveze poduzimanja mjera u skladu s uvjetom razumne prilagodbe kako bi se osobama s invaliditetom omogućio djelotvoran pristup zapošljavanju i kako bi se održao njihov radni odnos, posebno osobama koje su zadobile invaliditet tijekom radnog odnosa uslijed industrijske nesreće ili profesionalne bolesti¹⁸⁵.

Primjer: Predmet *Središnje udruženje pružatelja skrbi u Finskoj protiv Finske*¹⁸⁶ odnosio se na reorganizaciju usluga dugotrajne skrbi za starije osobe u Finskoj. Prethodne ustanove za pružanje skrbi zamijenile su usluge smještaja uz skrb. Glavna razlika između tih dviju vrsta usluga skrbi bila je u sustavu određivanja cijena. Budući da su se naknade za dugotrajnu skrb u ustanovi određivale zakonom, ta je usluga bila dostupna osobama s niskim primanjima. S druge strane, nisu postojale odredbe o uređenju naknada za usluge smještaja uz skrb ili usluge smještaja uz skrb dostupnu 24 sata dnevno. Konkretno, nisu se definirale gornje granice naknada. Stoga su se osobama kojima su trebale takve usluge naplaćivale mnogo više naknade nego osobama pod skrbi u ustanovama. Udruženje koje je podnijelo pritužbu navelo je da je zbog nedovoljne regulacije i sustava određivanja cijena nastala neizvjesnost te starije osobe nisu mogle pristupiti uslugama koje su im trebale zbog njihova stanja. Odbor je smatrao da je došlo do povrede članka 23. Europske socijalne povelje. ECSR je smatrao da su sljedeći argumenti prevagnuli u korist takva zaključka:

(i) Nedovoljna regulacija naknada i veća potražnja za takvim uslugama u odnosu na ponudu starijim su osobama potrebitima skrbi izazvale pravnu nesigurnost zbog raznolikih i složenih propisa povezanih s naknadama.

181 ECSR, Zaključci XX-1 (2012.), Češka Republika.

182 ECSR, Zaključci za 2003., Slovenija.

183 ECSR, Zaključci za 2012., Ruska Federacija.

184 ECSR, Zaključci XIX-1 (2008.), Češka Republika.

185 ECSR, Zaključci za 2007., [Statement of Interpretation on Article 15\(2\)](#).

186 ECSR, *Središnje udruženje pružatelja skrbi u Finskoj protiv Finske*, pritužba br. 71/2011, 4. prosinca 2012.

Odbor je naglasio da, „[i]ako općine mogu prilagođavati naknade, ne postoje djelotvorne mjere zaštite kojima bi se starijim osobama kojima su usluge potrebne zbog njihova stanja zajamčio djelotvoran pristup takvim uslugama”.

(ii) U toj je situaciji nastala prepreka ostvarivanju prava na „pružanje informacija o postojećim uslugama i pogodnostima za starije osobe i o mogućnostima da se njima koriste”, kako je zajamčeno člankom 23. točkom (b) Europske socijalne povelje.

2.6. Zločin iz mržnje

Ključna točka

- Zločini počinjeni zbog predrasuda, poznati kao zločini iz mržnje ili zločini motivirani predrasudama, utječu na pojedince protiv kojih su takvi zločini usmjereni, ali i na njihovu zajednicu i cijelo društvo.

Zločini kao što su prijetnje, tjelesni napadi, oštećenje imovine ili ubojstvo, a koji su motivirani nesnošljivošću prema određenim društvenim skupinama nazivaju se zločinima iz mržnje ili zločinima motiviranim predrasudama. Zločin iz mržnje stoga može biti bilo koji zločin usmjeren protiv određene osobe zbog njezina percipiranog obilježja. Motiviranost predrasudama ključni je element prema kojem se zločini iz mržnje razlikuju od ostalih zločina.

Drugo je uobičajeno obilježje zločinâ iz mržnje njihov utjecaj, koji često nadilazi same žrtve. Utječu na cijelu skupinu s kojom se žrtva identificira i mogu prouzročiti društvenu podjelu između skupine kojoj žrtva pripada i cijelog društva. Stoga takvi zločini posebno ugrožavaju društvo. S obzirom na to, zločinu iz mržnje ne bi trebalo pristupiti kao bilo kojem kaznenom djelu. Da bi se problem zločina iz mržnje propisno sagledao, potrebno je utvrditi kojim je predrasudama nasilje motivirano. Stoga bi se u pravnom poretku zločini iz mržnje trebali smatrati posebnom kategorijom kaznenih djela. Radi razvoja sposobnosti osoba koje se bave zločinima iz mržnje (policijskih službenika, tužitelja, sudaca) za istragu i procesuiranje tih zločina, trebalo bi osigurati posebno osposobljavanje, priručnike, informacije i ostale odgovarajuće instrumente.

U okviru prava EU-a načelno je utvrđeno da zločini iz mržnje zahtijevaju poseban odgovor u okviru kaznenog prava¹⁸⁷. Iako na temelju direktiva o zabrani diskriminacije države članice nisu dužne primijeniti kaznenopravna sredstva protiv djela diskriminacije, Okvirnom odlukom Vijeća EU-a sve se države članice EU-a obvezuju na uspostavu kaznenih sankcija za poticanje na nasilje ili mržnju na temelju rase, boje kože, podrijetla, vjere ili uvjerenja, nacionalnog ili etničkog podrijetla, kao i za distribuciju rasističkih ili ksenofobnih sadržaja te nekažnjavanje, poricanje ili umanjivanje genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti usmjerenih na takve skupine¹⁸⁸. Osim toga, države članice dužne su rasističku ili ksenofobnu motivaciju smatrati otegotnom okolnošću.

Direktiva EU-a o pravima žrtava trenutačno je jedini pravni instrument EU-a kojim se štite homoseksualne, biseksualne, transrodne i interseksualne osobe (LGBTI) koje su žrtve zločina iz mržnje¹⁸⁹. Njome su obuhvaćene osnove spolne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja pri priznavanju prava žrtava, čime se pomaže osigurati da žrtve kaznenih djela dobiju odgovarajuće informacije, potporu i zaštitu te da im se omogući sudjelovanje u kaznenim postupcima. Nadalje, države su dužne provesti pojedinačnu procjenu kako bi utvrdile posebne potrebe za zaštitom žrtava kaznenog djela počinjenog zbog predrasude ili s motivom diskriminacije (članak 22. Direktive).

Treba naglasiti da žrtva ne mora pripadati skupini protiv kojoj je usmjeren takav zločin. U okviru pojma diskriminacije na temelju povezanosti zaštita se osigurava i osobama za koje se određeno obilježje ili drukčija povezanost sa skupinom s određenim obilježjima samo pretpostavlja.

U okviru ECHR-a zabrana diskriminacije obuhvaća i obvezu suzbijanja kaznenih djela motiviranih rasizmom, ksenofobijom, vjerskom nesnošljivošću ili invaliditetom, spolnom orijentacijom ili rodnim identitetom određene osobe. Nadalje, države imaju pozitivnu obvezu štititi pojedince od nasilja, posebno kada su obaviještene o opasnostima od smrtonosnih ili teških tjelesnih ozljeda. ESLJP

187 Rezolucija Europskog parlamenta o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje (2013/2543(RSP)). Vidjeti i FRA (2012.), *Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights*, Luxembourg, Ured za publikacije, str. 15.

188 Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. studenoga 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima (Okvirna odluka o rasizmu i ksenofobiji), SL L 328, 6.12.2008., str. 55.

189 Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP.

je u mnogim predmetima¹⁹⁰ istaknuo da bi izjednačavanje nasilja i brutalnosti potaknutih diskriminirajućim stavovima i nasilja pri kojem nema takvih konotacija odgovaralo ignoriranju posebne prirode djela koja su posebno pogubna za temeljna prava. Naglasio je i da, iako države načelno imaju slobodu procjene pri odabiru odgovarajućeg sredstva za odvratanje od takvih teških djela, za djelotvorno odvratanje potrebne su učinkovite kaznenopravne odredbe. ESLJP je presudio i da su države za djela nasilja dužne istražiti svaki mogući motiv diskriminacije i da zanemarivanje motivacije utemeljene na predrasudama predstavlja povredu članka 14. ECHR-a¹⁹¹. Tim se pristupom proširuje zaštita koja se ECHR-om osigurava pripadnicima ranjivih skupina koji su žrtve zločina iz mržnje, bez obzira na to jesu li povredu počinili predstavnici države ili treće osobe¹⁹². Drugim riječima, nasilje motivirano diskriminacijom težak je oblik povrede ljudskih prava. To bi se trebalo ogledati u provedbi istraga i pružanju potpore i zaštite žrtvama.

Primjer: U predmetu *Identoba i dr. protiv Gruzije*¹⁹³, koji se odnosio na homofobni napad na sudionike mirnog okupljanja LGBT udruženja, ESLJP je potvrdio da „zločin iz mržnje” počinjen nad pojedincima na temelju spolne orijentacije predstavlja povredu članka 3. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 14. ESLJP je istaknuo da su gruzijska tijela bila svjesna ili su trebala biti svjesna rizika koji proizlaze iz tog prosvjeda s obzirom na razna izvješća o situaciji homoseksualnih, biseksualnih i transrodnih osoba u Gruziji. Budući da nije osigurana pravodobna i odgovarajuća policijska zaštita, tijela nisu ispunila obvezu pružanja odgovarajuće zaštite.

Primjer: U predmetu *M. C. i A. C. protiv Rumunjske*¹⁹⁴ podnositelje zahtjeva je na povratku s godišnje povorke LGBTI osoba napala skupina ljudi. Bili su izloženi homofobnim uvredama te su udarani šakama i nogama. ESLJP je utvrdio da su tijekom istrage homofobnog napada tijela propustila uzeti u obzir moguće motive diskriminacije i zaključio da je došlo do povrede članka 3. (postupovni aspekt) u vezi s člankom 14. ECHR-a.

190 Vidjeti ESLJP, *M. C. i A. C. protiv Rumunjske*, br. 12060/12, 12. travnja 2016., t. 113.

191 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Abdu protiv Bugarske*, br. 26827/08, 11. ožujka 2014. O tom je predmetu riječ u odjeljku 6.3.

192 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *R. B. protiv Mađarske*, br. 64602/12, 12. travnja 2016., t. 39.

193 ESLJP, *Identoba i dr. protiv Gruzije*, br. 73235/12, 12. svibnja 2015., vidjeti i odjeljak 4.7.

194 ESLJP, *M. C. i A. C. protiv Rumunjske*, br. 12060/12, 12. travnja 2016.

Primjer: U predmetu *Virabyan protiv Armenije*¹⁹⁵ podnositelj zahtjeva, član oporbene stranke, uhićen je tijekom prosvjeda protiv vlade. Nakon toga je odveden u policijsku postaju, gdje su mu nanesene teške ozljede. Žalio se da je pretrpio zlostavljanje u pritvoru na temelju političkog uvjerenja. ESLJP je smatrao da je država propustila ispitati mogućnost uzročne veze između navodnih političkih motiva i zlostavljanja koje je podnositelj zahtjeva pretrpio. Stoga je zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s postupovnim aspektom članka 3.

Primjer: U predmetu *Nachova i dr. protiv Bugarske*¹⁹⁶ dvojica Roma nasmrtno su ustrijeljena tijekom bijega od vojne policije, koja ih je pokušavala uhititi zbog izostanaka s dužnosti bez odobrenja. Susjed jedne od žrtava tvrdio je da je neposredno nakon pucnjave časnik koji je ubio žrtve uzviknuo: „Vi prokleti cigani!“ ESLJP je utvrdio da je država propustila prikladno istražiti smrtnu slučajevu i time povrijedila pravo žrtava na život (na temelju članka 2. ECHR-a), ne samo materijalno nego i postupovno. Utvrđeno je da neprovođenje istrage čini povredu članka 2. u vezi s pravom na nediskriminaciju, s obzirom na to da je država bila dužna posebno istražiti moguće motive diskriminacije.

Primjer: Predmet *Škorjanec protiv Hrvatske*¹⁹⁷ odnosio se na rasno motivirane čino ve nasilja. ESLJP je naveo da se obveza tijela da istraže moguće rasističke motive ne odnosi samo na čino ve nasilja koji se temelje na stvarnom ili percipiranom osobnom statusu ili obilježjima žrtve nego i na čino ve nasilja koji se temelje na stvarnoj ili pretpostavljenoj povezanosti ili odnosu žrtve s drugom osobom koja zaista ima ili se pretpostavlja da ima određeni status ili zaštićeno obilježje. ESLJP je napomenuo da su se tijela nadležna za kazneni progon oslonila na činjenicu da sama podnositeljica zahtjeva nije bila romskog podrijetla te su odbila ispitati jesu li je napadači percipirali kao osobu romskog podrijetla. Tijela su propustila uzeti u obzir i uspostaviti vezu između rasističkog motiva za napad i povezanosti podnositeljice s partnerom romskog podrijetla. Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 3. u njegovu postupovnom aspektu u vezi s člankom 14. ECHR-a.

195 ESLJP, *Virabyan protiv Armenije*, br. 40094/05, 2. listopada 2012.

196 ESLJP, *Nachova i dr. protiv Bugarske* (veliko vijeće), br. 43577/98 i 43579/98, 6. srpnja 2005.

197 ESLJP, *Škorjanec protiv Hrvatske*, 25536/14, 28. ožujka 2017.

ESLJP je u nizu predmeta rodno uvjetovano nasilje smatrao oblikom diskriminacije žena¹⁹⁸.

Primjer: U predmetu *Eremia protiv Republike Moldove*¹⁹⁹ prva podnositeljica zahtjeva bila je žrtva nasilja u obitelji čiji je počinitelj bio njezin suprug, policijski službenik. Njezine dvije kćeri, druga i treća podnositeljica zahtjeva, redovito su svjedočile nasilju, što je utjecalo na njihovu psihološku dobrobit. ESLJP je smatrao da su nepružanjem zaštite podnositeljicama zahtjeva tijela pokazala da nisu svjesna ozbiljnosti nasilja nad ženama. Tijela nisu razmotrila problem nasilja nad ženama u Republici Moldovi, što odgovara diskriminirajućem postupanju na temelju spola protivnom članku 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 3.

Primjer: U predmetu *M. G. protiv Turske*²⁰⁰ podnositeljicu zahtjeva suprug je tukao tijekom braka i prijetio joj tijekom razvoda. Žalila se da je tijela nisu zaštitila od nasilja u obitelji i od sustavnog i trajnog nasilja nad ženama u Turskoj. ESLJP je utvrdio da, iako se podnositeljica zahtjeva razvela 2007., do stupanja novog zakona na snagu 2012. nije joj se pružila djelotvorna zaštita od bivšeg supruga unatoč brojnim zahtjevima koje je podnijela nacionalnim sudovima. ESLJP je stoga utvrdio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 3.

Primjer: U predmetu *Halime Kılıç protiv Turske*²⁰¹ kći podnositeljice zahtjeva ishodila je mjere zaštite od nasilnog supruga. Međutim, tijela nisu poduzela djelotvorne mjere kako bi je zaštitila i zadobila je smrtne ozljede. ESLJP je utvrdio da su zaštitne mjere izgubile djelotvornost jer nacionalna tijela nisu kaznila njezina supruga zbog nepridržavanja tih mjera te ju je nastavio nekažnjeno napadati. Stoga je zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 2.

198 Vidjeti i ESLJP, *Opuz protiv Turske*, br. 33401/02, 9. lipnja 2009. O tom je predmetu riječ u odjeljku 6.3.

199 ESLJP, *Eremia protiv Republike Moldove*, br. 3564/11, 28. svibnja 2013.

200 ESLJP, *M. G. protiv Turske*, br. 646/10, 22. ožujka 2016.

201 ESLJP, *Halime Kılıç protiv Turske*, br. 63034/11, 28. lipnja 2016.

Osim obveze provođenja istrage, države su dužne sprečavati zločine motivirane mržnjom čiji su počinitelji pojedinci za koje su tijela znala ili su trebala znati²⁰² ili su dužne intervenirati radi zaštite žrtava kaznenih djela čiji su počinitelji pojedinci.

Primjer: U predmetu *97 članova Kongregacije Jehovinih svjedoka Gldani i 4 ostala protiv Gruzije*²⁰³ skupina pravoslavnih ekstremista napala je skupinu Jehovinih svjedoka. Iako je policija obaviještena, nije intervenirala kako bi spriječila nasilje. Uslijedila je istraga koja je prekinuta jer je policija zaključila da se ne može utvrditi identitet počinitelja. ESLJP je utvrdio da izostanak policijske intervencije radi zaštite žrtava od rasno motiviranog nasilja i kasniji izostanak odgovarajuće istrage čine povredu članka 3. (pravo na zaštitu od nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kazni) i članka 9. (pravo na slobodu vjeroispovijedi) u vezi s člankom 14. ECHR-a, s obzirom na to da je nasilje počinjeno na vjerskoj osnovi.

U okviru prava Vijeća Europe, u Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija) osuđuju se svi oblici diskriminacije žena²⁰⁴.

2.7. Govor mržnje

Ključna točka

- Govor mržnje zagovaranje je mržnje na temelju jedne od pravno zaštićenih osnova.

Govor mržnje obuhvaća svako javno izražavanje kojim se širi, potiče, promiče ili opravdava mržnja, diskriminacija ili neprijateljstvo prema određenoj skupini. Riječ je o opasnoj pojavi koja pridonosi jačanju ozračja nesnošljivosti prema određenim skupinama. Verbalni napadi mogu prijeći u tjelesne napade.

202 ESLJP, *Đorđević protiv Hrvatske*, br. 41526/10, 24. srpnja 2012, t. 138. i 149. O tom je predmetu riječ u odjeljku 2.4.2.

203 ESLJP, *97 članova Kongregacije Jehovinih svjedoka Gldani i 4 ostala protiv Gruzije*, br. 71156/01, 3. svibnja 2007.

204 Vijeće Europe, Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, Zbirka međunarodnih ugovora Vijeća Europe, br. 210, 2011. Vidjeti odjeljak 1.1.1.

Prema Europskoj komisiji za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti²⁰⁵, govor mržnje treba tumačiti kao zagovaranje, promicanje ili poticanje na omalovažavanje, mržnju ili klevetanje osobe ili skupine osoba u bilo kojem obliku, kao i svako uznemiravanje, vrijeđanje, negativno stereotipiziranje, stigmatizaciju ili prijetnje u odnosu na takvu osobu ili skupinu osoba, te opravdavanje takvih načina izražavanja.

Govor mržnje može se pojaviti i u obliku javnog poricanja, umanjivanja ili opravdavanja zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina te veličanja osoba koje su osuđene za takve zločine²⁰⁶.

Zločin iz mržnje i govor mržnje imaju jednak cilj potkopavanja dostojanstva i vrijednosti ljudskog bića u određenoj skupini. Međutim, za razliku od zločina iz mržnje, govor mržnje ne mora uvijek biti kazneno djelo.

U skladu s ECHR-om ESLJP uspostavlja sudsku praksu o govoru mržnje, uključujući govor mržnje na internetu, koja podrazumijeva ravnotežu različitih prava: zabrane diskriminacije, prava na privatni život i slobode izražavanja. U sljedećim je primjerima ESLJP potvrdio da se načelom nediskriminacije može ograničiti uživanje drugih prava.

Primjer: U predmetu *M'Bala M'Bala protiv Francuske*²⁰⁷ podnositelj zahtjeva bio je komičar koji je osuđen zbog izražavanja negacijskih i antisemitskih stavova tijekom nastupa uživo. Tvrdio je da mu je osudom povrijeđena sloboda izražavanja. ESLJP je utvrdio da izražavanje mržnje i antisemitizma te potpora poricanju Holokausta ne mogu biti zaštićeni člankom 10. ECHR-a. Sud je zaključio i da je podnositelj „želio lišiti članak 10. njegove prave svrhe u pokušaju da iskoristi svoje pravo na slobodu izražavanja u svrhu koja nije u skladu s tekstom i duhom Konvencije što bi dovelo do narušavanja prava i sloboda zajamčenih Konvencijom”. Njegova je pritužba proglašena nedopuštenom.

205 Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI), *General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech*, 8. prosinca 2015.

206 *Ibid.*

207 ESLJP, *M'Bala M'Bala protiv Francuske* (odl.), br. 25239/13, 20. listopada 2015.

Primjer: U predmetu *Vejdeland i dr. protiv Švedske*²⁰⁸ podnositelji zahtjeva osuđeni su za dijeljenje homofobnih letaka u školi. ESLJP je smatrao da je uplitanje u njihovu slobodu izražavanja bilo nužno u demokratskom društvu radi zaštite ugleda i prava drugih osoba, i da stoga nije došlo do povrede članka 10. ECHR-a.

Primjer: U predmetu *Karaahmed protiv Bugarske*²⁰⁹ podnositelj zahtjeva sudjelovao je na redovnoj molitvi petkom u sofijskoj džamiji. Tog se dana približno 150 pristaša desno orijentirane političke stranke okupilo radi prosvjeda protiv buke koja je odjekivala iz zvučnika u džamiji tijekom poziva na molitvu. Uzvikivali su uvrede okupljenim vjernicima te su bacali jaja i kamenje. Nekoliko se prosvjednika i vjernika sukobilo kada su prosvjednici postavili vlastite zvučnike na krov džamije kako bi prigušili zvuk molitve, a vjernici su ih pokušali ukloniti. Budući da nacionalna tijela nisu donijela mjere za uspostavljanje odgovarajuće ravnoteže djelotvornog i mirnog ostvarivanja pravâ prosvjednika te pravâ podnositelja zahtjeva i ostalih vjernika na zajedničku molitvu, a kasnije nisu propisno reagirala na navedene događaje, posebno na govor mržnje, država nije ispunila pozitivne obveze na temelju članka 9. ECHR-a (sloboda vjeroispovijedi).

Ako su komentari korisnika trećih strana izraženi u obliku govora mržnje i izravnih prijetnji tjelesnom integritetu pojedinaca, države članice mogu imati pravo propisati odgovornost internetskih novinskih portala ako odmah ne poduzmu mjere za uklanjanje očigledno nezakonitih komentara, čak i ako navodna žrtva ili treća strana to ne prijavi.

Primjer: U predmetu *Delfi AS protiv Estonije*²¹⁰ društvo koje je podnijelo zahtjev vlasnik je jednog od najvećih internetskih novinskih portala u Estoniji. Nakon što je na portalu objavljen članak o trajektnoj kompaniji, anonimne treće strane ispod članka objavile su brojne komentare koji su sadržavali osobne prijetnje i uvredljive izraze u odnosu na vlasnika trajektne kompanije. Portal je izbrisao komentare nakon nekoliko tjedana, i to isključivo na zahtjev podnositelja zahtjeva, ali je odbio platiti odštetu. Protiv društva podnositelja zahtjeva pokrenut je postupak zbog клевете, u kojem je podnositelju naloženo plaćanje odštete od 320 eura. ESLJP je utvrdio da obveza sprečavanja

208 ESLJP, *Vejdeland i dr. protiv Švedske*, br. 1813/07, 9. veljače 2012.

209 ESLJP, *Karaahmed protiv Bugarske* br. 30587/13, 24. veljače 2015.

210 ESLJP, *Delfi AS protiv Estonije* (veliko vijeće), br. 64569/09, 16. lipnja 2015.

i uklanjanja nezakonitih komentara i sankcija od 320 eura izrečena društvu podnositelju zahtjeva ne čine nerazmjerno ograničenje njegova prava na slobodu izražavanja. Kad je riječ o sadržaju komentarâ, utvrđeno je da su izrazi mržnje i otvorene prijetnje bili očito nezakoniti te su odgovarali govoru mržnje i stoga nije bila potrebna dodatna lingvistička ili pravna analiza²¹¹.

ESLJP je smatrao da se obveza velikih novinskih portala koja se odnosi na poduzimanje djelotvornih mjera za ograničavanje širenja govora mržnje i govora koji potiče na nasilje ne može izjednačiti s „privatnom cenzurom“. Zapravo je mogućnost potencijalne žrtve takva govora da stalno nadzire internet više ograničena nego mogućnost velikog komercijalnog internetskog novinskog portala da spriječi ili ukloni takve komentare.

Od ESLJP-a se često zahtijeva da uspostavi ravnotežu između prava koja se sukobljavaju. Sljedeći se primjeri odnose na predmete u kojima se izražavanje mišljenja smatralo važnijim od potrebe za sankcioniranjem govora mržnje.

Primjer: U predmetu *Perinçek protiv Švicarske*²¹² podnositelj zahtjeva, turski sveučilišni profesor, osuđen je jer je javno porekao da je Osmansko Carstvo počinilo genocid nad armenskim stanovništvom. Posebno uzimajući u obzir kontekst u kojem su dane te izjave, činjenica da nisu u tolikoj mjeri vrijeđale dostojanstvo pripadnika armenske zajednice da bi zahtijevale osuđujuću kaznenu presudu i činjenicu da Švicarska u okviru međunarodnog prava nema obvezu kriminalizirati takve izjave, ESLJP je utvrdio da su se podnositeljeve izjave odnosile na pitanje javnog interesa i nisu bile poziv na mržnju ili nesnošljivost. ESLJP je zaključio da u demokratskom društvu nije potrebno kaznenopravno sankcionirati podnositelja zahtjeva radi zaštite prava dotične armenske zajednice u tom predmetu.

Primjer: U predmetu *Sousa Goucha protiv Portugala*²¹³ podnositelj zahtjeva, poznati televizijski voditelj homoseksualne orijentacije, bio je predmet šale tijekom komične televizijske emisije uživo u kojoj se o njemu govorilo

211 Usporediti s predmetom ESLJP, *Magyar Tartalomsgazdálkodók Egyesülete i Index.hu Zrt protiv Mađarske*, br. 22947/13, 2. veljače 2016., u kojem je Sud napomenuo da sama uporaba vulgarnih izraza nije odlučujući čimbenik i da treba uzeti u obzir posebnost stila komunikacije na određenim internetskim portalima. Iako pripadaju niskom stilskom registru, izrazi upotrijebljeni u komentarima bili su uobičajeni u komunikaciji na mnogim internetskim portalima, stoga je učinak koji bi im se mogao pripisati manji.

212 ESLJP, *Perinçek protiv Švicarske* (veliko vijeće), br. 27510/08, 15. listopada 2015.

213 ESLJP, *Sousa Goucha protiv Portugala*, br. 70434/12, 22. ožujka 2016.

kao o ženi. ESLJP nije smatrao da šala kojom se homoseksualci uspoređuju sa ženama odgovara homofobnom govoru mržnje. Stoga odlukom tijela o nepokretanju kaznenog postupka nije povrijeđen članak 14. Konvencije u vezi s njezinim člankom 8.

U okviru međunarodnog prava člankom 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima utvrđuje se da se zakonom zabranjuje poticanje na rat i pozivanje na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju kojim se potiče diskriminacija, neprijateljstvo ili nasilje.

U tom je pogledu Odbor za ljudska prava istaknuo da zabrana iz članka 20. stavka 1. obuhvaća sve oblike propagande koji bi mogli dovesti ili dovode do čina agresije ili povrede mira suprotno Povelji Ujedinjenih naroda. Stavak 2. usmjeren je protiv svakog pozivanja na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju kojim se potiče diskriminacija, neprijateljstvo ili nasilje, bez obzira na to jesu li ciljevi takve propagande ili pozivanja unutarnji ili vanjski u odnosu na dotičnu državu²¹⁴.

U skladu s međunarodnim pravom, poticanje na genocid zločin je koji je kažnjiv čak i ako predmetno djelo nije nezakonito prema nacionalnom pravu u trenutku i mjestu u kojem je počinjeno. U poznatoj presudi protiv Juliusa Streichera Međunarodni vojni sud (IMT) u Nürnbergu naveo je da je on „u svojim govorima i člancima tjednima i mjesecima trovao njemački um antisemitizmom i poticao njemački narod na aktivno proganjanje”²¹⁵. IMT ga je proglasio krivim za zločine protiv čovječnosti.

U članku III. UN-ove Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida predviđa se kažnjivost djela genocida, planiranja izvršenja genocida, izravnog i javnog poticanja na izvršenje genocida, pokušaja genocida i sudjelovanja u genocidu.

UN-ov Međunarodni kazneni sud za Ruandu (ICTR) 2003. je osudio trojicu rukovoditelja medijskih kuća kao ključne osobe u vođenju medijske kampanje poticanja pripadnika etničke skupine Hutu na ubijanje pripadnika etničke skupine

²¹⁴ Odbor za ljudska prava, *General Comment No. 11*.

²¹⁵ Međunarodni vojni sud, presuda od 1. listopada 1946. U: *The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany*, dio 22., str. 501.

Tutsi 1994. u Ruandi²¹⁶. Osuđeni su za genocid, izravno i javno poticanje na izvršenje genocida, planiranje izvršenja genocida te istrebljenje i proganjanje kao zločine protiv čovječnosti. Sudsko vijeće napomenulo je da je „govor mržnje diskriminirajući oblik nasilja kojim se uništava dostojanstvo pripadnika napadnute skupine. Njime se umanjuje status skupine ne samo u očima pripadnika te skupine nego i u očima drugih osoba koje ih doživljavaju nižima od ljudskih bića i tako s njima postupaju. Omalovažavanje osobe na temelju etničkog identiteta ili drukčije pripadnosti skupini samo po sebi, ali i u drugim posljedicama, može izazvati nepovratnu štetu”²¹⁷.

216 UN, Međunarodni kazneni sud za Ruandu, *Glavni tužitelj protiv Ferdinanda Nahimane, Jean-Bosca Barayagwize i Hassana Ngezeza*, predmet br. ICTR-99-52-T.

217 *Ibid.*

3

Opravljanje za nepovoljnije postupanje u europskom antidiskriminacijskom pravu



EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Objektivno opravdanje: Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 2 stavak 2. točka (b); Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 2. stavak 2. točka (b); Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 2. točka (b); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 2. stavak 1. točka (b) Posebni razlozi za opravdanje: Stvarni uvjet za obavljanje zanimanja: Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 14. stavak 2.; Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 4.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 4. stavak 1. Vjerske institucije: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 4. stavak 2. Dob: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 6. Zaštita javne sigurnosti: Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 2. stavak 5. Sud EU-a, C-354/16, <i>Kleinscheur/Mars GmbH</i>, 2017.	Opravdanje za nepovoljnije postupanje u europskom anti-diskriminacijskom pravu	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije)

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Sud EU-a, C-188/15, <i>Bougnaoui i ADDH/ Micropole SA</i> (veliko vijeće), 2017. Sud EU-a, C-416/13, <i>Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo</i>, 2014. Sud EU-a, C-285/98, <i>Kreil/Bundesrepublik Deutschland</i>, 2000. Sud EU-a, C-207/98, <i>Mahlburg/Land Mecklenburg-Vorpommern</i>, 2000. Sud EU-a, 222/84, <i>Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary</i>, 1986.		

U određenim okolnostima sudovi mogu prihvatiti da je došlo do različitog postupanja, ali i da je ono prihvatljivo. Unatoč određenim razlikama, pristup opravdanju takva postupanja u okviru prava EU-a u bitnome je sličan pristupu ESLJP-a.

U skladu s ECHR-om, pristup ESLJP-a odnosi se na primjenu općenito formuliranog opravdanja u kontekstu izravne, kao i neizravne diskriminacije. S druge strane, **u skladu s pravom EU-a**, kad je riječ o izravnoj diskriminaciji, predviđaju se samo posebne ograničene iznimke, a opće opravdanje razmatra se isključivo u kontekstu neizravne diskriminacije. Drugim riječima, u skladu s direktivama o zabrani diskriminacije, u slučajevima navodne izravne diskriminacije različito postupanje može se opravdati samo ako je usmjereno na postizanje određenih ciljeva koji se izričito navode u tim direktivama.

Treba napomenuti da su kriteriji za opravdanje na temelju objektivnih razloga u skladu s ECHR-om i kriteriji za opravdanje na temelju iznimki iz direktiva o zabrani diskriminacije vrlo slični. U oboma se slučajevima ocjenjuje legitimnost zacrtanih ciljeva i razmjernost sredstava koja se upotrebljavaju za postizanje tih ciljeva.

3.1. Primjena objektivnog opravdanja u skladu s ECHR-om

Ključne točke

- Prema ECHR-u, različito postupanje u slučaju izravne i neizravne diskriminacije mora imati objektivno opravdanje.
- Različito postupanje može se opravdati ako je usmjereno na zakonit cilj i ako su sredstva za postizanje tog cilja prikladna i nužna.

Prema ECHR-u, objektivno opravdanje moguće je i u pogledu izravne i u pogledu neizravne diskriminacije. ESLJP navodi:

„različito postupanje s osobama u situacijama koje su u bitnome slične [...] diskriminirajuće je ako za njega nema objektivnog i razumnog opravdanja; drugim riječima, ako nije usmjereno na legitiman cilj ili ako ne postoji razuman odnos razmjernosti između korištenih sredstava i cilja koji se želi postići.”²¹⁸

Prema tome, opravdano različito postupanje nije diskriminacija.

Sudska praksa ESLJP-a pokazuje da je teže opravdati različito postupanje povezano s pitanjima koja se smatraju ključnima za osobno dostojanstvo, kao što su diskriminacija na temelju rase ili etničkog podrijetla, privatnog i obiteljskog života, nego različito postupanje povezano sa socijalnom politikom u širem smislu, posebno ako ono ima fiskalne posljedice. U vezi s tim ESLJP upotrebljava pojam „sloboda procjene”, koji se

Kako bi se različito postupanje opravdalo, mora se dokazati:

- da predmetno pravilo ili praksa imaju legitiman cilj;
- da je sredstvo odabrano za postizanje tog cilja (odnosno mjera koja je dovela do različitog postupanja) razmjerno tom cilju i nužno za njegovo postizanje.

Kako bi se utvrdilo je li različito postupanje razmjerno, sud se mora uvjeriti:

- da ne postoji drugi način za postizanje tog cilja na koji bi se manje zadiralo u pravo na jednako postupanje. Drugim riječima, stavljanje pojedinca u nepovoljan položaj najmanja je moguća šteta potrebna za postizanje traženog cilja;
- da je cilj koji se želi postići dovoljno važan da bi opravdao takvo zadiranje.

²¹⁸ ESLJP, *Burden protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 13378/05, 29. travnja 2008., t. 60.; ESLJP, *Guberina protiv Hrvatske*, br. 23682/13, 22. ožujka 2016., t. 69.

odnosi na diskrecijsku ovlast države pri utvrđivanju toga treba li opravdati različito postupanje. Ako se ta sloboda smatra „uskom“, ESLJP poduzima višu razinu nadzora.

3.2. Primjena objektivnog opravdanja u skladu s pravom EU-a

Ključna točka

- U okviru prava EU-a objektivno opravdanje moguće je u pogledu neizravne diskriminacije.

U okviru prava EU-a slična formulacija mogućeg objektivnog opravdanja upotrebljava se u direktivama EU-a o zabrani diskriminacije u vezi s neizravnom diskriminacijom. U Direktivi o rasnoj jednakosti navodi se sljedeće:

„[N]eizravna diskriminacija postoji ako bi naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa doveli osobe određenog rasnog ili etničkog podrijetla u posebno nepovoljan položaj u usporedbi s drugim osobama, osim ako se takva odredba, kriterij ili praksa objektivno mogu opravdati zakonitim ciljem, a sredstva za njegovo postizanje prikladna su i potrebna.“²¹⁹

Na primjer, u predmetu koji se odnosio na postavljanje brojila električne energije na nedostupnu visinu²²⁰ Sud EU-a smatrao je da bi, kako bi se takva praksa opravdala, sud koji je uputio zahtjev trebao utvrditi postoje li druga prikladna i manje ograničavajuća sredstva kojima se mogu postići željeni ciljevi (sigurnost električne prijenosne mreže i odgovarajuće evidentiranje potrošnje električne energije). Ako takve mjere ne postoje, takva praksa ne bi bila nerazmjerna samo u slučaju da uvjeti pod kojima se stanovnicima četvrti ograničava pristup mreži električne energije nemaju ponižavajući ili stigmatizirajući karakter te im omogućuju da redovito provjeravaju svoju potrošnju električne energije.

²¹⁹ Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 2. točka (b); Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 2. stavak 2. točka (b); Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 2. točka (b); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 2. stavak 1. točka (b).

²²⁰ Sud EU-a, C-83/14, „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 16. srpnja 2015. (detaljnije se razmatra u [odjeljku 2.2.3.](#)).

U kontekstu zapošljavanja Sud EU-a nije sklon prihvatanju različitog postupanja na temelju razloga u pogledu upravljanja koji su povezani s ekonomskim pitanjima poslodavaca, ali je spremniji prihvatiti različito postupanje na temelju širih ciljeva socijalne politike i politike zapošljavanja s fiskalnim posljedicama. U predmetima koji se odnose na navedena razmatranja Sud EU-a sklon je omogućiti državama široku „slobodu procjene“. Na primjer, Sud je smatrao da su cilj promicanja pohađanja visokoškolskih studija²²¹ ili cilj nadoknade nepovoljnog položaja uslijed prekidanja karijere radi odgoja djece²²² legitimni ciljevi kojima se može opravdati neizravna diskriminacija. S druge strane, Sud EU-a istaknuo je da cilj ograničavanja javne potrošnje ne može služiti kao opravdanje²²³.

Sud EU-a zauzeo je sličan pristup kad je riječ o načelu nediskriminacije, kako je zajamčeno u Povelji EU-a o temeljnim pravima. Naveo je da je različito postupanje opravdano ako je utemeljeno na objektivnom i razumnom mjerilu, odnosno kada je povezano s pravno dopuštenim ciljem kojem teži predmetno zakonodavstvo i kada je ta razlika razmjerna cilju koji se želi postići predmetnim postupanjem.²²⁴

Primjer: Sud EU-a ponudio je detaljno objašnjenje objektivnog opravdanja u predmetu *Bilka - Kaufhaus GmbH/Weber Von Hartz*²²⁵. U tom su se predmetu radnice s nepunim radnim vremenom, koje su bile isključene iz strukovnog mirovinskog sustava robne kuće Bilka, žalile na neizravnu diskriminaciju žena jer su skupinu radnika s nepunim radnim vremenom većinom činile žene. Sud EU-a smatrao je da je riječ o neizravnoj diskriminaciji, osim ako se razlika u uživanju prava može opravdati. Da bi se ona opravdala, trebalo bi dokazati: „da su [...] mjere koje je društvo Bilka poduzelo uistinu potrebne te da su prikladne i nužne za postizanje željenih ciljeva“.

Društvo Bilka tvrdilo je da je cilj različitog postupanja bio potaknuti rad u punom radnom vremenu umjesto u nepunom jer su radnici s nepunim radnim vremenom bili manje skloni raditi navečer ili subotom, što je otežavalo uspostavljanje odgovarajuće kadrovske strukture. Sud EU-a utvrdio je da bi navedeni cilj mogao biti legitiman. Međutim, nije odgovorio na pitanje je

221 Sud EU-a, C-238/15, *Maria do Céu Bragança Linares Verruga i dr./Ministre de l'Enseignement supérieur et de la recherche*, 14. prosinca 2016.

222 Sud EU-a, C-173/13, *Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17. srpnja 2014.

223 Sud EU-a, spojeni predmeti C-4/02 i C-5/02, *Hilde Schönheit/Stadt Frankfurt am Main i Silvia Becker/Land Hessen*, 23. listopada 2003.

224 Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014.

225 Sud EU-a, 170/84, *Bilka - Kaufhaus GmbH/Karin Weber Von Hartz*, 13. svibnja 1986.

li isključenje radnika s nepunim radnim vremenom iz mirovinskog sustava bilo razmjerno postizanju tog cilja. Uvjet prema kojem poduzete mjere moraju biti „nužne” podrazumijeva da se mora dokazati da nije bilo drugog razumnog načina na koji bi se manje zadiralo u načelo jednakog postupanja. Na nacionalnom je sudu bilo da primijeni zakon na činjenično stanje tog predmeta.

3.3. Posebni razlozi za opravdanje u pravu EU-a

Ključne točke

- U pravu EU-a postoje posebne iznimke kad je riječ o izravnoj diskriminaciji, koje ovise o kontekstu područja zaštite.
- Te posebne iznimke uključuju:
 - stvarne uvjete za obavljanje zanimanja;
 - iznimke koje se odnose na vjerske institucije;
 - iznimke koje se odnose na diskriminaciju na temelju dobi.

Kao što je prethodno navedeno, prema direktivama o zabrani diskriminacije, postoji poseban skup razloga za opravdanje različitog postupanja u ograničenom nizu okolnosti. Iznimka u pogledu „stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja” navodi se u svakoj od tih direktiva²²⁶ (osim u Direktivi o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, koja se ne odnosi na zapošljavanje). Taj uvjet poslodavcima omogućuje različito postupanje s pojedincima na temelju pravno zaštićene osnove ako je ta osnova neodvojivo povezana sa sposobnošću ili kvalifikacijama potrebnima za obavljanje određenog posla²²⁷. Druge dvije iznimke navedene su samo u Direktivi o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ)²²⁸: prvo, dopuštenost diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja ako je poslodavac

226 Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 14. stavak 2.; Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 4.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 4. stavak 1.

227 *Ibid.*

228 Direktiva Vijeća 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, SL L 303, 2.12.2000., str. 16.–22.

vjerska organizacija²²⁹, i drugo, dopuštenost diskriminacije na temelju dobi u određenim okolnostima²³⁰. Budući da Sud EU-a pri tumačenju iznimki od različitog postupanja zauzima strog pristup, svaka se iznimka usko tumači jer se naglašava važnost svih prava priznatih pojedincima u okviru prava EU-a²³¹.

Osim toga, u članku 2. stavku 5. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju uvodi se iznimka od zabrane diskriminacije zbog razloga koji se odnose na očuvanje javne sigurnosti. Tom se odredbom nastojalo izbjeći i smanjiti raskorak između načela jednakog postupanja s jedne strane i potrebe za očuvanjem javnog reda, sigurnosti i zdravlja, sprečavanjem kaznenih djela i zaštitom osobnih prava i sloboda s druge strane. Sve navedene vrijednosti nužne su za funkcioniranje demokratskog društva. Kao iznimka od načela zabrane diskriminacije, članak 2. stavak 5. mora se usko tumačiti. Na primjer, Sud EU-a smatrao je da su člankom 2. stavkom 5. Direktive obuhvaćene mjere za izbjegavanje zrakoplovnih nesreća provođenjem kontrola osposobljenosti i fizičkih sposobnosti pilota kako do nesreća ne bi dolazilo uslijed ljudske pogreške. Međutim, utvrdio je da je odredba kojom se pilotima zabranjuje rad nakon što navrše 60 godina nerazmjerna²³². Zaključio je i da se može smatrati da je odredba kojom se za obavljanje djelatnosti ugovornog stomatologa u okviru sustava obveznog zdravstvenog osiguranja predviđa dobna granica od 68 godina u skladu s člankom 2. stavkom 5. Direktive, ako je svrha odredbe spriječiti rizik od ozbiljne štete financijskoj ravnoteži sustava socijalne sigurnosti kako bi se postigla visoka razina zaštite zdravlja²³³.

3.3.1. Stvarni uvjet za obavljanje zanimanja

U skladu s direktivama o zabrani diskriminacije, u mjeri u kojoj se odnose na područje zapošljavanja:

„države članice mogu propisati da različito postupanje, koje se temelji na nekoj od značajki u vezi s [pravno zaštićenom osnovom] ne predstavlja diskriminaciju kada zbog prirode određenih profesionalnih djelatnosti

229 Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 4. stavak 2.

230 Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 6.

231 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, 222/84, *Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15. svibnja 1986., t. 36.

232 Sud EU-a, C-447/09, *Reinhard Prigge i dr./Deutsche Lufthansa AG* (veliko vijeće), 13. rujna 2011. O tom je predmetu riječ u odjeljku 3.3.3.

233 Sud EU-a, C-341/08, *Domnica Petersen/Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe* (veliko vijeće), 12. siječnja 2010., t. 60.–64.

ili zbog uvjeta u kojima se obavljaju takva značajka predstavlja stvarni i odlučujući uvjet za obavljanje određenog zanimanja, ako je svrha opravdana, a zahtjev proporcionalan.”²³⁴

Tim se opravdanjem poslodavcima omogućuje da različito postupaju s pojedincima na temelju zaštićenog obilježja ako je to obilježje izravno povezano s prikladnošću ili sposobnošću za obavljanje dužnosti u okviru određenog radnog mjesta.

Primjer: U predmetu *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*²³⁵ (o kojem je riječ u [odjeljku 5.5.](#)) spor se odnosio na dobnu granicu od 30 godina za zapošljavanje službenika lokalne policije. Sud EU-a potvrdio je da se posjedovanje posebnih tjelesnih sposobnosti može smatrati „stvarnim i odlučujućim uvjetom za obavljanje određenog zanimanja” u smislu članka 4. stavka 1. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ). Nadalje, primijetio je da je „posjedovanje posebnih tjelesnih sposobnosti značajka koja je povezana s dobi”²³⁶. Međutim, u tom je predmetu Sud EU-a zaključio da je dobna granica nerazmjerna²³⁷.

Za neka je zanimanja dobro utvrđeno da su obuhvaćena odstupanjem na temelju stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja: u predmetu *Komisija/Njemačka* Sud EU-a je, oslanjajući se na istraživanje Komisije o području primjene odstupanja u pogledu diskriminacije na temelju spola, naveo određena zanimanja na koja bi se ta iznimka mogla primijeniti²³⁸. Osobita je pažnja posvećena umjetničkim zanimanjima, u kojima se od pojedinaca mogu zahtijevati posebna obilježja koja su nekim osobama prirođena, na primjer tražit će se pjevačica koja bi se uklopila

234 Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 14. stavak 2.; Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 4.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 4. stavak 1.

235 Sud EU-a, C-416/13, *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*, 13. studenoga 2014.

236 *Ibid.*, t. 37.

237 Vidjeti obrazloženje Suda EU-a u [odjeljku 5.5.](#) Usporediti s predmetom Sud EU-a, C-229/08, *Colin Wolf/Stadt Frankfurt am Main* (veliko vijeće), 12. siječnja 2010., t. 40., u kojem je Sud EU-a potvrdio najvišu dob od 30 godina za zapošljavanje službenika prve linije. Sud EU-a naveo je da je tjelesna spremnost obilježje povezano s dobi i da čini stvarni i odlučujući uvjet za obavljanje zanimanja u tom predmetu. Tako je zaključio jer su za obavljanje dužnosti na prvoj liniji potrebne iznimno visoke tjelesne sposobnosti. Usporediti i s predmetom Sud EU-a, C-258/15, *Gorka Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias* (veliko vijeće), 15. studenoga 2016., o kojem je riječ u [odjeljku 5.5.](#), a u kojem je Sud EU-a smatrao da dobna granica od 35 godina za zapošljavanje policijskih službenika ne odgovara diskriminirajućem postupanju.

238 Sud EU-a, 248/83, *Komisija Europskih zajednica/Savezna Republika Njemačka*, 21. svibnja 1985.

u određeni stilski izričaj, mladi glumac za određenu ulogu, tjelesno snažna osoba za ples ili muškarac odnosno žena za određene vrste manekenskih poslova. Međutim, cilj nije bio utvrditi iscrpan popis takvih zanimanja. Drugi primjeri mogli bi obuhvaćati zapošljavanje pojedinca kineskog etničkog podrijetla u kineskom restoranu radi očuvanja autentičnosti ili zapošljavanje žena u centrima za tjelovježbu namijenjenima isključivo ženama.

Primjer: U predmetu *Komisija Europskih zajednica/Francuska*²³⁹ Sud EU-a utvrdio je da u određenim okolnostima nije nezakonito radna mjesta u muškim zatvorima ponajprije namijeniti muškarcima, a u ženskim zatvorima ženama. Međutim, ta se iznimka može primijeniti samo na radna mjesta koja uključuju radnje za koje je važno da je osoba određenog spola. U tom su predmetu francuska tijela željela sačuvati određeni udio radnih mjesta za muške kandidate zbog moguće potrebe za primjenom sile radi odvratanja zatvorenika od izazivanja nereda, uz druge dužnosti za koje su se muški zaposlenici smatrali prikladnijima. Iako je Sud EU-a načelno prihvatio argumente, francuska tijela nisu ispunila uvjet transparentnosti u pogledu konkretnih radnji koje bi trebali obavljati isključivo muškarci; iznošenje općih stavova o prikladnosti određenog spola nije bilo dovoljno.

Primjer: U predmetu *Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*²⁴⁰ policijska službenica zaposlena u Sjevernoj Irskoj žalila se jer joj nije produljen ugovor. Načelnik policijske uprave (Chief Constable) opravdao je taj postupak time što službenice nisu bile osposobljene za rukovanje vatrenim oružjem, i to zato što se „u situacijama koje uključuju ozbiljne unutarnje nemire policijske službenice zbog nošenja vatrenog oružja mogu dodatno izložiti životnoj opasnosti, što može biti protivno uvjetima javne sigurnosti“. Kako je utvrdio Sud EU-a, iako prijetnju sigurnosti treba uzeti u obzir, ta se prijetnja jednako odnosila na muškarce i žene, pri čemu žene nisu bile u većoj opasnosti. Osim ako se opravdanje odnosi na biološke čimbenike specifične za žene, kao što je zaštita djeteta tijekom trudnoće, različito postupanje ne može se opravdati na osnovi javnog mišljenja o potrebi za zaštitom žena.

239 Sud EU-a, 318/86, *Komisija Europskih zajednica/Francuska Republika*, 30. lipnja 1988.

240 Sud EU-a, 222/84, *Marguerite Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15. svibnja 1986.

Primjer: U predmetu *Mahlburg/Land Mecklenburg-Vorpommern*²⁴¹ trudna tužiteljica nije dobila stalni posao medicinske sestre koji je podrazumijevao velik dio rada u operacijskoj sali. Odbijanje se opravdavalo činjenicom da bi izlaganje štetnim tvarima u operacijskoj sali moglo naškoditi djetetu. Sud EU-a utvrdio je da, s obzirom na to da je bila riječ o stalnom radnom mjestu, a tužiteljica samo privremeno nije mogla raditi u operacijskoj sali, nije bilo razmjerno odbiti je zaposliti. Iako je prihvatljivo ograničiti rad trudnica u određenim uvjetima, ta se ograničenja moraju odnositi isključivo na dužnosti koje im mogu naškoditi i ne mogu podrazumijevati opću zabranu rada.

Primjer: U predmetu *Asma Bougnaoui i ADDH/Micropole SA*²⁴² (o kojem je riječ u [odjeljku 5.8.](#)) Sud EU-a utvrdio je da se nošenje islamske marama na radnom mjestu može smatrati stvarnim i odlučujućim uvjetom za obavljanje zanimanja. Sud EU-a smatrao je da je zahtjev za opravdanje diskriminirajućeg pravila iz Direktive o jednakosti pri zapošljavanju ispunjen samo ako to pravilo objektivno uvjetuje priroda predmetne profesionalne djelatnosti ili kontekst u kojem se ta djelatnost obavlja. Stoga ta iznimka ne obuhvaća subjektivna promišljanja, kao što je poslodavčeva namjera da uzme u obzir određeni zahtjev klijenta koji ne želi da ga uslužuje djelatnica koja nosi islamsku maramu.

Primjer: U predmetu²⁴³ iz Austrije ginekolog se žalio na pravila postupka dodjele ugovora sa sustavom obveznog zdravstvenog osiguranja. U postupku odabira kandidatkinjama se automatski dodjeljivalo 10 % bodova više. Tužitelj je tvrdio da je zbog bodovne prednosti koju su dobile liječnice zauzeo treće mjesto u poretku iako je dobio najviši broj bodova u svim kategorijama. Austrijski Ustavni sud smatrao je da je u okolnostima predmeta spol stvarni uvjet za obavljanje zanimanja jer nije bilo dovoljno ginekologinja (samo 23 % svih ginekologa bile su žene), a neke pacijentice radije odabiru liječnicu.

U uvodnoj izjavi 18. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju konkretnije se formulira iznimka u pogledu stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja kad je riječ o određenim javnim službama povezanim sa zaštitom i sigurnošću. To samo po sebi nije zasebna iznimka od jednakog postupanja, već bi se trebalo

241 Sud EU-a, C-207/98, *Mahlburg/Land Mecklenburg-Vorpommern*, 3. veljače 2000.

242 Sud EU-a, C-188/15, *Asma Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH)/Micropole SA* (veliko vijeće), 14. ožujka 2017.

243 Austrija, Ustavni sud Austrije, V 54/2014-20, 9. prosinca 2014.

smatrati isticanjem jedne od posljedica stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja u određenom kontekstu:

„Ovom se Direktivom od oružanih snaga, policije, zatvora ili hitnih službi posebno ne zahtijeva zapošljavanje ili zadržavanje na radu osoba koje ne posjeduju odgovarajuće sposobnosti za obavljanje niza zadataka koji bi pred njih mogli biti postavljeni, uzimajući u obzir legitiman cilj očuvanja operativne spremnosti tih službi.”²⁴⁴

Ta se odredba obično može primijeniti na situacije u kojima se osobama iznad određene dobne granice ili osobama s invaliditetom odbija prijava za radno mjesto za koje je potrebna iznimna tjelesna spremnost. U tom se pogledu člankom 3. stavkom 4. te direktive državama članicama izričito dopušta da ne primjenjuju njezine odredbe na oružane snage. Iako se ta odredba ne navodi u Direktivi o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), njezin se učinak može vidjeti ako se razmotre dva predmeta koja se odnose na diskriminaciju na temelju spola i oružane snage. Ti su se predmeti razmatrali u skladu s člankom 2. stavkom 2. Direktive o jednakom postupanju, koja je sadržavala opravdanje na temelju „stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja”, koji se sada navodi u članku 14. stavku 2. Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka).

Primjer: U predmetu *Sirdar/The Army Board i Secretary of State for Defence*²⁴⁵ tužiteljica je bila kuharica u specijalnoj vojnoj postrojbi. Budući da je uslijed smanjenja vojnih izdataka za specijalne vojne postrojbe uvedeno načelo „interoperabilnosti”, proglašena je viškom. Zbog nedostatka radne snage „interoperabilnost” je podrazumijevala da svaki pojedinac bude sposoban aktivno sudjelovati u borbi. Sud EU-a prihvatio je opravdanje da su isključivo muške specijalne vojne postrojbe jamčile borbenu djelotvornost, te da je stoga načelo interoperabilnosti isključivalo žene. Naime, bila je riječ o malim, specijaliziranim postrojbama koje se obično nalaze na prvoj liniji bilo kojeg napada. Sud EU-a zaključio je da je takvo pravilo bilo nužno radi postizanja cilja borbene djelotvornosti.

²⁴⁴ Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju 2000/78/EZ, SL L 303, 2.12.2000., str. 17.

²⁴⁵ Sud EU-a, C-273/97, *Angela Maria Sirdar/The Army Board i Secretary of State for Defence*, 26. listopada 1999.

Primjer: U predmetu *Kreil/Bundesrepublik Deutschland*²⁴⁶ tužiteljica se prijavila za radno mjesto inženjera elektrotehnike u oružanim snagama. Međutim, njezina je prijava odbijena jer je ženama bilo zabranjeno zapošljavanje na svim vojnim radnim mjestima koja uključuju uporabu oružja i mogle su biti samo dio liječničkog ili glazbenog osoblja oružanih snaga. Sud EU-a smatrao je to isključenje preširokim jer se primjenjivalo na gotovo sva vojna radna mjesta samo zato što su žene na tim mjestima u određenim okolnostima trebale upotrebljavati oružje. Opravdanje se trebalo preciznije odnositi na funkcije koje se obično obnašaju u okviru svakog radnog mjesta. Osim toga, dovedena je u pitanje vjerodostojnost obrazloženja vlasti jer je preduvjet za radna mjesta na kojima su se mogle zapošljivati i žene bilo pohađanje osnovnog osposobljavanja za rukovanje oružjem radi samoobrane ili obrane drugih osoba. Stoga ta mjera nije bila razmjerna cilju. Nadalje, ne bi trebalo različito postupati prema ženama i muškarcima na temelju činjenice da ženama treba veća zaštita, osim ako se to odnosi na čimbenike specifične za žene, kao što je potreba za zaštitom u trudnoći.

Kako se rodne uloge i društveni stavovi mijenjaju, diskriminaciju na temelju spola vjerojatno će s vremenom biti sve teže opravdati pozivanjem na djelotvornost ili učinkovitost određenih sigurnosnih ili intervencijskih službi. S obzirom na to, države članice obvezne su periodično preispitivati mjere ograničavanja²⁴⁷.

3.3.2. Vjerske institucije

U skladu s Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju, organizacijama koje se temelje na „vjeri” ili „uvjerenju” konkretno se dopušta propisivanje određenih uvjeta za zaposlenike. U članku 4. stavku 2. Direktive navodi se da ona ne dovodi u pitanje „pravo crkava i drugih javnih ili privatnih organizacija, čiji se sustav vrijednosti temelji na vjeri ili uvjerenju [...], da od osoba koje zapošljavaju zahtijevaju rad u dobroj vjeri i odanost duhu te organizacije”. Nadalje, poslodavci povezani s vjerskim organizacijama mogu biti obuhvaćeni područjem primjene „stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja”, na temelju kojeg se dopušta različito postupanje zbog vjerskih načela dotične organizacije.

Stoga se člankom 4. stavkom 1. i člankom 4. stavkom 2. organizacijama kao što su crkve dopušta, na primjer, da odbiju zaposliti ženu na mjesto svećenika,

²⁴⁶ Sud EU-a, C-285/98, *Tanja Kreil/Bundesrepublik Deutschland*, 11. siječnja 2000.

²⁴⁷ Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 31. stavak 3.

župnika ili drugog vjerskog službenika ako je to protivno sustavu vrijednosti te vjere. Iako Sud EU-a zasad nije imao priliku odlučivati o tumačenju te odredbe, ona se primjenjivala na nacionalnoj razini. U nastavku se navode dva predmeta u kojima se radi opravdanja različitog postupanja na temelju vjere ili uvjerenja poziva na taj razlog.

Primjer: U predmetu pred njemačkim sudovima²⁴⁸ zaposlenik u dječjem vrtiću kojim upravlja katoličko udruženje otpušten je jer je napustio Katoličku crkvu. Savezni radni sud utvrdio je da je tužitelj prekršio obvezu odanosti. Iako njegov posao nije bio vjerske prirode, njegova vjera i uvjerenje činili su stvaran, legitiman i opravdan uvjet za obavljanje zanimanja.

Primjer: U predmetu *Amicus*²⁴⁹ britanski sudovi trebali su donijeti odluku o usklađenosti nacionalnih propisa u koje je preneseno opravdanje na temelju stvarnog uvjeta za obavljanje zanimanja u kontekstu vjerskih poslodavaca s Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju. Istaknuto je da se svaka iznimka od načela jednakog postupanja treba usko tumačiti. U tekstu nacionalnih propisa dopuštalo se različito postupanje ako je riječ o zapošljavanju „za potrebe organizirane vjere” i naglašeno je da je ta kategorija mnogo ograničenija od kategorije zapošljavanja „za potrebe vjerske organizacije”. Stoga se sud složio s tvrdnjama vlade da će se ta iznimka primjenjivati na vrlo malen broj radnih mjesta povezanih s promicanjem ili zastupanjem vjere, kao što je posao svećenika. Vjerskim organizacijama kao što su vjerske škole ili domovi neće se uvažavati argument da posao učitelja (za potrebe obrazovanja) ili medicinske sestre (za potrebe zdravstvene zaštite) spada u kategoriju zapošljavanja „za potrebe organizirane vjere”.

248 Njemačka, Savezni radni sud, 2 AZR 579/12, 25. travnja 2013.

249 Ujedinjena Kraljevina, Visoki sud Ujedinjene Kraljevine, *R., na zahtjev Amicus MSF Section protiv Secretary of State for Trade and Industry*, EWHC 860 (Admin), 26. travnja 2004.

3.3.3. Iznimke na temelju dobi

Člankom 6. o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ)²⁵⁰ predviđaju se dva posebna opravdanja različitog postupanja na temelju dobi.

Člankom 6. stavkom 1. dopušta se diskriminacija na temelju dobi koja slijedi ciljeve koji se odnose na „legitimnu politiku zapošljavanja, tržište rada i strukovno obrazovanje“, pod uvjetom da je ispunjen uvjet razmjernosti. Navedeno je nekoliko primjera u kojima se različito postupanje može opravdati: člankom 6. stavkom 1. točkom (b) dopušta se „određivanje minimalnih uvjeta u pogledu dobi, radnog iskustva ili godina provedenih u službi za pristup zapošljavanju“. Međutim, taj popis nije konačan i moglo bi se navesti još primjera na temelju pojedinačnih slučajeva.

Sud EU-a više je puta zaključio da države članice imaju široku diskrecijsku ovlast pri odabiru određenog cilja u području socijalne politike i politike zapošljavanja te utvrđivanju mjera kojima se taj cilj može postići²⁵¹. Sud EU-a prihvatio je da se tužene države mogu pozivati na razne ciljeve. Međutim, naglasio je da legitimni ciljevi socijalne politike i politike zapošljavanja moraju biti „u javnom interesu“²⁵². Na primjer, uvažio je da je „cilj uspostavljanja uravnotežene dobne strukture radi jednostavnijeg planiranja odlaska zaposlenika s radnog mjesta, omogućivanja napredovanja državnih službenika, osobito onih mlađih, i sprečavanja sporova do kojih može doći pri odlasku u mirovinu“ legitiman cilj politike²⁵³. U predmetu koji se odnosio na obvezno umirovljenje sveučilišnih predavača smatrao je da legitimni ciljevi mogu obuhvaćati i cilj pružanja kvalitetne nastave i najbolje moguće raspodjele radnih mjesta za profesore među generacijama²⁵⁴. U predmetu *Abercrombie & Fitch Italia Srl*²⁵⁵ Sud EU-a razmatrao je čine li primjena ugovora o povremenom radu za radnike do 25 godina starosti i automatsko otkazivanje ugovora o radu kad radnik navrší 25 godina nezakonitu diskriminaciju na temelju

250 Direktiva Vijeća 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, SL L 303, 2.12.2000., str. 16.-22.

251 Sud EU-a, spojeni predmeti od C-501/12 do C-506/12, C-540/12 i C-541/12, *Thomas Specht i dr./Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland*, 19. lipnja 2014., t. 46.

252 Sud EU-a, C-388/07, *The Queen, na zahtjev The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England)/Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform*, 5. ožujka 2009., t. 46.

253 Sud EU-a, C-159/10 i C-160/10, *Gerhard Fuchs i Peter Köhler/Land Hessen*, 21. srpnja 2011., t. 60.

254 Sud EU-a, spojeni predmeti C-250/09 i C-268/09, *Vasil Ivanov Georgiev/Tehnicheski universitet – Sofia, filijal Plovdiv*, 18. studenoga 2010., t. 52.

255 Sud EU-a, C-143/16, *Abercrombie & Fitch Italia Srl/Antonino Bordonaro*, 19. srpnja 2017.

dobi. Presudio je da takva odredba nije nezakonita jer se njome nastoji postići legitiman cilj politike zapošljavanja i tržišta rada, pri čemu su sredstva za njegovo postizanje prikladna i nužna. U predmetu *Kleinstеuber/Mars GmbH*²⁵⁶ Sud EU-a utvrdio je da način izračuna prijevremene mirovine za radnike s nepunim radnim vremenom ne predstavlja diskriminaciju. Sud EU-a istaknuo je i da se radnicima ne može dati poticaj da ostanu u poduzeću do zakonske dobi za umirovljenje, a da se istodobno ne da prednost radniku koji napravi taj izbor u usporedbi s onim koji napusti poduzeće radi odlaska u prijevremenu mirovinu. Smatrao je da se takvi ciljevi, kojima se nastoji uspostaviti ravnoteža između interesa koji se pojavljuju u okviru politike zapošljavanja i socijalne zaštite kako bi se omogućila davanja iz strukovnih mirovinskih sustava, mogu smatrati ciljevima od općeg interesa.

Člankom 6. stavkom 2. dopušta se diskriminacija u pogledu pristupa davanjima iz sustava socijalne sigurnosti u vezi s radom, pri čemu nije potrebno ispuniti uvjet razmjernosti. Sud EU-a istaknuo je da se iznimka predviđena člankom 6. stavkom 2. mora usko tumačiti²⁵⁷ te je utvrdio da progresivno povećavanje mirovinskih doprinosa na temelju dobi ne ulazi u područje primjene te odredbe²⁵⁸.

Primjer: U predmetu *David Hütter/Technische Universität Graz*²⁵⁹ Sud EU-a trebao je razmotriti upućivanje na austrijski zakon u skladu s kojim se radno iskustvo stečeno prije navršene 18. godine života nije uzimalo u obzir pri određivanju plaće. D. Hütter i kolegica bili su naučnici na Tehničkom Sveučilištu u Grazu, koji im je po isteku naukovanja ponudio tromjesečni ugovor. Na temelju predmetnog zakonodavstva, D. Hütteru, koji je bio upravo navršio 18 godina, plaća je određena na osnovi radnog iskustva od 6,5 mjeseci, dok je njegovoj kolegici, koja je bila starija od njega 22 mjeseca, plaća određena na osnovi radnog iskustva od 28,5 mjeseci. To je dovelo do razlike u mjesečnoj plaći, iako su oboje imali sličnu razinu iskustva. Sud EU-a prihvatio je da se glavni ciljevi zakonodavstva mogu smatrati legitimnima: (1) kako se osobe koje su završile opće srednjoškolsko obrazovanje ne bi stavile u nepovoljniji položaj u odnosu na osobe sa strukovnom kvalifikacijom i (2) kako bi se spriječilo poskupljenje naukovanja i time potaknulo mlade koji su završili takvu vrstu osposobljavanja da se uključe u tržište rada. Međutim,

256 Sud EU-a, C-354/16, *Ute Kleinstеuber/Mars GmbH*, 13. srpnja 2017.

257 Sud EU-a, C-476/11, *HK Danmark, djelujući za Glennie Kristensen/Experian A/S*, 26. rujna 2013., t. 46.

258 *Ibid.*, t. 54.

259 Sud EU-a, C-88/08, *David Hütter/Technische Universität Graz*, 18. lipnja 2009.

Sud EU-a smatrao je da za to nije dano objektivno opravdanje jer je propis nerazmjerno utjecao na mlađe radnike, posebno u slučajevima u kojima kandidati imaju jednako radno iskustvo, ali su različite dobi, što utječe na visinu plaće, kao što je bio slučaj u tom predmetu.

Primjer: Predmet *Franz Lesar/Telekom Austria AG*²⁶⁰ također se odnosio na austrijski zakon kojim se isključuje vrednovanje razdoblja naukovanja i rada službenika prije navršene 18. godine pri određivanju prava na starosnu mirovinu i izračuna njezina iznosa. Sud EU-a istaknuo je da je službenički mirovinski sustav o kojem je riječ sustav koji radnicima određenog profesionalnog sektora pruža davanja čija je svrha zamijeniti davanja zakonskog sustava socijalnog osiguranja te ima cilj „utvrđivanj[a] starosne dobi za umirovljenje ili stjecanje prava na starosnu ili invalidsku mirovinu” u smislu članka 6. stavka 2. Direktive 2000/78. Prema tome, Sud EU-a utvrdio je da se takvo različito postupanje koje se izravno temelji na kriteriju dobi može opravdati s obzirom na to da se time nastoji u okviru službeničkog mirovinskog sustava zajamčiti ujednačena dob za stjecanje statusa osiguranika u tom sustavu, kao i za stjecanje prava na mirovinska davanja u okviru tog sustava.

Nakon presude u predmetu *Hütter* austrijski je zakon izmijenjen. Međutim, prijelaznim mjerama i dalje se u nepovoljniji položaj stavljalo osobe koje su u takvu položaju bile i u prethodnom sustavu, i stoga se diskriminacija na temelju dobi nastavila²⁶¹. Austrijska vlada ustvrdila je da je novi zakon „motiviran proračunskim pitanjima”. Sud EU-a smatrao je da proračunska pitanja mogu utjecati na mjere koje država članica bira, ali da se ona samostalno ne mogu smatrati legitimnim ciljem u smislu članka 6. stavka 1. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju²⁶².

260 Sud EU-a, C-159/15, *Franz Lesar/Beim Vorstand der Telekom Austria AG eingerichtetes Personalamt*, 16. lipnja 2016.

261 U skladu s novim zakonom, razdoblja osposobljavanja i rada prije navršenih 18 godina uzimala su se u obzir, ali je istodobno tim zakonom razdoblje potrebno za napredovanje, samo za službenike koji su bili izloženi toj diskriminaciji, produljeno za tri godine. Vidjeti Sud EU-a, C-530/13, *Leopold Schmitzer/Bundesministerin für Inneres* (veliko vijeće), 11. studenoga 2014., t. 9.–15. Vidjeti i Sud EU-a, C-417/13, *ÖBB Personenverkehr AG/Gotthard Starjakob*, 28. siječnja 2015. i Sud EU-a, C-529/13, *Georg Felber/Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur*, 21. siječnja 2015.

262 Sud EU-a, C-530/13, *Leopold Schmitzer/Bundesministerin für Inneres* (veliko vijeće), 11. studenoga 2014., t. 41.

Legitimni ciljevi utvrđeni u članku 6. stavku 1. moraju se odnositi na politiku zapošljavanja, tržište rada i strukovno obrazovanje. Prema tome, različito postupanje može se opravdati isključivo određenim vrstama legitimnih ciljeva.

Primjer: U predmetu *Hörnfeldt/Posten Meddelande AB*²⁶³ Sud EU-a ispitivao je nacionalnu mjeru kojom se poslodavcu omogućuje da zaposleniku otkáže ugovor o radu isključivo na temelju toga što je navršio 67 godina i kojom se ne uzima u obzir razina starosne mirovine koju će dotična osoba primati. Sud EU-a smatrao je da se takva mjera može objektivno i razumno opravdati legitimnim ciljem politika zapošljavanja i tržišta rada ako je ona prikladno i nužno sredstvo za postizanje tog cilja. Istaknuo je da je riječ o mehanizmu koji se temelji na postizanju ravnoteže između političkih, gospodarskih, socijalnih, demografskih i/ili proračunskih pitanja te na odabiru između produljenja radnog vijeka i omogućivanja prijevremenog umirovljenja.

Primjer: U predmetu *Reinhard Prigge i dr./Deutsche Lufthansa AG*²⁶⁴ Sud EU-a ispitivao je dob za obvezno umirovljenje od 60 godina za pilote zaposlene u društvu Lufthansa. U skladu s klauzulom kolektivnog ugovora, ugovori o radu automatski su se otkazivali na kraju mjeseca u kojem bi zaposlenik navršio 60 godina. Dobne granice utvrđene u kolektivnom ugovoru bile su niže od granica utvrđenih u nacionalnom zakonodavstvu. Sud EU-a istaknuo je da se načela utvrđena u Direktivi ne primjenjuju samo na zakonodavne, regulatorne ili administrativne odredbe nego i na kolektivne ugovore. S obzirom na iznimke od načela nediskriminacije na temelju dobi predviđenih člankom 6., Sud EU-a smatrao je da sigurnost zračnog prometa nije legitiman cilj u smislu tog članka.

Sud EU-a utvrdio je da su pitanja sigurnosti prometa legitiman cilj u skladu s člankom 2. stavkom 5. i člankom 4. stavkom 1. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju. Međutim, u okolnostima tog predmeta automatski raskid ugovora o radu u dobi od 60 godina nije bio razmjerna mjera. Sud EU-a posebno je uputio na nacionalno i međunarodno zakonodavstvo kojim se obavljanje te djelatnosti u određenim uvjetima dopušta i do dobi od

²⁶³ Sud EU-a, C-141/11, *Torsten Hörnfeldt/Posten Meddelande AB*, 5. srpnja 2012.

²⁶⁴ Sud EU-a, C-447/09, *Reinhard Prigge i dr./Deutsche Lufthansa AG* (veliko vijeće), 13. rujna 2011.

65 godina. Nadalje, Sud EU-a istaknuo je da ne postoje očigledni razlozi zbog kojih bi se smatralo da piloti stariji od 60 godina više nemaju tjelesnu sposobnost za obavljanje svojeg zanimanja²⁶⁵.

Primjer: U predmetu *Europska komisija/Mađarska*²⁶⁶ Sud EU-a ispitivao je razmjernost zakona kojim se predviđa obvezno umirovljenje sudaca, tužitelja i javnih bilježnika s navršene 62 godine. Vlada je sporne nacionalne mjere opravdavala na temelju toga da se njima žele postići dva cilja: prvo, standardizacija dobne granice za obvezno umirovljenje u javnom sektoru i, drugo, uspostavljanje „uravnoteženije dobne strukture“, čime bi se mladim pravnicima olakšao pristup zanimanjima suca, tužitelja ili odvjetnika te bi im se zajamčilo brže napredovanje u karijeri. Sud EU-a smatrao je te ciljeve legitimima. Međutim, zaključio je da snižavanje dobi za umirovljenje nije prikladno ni nužno za postizanje tih ciljeva. Taj se zaključak temeljio na nagloj prirodi smanjenja dobi za umirovljenje sa 70 na 62 godine u roku od samo jedne godine. Sud EU-a naveo je da se tim odredbama dobna granica snizila „naglo i u znatnoj mjeri“ bez uvođenja prijelaznih mjera. Zbog toga se dotične osobe nisu mogle na to pripremiti. Nadalje, Sud EU-a smatrao je da izmjene srednjoročno i dugoročno neće dovesti do uravnotežene dobne strukture. Prema objašnjenju Suda EU-a, iako je 2012. trebalo doći do velike smjene osoblja zato što je osam dobnih skupina trebalo biti zamijenjeno samo jednom, ta bi se fluktuacija usporila 2013., kada je trebala biti zamijenjena samo jedna dobna skupina²⁶⁷.

Sud EU-a smatrao je da su kriteriji za objektivno opravdanje navodne neizravne diskriminacije vrlo slični kriterijima za opravdanje izravne diskriminacije na

265 Usporediti s predmetom Sud EU-a, C-45/09, *Gisela Rosenblatt/Oellerking Gebäudereinigungsges.mBH* (veliko vijeće), 12. listopada 2010., u kojem je Sud EU-a smatrao da se kolektivni ugovori u kojima se predviđa automatski raskid ugovora o radu zaposlenika koji steknu pravo na odlazak u starosnu mirovinu ili navrše utvrđenu dob (na primjer, 65 godina) mogu smatrati opravdanom diskriminacijom na temelju dobi. Sud EU-a uzeo je u obzir činjenicu da zaposlenici koji se umirovljuju imaju pravo na financijsku naknadu u obliku mirovine i da se obvezno umirovljenje temelji na dogovoru, čime se osigurava velika prilagodljivost kad je riječ o uporabi tog mehanizma, a socijalnim se partnerima omogućuje da uzmu u obzir cijelu situaciju na predmetnom tržištu rada i posebnosti dotičnih radnih mjesta. Osim toga, Sud EU-a napomenuo je da se u njemačkom pravu zaposlenicima ne nameće automatsko povlačenje s tržišta rada s obzirom na to da se zabranjuje odbijanje zapošljavanja na temelju dobi kad je riječ o osobama koje namjeravaju nastaviti raditi nakon dobi za umirovljenje.

266 Sud EU-a, C-286/12, *Europska komisija/Mađarska*, 6. studenoga 2012.

267 Novim zakonom koji je mađarski parlament donio 11. ožujka 2013. predviđeno je snižavanje dobi za umirovljenje sudaca, tužitelja i javnih bilježnika na 65 godina tijekom razdoblja od deset godina.

temelju dobi, istaknuvši ipak da nisu potpuno jednaki. Člankom 6. stavkom 1. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju državama se nameće obveza da s visokim stupnjem sigurnosti dokažu legitimnost cilja na koji se pozivaju kao opravdanje²⁶⁸.

Treba napomenuti i da je pristup Suda EU-a u skladu s pristupom ESLJP-a, koji je razmatrao pitanje različitih dobi za umirovljenje u kontekstu ECHR-a. O tome će biti riječ u vezi s predmetom *Andrle protiv Češke Republike*²⁶⁹ u [odjeljcima 4.2. i 5.1.](#) U tom smislu iznimke koje se odnose na dob odgovaraju pristupu sudova u pogledu opravdanja u području politike zapošljavanja i socijalne politike.

268 Sud EU-a, C-388/07, *The Queen, na zahtjev The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England)/Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform*, 5. ožujka 2009., t. 65.

269 ESLJP, *Andrle protiv Češke Republike*, br. 6268/08, 17. veljače 2011.

4

Odabrana područja zaštite

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
UFEU, članak 157. Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 3. stavak 1. točka (a) Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 3. stavak 1. točka (a) Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 1., članak 14. stavak 1. točka (a) Direktiva Vijeća (2003/109/EZ), članak 11. stavak 1. točka (a) Sud EU-a, C-548/15, <i>de Lange/ Staatssecretaris van Financiën</i>, 2016. Sud EU-a, C-122/15, <i>C.</i>, 2016. Sud EU-a, C-267/12, <i>Hay/Crédit agricole mutuel</i>, 2013. Sud EU-a, C-81/12, <i>Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013. Sud EU-a, C-7/12, <i>Riežniece/ Zemkopības ministrija i Lauku atbalsta dienests</i>, 2013. Sud EU-a, C-147/08, <i>Römer/Freie und Hansestadt Hamburg</i> (veliko vijeće), 2011. Sud EU-a, C-79/99, <i>Schnorbus/Land Hessen</i>, 2000. Sud EU-a, C-116/94, <i>Meyers/ Adjudication Officer</i>, 1995.	Zapošljavanje	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>I. B. protiv Grčke</i>, br. 552/10, 2013. ESLJP, <i>Danilenkov i dr. protiv Rusije</i>, br. 67336/01, 2009.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
UFEU, članak 18. Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ) Direktiva Vijeća (2003/109/EZ), članak 11. stavak 1. točka (d) Sud EU-a, C-299/14, <i>Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen/ García-Nieto</i>, 2016. Sud EU-a, C-318/13, <i>X.</i>, 2014. Sud EU-a, C-20/12, <i>Giersch/État du Grand-Duché de Luxembourg</i>, 2013. Sud EU-a, 32-75, <i>Cristini/SNCF</i>, 1975.	Socijalna skrb i socijalna sigurnost	ECHR, članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 1, članak 1. (zaštita vlasništva) ESLJP, <i>Gouri protiv Francuske</i> (odl.), br. 41069/11, 2017. ESLJP, <i>Bah protiv Ujedinjene Kraljevine</i>, br. 56328/07, 2011. ESLJP, <i>Stummer protiv Austrije</i> (veliko vijeće), br. 37452/02, 2011. ESLJP, <i>Andrle protiv Češke Republike</i>, br. 6268/08, 2011.
UFEU, članak 18. Uredba o slobodi kretanja radnika unutar Zajednice (1612/68), članak 12. Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 3. stavak 1. točka (g) Direktiva Vijeća (2003/109/EZ), članak 11. stavak 1. točka (b) Sud EU-a, C-491/13, <i>Ben Alaya/ Bundesrepublik Deutschland</i>, 2014. Sud EU-a, spojeni predmeti C-523/11 i C-585/11, <i>Prinz/Region Hannover i Seeberger/Studentenwerk Heidelberg</i>, 2013. Sud EU-a, C-147/03, <i>Komisija Europskih zajednica/Republika Austrija</i>, 2005. Sud EU-a, 9-74, <i>Casagrande/ Landeshauptstadt München</i>, 1974.	Obrazovanje	ECHR, članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 1, članak 2. (pravo na obrazovanje) ESLJP, <i>Çam protiv Turske</i>, br. 51500/08, 2016. ESLJP, <i>Ponomaryovi protiv Bugarske</i>, br. 5335/05, 2011.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, uvodna izjava 13. UFEU, članak 57. Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 3. stavak 1. točka (h) Povelja o temeljnim pravima, članak 7., članak 34. stavak 3. Direktiva Vijeća (2003/109/EZ), članak 11. stavak 1. točka (f) Sud EU-a, C-83/14, „ČEZ Razpredelenie Bulgaria” AD/ Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 2015. Sud EU-a, C-571/10, Kamberaj/IPES (veliko vijeće), 2012.	Pristup robi i uslugama, uključujući stanovanje	ECHR, članak 3. (zabrana mučenja), članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života) i članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 1, članak 1. (zaštita vlasništva) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija), članak 13. stavak 4. i članak 31. stavak 1. ESLJP, <i>Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)</i>, br. 41138/98 i 64320/01, 2005. ESLJP, <i>Vrountou protiv Cipra</i>, br. 33631/06, 2015. ESLJP, <i>Hunde protiv Nizozemske (odl.)</i>, br. 17931/16, 2016. ECSR, <i>Konferencija europskih crkava protiv Nizozemske</i>, pritužba br. 90/2013, 2014. ECSR, <i>FEANTSA protiv Nizozemske</i>, pritužba br. 86/2012, 2014.
Povelja o temeljnim pravima, članak 47.	Pristup pravosuđu	ECHR, članak 6. (pravo na pošteno suđenje) ESLJP, <i>Paraskeva Todorova protiv Bugarske</i>, br. 37193/07, 2010. ESLJP, <i>Anakomba Yula protiv Belgije</i>, br. 45413/07, 2009. ESLJP, <i>Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)</i>, br. 41138/98 i 64320/01, 2005.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Povelja o temeljnim pravima, članak 7. Sud EU-a, C-391/09, <i>Runevič-Vardyn i Wardyn/Vilniaus miesto savivaldybės administracija</i>, 2011. Sud EU-a, C-104/09, <i>Roca Álvarez/ Sesa Start España ETT SA</i>, 2010.	Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života	ECHR, članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 12. (pravo na brak) i članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Kacper Nowakowski protiv Poljske</i>, br. 32407/13, 2017. ESLJP, <i>A. H. i dr. protiv Rusije</i>, br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 2017. ESLJP, <i>Pajić protiv Hrvatske</i>, br. 68453/13, 2016. ESLJP, <i>Vallianatos i dr. protiv Grčke</i> (veliko vijeće), br. 29381/09 i 32684/09, 2013. ESLJP, <i>X i dr. protiv Austrije</i> (veliko vijeće), br. 19010/07, 2013.
Povelja o temeljnim pravima, članak 12.	Sudjelovanje u politici	ECHR, članak 10. (sloboda izražavanja), članak 11. (sloboda okupljanja i udruživanja), Protokol br. 1, članak 3. (pravo na slobodne izbore) ESLJP, <i>Pilav protiv Bosne i Hercegovine</i>, br. 41939/07, 2016. ESLJP, <i>Partei Die Friesen protiv Njemačke</i>, br. 65480/10, 2016.
Povelja o temeljnim pravima, članak 21. UFEU, članci 18. i 21. Sud EU-a, C-182/15, <i>Petruhhin/Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra</i> (veliko vijeće), 2016. Sud EU-a, C-42/11, <i>Postupak za izvršenje europskog uhiđenog naloga izdanog protiv Joãa Pedra Lopesa Da Silve Jorgea</i> (veliko vijeće), 2012.	Kazneno-pravna pitanja	ECHR, članak 2. (pravo na život), članak 3. (zabrana mučenja), članak 5. (pravo na slobodu i sigurnost), članak 6. (pravo na pošteno suđenje), članak 7. (nema kazne bez zakona) i Protokol br. 7, članak 4. (pravo osobe da joj se ne sudi i da ne bude kažnjena dva puta) ESLJP, <i>Martzaklis i dr. protiv Grčke</i>, br. 20378/13, 2015. ESLJP, <i>Stasi protiv Francuske</i>, br. 25001/07, 2011. ESLJP, <i>D. G. protiv Irske</i>, br. 39474/98, 2002. ESLJP, <i>Bouamar protiv Belgije</i>, br. 9106/80, 1988.

Ključna točka

- Područje primjene ECHR-a mnogo je šire od područja primjene direktiva EU-a o zabrani diskriminacije, i u pogledu materijalnih prava i u pogledu načina na koji se ta prava tumače za potrebe primjene članka 14. Konvencije.

Europskim antidiskriminacijskim pravom zabranjuje se izravna i neizravna diskriminacija, no to vrijedi samo u određenim kontekstima.

Članak 14. ECHR-a primjenjuje se u vezi s uživanjem svih materijalnih prava zajamčenih ECHR-om, a Protokol br. 12 uz ECHR primjenjuje se na sva prava zajamčena na nacionalnoj razini, čak i kad nisu obuhvaćena područjem primjene prava iz ECHR-a. Međutim, područje primjene zabrane diskriminacije u skladu s direktivama EU-a o zabrani diskriminacije obuhvaća tri područja: zapošljavanje, sustav socijalne skrbi te robu i usluge. Trenutačno se, kao što je detaljnije navedeno u [poglavlju 1.](#), na sva tri područja primjenjuje samo Direktiva o rasnoj jednakosti. Iako su u tijeku rasprave o zakonodavstvu kojim će se Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju proširiti na sva tri područja, ta se direktiva zasad primjenjuje samo u kontekstu zapošljavanja. Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) i Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama primjenjuju se na kontekst zapošljavanja te pristup robi i uslugama, ali se ne primjenjuju na pristup sustavu socijalne skrbi.

U ovom će se poglavlju utvrditi područje primjene europskog antidiskriminacijskog prava. Konkretno, ispitat će se obuhvaćena materijalna područja zaštite.

4.1. Zapošljavanje

U okviru prava EU-a zaštita od diskriminacije u području zapošljavanja obuhvaća sve pravno zaštićene osnove predviđene direktivama o zabrani diskriminacije. Njome su obuhvaćeni pristup zapošljavanju, uvjeti zaposlenja uključujući uvjete u pogledu otkaza i plaća, pristup profesionalnoj orijentaciji i osposobljavanju te organizacije radnika i poslodavaca.

Sud EU-a široko tumači koncept „pristupa zapošljavanju” u skladu s direktivama o zabrani diskriminacije. Taj se koncept primjenjuje na osobe koje traže zaposlenje²⁷⁰, ali i u vezi s kriterijima odabira²⁷¹ i uvjetima za primanje u radni odnos²⁷² u okviru zapošljavanja²⁷³.

Primjer: U predmetu *Meyers/Adjudication Officer*²⁷⁴ Sud EU-a smatrao je da pristup zapošljavanju ne obuhvaća „samo stjecanje uvjeta prije zasnivanja radnog odnosa” nego i sve čimbenike koji utječu na odluku pojedinca o prihvaćanju ili odbijanju ponude za posao koje treba razmotriti prije donošenja takve odluke. Stoga je tim područjem mogla biti obuhvaćena dodjela određene državne naknade (koja ovisi o razini dohotka). Razlog je tome to što bi potencijalno pravo na tu naknadu utjecalo na odluku kandidata o prihvaćanju posla. To je pitanje zato utjecalo na pristup zapošljavanju.

Primjer: U predmetu *Schnorbus/Land Hessen*²⁷⁵ tužiteljica se u okviru osposobljavanja za pravosudnu struku prijavila za vježbeničko mjesto. Nacionalnim je pravom bilo propisano polaganje državnog ispita, nakon čega slijede razdoblje vježbeništva i drugi ispit. Tužiteljica je položila prvi ispit, no odbili su joj ponuditi mjesto vježbenice uz obrazloženje da nije bilo slobodnih mjesta. Početak njezina rada stoga je bio odgođen dok se ne oslobode radna mjesta. Tužiteljica je tvrdila da je pretrpjela diskriminaciju jer je prednost dana muškim kandidatima koji su odslužili vojni rok. Sud EU-a utvrdio je da je nacionalno zakonodavstvo kojim se uređuje vrijeme pristupa mjestu vježbenika obuhvaćeno područjem primjene „pristupa zapošljavanju” jer se razdoblje vježbeništva smatra „zaposlenjem”, i samo po sebi i u okviru postupka zapošljavanja na radno mjesto u pravosudnoj struci.

270 Sud EU-a, C-415/10, *Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH*, 19. travnja 2012.

271 Sud EU-a, C-317/14, *Europska komisija/Kraljevina Belgija*, 5. veljače 2015.

272 Sud EU-a, C-416/13, *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*, 13. studenoga 2014.

273 Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 3. stavak 1. točka (a); Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 3. stavak 1. točka (a); Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 1. i članak 14. stavak 1. točka (a).

274 Sud EU-a, C-116/94, *Jennifer Meyers/Adjudication Officer*, 13. srpnja 1995.

275 Sud EU-a, C-79/99, *Julia Schnorbus/Land Hessen*, 7. prosinca 2000.

Primjer: U predmetu *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*²⁷⁶, koji se odnosio na homofobne izjave pokrovitelja nogometnog kluba, Sud EU-a smatrao je da se Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju primjenjuje na izjave o politici zapošljavanja kluba iako konkretan postupak zapošljavanja nije bio u tijeku i nije postojao konkretni tužitelj koji tvrdi da je bio žrtva diskriminacije²⁷⁷.

Slično tomu, Sud EU-a široko je tumačio što točno obuhvaćaju uvjeti zaposlenja. Zbog toga se naposljetku smatralo da svaki uvjet koji proizlazi iz radnog odnosa spada u tu kategoriju.

Primjer: U predmetu *Meyers/Adjudication Officer*²⁷⁸ tužiteljica, koja je bila samohrani roditelj, žalila se na neizravnu diskriminaciju na temelju spola zbog metode procjene kriterija na temelju kojih samohrani roditelji stječu pravo na obiteljski dodatak. Sud EU-a trebao je pojasniti je li primanje obiteljskog dodatka (državne naknade) samo pitanje socijalne sigurnosti ili je riječ o uvjetu zaposlenja, što je važan čimbenik pri utvrđivanju tog pitanja. Sud EU-a uzeo je u obzir da se obiteljski dodatak isplaćivao ako su bila ispunjena sljedeća tri preduvjeta: da dohodak podnositelja zahtjeva ne prelazi određeni iznos, da su podnositelj ili njegov/njezin partner u radnom odnosu i da podnositelj ili njegov/njezin partner skrbe za dijete. Sud EU-a smatrao je da se Direktiva o jednakom postupanju (koju je zamijenila Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka)) ne bi smatrala neprimjenjivom samo zato što predmetna naknada spada u sustav socijalne sigurnosti. Umjesto toga, Sud je primijenio širi pristup i razmotrio je li isplata naknade bila povezana s radnim odnosom. U ovom je slučaju podnositelj zahtjeva, da bi stekao pravo na obiteljski dodatak, morao dokazati da je on/ona ili njegov/njezin partner u radnom odnosu. Zbog tog je zahtjeva u pogledu zasnivanja radnog odnosa sustav obiteljskog dodatka spadao u kategoriju radnih uvjeta.

276 Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013.

277 Vidjeti i Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

278 Sud EU-a, C-116/94, *Jennifer Meyers/Adjudication Officer*, 13. srpnja 1995.

Primjenom tako široke definicije koncepta zapošljavanja i radnih uvjeta Sud EU-a utvrdio je da u tu kategoriju spadaju i usluge dječjih vrtića u sklopu radnog mjesta²⁷⁹, skraćivanje radnog vremena²⁸⁰ i uvjeti odobravanja roditeljskog dopusta²⁸¹.

Sud EU-a zauzeo je i vrlo uključiv pristup pitanjima otkaza i plaća. Kad je riječ o području otkaza, njime su obuhvaćeni gotovo svi slučajevi prekida radnog odnosa. Smatra se da to uključuje, na primjer, slučajeve prekida radnog odnosa u okviru dobrovoljnog raskida ugovora uz otpremninu²⁸² ili slučajeve prekida radnog odnosa zbog obveznog umirovljenja²⁸³.

Primjer: U predmetu *Riežniece/Zemkopības ministrija i Lauku atbalsta dienests*²⁸⁴ tužiteljica, državna službenica, dobila je otkaz nakon što je uzela roditeljski dopust. Kao službeni razlog otkaza navedeno je ukidanje radnog mjesta tužiteljice. Sud EU-a presudio je da se pri primjeni metode ocjenjivanja radnika u kontekstu ukidanja radnog mjesta radnici koji su uzeli roditeljski dopust ne smiju staviti u nepovoljniji položaj od ostalih radnika. Sud EU-a zaključio je da je došlo do neizravne diskriminacije jer roditeljski dopust uzima veći udio žena nego muškaraca.

Pojam plaće definiran je u članku 157. Ugovora o funkcioniranju Europske unije kao „redovita osnovna ili minimalna nadnica ili plaća te svako drugo primanje, bilo u gotovini ili u naravi, koju radnik prima neposredno ili posredno od svojeg poslodavca, a u vezi sa zaposlenjem“. Time je obuhvaćen niz naknada koje radnik prima na temelju zasnivanja radnog odnosa. Opseg te definicije razmatrao se u mnogim predmetima koji su se vodili pred Sudom EU-a, a smatralo se da su njime obuhvaćene sve naknade povezane s poslom, uključujući povlastice

279 Sud EU-a, C-476/99, *H. Lommers/Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij*, 19. ožujka 2002.

280 Sud EU-a, C-236/98, *Jämställdhetsombudsmannen/Örebro läns landsting*, 30. ožujka 2000.

281 Sud EU-a, C-222/14, *Konstantinos Maistrellis/Ypourgos Dikaiosynis, Diafaneias kai Anthroponon Dikaionaton*, 16. srpnja 2015.

282 Sud EU-a, 19/81, *Arthur Burton/British Railways Board*, 16. veljače 1982.

283 Sud EU-a, C-411/05, *Félix Palacios de la Villa/Cortefiel Servicios SA* (veliko vijeće), 16. listopada 2007.

284 Sud EU-a, C-7/12, *Nadežda Riežniece/Zemkopības ministrija i Lauku atbalsta dienests*, 20. lipnja 2013.

za putovanje željeznicom²⁸⁵, naknade za život u inozemstvu²⁸⁶, božićnice²⁸⁷ i strukovne mirovine²⁸⁸, uzimajući u obzir razdoblja služenja vojnog roka²⁸⁹ i zadržavanje plaća u slučaju bolesti²⁹⁰. Kad se utvrđuje je li određeno pitanje obuhvaćeno pojmom „plaća“, zapravo se ispituje postoji li određeni oblik naknade koja proizlazi iz radnog odnosa.

Primjer: U predmetu *Jürgen Römer/Freie und Hansestadt Hamburg*²⁹¹ tužitelj je bio zaposlenik Grada Hamburga na radnom mjestu administrativnog službenika dok nije postao nesposoban za rad. Nakon što je sklopio životno partnerstvo sa svojim dugoročnim partnerom, zatražio je da se njegova dopunska starosna mirovina ponovno izračuna na temelju povoljnije kategorije odbitka poreza koju mogu iskoristiti bračni parovi. Nadležna je uprava taj zahtjev odbila jer tužitelj nije sklopio brak, nego registrirano partnerstvo. Sud EU-a potvrdio je da dopunska starosna mirovina, kao što je mirovina koja se isplaćuje tužitelju, čini plaću. Stoga ako se u državi članici može sklopiti registrirano partnerstvo koje istospolne parove stavlja u položaj koji se može usporediti s položajem bračnih parova, njihovo izuzeće iz povlastica koje se temelje na sklapanju braka smatra se izravnom diskriminacijom. Zaštita braka i obitelji sama po sebi ne može biti valjano opravdanje za takvu diskriminaciju. Sud EU-a presudio je da istospolni parovi moraju imati pristup zapošljavanju i povlasticama uključujući pravo na starosnu mirovinu koje se dodjeljuje bračnim parovima.

Primjer: U predmetu *C.*²⁹², koji se odnosio na dodatni porez na primitke od starosne mirovine, Sud EU-a istaknuo je da bi značenje pojma „plaća“ trebalo široko tumačiti u okviru područja primjene Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ). Sud EU-a naglasio je da je pojmom „plaća“ obuhvaćena svaka naknada koju zaposlenik prima u vezi sa svojim

285 Sud EU-a, 12/81, *Eileen Garland/British Rail Engineering Limited*, 9. veljače 1982.

286 Sud EU-a, 20/71, *Luisa Bertoni, udana Sabbatini/Europski parlament*, 7. lipnja 1972.

287 Sud EU-a, C-333/97, *Susanne Lewen/Lothar Denda*, 21. listopada 1999.

288 Sud EU-a, C-262/88, *Douglas Harvey Barber/Guardian Royal Exchange Assurance Group*, 17. svibnja 1990.

289 Sud EU-a, C-220/02, *Österreichischer Gewerkschaftsbund, Gewerkschaft der Privatangestellten/Wirtschaftskammer Österreich* (veliko vijeće), 8. lipnja 2004.

290 Sud EU-a, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn/FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13. srpnja 1989.

291 Sud EU-a, C-147/08, *Jürgen Römer/Freie und Hansestadt Hamburg* (veliko vijeće), 10. svibnja 2011.

292 Sud EU-a, C-122/15, *C.*, 2. lipnja 2016.

zaposlenjem. Isto tako, koncept „plaće” ne ovisi o tome isplaćuje li se na temelju ugovora o radu, zakonskih odredbi ili dobrovoljno. Može obuhvaćati i naknade koje su isplaćene nakon prestanka radnog odnosa ili kako bi se osiguralo da radnik ima dohodak i kad ne obavlja nikakvu djelatnost. Međutim, Sud EU-a smatrao je da se porez na primitke od starosne mirovine nalazi izvan okvira radnog odnosa i stoga nije obuhvaćen područjem primjene Direktive o jednakosti pri zapošljavanju i članka 157. UFEU-a. Taj porez izravno i isključivo proizlazi iz nacionalnog poreznog zakonodavstva koje se primjenjuje na određenu kategoriju osoba kako je utvrđeno u odgovarajućim poreznim odredbama.

Primjer: U predmetu *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*²⁹³ Sud EU-a zaključio je da povlastice predviđene za zaposlenike na temelju sklapanja braka čine dio plaće zaposlenika. Tužitelju, homoseksualnoj osobi u vezi s drugim muškarcem, povlastica je uskraćena jer nije ispunio uvjet u pogledu sklapanja braka, što je preduvjet za ostvarivanje prava na tu povlasticu. Sud EU-a utvrdio je da različito postupanje s osobama koje su sklopile brak i osobama koje su sklopile životno partnerstvo predstavlja diskriminaciju na temelju spolne orijentacije.

Sud EU-a osvrnuo se na definiciju „profesionalne orijentacije i osposobljavanja” u kontekstu slobodnog kretanja osoba²⁹⁴. Sud EU-a tumačio je taj pojam u širokom smislu.

Primjer: U predmetu *Gravier/Ville de Liège*²⁹⁵ studentica francuskog državljanstva željela je upisati studij animacije na Académie Royale des Beaux-Arts u Liègeu. Tužiteljici je naplaćena upisnina, dok studentima države domaćina nije naplaćena. Sud EU-a utvrdio je da strukovno osposobljavanje obuhvaća sljedeće: „svaki oblik obrazovanja koji služi kao priprema za stjecanje sposobnosti za određeno zvanje, struku ili djelatnost, odnosno kojim se pruža neophodno osposobljavanje i omogućuje stjecanje vještina za

293 Sud EU-a, C-267/12, *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12. prosinca 2013. Vidjeti [odjeljak 2.1.2.](#)

294 U skladu s člankom 7. stavkom 3. Uredbe br. 1612/68 o slobodi kretanja radnika u Zajednici, radnik ima „pristup osposobljavanju u strukovnim školama i centrima za prekvalifikaciju”, a na njega se pritom ne smiju primjenjivati nepovoljniji uvjeti od uvjeta koji se primjenjuju na domaće radnike (SL L 257, 19.10.1968., str. 2.).

295 Sud EU-a, 293/83, *Françoise Gravier/Ville de Liège*, 13. veljače 1985.

takvo zvanje, struku ili djelatnost [...], bez obzira na dob i stupanj obrazovanja učenika ili studenata te čak i ako program osposobljavanja podrazumijeva i dio općeg obrazovanja”.

Primjer: Prethodna definicija strukovnog osposobljavanja primijenjena je u predmetu *Blaizot/Université de Liège i dr.*²⁹⁶, u kojem se tužitelj prijavio na studij veterine. Sud EU-a utvrdio je da sveučilišna diploma općenito isto tako ulazi u okvir „strukovnog osposobljavanja”, čak i ako kvalifikacija stečena na kraju programa nije izravna kvalifikacija za određeno zvanje, struku ili djelatnost. Dovoljno je da se u okviru predmetnog programa pružaju znanje, osposobljavanje ili vještine koji su preduvjet za određeno zvanje, struku ili djelatnost. Stoga se predmetni program može smatrati „strukovnim osposobljavanjem” i u slučaju u kojem određena struka ne zahtijeva formalnu kvalifikaciju ili kada sveučilišna diploma sama po sebi nije formalni preduvjet za upis u određenom zvanju. Jedine su iznimke „studijski programi koji su po svojoj prirodi namijenjeni osobama koje žele unaprijediti svoje opće znanje, a ne pripremiti se za neko zvanje”.

Primjer: U predmetu *J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën*²⁹⁷ (o kojem je riječ u [odjeljku 5.5.](#)) Sud EU-a presudio je da oporezivanje troškova strukovnog osposobljavanja određene osobe može utjecati na stvarnu dostupnost takva osposobljavanja. U tom se predmetu pravo na odbitak troškova strukovnog osposobljavanja od oporezivog dohotka razlikovalo ovisno o dobi. Odluku o tome je li nacionalno zakonodavstvo nužno za ostvarivanje cilja u pogledu poboljšanja položaja mladih osoba na tržištu rada Sud EU-a prepustio je nacionalnom sudu.

U okviru prava EU-a zabrana diskriminacije primjenjuje se i u vezi s organizacijama radnika i poslodavaca. Pritom nije riječ samo o članstvu u organizacijama radnika ili poslodavaca i pristupu tim organizacijama već je time obuhvaćeno i sudjelovanje osoba u takvim organizacijama. U skladu sa smjernicama Europske komisije, tako se nastoji spriječiti diskriminacija na temelju članstva ili povlastica koje iz njega proizlaze u kontekstu tih tijela²⁹⁸.

²⁹⁶ Sud EU-a, 24/86, *Vincent Blaizot/Université de Liège i dr.*, 2. veljače 1988.

²⁹⁷ Sud EU-a, C-548/15, *J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën*, 10. studenoga 2016.

²⁹⁸ Prijedlog direktive Vijeća o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo, COM (1999) 566 final, 25.11.1999.

Za pojedinosti o diskriminaciji povezanoj s trudnoćom i majčinstvom vidjeti [odjeljak 5.1.](#)

I nacionalni sudovi široko tumače zabranu diskriminacije u području zapošljavanja.

Primjer: U predmetu iz bivše jugoslavenske republike Makedonije²⁹⁹ poslodavac je odlučio da zaposlenici neće produljiti postojeći ugovor ni ponuditi novi ugovor nakon što je doznao da je trudna. Nacionalni sud smatrao je da je riječ o diskriminaciji na temelju trudnoće.

Primjer: U jednom predmetu iz Poljske³⁰⁰ tužiteljica je bila nastavnica engleskog jezika ukrajinskog državljanstva. Više od 12 godina bila je zaposlena u jednoj poljskoj školi na temelju niza ugovora o radu na određeno vrijeme, dok su pojedini nastavnici bili zaposleni na temelju ugovora o radu na neodređeno vrijeme. Školska uprava tvrdila je da su joj ugovori o radu na određeno vrijeme bili ponuđeni zbog, među ostalim, ograničenog trajanja njezinih boravišnih dozvola. Vrhovni sud istaknuo je da su zabranom diskriminacije obuhvaćene sve faze zaposlenja, uključujući tu vrstu ugovora o radu. Pojasnio je da se takvo različito postupanje, ako su njegovi razlozi samo ukrajinsko državljanstvo i boravišne dozvole, smatra diskriminacijom na temelju državljanstva.

Iako se **ECHR-om** ne jamči pravo na zaposlenje, članak 8. tumači se na način da je njime u određenim okolnostima obuhvaćeno područje zapošljavanja. U predmetu *Sidabras i Džiautas protiv Litve*³⁰¹ zaključeno je da je vladina zabrana pristupa zapošljavanju u javnom sektoru i dijelovima privatnog sektora za bivše agente KGB-a obuhvaćena područjem primjene članka 8. u vezi s člankom 14. Zabrana je, naime, „znatno utjecala na njihovu sposobnost da uspostave odnos s vanjskim svijetom i otežavala im zarađivanje za život, što se jasno odražavalo na njihove privatne živote”³⁰². Slično je zaključeno u predmetu *Bigaeva protiv Grčke*, u kojem

299 Bivša jugoslavenska republika Makedonija, Osnovni sud II u Skoplju, I RO br. 618/15, 3. ožujka 2016., izvor: *European Equality Law Review* (2016.), sv. 2., str. 97.

300 Poljska, Vrhovni sud Poljske, III PK 11/16, 7. studenoga 2016. Sud je presudu ukinuo i vratio predmet na ponovno odlučivanje kako bi se utvrdilo jesu li razlozi sklapanja ugovora o radu na određeno vrijeme diskriminirajuće prirode.

301 ESJLP, *Sidabras i Džiautas protiv Litve*, br. 55480/00 i 59330/00, 27. srpnja 2004. O tom je predmetu riječ u [odjeljku 6.4.](#)

302 *Ibid.*, t. 48.

se smatralo da se članak 8. može primjenjivati u području zapošljavanja, na primjer u kontekstu pristupa zvanju³⁰³.

Primjer: U predmetu *I. B. protiv Grčke*³⁰⁴ podnositelj zahtjeva dobio je otkaz nakon što su se članovi osoblja žalili na to da je zaražen HIV-om. ESLJP je utvrdio da pitanja povezana sa zapošljavanjem i slučajevi koji se odnose na osobe zaražene HIV-om spadaju u područje privatnog života te je smatrao da uručivanje otkaza podnositelju zahtjeva čini povredu članka 14. Konvencije u vezi s njezinim člankom 8. Svoj je zaključak ESLJP temeljio na tome da Kasacijski sud nije primjereno objasnio na koji su način interesi poslodavca u pogledu održavanja skladnog radnog okruženja imali prednost pred interesima podnositelja zahtjeva. Drugim riječima, nije odvagao suprotstavljene interese podnositelja zahtjeva i poslodavca u skladu sa zahtjevima Konvencije.

Isto tako, ESLJP zabranjuje diskriminaciju na temelju članstva u sindikatu. Pravo na osnivanje sindikata zajamčeno je kao zasebno pravo u okviru ECHR-a.³⁰⁵

Primjer: U predmetu *Danilenkov i dr. protiv Rusije*³⁰⁶ podnositelji zahtjeva bili su žrtve uznemiravanja i nepovoljnijeg postupanja poslodavca zbog svojeg članstva u sindikatu. Nacionalni sud odbacio je njihove tužbe u građanskom postupku jer se diskriminacija može utvrđivati samo u kaznenom postupku. Međutim, javni tužitelj odbio je pokrenuti kazneni postupak jer je država zbog standarda dokazivanja morala „izvan svake sumnje” dokazati da je jedan od upravitelja društva namjeravao diskriminirati podnositelje zahtjeva. ESLJP je utvrdio da je zbog nepostojanja djelotvorne sudske zaštite u pogledu slobode udruživanja u sindikate u okviru nacionalnog prava došlo do povrede članka 11. u vezi s člankom 14.

U Europskoj socijalnoj povelji člankom 1. stavkom 2. zahtijeva se da se nacionalnim zakonodavstvom zabrani svaki oblik diskriminacije u području rada, među ostalim na temelju spola, rase, etničkog podrijetla, vjeroispovijedi,

303 ESLJP, *Bigaeva protiv Grčke*, br. 26713/05, 28. svibnja 2009.

304 ESLJP, *I. B. protiv Grčke*, br. 552/10, 3. listopada 2013.

305 Na primjer ESLJP, *Demir i Baykara protiv Turske* (veliko vijeće), br. 34503/97, 12. studenoga 2008.

306 ESLJP, *Danilenkov i dr. protiv Rusije*, br. 67336/01, 30. srpnja 2009.

invaliditeta, dobi³⁰⁷, spolne orijentacije i političkih uvjerenja, pa i na temelju prigovora ili izostanka prigovora savjesti³⁰⁸. Diskriminacija je zabranjena kad je riječ o uvjetima za primanje u radni odnos i uvjetima zaposlenja općenito (posebno o plaći, osposobljavanju, napredovanju, premještanju i otkazu ili drugim štetnim radnjama)³⁰⁹. Moraju se osigurati odgovarajuće pravne mjere zaštite od diskriminacije kad je riječ o radu na nepuno radno vrijeme. Konkretno, moraju se utvrditi pravila za sprečavanje neprijavljenog prekovremenog rada i mora se zajamčiti jednaka plaća, u svim aspektima, za zaposlenike s nepunim radnim vremenom i zaposlenike s punim radnim vremenom³¹⁰.

Člankom 4. stavkom 3. Europske socijalne povelje jamči se pravo na jednaku plaću za jednako vrijedan rad bez diskriminacije na temelju spola. Članak 20. Povelje odnosi se i na pitanja povezana sa zaposlenjem i profesijom bez diskriminacije na temelju spola, uključujući plaću. Cilj je članka 27. Europske socijalne povelje da se osigura da sve osobe koje imaju obiteljske odgovornosti i koje su zaposlene ili se žele zaposliti imaju pravo to učiniti, a da pritom ne budu izložene diskriminaciji i da se u mjeri u kojoj je to moguće ne naruši ravnoteža između posla i obiteljskih odgovornosti.

4.2. Pristup socijalnoj skrbi i socijalnoj sigurnosti

U pravu EU-a samo se Direktivom o rasnoj jednakosti predviđa sveobuhvatna zaštita od diskriminacije u okviru pristupa sustavu socijalne skrbi i drugim oblicima socijalne sigurnosti. Time je obuhvaćen pristup povlasticama koje se smatraju „općim” državnim uslugama kao što su javno zdravstvo, obrazovni sustav te sustav socijalne sigurnosti.

Opseg područja socijalne zaštite, kao ni socijalne sigurnosti i zdravstvene zaštite, nije jasno utvrđen jer nije objašnjen u Direktivi o rasnoj jednakosti, a nije se još tumačio ni u sudskoj praksi Suda EU-a. Direktivom o socijalnoj

307 ECSR, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške*, pritužba br. 74/2011, odluka o meritumu od 2. srpnja 2013., t. 115.–117.

308 ECSR, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*, pritužba br. 91/2013, odluka o meritumu od 12. listopada 2015., t. 238.; ECSR, Zaključci za 2006., Albanija; ECSR, Zaključci za 2012., Island, Moldova i Turska.

309 ECSR, Zaključci XVI-1 (2002.), Austrija.

310 ECSR, Zaključci XVI-1 (2002.), Austrija.

sigurnosti (79/7/EEZ)³¹¹ predviđa se jednako postupanje prema muškarcima i ženama samo kad je riječ o „zakonskim sustavima socijalnog osiguranja“, za razliku od sustava „strukovnog socijalnog osiguranja“, o kojima je riječ u Direktivi o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka). U članku 3. Direktive o socijalnoj sigurnosti ti se sustavi definiraju kao sustavi kojima se pruža zaštita u slučaju bolesti, invaliditeta, starosti, nesreće na radu i profesionalnih bolesti te nezaposlenosti, a primjenjuje se i na „socijalnu pomoć, ako je njezin cilj nadopuna ili zamjena“ prethodno navedenih sustava. Materijalno je područje primjene Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) definirano u njezinu članku 7. Njime su obuhvaćeni isti rizici kao Direktivom o socijalnoj sigurnosti. U skladu s člankom 7. stavkom 1. točkom (b) Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca, ona se primjenjuje i na sustave strukovnog socijalnog osiguranja kojima se predviđaju druge socijalne naknade, bilo u novcu ili u naravi, a posebno naknade nadživjelim članovima obitelji i obiteljski doplatci, ako predstavljaju naknadu koju poslodavac plaća radniku na temelju radnog odnosa.

Razlika je između zakonskih sustava socijalnog osiguranja i sustava strukovnog socijalnog osiguranja važna jer se određena izuzeća dopuštaju u okviru Direktive o socijalnoj sigurnosti, ali ne i u okviru Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka).

Primjer: Predmet X.³¹² odnosio se na kriterije dodjele naknade za invaliditet u okviru zakonskog sustava socijalnog osiguranja koji je bio obuhvaćen područjem primjene Direktive o socijalnoj sigurnosti (79/7/EEZ). Tužitelj, muškarac, primio je naknadu za nesreću na radu. Isplaćeni iznos bio je manji od iznosa koji bi dobila žena iste dobi u usporedivoj situaciji. Sud EU-a odbacio je obrazloženje vlade prema kojem je ta razlika u iznosu naknade opravdana jer se očekivani životni vijek muškaraca i očekivani životni vijek žena razlikuju³¹³. Sud EU-a istaknuo je da se na temelju općih statističkih podataka s obzirom na spol ne može zaključiti da će životni vijek osiguranice uvijek biti dulji od životnog vijeka osiguranika iste dobi u usporedivoj situaciji.

Područje primjene „socijalnih povlastica“ dobro je razrađeno u sudskoj praksi Suda EU-a u kontekstu prava slobodnog kretanja osoba i vrlo se općenito definira.

311 Direktiva Vijeća 79/7/EEZ od 19. prosinca 1978. o postupnoj provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne sigurnosti, SL 1979. L 6, str. 24.

312 Sud EU-a, C-318/13, X., 3. rujna 2014.

313 *Ibid.*, t. 37.–40.

Primjer: U predmetu *Cristini*³¹⁴ tužiteljica je bila talijanska državljanka koja je s djecom živjela u Francuskoj, a njezin je pokojni suprug bio „radnik” u okviru prava EU-a. Francuske željeznice mnogočlanim su obiteljima nudile povlaštene cijene voznih karata, ali su to uskratile A. Cristini zbog njezina državljanstva. To su obrazložile tvrdnjom da su „socijalne povlastice” u smislu prava EU-a samo povlastice koje proizlaze iz ugovora o radu. Sud EU-a nije se složio s tom tvrdnjom i smatrao je da bi tim pojmom trebale biti obuhvaćene sve povlastice, neovisno o tome postoji li ugovor o radu, uključujući i smanjene cijene željezničkih karata³¹⁵.

Primjer: U predmetu *Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen/Jovanna García-Nieto i dr.*³¹⁶ njemački zavod za zapošljavanje odbio je isplatiti naknade za podmirivanje osnovnih životnih potreba španjolskoj državljanki i njezinu sinu za razdoblje od prva tri mjeseca boravka u Njemačkoj. U skladu s njemačkim zakonodavstvom strani državljani nemaju pravo na isplatu socijalnih naknada tijekom prva tri mjeseca boravka u Njemačkoj. Sud EU-a utvrdio je da je to pravilo u skladu sa zakonodavstvom EU-a. U Direktivi o građanstvu 2004/38/EZ utvrđuje se pravo građana EU-a na boravak u drugim državama EU-a do tri mjeseca bez ikakvih formalnosti osim obveze posjedovanja valjane identifikacijske isprave ili putovnice. Stoga se tom direktivom državi omogućuje da građanima EU-a odbije dati socijalnu pomoć tijekom prva tri mjeseca njihova boravka na tom državnom području. Tijekom tog razdoblja trebali bi imati dostatna sredstva za život i osobno zdravstveno osiguranje. Sud EU-a zaključio je da za takvo odbijanje nije nužno procijeniti pojedinačnu situaciju predmetne osobe.

Primjer: U predmetu *Elodie Giersch i dr./État du Grand-Duché de Luxembourg*³¹⁷ tužitelji, djeca pograničnih radnika zaposlenih u Luksemburgu, nisu imali pravo na novčanu pomoć za visokoškolsko obrazovanje jer nisu imali boravište u Luksemburgu. Sud EU-a istaknuo je da država članica može izdvojiti novčanu pomoć za pojedine studente koji su dovoljno usko povezani s tom državom članicom. Međutim, države koje procjenjuju stvarni stupanj povezanosti tog pojedinca s društvom ili tržištem rada predmetne države članice ne mogu se oslanjati isključivo na uvjet boravišta. U obzir bi trebale

314 Sud EU-a, 32-75, *Anita Cristini/Société nationale des chemins de fer français*, 30. rujna 1975.

315 Vidjeti i Sud EU-a, C-75/11, *Europska komisija/Republika Austrija*, 4. listopada 2012., predmet koji se odnosio na sustav smanjenih cijena javnog prijevoza u Austriji.

316 Sud EU-a, C-299/14, *Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen/Jovanna García-Nieto i dr.*, 25. veljače 2016.

317 Sud EU-a, C-20/12, *Elodie Giersch i dr./État du Grand-Duché de Luxembourg*, 20. lipnja 2013.

uzeti i druge elemente. Na primjer, trebale bi uzeti u obzir činjenicu da je jedan od roditelja, koji i dalje uzdržava tog studenta, pogranični radnik sa stalnim poslom u toj državi članici koji ondje već dugo radi.

U predmetu *Even* Sud EU-a definirao je „socijalne povlastice” kao povlastice:

„koje se, bez obzira na to jesu li povezane s ugovorom o radu ili ne, obično dodjeljuju domaćim radnicima, ponajprije na temelju njihova objektivnog statusa radnika ili jednostavno na temelju njihova boravišta na državnom teritoriju i koje se, radi veće mobilnosti unutar Zajednice, smatra prikladnim dodijeliti i radnicima koji su državljani drugih država članica”³¹⁸.

Taj se pojam odnosi na gotovo sva prava pod uvjetom da su u skladu s definicijom iz predmeta *Even*: nema razlike između apsolutnih prava i prava koja se dodjeljuju na diskrecijskoj osnovi. Nadalje, definicijom se ne isključuje mogućnost da se prava koja se dodjeljuju nakon prestanka radnog odnosa, kao što je pravo na mirovinu, smatraju socijalnom povlasticom³¹⁹. U kontekstu slobodnog kretanja socijalna se povlastica zapravo odnosi na svaku povlasticu koja radnicima migrantima može pomoći pri integraciji u društvo države domaćina. Sudovi su bili vrlo liberalni u odlukama o socijalnim povlasticama i smatrali su da je o njima riječ u sljedećim primjerima:

- beskatatni „zajam za rođenje djeteta”. Unatoč tomu što zajam kao svrhu ima poticanje rađanja djece, Sud EU-a zaključio je da je taj oblik zajma socijalna povlastica jer ga je smatrao načinom financijskog rasterećenja obitelji s niskim primanjima³²⁰;
- dodjela stipendije za studij u inozemstvu domaćim radnicima na temelju sporazuma o kulturnoj suradnji³²¹;
- pravo na saslušanje u kaznenom postupku protiv pojedinca na jeziku njegove matične države³²²;

318 Sud EU-a, 207/78, *Kazneni postupak protiv Gilberta Evena i Office national des pensions pour travailleurs salariés (ONPTS)*, 31. svibnja 1979., t. 22.

319 Sud EU-a, C-35/97, *Komisija Europskih zajednica/Francuska Republika*, 24. rujna 1998.

320 Sud EU-a, 65/81, *Francesco Reina i Letizia Reina/Landeskreditbank Baden-Württemberg*, 14. siječnja 1982.

321 Sud EU-a, 235/87, *Annunziata Matteucci/Communauté française de Belgique i Commissariat général aux relations internationales de la Communauté française de Belgique*, 27. rujna 1988.

322 Sud EU-a, 137/84, *Kazneni postupak protiv Roberta Heinricha Marije Mutscha*, 11. srpnja 1985.

- isplata naknada za invaliditet čija je svrha nadoknaditi dodatne troškove povezane s invaliditetom³²³.

Iako se **ECHR-om** ne jamči pravo na socijalnu sigurnost, iz sudske je prakse ESLJP-a jasno da neki oblici socijalne sigurnosti, kao što su isplate naknada i mirovina, mogu biti obuhvaćeni područjem primjene članka 1. Protokola br. 1³²⁴ ili članka 8.³²⁵

Primjer: U predmetu *Andrle protiv Češke Republike*³²⁶ podnositelj zahtjeva žalio se zbog toga što se za muškarce koji su odgojili djecu, za razliku od žena, ne može smanjiti dob za stjecanje prava na odlazak u mirovinu. ESLJP je utvrdio da je takvo različito postupanje s muškarcima i ženama objektivno i razumno opravdano jer se time nadoknađuju nejednakosti s kojima se žene suočavaju (kao što su općenito manje plaće i mirovine) i teškoće koje proizlaze iz očekivanja da žene rade u punom radnom vremenu te se brinu o djeci i kućanstvu. Stoga opseg mjera koje se poduzete kako bi se ispravila predmetna nejednakost i trenutak u kojem su poduzete nisu bili očito nerazumni i nije došlo do povrede članka 14. Konvencije u vezi s člankom 1. Protokola br. 1.³²⁷

Primjer: U predmetu *Stummer protiv Austrije*³²⁸ podnositelj zahtjeva proveo je gotovo 28 godina u zatvoru i za to je vrijeme radio tijekom duljih razdoblja. Pri izračunu mirovinskih prava u okviru nacionalnog mirovinskog sustava rad u zatvoru nije se uzimao u obzir. ESLJP je smatrao da je uključivanje zaposlenih zatvorenika u mirovinski sustav pitanje odabira u okviru socijalne i gospodarske politike, pri čemu države uživaju veliku slobodu procjene, te je utvrdio da nije došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju.

323 Sud EU-a, C-206/10, *Europska komisija/Savezna Republika Njemačka*, 5. svibnja 2011.

324 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Bélné Nagy protiv Mađarske* (veliko vijeće), br. 53080/13, 13. prosinca 2016. Taj se predmet odnosio na pravo na invalidsku mirovinu.

325 Vidjeti posebno sljedeće predmete: ESLJP, *Andrejeva protiv Latvije* (veliko vijeće), br. 55707/00, 18. veljače 2009.; ESLJP, *Gaygusuz protiv Austrije*, br. 17371/90, 16. rujna 1996.; ESLJP, *Koua Poirrez protiv Francuske*, br. 40892/98, 30. rujna 2003. O njima je riječ u *odjeljku 5.7*.

326 ESLJP, *Andrle protiv Češke Republike*, br. 6268/08, 17. veljače 2011.

327 Vidjeti *odjeljak 2.5*. o posebnim mjerama.

328 ESLJP, *Stummer protiv Austrije* (veliko vijeće), br. 37452/02, 7. srpnja 2011.

Primjer: U predmetu *Fábián protiv Mađarske*³²⁹ podnositelj zahtjeva, umirovljenik zaposlen u državnoj službi, žalio se zbog izmjene zakonodavstva kojom je ukinuta isplata starosnih mirovina osobama koje su istodobno zaposlene u određenim kategorijama javnog sektora, dok su umirovljenici zaposleni u privatnom sektoru zadržali pravo na tu mirovinu. ESLJP je smatrao da podnositelj zahtjeva nije dokazao da se, kad je riječ o njegovu pravu na isplatu mirovine, kao umirovljenik zaposlen u državnoj službi nalazio u bitno sličnoj situaciji kao umirovljenici zaposleni u privatnom sektoru. Prema tome, nije došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 1. Protokola br. 1. ESLJP je utvrdio da je nakon izmjene isplata mirovine podnositelja zahtjeva obustavljena jer je podnositelj nakon umirovljenja bio zaposlen u državnoj službi. Do toga je došlo upravo zato što je kao državni službenik primao plaću od države koja nije bila spojiva s istodobnom isplatom starosnih mirovina iz istog izvora. U okviru financijske i socijalne politike te politike zapošljavanja sporna zabrana istodobnog primanja mirovine i plaće iz državnog proračuna uvedena je u okviru zakonodavnih mjera kojima se nastojalo ispraviti financijski neodrživa obilježja mirovinskog sustava tužene države. Na taj se način nije sprečavalo da osobe zaposlene u privatnom sektoru primaju i mirovinu i plaću jer se njihove plaće, za razliku od plaća osoba zaposlenih u javnim službama, nisu financirale iz državnog, nego iz privatnih proračuna kojima ne upravlja država.

Iako se ECHR-om ne jamči pravo na zdravstvenu zaštitu, ESLJP je smatrao da će pitanja koja se odnose na zdravstvenu zaštitu³³⁰, kao što je pristup medicinskoj dokumentaciji³³¹, biti obuhvaćena područjem primjene članka 8.³³² ili članka 3. ako je nemogućnost pristupa uslugama zdravstvene zaštite dovoljno ozbiljan problem koji dovodi do nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili zadiranja u privatni život osobe³³³. Stoga pritužbe koje se odnose na diskriminaciju pri pristupanju uslugama zdravstvene zaštite mogu biti obuhvaćene područjem primjene članka 14.

329 ESLJP, *Fábián protiv Mađarske* (veliko vijeće), br. 78117/13, 5. rujna 2017.

330 Vidjeti Vijeće Europe, ESLJP (2015.), *Health-related issues in the case-law of the European Court of Human Rights*, tematsko izvješće.

331 ESLJP, *K. H. i dr. protiv Slovačke*, br. 32881/04, 28. travnja 2009.

332 *Ibid.*

333 ESLJP, *Murray protiv Nizozemske* (veliko vijeće), br. 10511/10, 26. travnja 2016.; ESLJP, *Sławomir Musiał protiv Poljske*, br. 28300/06, 20. siječnja 2009.

Primjer: U predmetu *Durisotto protiv Italije*³³⁴ podnositelj zahtjeva žalio se zbog toga što je njegovoj kćeri, za razliku od pojedinih pacijenata, odbijeno izdavanje odobrenja za eksperimentalno liječenje. Nacionalni sud utvrdio je da je predmetna metoda kliničkog ispitivanja bila dostupna tijekom određenog razdoblja i da kći podnositelja zahtjeva liječenje nije započela tijekom tog razdoblja. Stoga u slučaju kćeri podnositelja zahtjeva kriterij za odobrenje u skladu s mjerodavnim pravom nije bio ispunjen. Premda se s osobama različito postupalo u bitno sličnim situacijama, ESLJP je smatrao da je takva razlika u postupanju bila opravdana. Odluka nacionalnog suda primjereno je obrazložena i nije donesena proizvoljno. Nadalje, njome se nastojao ostvariti legitiman cilj u pogledu zaštite zdravlja i bila je razmjerna tom cilju. Osim toga, u predmetnom trenutku o terapijskoj vrijednosti eksperimentalnog liječenja nije bilo znanstvenih dokaza. Stoga je ESLJP odbio taj dio zahtjeva kao očito neosnovan.

Pristup drugim socijalnim naknadama, posebno kada od njih korist ima cijela obiteljska zajednica, isto tako može biti obuhvaćen područjem primjene članka 8. ECHR-a. Međutim, sloboda procjene koju države uživaju u tom području relativno je velika. ESLJP je naglasio da države, s obzirom na to da neposredno poznaju svoje društvo i njegove potrebe, načelno mogu bolje procijeniti što je iz socijalne ili gospodarske perspektive u javnom interesu. Stoga ESLJP općenito poštuje zakonodavčev odabir politike, osim ako je taj odabir „očito neosnovan“³³⁵.

Primjer: U predmetu *Bah protiv Ujedinjene Kraljevine*³³⁶ podnositeljici zahtjeva, državljanki Sijere Leonea, odobren je boravak na neodređeno vrijeme u Ujedinjenoj Kraljevini. Tijela su dopustila da joj se pridruži njezin maloljetni sin pod uvjetom da ne bi imao pravo na primanje javnih sredstava. Ubrzo nakon njegova dolaska podnositeljica zahtjeva morala je napustiti svoj stan i pronaći novi smještaj. Podnijela je zahtjev za pomoć u pronalaženju smještaja lokalnom tijelu. Međutim, s obzirom na imigracijska pravila i imigrantski status njezina sina, nije joj odobren prioritet koji bi inače ostvarila zbog svojeg statusa nesvojevoljnog beskućnika s maloljetnim djetetom. ESLJP je utvrdio da je uzrok različitog postupanja s podnositeljicom zahtjeva bio uvjetni imigrantski status njezina sina, a ne njezino nacionalno podrijetlo.

334 ESLJP, *Durisotto protiv Italije*, br. 62804/13, 6. svibnja 2014.

335 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Stummer protiv Austrije* (veliko vijeće), br. 37452/02, 7. srpnja 2011., t. 89.

336 ESLJP, *Bah protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 56328/07, 27. rujna 2011.

Podnositeljica zahtjeva sama je odlučila dovesti svojeg sina u zemlju, potpuno svjesna uvjeta povezanih s odobrenjem za njegov ulazak na državno područje. Zakonodavstvom se nastojao ostvariti legitiman cilj u pogledu pravedne raspodjele ograničenih resursa među različitim kategorijama podnositelja zahtjeva. Lokalno tijelo pomoglo je podnositeljici zahtjeva da pronađe i unajmi stan od privatnog iznajmitelja te joj je ponudilo socijalni stan u roku od 17 mjeseci. Različito postupanje u slučaju podnositeljice zahtjeva bilo je razumno i objektivno opravdano.

Primjer: U predmetu *Gouri protiv Francuske*³³⁷ podnositeljici zahtjeva, alžirskoj državljanki koja živi u Alžiru, odbijena je isplata dodatne naknade za invaliditet u Francuskoj jer nije ispunjavala zahtjev u pogledu boravišta u Francuskoj. S obzirom na to da se naknada isplaćuje osobama koje žive u Francuskoj, podnositeljica zahtjeva žalila se na to da odbijanje isplate naknade osobi koja živi u inozemstvu predstavlja diskriminirajuće postupanje na temelju boravišta. ESLJP je utvrdio da je podnositeljica zahtjeva od tužene države primala mirovinu za nadživjele članove obitelji, a uskraćena joj je samo dodatna naknada za invaliditet. Budući da je svrha naknade bila ostvariti cilj u pogledu jamčenja minimalne razine dohotka za pojedince koji borave u Francuskoj s obzirom na troškove života u toj zemlji, podnositeljica zahtjeva nije bila u situaciji koja se može usporediti sa situacijom osoba koje žive u Francuskoj. Stoga podnositeljica zahtjeva nije bila izložena diskriminirajućem postupanju.

Nekoliko članaka **Europske socijalne povelje** odnosi se na pristup socijalnoj sigurnosti, socijalnoj skrbi i zdravstvu. To su: članak 11. (pravo na zdravstvenu zaštitu), članak 12. (pravo na socijalnu sigurnost), članak 13. (pravo na socijalnu i medicinsku pomoć) i članak 14. (pravo korištenja usluga socijalnih službi).

ECSR je razmotrio, na primjer, diskriminaciju na temelju teritorijalnog i/ili socioekonomskog položaja žena koje imaju relativno neometan pristup ustanovama koje izvršavaju zakonit pobačaj i žena koje nemaju takav pristup. U istom je predmetu ispitivao diskriminaciju na temelju spola i/ili zdravstvenog stanja žena koje traže pristup zakonitim postupcima prekida trudnoće te žena i muškaraca koji traže pristup drugim zakonitim oblicima medicinskih postupaka koji se ne pružaju zbog sličnih ograničenja. ECSR je istaknuo da su zbog nedostatka liječnika bez priziva savjesti i drugog medicinskog osoblja u brojnim zdravstvenim

³³⁷ ESLJP, *Gouri protiv Francuske* (odl.), br. 41069/11, 28. veljače 2017.

ustanovama u Italiji žene u nekim slučajevima prisiljene prelaziti iz jedne bolnice unutar zemlje u drugu ili u inozemstvo, što znači da su izložene diskriminaciji³³⁸.

ECSR je isto tako smatrao da u okviru pozitivnih obveza koje proizlaze iz prava na zdravstvenu zaštitu države ugovorne strane Povelje moraju pružiti odgovarajuću i pravodobnu skrb bez diskriminacije, uključujući usluge povezane sa spolnim i reproduktivnim zdravljem. Stoga sustav zdravstvene zaštite u okviru kojeg se ne ispunjavaju posebne zdravstvene potrebe žena nije u skladu s člankom 11. ili člankom E Povelje zajedno s člankom 11³³⁹.

4.3. Obrazovanje

U pravu EU-a zaštita od diskriminacije u okviru pristupa obrazovanju izvorno je osmišljena u kontekstu slobodnog kretanja osoba u skladu s člankom 12. Uredbe br. 1612/68, a bila je usmjerena posebno na djecu radnika. Člankom 14. Povelje EU-a o temeljnim pravima jamči se pravo na obrazovanje i pristup trajnom i strukovnom osposobljavanju. Sudska praksa Suda EU-a povezana s obrazovanjem odnosi se posebno na jednak pristup obrazovnim ustanovama u drugoj državi članici i jednak pristup sredstvima za obrazovanje.

Primjer: U predmetu *Komisija/Austrija*³⁴⁰ studenti koji su željeli upisati sveučilišne studije na austrijskom sveučilištu, a imali su srednjoškolsku diplomu iz države članice koja nije Austrija morali su dostaviti tu diplomu i dokazati da ispunjavaju posebne uvjete za upis na odgovarajući studijski program u zemlji koja je izdala diplomu. Sud EU-a utvrdio je da su uvjeti pristupa sveučilišnom obrazovanju za nositelje diploma stečenih u Austriji i nositelje diploma koje nisu stečene u Austriji bili različiti te da su zbog toga nositelji diploma koje nisu stečene u Austriji stavljeni u nepovoljniji položaj, što se smatra neizravnom diskriminacijom.

338 ECSR, *Međunarodna federacija za planirano roditeljstvo – Europska mreža (IPPF EN) protiv Italije*, pritužba br. 87/2012, 10. rujna 2013., t. 189.–194.

339 *Ibid.*, t. 66.; ECSR, *Confederazione Generale italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije*, pritužba br. 91/2013, 12. listopada 2015., t. 162. i 190.

340 Sud EU-a, C-147/03, *Komisija/Europskih zajednica/Republika Austrija*, 7. srpnja 2005.

Primjer: U predmetu *Casagrande/Landeshauptstadt München* tužiteljica je bila kći talijanskog državljanina koji je radio u Njemačkoj³⁴¹. Njemačka su tijela za djecu školske dobi isplaćivala mjesečnu financijsku pomoć za uzdržavanje kako bi im olakšala „pohađanje nastave”. Sud EU-a smatrao je da su sve opće mjere kojima se nastoji olakšati pohađanje nastave obuhvaćene područjem primjene obrazovanja.

Primjer: U predmetima *Laurence Prinz/Region Hannover* i *Philipp Seeberger/Studentenwerk Heidelberg*³⁴² Sud EU-a utvrdio je da nije razmjerno da boravište čini jedini uvjet za dodjelu financijske pomoći za obrazovanje na studiju u drugoj državi članici.

Primjer: U predmetu *Mohamed Ali Ben Alaya/Bundesrepublik Deutschland*³⁴³ tuniški državljanin nekoliko se puta prijavio na studij matematike na njemačkim sveučilištima (u kombinaciji s pripremnim jezičnim tečajem) i primljen je na studij. Međutim, njemačka tijela odbila su mu izdati boravišnu dozvolu uz obrazloženje da su postojale sumnje oko njegova razloga za studiranje u Njemačkoj, da nije dobro znao njemački jezik i da, ustvari, nije postojala veza između studijskog programa koji je želio upisati i njegovih profesionalnih planova. Sud EU-a utvrdio je da u takvim okolnostima, ako ispunjavaju uvjete za prihvrat, studenti državljani trećih zemalja imaju pravo na boravak u zemlji.

Kad je riječ o ECHR-u, člankom 2. Protokola br. 1 uz ECHR jamči se posebno pravo na obrazovanje³⁴⁴. Prema tome, ESLJP smatra da su pritužbe zbog diskriminacije u kontekstu obrazovanja obuhvaćene područjem primjene članka 14.³⁴⁵

341 Sud EU-a, 9-74, *Donato Casagrande/Landeshauptstadt München*, 3. srpnja 1974.

342 Sud EU-a, spojeni predmeti C-523/11 i C-585/11, *Laurence Prinz/Region Hannover* i *Philipp Seeberger/Studentenwerk Heidelberg*, 18. srpnja 2013.

343 Sud EU-a, C-491/13, *Mohamed Ali Ben Alaya/Bundesrepublik Deutschland*, 10. rujna 2014.

344 Vidjeti Vijeće Europe, ESLJP (2018.), *Vodič kroz članak 2. Protokola br. 1 uz Europsku konvenciju o ljudskim pravima – Pravo na obrazovanje*.

345 O diskriminaciji na temelju obrazovanja u skladu s ECHR-om riječ je u predmetu *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007. u odjeljku 2.2.1. i u predmetu *Oršuš i dr. protiv Hrvatske* (veliko vijeće), br. 15766/03, 16. ožujka 2010. u odjeljku 6.3.

Primjer: U predmetu *Horváth i Kiss protiv Mađarske*³⁴⁶ bila je riječ o romskoj djeci koja su smještena u škole za djecu s invaliditetom. ESLJP je utvrdio da je riječ o diskriminirajućem postupanju s pripadnicima skupine u nepovoljnom položaju. Država nije pronašla odgovarajuće rješenje kako bi romskoj djeci omogućila da pohađaju program u redovnim školama³⁴⁷.

Primjer: U predmetu *Ponomaryovi protiv Bugarske*³⁴⁸ podnositelji zahtjeva bila su dva djeteta školske dobi, ruski državljani koji su zakonito živjeli sa svojom majkom u Bugarskoj, ali nisu imali dozvolu stalnog boravka. Zbog toga su morali plaćati školarine za srednjoškolsko obrazovanje, za razliku od bugarskih državljana i državljana trećih zemalja s dozvolom stalnog boravka, koji školarinu nisu morali plaćati. ESLJP je utvrdio da su podnositelji zahtjeva bili izloženi diskriminirajućem postupanju jer su školarine morali plaćati isključivo zbog svojeg državljanstva i imigrantskog statusa. Nacionalna tijela nisu navela razlog kojim bi opravdala takvo različito postupanje, i stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. Konvencije u vezi s člankom 2. Protokola br. 1.

ESLJP je ispitivao slučajeve diskriminacije koji se odnose na razumnu prilagodbu potrebama osoba s invaliditetom.

Primjer: U predmetu *Çam protiv Turske*³⁴⁹ ESLJP je utvrdio da odbijanje zahtjeva za upis studentice na muzičku akademiju zbog njezine sljepoće, unatoč tome što je položila prijamni ispit, čini povredu članka 14. Konvencije u vezi s člankom 2. Protokola br. 1. ESLJP je istaknuo da se članak 14. mora tumačiti s obzirom na Europsku socijalnu povelju i Konvenciju UN-a o pravima osoba s invaliditetom kad je riječ o razumnoj prilagodbi potrebama osoba s invaliditetom na koju te osobe imaju pravo. ESLJP je naglasio da nadležna nacionalna tijela nisu nastojala utvrditi potrebe podnositeljice zahtjeva i nisu obrazložila kako bi joj ili zašto njezina sljepoća mogla onemogućiti pristup glazbenom obrazovanju. Nadalje, muzička akademija nije pokušala prilagoditi svoj obrazovni pristup kako bi obrazovanje učinila dostupnim slijepim studentima.

346 ESLJP, *Horváth i Kiss protiv Mađarske*, br. 11146/11, 29. siječnja 2013.

347 Vidjeti i ESLJP, *Lavida i dr. protiv Grčke*, br. 7973/10, 30. svibnja 2013.

348 ESLJP, *Ponomaryovi protiv Bugarske*, br. 5335/05, 21. lipnja 2011.

349 ESLJP, *Çam protiv Turske*, br. 51500/08, 23. veljače 2016.

Kad je riječ o Europskoj socijalnoj povelji, člankom 15. stavkom 1. predviđa se istinski jednak pristup obrazovanju i strukovnom osposobljavanju za djecu i odrasle s invaliditetom. Osim toga, u obama stavicima članka 17. jamči se pravo svakog djeteta na obrazovanje.

Prema mišljenju ECSR-a, jednak pristup obrazovanju mora se zajamčiti svoj djeci. U tom bi kontekstu posebnu pozornost trebalo posvetiti ranjivim skupinama kao što su djeca pripadnici manjina, djeca koja traže azil, djeca izbjeglice, djeca u bolnicama, djeca preuzeta na skrb, trudnice adolescentice, majke adolescentice, djeca lišena slobode itd. Djeca koja pripadaju tim skupinama moraju se integrirati u općeobrazovne ustanove i redovne obrazovne programe. Po potrebi bi trebalo poduzeti posebne mjere kako bi se toj djeci osigurao jednak pristup obrazovanju³⁵⁰.

ECSR je u kontekstu obrazovanja o zdravlju istaknuo da načelom nediskriminacije nije obuhvaćen samo način na koji se obrazovanje pruža nego i sadržaj obrazovnih materijala. Stoga su se u tom pogledu u okviru načela nediskriminacije nastojala ostvariti dva cilja: da djeca ne smiju biti izložena diskriminaciji u pristupu takvu obrazovanju i da se obrazovanje ne može upotrebljavati kao alat za produbljivanje ponižavajućih stereotipa i ustaljenih oblika predrasuda prema određenim skupinama³⁵¹.

4.4. Pristup robi i uslugama, uključujući stanovanje

U pravu EU-a zaštita od diskriminacije u području pristupa nabavi robe i pružanju usluga, uključujući stanovanje, primjenjuje se na rasnu diskriminaciju u skladu s Direktivom o rasnoj jednakosti i diskriminaciju na temelju spola u skladu s Direktivom o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama. U uvodnoj izjavi 13. Direktive o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama preciznije se utvrđuje zabrana diskriminacije i navodi da se ona odnosi na svu robu i usluge koje su „dostupn[e] javnosti, bez obzira pripada li dotična osoba javnom ili privatnom sektoru, uključujući tijela javne vlasti, i koje se nude izvan područja privatnog i obiteljskog života i poslovanja u tome kontekstu”. Njome se izričito izuzima

350 ECSR, *Centar za zastupanje prava osoba s mentalnim teškoćama (MDAC) protiv Bugarske*, pritužba br. 41/2007, Odluka o meritumu od 3. lipnja 2008., t. 34.

351 ECSR, *Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske*, pritužba br. 45/2007, 30. ožujka 2009., t. 48.

primjena na „sadržaj medija ili oglasa” i „javno ili privatno obrazovanje”, premda se izuzećem javnog ili privatnog obrazovanja ne sužava područje primjene Direktive o rasnoj jednakosti, kojim je izričito obuhvaćeno obrazovanje. U Direktivi o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama upućuje se i na članak 57. Ugovora o funkcioniranju Europske unije:

„Uslugama u smislu ovog Ugovora smatraju se one ‚usluge’ koje se uobičajeno obavljaju uz naknadu [...]

‚Usluge’ osobito uključuju:

- (a) djelatnosti industrijske naravi;
- (b) djelatnosti komercijalne naravi;
- (c) obrtničke djelatnosti;
- (d) djelatnosti slobodnih zanimanja.”

To bi dakle značilo da su tim područjem obuhvaćeni svi konteksti u kojima se roba ili usluga uobičajeno pruža uz naknadu, pod uvjetom da se ne odvija u potpuno osobnom kontekstu i uz izuzeće javnog ili privatnog obrazovanja. Na primjer, u predmetu „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija³⁵² Sud EU-a potvrdio je da je pristup opskrbi električnom energijom obuhvaćen područjem primjene članka 3. stavka 1. točke (h) Direktive o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ)³⁵³.

U skladu sa sudskom praksom nacionalnih tijela to obuhvaća slučajeve pristupa uslugama ili razine usluga u barovima³⁵⁴, restoranima i noćnim klubovima³⁵⁵,

352 Sud EU-a, C-83/14, „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 16. srpnja 2015.

353 *Ibid.*, t. 43.

354 Mađarska, Tijelo nadležno za jednako postupanje, *predmet br. 72*, travanj 2008. Za sažetak na engleskom jeziku vidjeti: Europska mreža pravnih stručnjaka u području nediskriminacije (2009.), „Hungary”, *European Anti-Discrimination Law Review*, br. 8, srpanj 2009., str. 49.

355 Švedska, Vrhovni sud, *Escape Bar and Restaurant protiv Pravobranitelja za etničku deskriminaciju*, T-2224-07, 1. listopada 2008. Za sažetak na engleskom jeziku vidjeti: Europska mreža pravnih stručnjaka u području nediskriminacije (2009.), „Sweden”, *European Anti-Discrimination Law Review*, br. 8, srpanj 2009., str. 68.

trgovinama³⁵⁶, osiguravajućim društvima³⁵⁷, pa i postupke „privatnih“ prodavatelja kao što su uzgajivači pasa³⁵⁸. Iako je zdravstvena zaštita posebno obuhvaćena Direktivom o rasnoj jednakosti, može spadati i u područje primjene usluga, posebno ako je riječ o privatnim uslugama zdravstvene zaštite ili ako pojedinci moraju kupiti obvezno zdravstveno osiguranje kako bi platili troškove liječenja. U tom smislu Sud EU-a tumači usluge u kontekstu slobodnog kretanja usluga na način da obuhvaćaju zdravstvenu zaštitu koju uz naknadu pruža profitno tijelo³⁵⁹.

U Direktivi o rasnoj jednakosti ne definira se pojam stanovanja. Ipak, predlaže se da se taj pojam tumači u kontekstu međunarodnog prava o ljudskim pravima, posebno prava na poštovanje doma, u skladu s člankom 7. Povelje EU-a i člankom 8. ECHR-a (s obzirom na to da su sve države članice EU-a ugovorne strane tih dokumenata), te prava na primjereno stanovanje iz članka 11. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (čije su ugovorne strane sve države članice). Prema Odboru UN-a za gospodarska, socijalna i kulturna prava, primjereno stanovanje mora biti u skladu s nizom zahtjeva. Konkretno, stanovanje mora biti dovoljno kvalitetno da se njime osigura zaštita od vanjskih vremenskih uvjeta, mora odražavati kulturne zahtjeve stanovnika (stoga obuhvaća vozila, kamp-prikolice, šatore i druge privremene objekte), mora biti povezano s komunalnim i sanitarnim uslugama te odgovarajućom infrastrukturuom i povezano s javnim uslugama i mogućnostima za rad. Mora osiguravati i odgovarajuću zaštitu od prisilne deložacije i deložacije po kratkom postupku te biti pristupačno³⁶⁰. Takvo poimanje stanovanja u skladu

356 Austrija, Općinski sud u Döblingu, GZ 17 C 1597/05f-17, 23. siječnja 2006.

357 Francuska, Žalbeni sud u Nîmesu, *Lenormand protiv Balenci*, br. 08/00907, 6. studenoga 2008.; Francuska, Kasacijski sud, Kazneni odjel, br. M 08-88.017 i br. 2074, 7. travnja 2009. Za sažetak na engleskom jeziku vidjeti: Europska mreža pravnih stručnjaka u području nediskriminacije (2009.), „France“, *European Anti-Discrimination Law Review*, br. 9, prosinac 2009., str. 59.

358 Švedska, Žalbeni sud, *Pravobranitelj za diskriminaciju na temelju spolne orijentacije protiv A. S.*, T-3562-06, 11. veljače 2008. Za sažetak na engleskom jeziku vidjeti Europska mreža pravnih stručnjaka u području nediskriminacije (2009.), „Sweden“, *European Anti-Discrimination Law Review*, br. 8, srpanj 2009., str. 69.

359 Sud EU-a, C-158/96, *Raymond Kohll/Union des caisses de maladie*, 28. travnja 1998.; Sud EU-a, C-157/99, *B. S. M. Smits, udana Geraets/Stichting Ziekenfonds VGZ i H. T. M. Peerbooms/Stichting CZ Groep Zorgverzekeringen*, 12. srpnja 2001. i Sud EU-a, C-385/99, *V. G. Müller-Fauré/Onderlinge Waarborgmaatschappij OZ Zorgverzekeringen UA i E. E. M. van Riet/Onderlinge Waarborgmaatschappij ZAO Zorgverzekeringen*, 13. svibnja 2003.

360 UN, Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava (1991.), *General comment No. 4: The right to adequate housing (Art. 11 (1))*, UN-ov dok. E/1992/23, 13. prosinca 1991.

je i s pristupom FRA-e u njezinu izvješću *The state of Roma and Traveller housing in the European Union – Steps towards equality*³⁶¹.

Na temelju tog pristupa, pristup stanovanju ne bi uključivao samo jamstvo da će javni i privatni najmodavci te agenti za nekretnine u svojim odlukama o iznajmljivanju ili prodaji imovine s određenim pojedincima postupati u skladu s načelom jednakosti. Njime bi bilo obuhvaćeno i pravo na jednako postupanje u načinu dodjele stanova (kao što je dodjela stanova niske kvalitete na udaljenim lokacijama određenim etničkim skupinama), u održavanju stanova (kao što je neodržavanje nekretnina u kojima stanuju određene etničke skupine) i u iznajmljivanju (kao što su nepostojanje sigurnosti uživanja zakupa ili više cijene najma ili pologa za pripadnike određenih skupina). Osim toga, člankom 34. stavkom 3. Povelje EU-a predviđa se sljedeće: „S ciljem borbe protiv socijalne isključenosti i siromaštva Unija priznaje i poštuje pravo na socijalnu pomoć i pomoć u vezi sa stanovanjem kako bi se osigurao dostojan život svima koji nemaju dovoljno sredstava, u skladu s pravilima utvrđenima pravom Unije te nacionalnim zakonodavstvima i praksom.”

Primjer: U predmetu *Servet Kamberaj/IPES i dr.*³⁶² albanskom državljaninu s dozvolom za boravak u Italiji na neodređeno vrijeme uskraćene su određene naknade za stanovanje jer su proračunska sredstva predviđena za dodjelu tih naknada državljanima trećih zemalja već bila iscrpljena. Kad je riječ o naknadi za stanovanje, Sud EU-a utvrdio je da se s državljanima trećih zemalja s dugotrajnim boravištem ne smije postupati nepovoljnije u odnosu na građane Unije. Međutim, ako ta naknada nije obuhvaćena pojmom socijalnog osiguranja i socijalne zaštite iz članka 11. stavka 1. točke (d) Direktive Vijeća 2003/109/EZ, ne primjenjuje se članak 11. stavak 4. te direktive (mogućnost ograničenja jednakog postupanja na osnovne oblike pomoći).

U skladu s ECHR-om, ESLJP je protumačio članak 8. na način da su njime obuhvaćeni slučajevi povezani s aktivnostima koje mogu utjecati na privatni život, uključujući odnose gospodarske i socijalne prirode. Isto tako, ESLJP je primijenio širok pristup tumačenju prava na poštovanje doma u skladu s člankom 8. ESLJP tumači pravo na poštovanje doma toliko široko da su njime obuhvaćene pokretne

361 FRA (2010.), *The state of Roma and Traveller housing in the European Union – Steps towards equality*, sažeto izvješće, Beč, FRA.

362 SUD EU-a, C-571/10, *Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr.* (veliko vijeće), 24. travnja 2012.

kuće kao što su kamp-prikolice ili prikolice, čak i ako su nezakonito postavljene³⁶³. Prema tumačenju ESLJP-a, nečovječnim postupanjem smatraju se i slučajevi u kojima država dodjeljuje stanove u vrlo lošem stanju, čime stanovnicima uzrokuje dugoročne teškoće.

Primjer: U predmetu *Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)*³⁶⁴ podnositelji zahtjeva u vrlo su traumatičnim okolnostima protjerani iz svojih domova, koji su potom uništeni. Proces ponovne izgradnje njihovih kuća odvijao se sporo, a privremeni smještaj koji im je dodijeljen bio je loše kvalitete. ESLJP je utvrdio sljedeće:

„životni uvjeti podnositeljâ zahtjeva u posljednjih deset godina, posebno prenapučeno i nehygienično okruženje te njegov štetan učinak na zdravlje i dobrobit podnositelja, u kombinaciji s duljinom razdoblja u kojem su morali živjeti u takvim okolnostima i općim stavom nadležnih tijela, kod podnositeljâ zahtjeva zasigurno su prouzročili veliku duševnu bol i tako narušili njihovo ljudsko dostojanstvo te izazvali osjećaje poniženja i manje vrijednosti”³⁶⁵.

Zbog toga je, među ostalim, ESLJP zaključio da je bila riječ o ponižavajućem postupanju protivnom članku 3. ECHR-a³⁶⁶.

Primjer: U predmetu *Vrontou protiv Cipra*³⁶⁷ podnositeljici zahtjeva odbijena je dodjela iskaznice za izbjeglice uz koju bi imala pravo na niz socijalnih naknada koje isplaćuju nadležna tijela, uključujući pomoć za stanovanje. Odluka se temeljila na tome što je podnositeljica zahtjeva bila dijete raseljene žene, a ne raseljenog muškarca. ESLJP je utvrdio da različito postupanje nije bilo objektivno i razumno opravdano te da je zbog takva nejednakog postupanja došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s člankom 1. Protokola br. 1.

363 ESLJP, *Buckley protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 20348/92, 29. rujna 1996.

364 ESLJP, *Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)*, br. 41138/98 i 64320/01, 12. srpnja 2005.

365 *Ibid.*, t. 110.

366 Sudska praksa ESLJP-a pokazuje da u određenim okolnostima diskriminirajuće postupanje može odgovarati ponižavajućem postupanju. Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Smith i Grady protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 33985/96 i 33986/96, 27. rujna 1999., t. 121.

367 ESLJP, *Vrontou protiv Cipra*, br. 33631/06, 13. listopada 2015.

Primjer: U predmetu *Hunde protiv Nizozemske*³⁶⁸ podnositelj zahtjeva, neuspješni tražitelj azila, žalio se da mu je uskraćivanjem skloništa i socijalne pomoći narušeno ljudsko dostojanstvo na način koji nije u skladu s člankom 3. Konvencije. ESLJP je istaknuo da je nakon završetka postupka za azil podnositelju zahtjeva odobreno razdoblje odgode od četiri tjedna, tijekom kojeg je zadržao svoje pravo na skrb i smještaj koje financira država. Nakon toga je mogao podnijeti zahtjev za boravišnu dozvolu na temelju nemogućnosti odlaska iz zemlje bez vlastite krivnje i/ili zatražiti prihvata u centru u kojem bi mu sloboda bila ograničena. Stoga je ESLJP zaključio da su tijela ipak ispunila svoju obvezu u skladu s člankom 3. time što nisu poduzela nikakve radnje u vezi sa situacijom podnositelja zahtjeva i taj je predmet odbio kao očito neosnovan.

U Europskoj socijalnoj povelji pravo na primjereno stanovanje zajamčeno je člankom 31. stavkom 1. kad je riječ o obiteljima iz članka 16. ECSR je protumačio da ta odredba podrazumijeva stambeni objekt koji sadržava sve osnovne sadržaje kao što su voda, grijanje, zbrinjavanje otpada, sanitarni čvor i električna energija. Taj objekt ne smije biti prenapučen i mora biti siguran. Stoga se odgovarajuća prava koja iz toga proizlaze moraju zajamčiti bez diskriminacije, posebno kad je riječ o Romima ili Putnicima (Travellers)³⁶⁹.

Primjer: U pritužbi protiv Francuske organizacija *FEANTSA*³⁷⁰ tvrdila je da je način na koji se provodilo zakonodavstvo koje se odnosi na stanovanje doveo do nepoštovanja prava na stanovanje na temelju članka 31. i zabrane diskriminacije na temelju članka E Europske socijalne povelje. Konkretno je tvrdila da unatoč tomu što se kvaliteta stanovanja većine stanovništva Francuske poboljšala u posljednjih 30 godina, ta zemlja nije uspjela djelotvorno osigurati da pravo na stanovanje ostvare sve osobe, a posebno kad je riječ o ispunjavanju potreba najranjivijih skupina. ECSR je utvrdio da je Francuska počinila šest povreda članka 31., a oni su se odnosili na sljedeće:

368 ESLJP, *Hunde protiv Nizozemske* (odl.), br. 17931/16, 5. srpnja 2016.

369 ECSR, *Međunarodni pokret ATD Fourth World protiv Francuske*, pritužba br. 33/2006, 5. prosinca 2007., t. 149.–155. Vidjeti i ECSR, *Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Grčke*, pritužba br. 49/2008, 11. prosinca 2009.; ECSR, *Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Francuske*, pritužba br. 51/2008, 19. listopada 2009.

370 ECSR, *Europska federacija nacionalnih udruženja za rad s beskućnicima (FEANTSA) protiv Francuske*, pritužba br. 39/2006, 5. prosinca 2007.

- nedovoljan napredak u pogledu ukidanja nedovoljno kvalitetnog smještaja i nedostatka odgovarajućih sadržaja u brojnim kućanstvima;
- nezadovoljavajuću razinu provedbe zakonodavstva o sprečavanju deložacija i nedostatak mjera kojima bi se osigurala rješenja za ponovno useljavanje deložiranih obitelji;
- nedostatne mjere, i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu, za smanjenje broja beskućnika;
- nedovoljna ponuda socijalnih stanova koji su dostupni skupinama s niskim primanjima;
- loše funkcioniranje sustava dodjele socijalnih stanova i povezanih mjera;
- nedostaci u provedbi zakonodavstva o zaustavnim mjestima za Putnike (Travellers), u vezi s člankom E.

Primjer: U predmetu *FEANTSA protiv Nizozemske*³⁷¹ ECSR je utvrdio da Nizozemska nije postupila u skladu s Europskom socijalnom poveljom jer odraslim migrantima u nezakonitoj situaciji nije osigurala odgovarajući pristup hitnoj pomoći (hrani, odjeći i smještaju).

U međunarodnom pravu člankom 9. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom predviđa se obveza u pogledu poduzimanja odgovarajućih mjera kako bi se osiguralo da osobe s invaliditetom na ravnopravnoj osnovi s drugima imaju pristup informacijama, komunikacijama i ostalim uslugama, uključujući elektroničke usluge. Ta se obveza može ispuniti tako da se utvrde i uklone prepreke u pristupačnosti takvih usluga³⁷².

371 ECSR, *Europska federacija nacionalnih udruženja za rad s beskućnicima (FEANTSA) protiv Nizozemske*, pritužba br. 86/2012, 2. srpnja 2014. Vidjeti i ECSR, *Konferencija europskih crkava (CEC) protiv Nizozemske*, pritužba br. 90/2013, 1. srpnja 2014.

372 Vidjeti UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2010.), *Communication No. 1/2010*, CRPD/C/9/D/1/2010, 16. travnja 2013. o pristupačnosti usluga plaćanja bankovnim karticama privatnih financijskih institucija za osobe s oštećenjima vida na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Primjer: Ovaj predmet³⁷³ iz Rumunjske odnosio se na kriterije za pristup socijalnim stanovima. Procjena ima li podnositelj zahtjeva pravo na socijalni stan temeljila se na sustavu bodovanja. Za različite kategorije dodjeljivao se određeni broj bodova, među ostalim, četiri boda za osobe s invaliditetom u odnosu na deset bodova za visokoobrazovane osobe i 15 bodova za veterane i ratne udovice, sudionike u revoluciji i bivše političke zatvorenike. Nacionalno vijeće za suzbijanje diskriminacije utvrdilo je da se tim pravilima osobama s invaliditetom ograničavao pristup socijalnim stanovima, što stoga čini izravnu diskriminaciju na temelju invaliditeta.

4.5. Pristup pravosuđu

U okviru prava EU-a i ECHR-a³⁷⁴ veza između prava na pristup pravosuđu i zabrane diskriminacije može se promatrati s ovih dvaju gledišta:

- (i) pristup pravosuđu u slučajevima diskriminacije: ovo se gledište odnosi na mogućnost ostvarivanja prava na pravni lijek u slučajevima u kojima su pojedinci bili izloženi diskriminaciji. O toj je situaciji riječ u [odjeljku 6.4.](#)³⁷⁵;
- (ii) nediskriminirajući pristup pravosuđu: ovo se gledište odnosi na prepreke pristupu pravosuđu s kojima se suočavaju određene osobe neovisno o tome jesu li bile žrtve diskriminacije. To znači da, kako bi se osigurao djelotvoran pristup pravosuđu za sve osobe, sustav mora biti uređen tako da nikome ne bude uskraćen pristup pravosuđu na temelju fizičkih, jezičnih, financijskih ili drugih razloga. Na primjer, problem financijskih prepreka za osobe koje nemaju dovoljno sredstava da bi pokrenule sudske postupke može se riješiti uspostavljanjem sustava besplatne pravne pomoći³⁷⁶.

373 Rumunjska, Nacionalno vijeće za suzbijanje diskriminacije, [Odluka 349](#), 4. svibnja 2016.; Europska mreža pravnih stručnjaka za rodnu ravnopravnost i nediskriminaciju (2016.), [National equality body decision on social housing criteria in Bucharest](#), informativno izvješće, Rumunjska, 20. rujna 2016.

374 Za pojedinosti vidjeti FRA i Vijeće Europe (2016.), [Priručnik o europskom pravu u području pristupa pravosuđu](#), Luxembourg, Ured za publikacije.

375 Vidjeti i FRA (2012.), [Access to justice in cases of discrimination in the EU – Steps to further equality](#), Luxembourg, Ured za publikacije.

376 Vijeće Europe, Parlamentarna skupština (2015.), [Equality and non-discrimination in the access to justice](#), Rezolucija 2054, 24. travnja 2015. Vidjeti i: UN, CEDAW (2015.), [General Recommendation No. 33 „On women’s access to justice”](#), CEDAW/C/GC/33, 23. srpnja 2015.

U pravu EU-a pristup pravosuđu utvrđen je u članku 47. Povelje EU-a o temeljnim pravima. Nadalje, u članku 20. potvrđuje se da su svi pred zakonom jednaki, a člankom 21. zabranjuje se diskriminacija.

Kad je riječ o pristupu pravosuđu **u pravu EU-a**, Odbor za prava osoba s invaliditetom naglasio je da bi EU trebao poduzeti odgovarajuće mjere za suzbijanje diskriminacije s kojom se osobe s invaliditetom suočavaju u okviru pristupa pravosuđu tako da se u njegovim državama članicama predvide cjelovite procedure i izdvajaju sredstva za osposobljavanje pravosudnog osoblja o Konvenciji.³⁷⁷

U ECHR-u je pravo na pristup pravosuđu zajamčeno člankom 13. i u kontekstu prava na pošteno suđenje na temelju članka 6. ESLJP je razmatrao nekoliko predmeta koji se odnose na diskriminaciju u okviru pristupa pravosuđu.

Primjer: U predmetu *Paraskeva Todorova protiv Bugarske*³⁷⁸ nacionalni su sudovi osobi romskog podrijetla izričito odbili izreći uvjetnu osudu koju je preporučilo tužiteljstvo uz obrazloženje da među romskom manjinom prevladava kultura nekažnjavanja i da bi konkretna osoba trebala poslužiti kao primjer. ESLJP je utvrdio da je time povrijeđeno pravo podnositeljice zahtjeva na pošteno suđenje u vezi s pravom na nediskriminaciju.

Primjer: U predmetu *Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)*³⁷⁹ utvrđeno je da je prekomjerno trajanje kaznenog i građanskog postupka (pri čemu je do donošenja prve presude prošlo sedam godina) dovelo do povrede članka 6. Utvrđeno je da su razlog kašnjenja bile brojne postupovne pogreške, a s obzirom i na prevladavajući diskriminirajući stav tijela prema romskim podnositeljima zahtjeva zaključeno je da je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 6. (i člankom 8.).

Primjer: U predmetu *Anakomba Yula protiv Belgije*³⁸⁰ utvrđeno je da je nacionalnim zakonom na temelju kojeg podnositeljica zahtjeva nije mogla dobiti javnu pomoć za pokretanje postupka radi osporavanja očinstva zbog

377 UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2015.), *Concluding observations on the initial report of the European Union*, CRPD/C/EU/CO/1, 2. listopada 2015., t. 39.

378 ESLJP, *Paraskeva Todorova protiv Bugarske*, br. 37193/07, 25. ožujka 2010.

379 ESLJP, *Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)*, br. 41138/98 i 64320/01, 12. srpnja 2005.

380 ESLJP, *Anakomba Yula protiv Belgije*, br. 45413/07, 10. ožujka 2009. O tom je predmetu riječ u odjeljcima 4.5. i 5.7.

toga što nije belgijska državljanka povrijeđen članak 6. u vezi s člankom 14. To ne znači da strani državljani imaju apsolutno pravo na javna sredstva. U konkretnim okolnostima na odluku ESLJP-a utjecalo je nekoliko čimbenika, među ostalim i taj da je podnositeljici odbijen zahtjev jer joj je istekla boravišna dozvola, premda je u to vrijeme u tijeku bio postupak produljenja dozvole. Nadalje, ESLJP je napomenuo i da je za pokretanje postupka radi osporavanja očitstva postojao rok od jedne godine, što znači da nije bilo razumno očekivati da će podnositeljica čekati do produljenja boravišne dozvole kako bi podnijela zahtjev za pomoć.

4.6. „Osobna“ sfera: privatni i obiteljski život, posvojenje, dom i brak

I u pravu EU-a i u ECHR-u zajamčeno je pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života (članak 8. ECHR-a³⁸¹ i članak 7. Povelje EU-a o temeljnim pravima).

Na temelju ECHR-a Europski je sud za ljudska prava tijekom godina razradio svoju sudsku praksu u skladu s člankom 8., kojim su obuhvaćena različita pitanja povezana s privatnim i obiteljskim životom. ESLJP je utvrdio opće područje primjene članka 8.:

„pojam ‚privatnog života‘ u smislu članka 8. Konvencije širok je pojam kojim su obuhvaćeni, među ostalim, pravo na zasnivanje i razvijanje odnosa s drugim osobama [...], pravo na ‚osobni razvoj‘ [...] ili pravo na samoodređenje kao takvo. Time su obuhvaćeni i elementi kao što su imena [...], rodna identifikacija, spolna orijentacija i seksualni život, koji spadaju u osobnu sferu zaštićenu člankom 8. [...], te pravo na poštovanje odluke o tome hoće li osoba imati dijete ili neće“³⁸².

Primjer: U predmetu *Cusan i Fazzo protiv Italije*³⁸³ bračni par nije mogao upisati dijete pod majčinim prezimenom jer, prema nacionalnom zakonodavstvu, zakonska djeca rođenjem automatski dobivaju očevo prezime. ESLJP je utvrdio da se odabir prezimena zakonske djece zasniva samo na diskriminaciji

381 Objašnjenje područja primjene članka 8. ECHR-a može se pronaći na internetskim stranicama ESLJP-a: Roagna, I. (2012.), *Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights*.

382 ESLJP, *E. B. protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 43546/02, 22. siječnja 2008., t. 43.

383 ESLJP, *Cusan i Fazzo protiv Italije*, br. 77/07, 7. siječnja 2014.

na temelju spola roditelja. Iako bi pravilo prema kojem se zakonskoj djeci daje muževu prezime moglo biti potrebno radi poštovanja tradicije jedinstva obitelji na način da se svim članovima dodjeljuje očevo prezime, nemogućnost odstupanja od tog pravila pri prijavi rođenja djeteta prestoga je i diskriminirajuća prema ženama.

ESLJP je ispitao niz slučajeva koji su se odnosili na različito postupanje u pogledu pravila o nasljeđivanju, pristupa razvedenih roditelja djeci, posvojenja i pitanja očinstva³⁸⁴.

U predmetima *Mazurek protiv Francuske*³⁸⁵, *Sommerfeld protiv Njemačke*³⁸⁶ i *Rasmussen protiv Danske*³⁸⁷ razmatralo se različito postupanje kad je riječ o pravilima o nasljeđivanju, pristupu očeva djeci rođenoj u izvanbračnoj zajednici i pitanjima očinstva. Članak 8. proširuje se i na pitanja posvojenja. Mnogi predmeti, kao što je *E. B. protiv Francuske* (o kojem je riječ u [odjeljku 5.3.](#)), pokazuju da posvojenje može biti obuhvaćeno područjem primjene ECHR-a iako se u ECHR-u ne navodi konkretno pravo na posvojenje.

Primjer: U predmetu *Gas i Dubois protiv Francuske*³⁸⁸ homoseksualnoj životnoj partnerici biološke majke odbijen je zahtjev za jednostavno posvojenje djeteta njezine partnerice. U skladu s francuskim pravom jednostavnim posvojenjem posvojitelj stječe sva prava povezana s roditeljskom skrbi, a ta se prava oduzimaju biološkom ocu ili majci, osim ako osoba posvaja dijete svojeg bračnog druga. ESLJP je smatrao da se situacija podnositeljica zahtjeva ne može usporediti sa situacijom bračnih parova jer, u skladu s francuskim pravom, osobe koje sklope brak dobivaju poseban status, a u ECHR-u se države ne obvezuje na to da predvide istospolni brak. ESLJP je istaknuo da bi u skladu s mjerodavnim odredbama taj zahtjev bio odbijen i heteroseksualnom paru u životnom partnerstvu i da prema tome, premda su podnositeljice zahtjeva bile u usporedivoj pravnoj situaciji, nije bilo razlike u postupanju na temelju spolne orijentacije, što znači da nije došlo ni do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

384 Vidjeti također FRA i Vijeće Europe (2015.), *Priručnik o pravima djeteta u europskom pravu*, Luxembourg, Ured za publikacije.

385 ESLJP, *Mazurek protiv Francuske*, br. 34406/97, 1. veljače 2000.

386 ESLJP, *Sommerfeld protiv Njemačke* (veliko vijeće), br. 31871/96, 8. srpnja 2003.

387 ESLJP, *Rasmussen protiv Danske*, br. 8777/79, 28. studenoga 1984.

388 ESLJP, *Gas i Dubois protiv Francuske*, br. 25951/07, 15. ožujka 2012.

Primjer: I u predmetu *X i dr. protiv Austrije*³⁸⁹ zahtjev su podnijele istospolne partnerice koje nisu bile u braku. Jedna je partnerica željela posvojiti dijete druge partnerice. Za razliku od situacije u predmetu *Gas i Dubois protiv Francuske*, mjerodavne odredbe austrijskog prava dopuštale se posvojenje partnerova djeteta za heteroseksualne parove koji nisu u braku. S obzirom na to da se u tom pravu apsolutno zabranjivalo posvojenje partnerova djeteta za istospolne parove, nacionalni sudovi nisu ispitali osnovanost zahtjeva za posvojenje niti je očevu uskraćivanje pristanka za posvojenje utjecalo na razmatranja nacionalnih sudova u predmetu podnositeljica zahtjeva. ESLJP je utvrdio da se time različito postupalo s podnositeljicama zahtjeva u odnosu na heteroseksualne parove koji nisu u braku, što nije bilo razumno ni objektivno opravdano.

Primjer: U predmetu *A. H. i dr. protiv Rusije*³⁹⁰ zahtjev su podnijeli državljani SAD-a, parovi koji su bili u završnoj fazi posvojenja ruske djece kada je ruska Duma donijela novi zakon kojim se državljanima SAD-a zabranjuje posvajanje ruske djece. Obustavljeni su postupci koji su bili u tijeku. Podnositelji zahtjeva žalili su se da se tom zabranom povređuje njihovo pravo na poštovanje obiteljskog života i da je riječ o diskriminaciji na temelju njihova državljanstva. ESLJP je utvrdio da je zakonodavna zabrana posvojenja ruske djece uvedena samo za potencijalne roditelje iz SAD-a. Vlada nije dokazala da postoje uvjerljivi razlozi kojima bi se opravdala retroaktivna i neselektivna primjena opće zabrane na sve potencijalne posvojitelje iz SAD-a, neovisno o fazi postupka posvojenja i njihovim pojedinačnim okolnostima. Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. Konvencije u vezi s njezinim člankom 8.

Države imaju relativno veliku slobodu procjene u uređenju svoje politike useljavanja. Iako se ECHR-om „strancima” ne jamči pravo na ulazak na državno područje određene zemlje ni boravak na tom području, u pojedinim slučajevima odbijanje zahtjeva za spajanje obitelji može predstavljati povredu prava zajamčenih člankom 8.

Primjer: U predmetu *Pajić protiv Hrvatske*³⁹¹ podnositeljica zahtjeva podnijela je zahtjev za boravišnu dozvolu u svrhu spajanja obitelji sa svojom partnericom. Nacionalna su tijela taj zahtjev odbila jer je u skladu

389 ESLJP, *X i dr. protiv Austrije* (veliko vijeće), br. 19010/07, 19. veljače 2013.

390 ESLJP, *A. H. i dr. protiv Rusije*, br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 17. siječnja 2017.

391 ESLJP, *Pajić protiv Hrvatske*, br. 68453/13, 23. veljače 2016.

s mjerodavnim nacionalnim pravom ta mogućnost bila isključena za istospolne parove. S druge strane, boravišna dozvola u sličnoj bi situaciji bila odobrena heteroseksualnom paru koji nije u braku. ESLJP je utvrdio da nacionalna tijela nisu iznijela nikakvo obrazloženje ni uvjerljive ili utemeljene razloge kako bi opravdala različito postupanje s istospolnim i heteroseksualnim parovima u ostvarivanju prava na spajanje obitelji. Naime, različito postupanje isključivo se ili presudno temeljilo na spolnoj orijentaciji podnositelja zahtjeva, što nije prihvatljivo s obzirom na Konvenciju.³⁹²

Područje primjene članka 8. vrlo je široko. ECHR ima posljedice i u drugim područjima, kao što su stupanje u registriranu zajednicu ili brak, koja su posebno zaštićena člankom 12.

Primjer: U predmetu *Muñoz Díaz protiv Španjolske*³⁹³ pri utvrđivanju prava podnositeljice zahtjeva na mirovinu za nadživjele članove obitelji tijela nisu priznala valjanost romskog braka podnositeljice, unatoč tomu što su s njome prethodno postupala kao da je riječ o osobi u braku. ESLJP je utvrdio da, s obzirom na to da je država brak podnositeljice zahtjeva smatrala valjanim, podnositeljica se nalazila u situaciji koja se može usporediti sa situacijom drugih bračnih drugova „u dobroj vjeri” (odnosno bračnih drugova koji iz tehničkih razloga nisu valjano sklopili brak, ali su smatrali da su u braku), koji bi imali pravo na mirovinu za nadživjele članove obitelji. Iako je ESLJP utvrdio da nije bilo diskriminacije pri odbijanju priznavanja valjanosti braka (u smislu članka 14. u vezi s člankom 12.), do diskriminacije je došlo u odbijanju toga da se s podnositeljicom zahtjeva postupa slično kao s drugim bračnim drugovima koji su sklapali brak u dobroj vjeri i da joj se dodijeli mirovina, što je činilo povredu članka 14. u vezi s člankom 1. Protokola br. 1.

Primjer: Zahtjev u predmetu *Vallianatos i dr. protiv Grčke*³⁹⁴ podnesen je radi osporavanja grčkog zakona kojim je 2008. za heteroseksualne parove uvedena mogućnost stupanja u registriranu zajednicu koja je neformalnija i fleksibilnija od braka, ali njezinim područjem primjene nisu bili obuhvaćeni istospolni parovi. ESLJP je istaknuo da je 19 od 47 država članica Vijeća Europe odobrilo registrirana partnerstva i da je 17 od tih 19 država priznalo i heteroseksualne i homoseksualne parove. Zaključio je i da nema uvjerljivih ni utemeljenih razloga da se istospolnim partnerima zabrani stupanje

392 Vidjeti i ESLJP, *Taddeucci i McCall protiv Italije*, br. 51362/09, 30. lipnja 2016.

393 ESLJP, *Muñoz Díaz protiv Španjolske*, br. 49151/07, 8. prosinca 2009.

394 ESLJP, *Vallianatos i dr. protiv Grčke* (veliko vijeće), br. 29381/09 i 32684/09, 7. studenoga 2013.

u registriranu zajednicu. Drugim riječima, kad država uvodi određeni oblik registriranog partnerstva, on mora biti dostupan svim parovima neovisno o njihovoj spolnoj orijentaciji. Utvrđeno je da je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 8.

Stoga je ESLJP morao utvrditi je li člankom 8. obuhvaćena pozitivna obveza države da uvede pravni okvir kojim se predviđa priznavanje i zaštita istospolnih parova.

Primjer: U predmetu *Oliari i dr. protiv Italije*³⁹⁵ tri homoseksualna para žalila su se jer u skladu s talijanskim pravom nisu mogla sklopiti brak ni stupiti u neki drugi oblik registrirane zajednice. ESLJP je istaknuo tendenciju prema zakonskom priznavanju istospolnih parova na europskoj i međunarodnoj razini. Napomenuo je i da je talijanski Ustavni sud više puta pozvao na zakonsko priznavanje odgovarajućih prava i obveza homoseksualnih zajednica. Stoga je ESLJP smatrao da je u tim okolnostima Italija imala pozitivnu obvezu da službenim priznavanjem istospolnih parova osigura stvarno poštovanje privatnog i obiteljskog života podnositeljâ zahtjeva. Pravnim okvirom za priznavanje homoseksualnih parova moraju se predvidjeti barem „temeljna prava istospolnih parova koji su u stabilnoj i dugotrajnoj vezi”³⁹⁶. Stoga je ESLJP smatrao da je Italija prekoračila svoju slobodu procjene jer nije donijela takvo zakonodavstvo i nije ispunila svoju pozitivnu obvezu, što znači da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

Iako u zaštiti temeljnih aspekata ljudskog dostojanstva ESLJP u načelu priznaje ograničeniju slobodu procjene, to se moralo uravnotežiti s potrebom za zaštitom drugih osoba u ranjivom položaju čija bi se prava mogla zloupotrijebiti.

Primjer: U predmetu *Kacper Nowakowski protiv Poljske*³⁹⁷ zahtjev je podnio gluhonijemi otac koji je imao ograničen kontakt sa svojim sinom, koji je isto tako imao oštećenje sluha. Podnositelj zahtjeva konkretno se žalio jer su mu nacionalni sudovi odbili proširiti pravo na taj kontakt. ESLJP je utvrdio

³⁹⁵ ESLJP, *Oliari i dr. protiv Italije*, br. 18766/11 i 36030/11, 21. srpnja 2015.

³⁹⁶ *Ibid.*, t. 174.

³⁹⁷ ESLJP, *Kacper Nowakowski protiv Poljske*, br. 32407/13, 10. siječnja 2017.

da nacionalni sudovi nisu razmotrili sredstva koja bi podnositelju zahtjeva pomogla da svlada prepreke koje proizlaze iz njegova invaliditeta i stoga nisu poduzeli sve odgovarajuće mjere koje su možda bile razumno nužne za olakšavanje kontakta. Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 8. Konvencije, pri čemu je smatrao da nije nužno zasebno ispitati tu pritužbu na temelju članka 14. u vezi s člankom 8. Konvencije.

ESLJP je u prethodno navedenom predmetu smatrao da su interesi oca usko povezani s interesima djeteta, odnosno da je u interesu djeteta da održava kontakt s ocem. Međutim, u slučajevima u kojima bi interesi djeteta mogli biti suprotni interesima roditelja država ima veću slobodu procjene pri utvrđivanju najboljeg oblika zaštite za dijete.

Primjer: U predmetu *Rasmussen protiv Danske*³⁹⁸ otac se žalio na rok zastare za osporavanje očinstva. ESLJP je utvrdio da je bila riječ o različitom postupanju na temelju spola, ali je ono bilo opravdano. Time se nastojao ostvariti legitiman cilj u pogledu pružanja sigurnosti i jamstva statusa djeteta tako da se očeve spriječi da kasnije tijekom života djeteta zloupotrijebe mogućnost osporavanja očinstva. Zbog neujednačenog pristupa tom pitanju među državama članicama koje su ugovorne strane ECHR-a ESLJP je priznao državi veliku slobodu procjene i utvrdio da je različito postupanje opravdano³⁹⁹.

U pravu EU-a isključivu nadležnost za materijalno obiteljsko pravo imaju države članice EU-a. Ipak, pojedina pitanja s prekograničnim učincima obuhvaćena su pravom EU-a. Sudska praksa Suda EU-a koja se odnosi na pravo na obiteljski život uglavnom je razrađena u području slobodnog kretanja osoba s obzirom na članove obitelji građana EU-a⁴⁰⁰. Sud EU-a smatrao je da bi, „kad građanima Unije ne bi bilo dopušteno da vode normalan obiteljski život u državi članici domaćinu, ostvarivanje sloboda koje su zajamčene Ugovorom bilo ozbiljno ugroženo”⁴⁰¹. Još jedno područje u kojem obiteljska pitanja i načelo nediskriminacije mogu imati

398 ESLJP, *Rasmussen protiv Danske*, br. 8777/79, 28. studenoga 1984.

399 *Ibid.*, t. 40.–42.

400 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado* (veliko vijeće), 13. rujna 2016. O tom je predmetu riječ u [odjeljku 5.7.](#)

401 Sud EU-a, C-127/08, *Blaise Baheten Metock i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform* (veliko vijeće), 25. srpnja 2008., t. 62.

važnu ulogu područje je azila i imigracijskog prava. Na primjer, pri utvrđivanju toga ispunjava li osoba uvjete za ostvarivanje međunarodne zaštite države moraju osigurati zaštitu obiteljskog života⁴⁰². Nadalje, mjerodavna sudska praksa Suda EU-a odnosi se na nejednako postupanje prema ženama i muškarcima kad je riječ o roditeljskim pravima. U predmetu koji se odnosio na pravo oca na roditeljski dopust Sud EU-a smatrao je da je različit uvjet povezan s pravom na roditeljski dopust „takve naravi da nastavlja tradicionalnu raspodjelu uloga između muškaraca i žena, zadržavajući podređeni položaj muškaraca u odnosu na žene u pogledu obavljanja njihove roditeljske uloge” te je utvrdio da je riječ o izravnoj diskriminaciji na temelju spola⁴⁰³.

Primjer: U predmetu *Pedro Manuel Roca Álvarez/Sesa Start España ETT SA*⁴⁰⁴ tužitelju je odbijen tzv. dopust radi dojenja jer je djetetova majka bila samozapostena. Sud EU-a smatrao je da je riječ o diskriminaciji muškaraca.

Primjer: U predmetu *Malgožata Runevič-Vardyn i Łukasz Paweł Wardyn/Vilnius miesto savivaldybės administracija i dr.*⁴⁰⁵ tužitelji su bili pripadnici poljske nacionalne manjine litavskog državljanstva i poljski državljanin. Žalili su se na to da su njihova imena na vjenčanom listu koji je izdao matični ured u Vilniusu pogrešno napisana. Tužitelji su tvrdili da imena nisu napisana u skladu s njihovim službenim nacionalnim jezikom. Sud EU-a smatrao je da se člankom 21. UFEU-a ne isključuje odbijanje izmjene imena i prezimena na potvrđama o osobnom stanju pod uvjetom da takvo odbijanje predmetnim osobama ne može prouzročiti ozbiljne neugodnosti⁴⁰⁶.

402 Direktiva 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva za ostvarivanje međunarodne zaštite, za jedinstveni status izbjeglica ili osoba koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu te sadržaj odobrene zaštite, SL L 337, 20.12.2011., str. 9–26.

403 Sud EU-a, C-222/14, *Konstantinos Maistrellis/Ypourgos Dikaiosynis, Diafaneias kai Anthroponon Dikaionaton*, 16. srpnja 2015. O tom je predmetu riječ u odjeljku 5.1.

404 Sud EU-a, C-104/09, *Pedro Manuel Roca Álvarez/Sesa Start España ETT SA*, 30. rujna 2010.

405 Sud EU-a, C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn i Łukasz Paweł Wardyn/Vilnius miesto savivaldybės administracija i dr.*, 12. svibnja 2011.

406 Usporediti s predmetom Sud EU-a, C-438/14, *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff/Standesamt der Stadt Karlsruhe i Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe*, 2. lipnja 2016. U tom je predmetu Sud EU-a smatrao da se ime koje sadržava više plemićkih elemenata, koje je slobodno odabrao Nijemac u drugoj državi članici čije državljanstvo također ima, ne mora nužno priznati u Njemačkoj ako je to opravdano razlozima povezanim s javnim poretkom koji su prikladni i potrebni da bi se zajamčilo poštovanje načela jednakosti pred pravom svih građana te države članice.

Primjer: U predmetu *Mircea Florian Freitag*⁴⁰⁷ g. Mircea Florian, rumunjski državljanin, rođen je u Rumunjskoj s prezimenom „Pavel“. Njegova se majka razvela od njegova oca i udala za njemačkog državljanina, g. Freitag. Mircea Florian tako je stekao dvojno državljanstvo, a prezime mu je promijenjeno u Freitag. Nakon više godina g. Mircea Florian, koji je i dalje imao uobičajeno boravište u Njemačkoj, otišao je u Rumunjsku kako bi svoje prezime promijenio u prvotno Pavel. Zatim je u njemačkom matičnom uredu tražio da se izmijeni njegovo ime i da se u skladu s tim ažurira evidencija o osobnim stanjima građana kako bi se promjena imena priznala u okviru njemačkog prava. Međutim, u skladu s njemačkim pravom, to je bilo moguće samo ako je predmetno ime stečeno tijekom razdoblja uobičajenog boravka u drugoj državi članici EU-a. Sud EU-a istaknuo je sljedeće:

- i. pravila kojima se uređuje način upisa prezimena osobe u evidencije o osobnim stanjima građana u nadležnosti su država članica;
- ii. nacionalnim zakonodavstvom kojim se pojedini državljani određene države članice dovode u nepovoljniji položaj samo zbog toga što su se koristili svojim pravom na slobodu kretanja i boravka u drugoj državi članici ograničavaju se slobode priznate člankom 21. stavkom 1. UFEU-a;
- iii. diskrecijska ovlast kojom raspolažu nadležna tijela mora se izvršavati tako da se osigura puni učinak članka 21. UFEU-a.

Stoga je Sud EU-a smatrao da se odbijanjem priznavanja zakonito stečenog prezimena, koje odgovara rođenom imenu, u nekoj drugoj državi članici na temelju toga što to prezime nije stečeno tijekom razdoblja uobičajenog boravka u toj drugoj državi članici može biti prepreka ostvarivanju prava iz članka 21. UFEU-a na slobodno kretanje i boravak na državnom području država članica.

⁴⁰⁷ Sud EU-a, C-541/15, *Postupak koji je pokrenuo Mircea Florian Freitag*, 8. lipnja 2017.

4.7. Sudjelovanje u politici: sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja te slobodni izbori

Pravom EU-a predviđen je ograničen raspon prava u ovom pogledu. U skladu s člankom 10. stavkom 3. UEU-a, svaki građanin mora imati pravo sudjelovati u demokratskom životu Unije, a odluke se moraju donositi na što otvoreniji način i na razini što je moguće bližoj građanima. Člankom 11. UEU-a⁴⁰⁸ institucije se obvezuju da građanima i predstavničkim udrugama omoguće da objave i javno razmijene svoje stavove u svim područjima djelovanja Unije. Člankom 20. UFEU-a predviđa se pravo državljana EU-a da glasuju i budu birani na izborima za Europski parlament i na lokalnim izborima. Poveljom EU-a jamči se sloboda izražavanja i informiranja (članak 11.)⁴⁰⁹, sloboda okupljanja i udruživanja (članak 12.) te politička prava u pogledu izbora za Europski parlament i lokalnih izbora (članci 39. i 40.).

Primjer: U predmetu *Španjolska/Ujedinjena Kraljevina*⁴¹⁰ Sud EU-a je, u pogledu članka 20. stavka 2. točke (b) UFEU-a, smatrao da se ta odredba primjenjuje samo na načelo nediskriminacije na temelju državljanstva pri ostvarivanju prava na glasovanje na izborima za Europski parlament tako što se njome predviđa da svaki građanin Unije koji boravi u državi članici čiji nije državljanin ima pravo glasovati na tim izborima u državi članici u kojoj ima boravište, pod istim uvjetima kao i državljani te države.

Primjer: U predmetu *Delvigne*⁴¹¹ francuski je državljanin osporavao nacionalne odredbe kojima su mu automatski i trajno oduzeta biračka prava, uključujući pravo na glasovanje i pravo da bude biran na izborima za Europski parlament, nakon što mu je za kazneno djelo ubojstva izrečena kazna zatvora u trajanju od 12 godina. Budući da se na njega nisu mogle primjenjivati naknadne izmjene tog zakona, T. Delvigneu i dalje su bila oduzeta njegova građanska

408 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, T-754/14, *Michael Efler i dr./Europska komisija*, 10. svibnja 2017. U tom je predmetu Sud EU-a zaključio da je Komisija povrijedila, među ostalim, članak 11. stavak 4. UEU-a time što je odbila registrirati predloženu europsku građansku inicijativu pod nazivom „Stop TTIP”.

409 Vidjeti, na primjer, Sud EU-a, C-547/14, *Philip Morris Brands SARL i dr./Secretary of State for Health*, 4. svibnja 2016.

410 Sud EU-a, C-145/04, *Kraljevina Španjolska/Ujedinjena Kraljevina Velike Britanije i Sjeverne Irske* (veliko vijeće), 12. rujna 2006.

411 Sud EU-a, C-650/13, *Thierry Delvigne/Commune de Lesparre Médoc i Préfet de la Gironde* (veliko vijeće), 6. listopada 2015.

prava jer se to oduzimanje temeljilo na kaznenoj osudi koja je postala pravomoćna prije stupanja na snagu novog Kaznenog zakonika. Stoga se pozvao na nejednako postupanje. Sud EU-a utvrdio je da predmetni francuski propis čini dopušteno ograničenje pravâ iz Povelje: takvo je ograničenje razmjerno jer se u okviru njega uzimaju u obzir priroda i težina počinjenog kaznenog djela te trajanje kazne. Nadalje, novim Zakonikom predviđala se mogućnost da osoba koja se nalazi u situaciji kao T. Delvigne podnese zahtjev za ukidanje predmetne zabrane i u konačnici ga isходи.

Jedan je od glavnih ciljeva **Vijeća Europe** promicanje demokracije. To se ogleda u mnogim pravima iz **ECHR-a**, kojima se olakšava promicanje sudjelovanja u politici. ECHR sadržava šira jamstva za ostvarivanje prava na glasovanje i kandidiranje na izborima (članak 3. Protokola br. 1)⁴¹², ali i povezana prava na slobodu izražavanja (članak 10.) te pravo na slobodu okupljanja i udruživanja (članak 11.).

Primjer: U predmetu *Pilav protiv Bosne i Hercegovine*⁴¹³ bosanskom je političaru zbog njegova boravišta oduzeto pravo kandidiranja na izborima za državno predsjedništvo. Bosna i Hercegovina sastoji se od dvaju političkih entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Kako bi doista ostvario pravo na sudjelovanje u izborima za Predsjedništvo, podnositelj zahtjeva morao se preseliti iz Republike Srpske u Federaciju Bosne i Hercegovine. Stoga, iako je u teoriji imao pravo kandidirati se na izborima za Predsjedništvo, u praksi to pravo nije mogao iskoristiti dok živi u Republici Srpskoj. ESLJP je utvrdio da je podnositelj zahtjeva bio izložen diskriminirajućem postupanju nacionalnih tijela zbog svojeg boravišta i etničkog podrijetla. Stoga je zaključio da je došlo do povrede članka 1. Protokola br. 12 uz Konvenciju.

Primjer: U predmetu *Identoba i dr. protiv Gruzije*⁴¹⁴ podnositelji zahtjeva organizirali su miran prosvjed u Tbilisiju radi obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije. Prosvjed je prekinula nasilna skupina

412 Vijeće Europe, ESLJP (2016.), *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Right to free elections*.

413 ESLJP, *Pilav protiv Bosne i Hercegovine*, br. 41939/07, 9. lipnja 2016.

414 ESLJP, *Identoba i dr. protiv Gruzije*, br. 73235/12, 12. svibnja 2015.

protuprosvjednika koji su verbalno i fizički napali podnositelje zahtjeva. S obzirom na to da nacionalna tijela nisu osigurala mirno odvijanje prosvjeda, ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 11.⁴¹⁵

Primjer: U predmetu *Partei Die Friesen protiv Njemačke*⁴¹⁶ stranka podnositelj zahtjeva nije uspjela prikupiti minimalni postotak glasova od 5 % koji je potreban za dobivanje zastupničkog mandata. ESLJP je morao odlučiti je li zbog praga od 5 % došlo do povrede prava manjinskih stranaka na sudjelovanje u izborima. Istaknuo je da je podnositelj zahtjeva u izbornom postupku bio u nepovoljnijem položaju samo zato što je zastupao interese manjeg dijela stanovništva. Nakon što je ispitao je li stranka podnositelj zahtjeva, kao stranka koja predstavlja nacionalnu manjinu, trebala uživati poseban tretman, ESLJP je zaključio da se ECHR-om, i kada se tumači s obzirom na Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, državu ne obvezuje da stranke koje predstavljaju nacionalnu manjinu izuzme od zahtjeva u pogledu izbornih pragova. Cilj je predmetne okvirne konvencije bio promicati djelotvorno sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina u javnim pitanjima. Konvencijom je predviđeno izuzeće od zahtjeva u pogledu minimalnog praga kao instrument za poboljšanje zastupljenosti nacionalnih manjina u izabranim tijelima, ali se u njoj ne određuje obveza izuzeća stranki koje predstavljaju nacionalnu manjinu od zahtjeva u pogledu izbornih pragova. Stoga nije došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 3. Protokola br. 1.

Smatra se da je pravom na slobodu udruživanja obuhvaćena i zaštita pri osnivanju političkih stranaka, kojima ESLJP jamči visoku razinu zaštite od zadiranja u to pravo⁴¹⁷. Slično tomu, kao što je navedeno u [odjeljku 5.11.](#), svako se zadiranje u pravo na slobodu govora u kontekstu političke rasprave vrlo pomno ispituje⁴¹⁸.

U međunarodnom pravu, u skladu s člankom 29. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, države članice dužne su osigurati da osobe s invaliditetom mogu djelotvorno i u potpunosti sudjelovati u političkom i javnom životu na ravnopravnoj osnovi s drugima, među ostalim tako da im zajamče pravo na glasovanje. U skladu s člankom 12. stavkom 2. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom države

415 Vidjeti i ESLJP, *Bączkowski i dr. protiv Poljske*, br. 1543/06, 3. svibnja 2007.

416 ESLJP, *Partei Die Friesen protiv Njemačke*, br. 65480/10, 28. siječnja 2016.

417 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Stranka za demokratsko društvo (DTP) i dr. protiv Turske*, br. 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 i 37272/10, 12. siječnja 2016.

418 ESLJP, *Karácsony i dr. protiv Mađarske* (veliko vijeće), br. 42461/13 i 44357/13, 17. svibnja 2016.

trebaju priznati i poštovati činjenicu da osobe s invaliditetom imaju pravnu sposobnost „na jednakoj osnovi kao i druge osobe u svim aspektima života“, uključujući politički život. Odbor za prava osoba s invaliditetom prepoznao je da izuzeće od prava na glasovanje na temelju psihosocijalnih ili intelektualnih teškoća predstavlja diskriminaciju na temelju invaliditeta⁴¹⁹.

4.8. Kaznenopravna pitanja

U skladu s ECHR-om, zabrana diskriminacije može se odnositi na kaznenopravna pitanja povezana s nizom različitih prava, uključujući pravo na pošteno suđenje (članak 6.), pravo na slobodu i sigurnost (članak 5.), zabranu retroaktivnog kažnjavanja (članak 7.) i dvostrukog suđenja (članak 4. Protokola br. 7), pravo na život (članak 2.) i pravo na zaštitu od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni (članak 3.). Postoji i opsežna sudska praksa koja se odnosi na nasilje nad ženama i drugim ranjivim skupinama, kao što su Romi ili pripadnici LGBT zajednice, u okviru koje je ESLJP istaknuo obvezu država da istraže motive nasilja koji se temelje na diskriminaciji. U mnogim je presudama ESLJP potvrdio da se nedovoljan odgovor na nasilje smatra povredom članka 14.⁴²⁰

Uz prethodne teme o kojima je već bila riječ u drugim dijelovima priručnika, ECHR-om se jamči i pravo na zaštitu od proizvoljnog pritvaranja na diskriminacijskoj osnovi i pravo na zaštitu od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni na diskriminacijskoj osnovi tijekom trajanja pritvora⁴²¹.

Primjer: U predmetu *Martzaklis i dr. protiv Grčke*⁴²² zatvorenici zaraženi HIV-om koji su bili smješteni u zatvorskoj bolnici konkretno su se žalili na loše sanitarne uvjete i neprimjereno liječenje, smještaj u prenapučenim i nedovoljno zagrijanim prostorijama, hranu niske prehrambene vrijednosti

⁴¹⁹ Vidjeti, na primjer, UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2013.), *Communication No. 4/2011*, CRPD/C/10/D/4/2011, 9. rujna 2013., t. 9.2. i sljedeće.

⁴²⁰ Vidjeti, među ostalim, ESLJP, *Opuz protiv Turske*, br. 33401/02, 9. lipnja 2009., predmet koji se odnosio na nasilje nad ženama; ESLJP, *Boać i dr. protiv Rumunjske*, br. 40355/11, 12. siječnja 2016., predmet koji se odnosio na nasilje nad Romima; i ESLJP, *M. C. i A. C. protiv Rumunjske*, br. 12060/12, 12. travnja 2016., predmet koji se odnosio na nasilje nad pripadnicima LGBT zajednice. Za dodatna razmatranja i primjere vidjeti [odjeljak 2.6.](#), u kojem je riječ o zločinu iz mržnje.

⁴²¹ Vidjeti *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017.

⁴²² ESLJP, *Martzaklis i dr. protiv Grčke*, br. 20378/13, 9. srpnja 2015.

i neredovito liječenje koje nije bilo prilagođeno potrebama svakog pojedinog zatvorenika. Zatvorska uprava tvrdila je da je zatvorenike bilo nužno izolirati radi boljeg praćenja njihova stanja te njihova liječenja. ESLJP je smatrao da izolacija zatvorenika kako bi se spriječilo širenje bolesti nije nužna jer su zatvorenici zaraženi HIV-om, ali ne boluju od AIDS-a. Bili su izloženi tjelesnoj i duševnoj patnji čiji je intenzitet prelazio razinu patnje svojstvene oduzimanju slobode. Stoga je ESLJP utvrdio da je zbog neprimjerenih fizičkih i sanitarnih uvjeta, nepravilnosti u provedbi odgovarajućeg liječenja i nedostatka objektivnih i razumnih razloga za izolaciju zatvorenika zaraženih HIV-om došlo do povrede članka 3. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 14.

Primjer: U predmetima *D. G. protiv Irske* i *Bouamar protiv Belgije*⁴²³ (o kojima je riječ u [odjeljku 5.5.](#)) podnositelji su zahtjeva bili maloljetnici koje su nacionalna tijela smjestila u pritvor. U tom je slučaju ESLJP smatrao da, iako je došlo do povrede njihova prava na slobodu, nije bilo diskriminacije jer je različito postupanje bilo opravdano kako bi se maloljetnici zaštitili.

Primjer: U predmetu *Stasi protiv Francuske*⁴²⁴ podnositelj zahtjeva žalio se da je trpio zlostavljanje u zatvoru zbog svoje homoseksualne orijentacije i da tijela nisu poduzela nužne mjere kako bi ga zaštitila. Na primjer, podnositelj zahtjeva tvrdio je da su ga drugi zatvorenici prisiljavali da nosi ružičastu zvijezdu, tukli i palili cigaretama. ESLJP je istaknuo da su tijela reagirala na njegove tvrdnje i poduzela mjere kako bi ga zaštitila: podnositelj zahtjeva odvojen je od ostalih zatvorenika i posjetili su ga nadzornik zgrade, liječnik i psihijatar. Bez zasebnog ispitivanja njegove pritužbe na temelju članka 14. ESLJP je utvrdio da su tijela poduzela sve djelotvorne mjere kako bi ga zaštitila od tjelesnih povreda u zatvoru i zaključio da nije došlo do povrede članka 3.

Članak 14. ECHR-a može se primjenjivati i ako se utvrdi da su odredbe kaznenog prava diskriminirajuće⁴²⁵ ili ako osuđujuće presude koje se temelje na tim diskriminirajućim odredbama ostanu u kaznenoj evidenciji osobe⁴²⁶.

423 ESLJP, *D. G. protiv Irske*, br. 39474/98, 16. svibnja 2002.; ESLJP, *Bouamar protiv Belgije*, br. 9106/80, 29. veljače 1988.

424 ESLJP, *Stasi protiv Francuske*, br. 25001/07, 20. listopada 2011.

425 ESLJP, *S. L. protiv Austrije*, br. 45330/99, 9. siječnja 2003.

426 ESLJP, *E. B. i dr. protiv Austrije*, br. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 i 48779/07, 7. studenoga 2013.

Na temelju prava EU-a, u skladu s ustaljenom sudskom praksom Suda EU-a⁴²⁷, iako su za područja kaznenog zakonodavstva i pravila kaznenog postupka odgovorne države članice, nacionalne zakonodavne odredbe ne smiju dovesti do diskriminacije osoba kojima se u okviru prava EU-a jamči pravo na jednako postupanje. U sljedećem predmetu načelo nediskriminacije istaknuto je u postupku koji se odnosio na izvršenje europskog uhidbenog naloga⁴²⁸.

Primjer: U predmetu *João Pedro Lopes Da Silva Jorge*⁴²⁹ portugalski državljaniin osuđen je na kaznu zatvora od pet godina zbog trgovanja drogom. Nakon toga se oženio francuskom državljanicom s kojom je imao boravište u Francuskoj. Bio je i zaposlen u jednom francuskom poduzeću na temelju ugovora o radu na neodređeno vrijeme. Budući da se nije želio predati portugalskim tijelima, zatražio je da kaznu zatvora služi u Francuskoj. Međutim, francuska odredba koja omogućuje neizvršenje europskog uhidbenog naloga bila je ograničena na francuske državljane. Sud EU-a utvrdio je da države članice neizvršenje europskih uhidbenih naloga ne mogu ograničiti na svoje državljane i time automatski i apsolutno izuzeti državljane drugih država članica koji borave ili imaju boravište na državnom području države članice izvršenja, neovisno o njihovim vezama s tom državom članicom. U tom bi slučaju bila riječ o diskriminaciji na temelju državljanstva u smislu članka 18. UFEU-a.

427 Sud EU-a, 186/87, *Ian William Cowan/Trésor public*, 2. veljače 1989.

428 Usporediti Sud EU-a, C-182/15, *Aleksei Petruhhin/Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra* (veliko vijeće), 6. rujna 2016. Taj se predmet odnosio na izručenje trećoj državi građanina EU-a koji se koristio svojim pravom na slobodno kretanje.

429 Sud EU-a, C-42/11, *Postupak za izvršenje europskog uhidbenog naloga izdanog protiv João Pedra Lopesa Da Silve Jorgea* (veliko vijeće), 5. rujna 2012.

5

Pravno zaštićene osnove

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
UFEU, članak 8. i članak 157. Povelja o temeljnim pravima, članci 21. i 23. Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ) Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ) Sud EU-a, C-222/14, <i>Maiastrellis/Ypourgos Dikaiosynis, Diafaneias kai Anthropinon Dikaionaton</i>, 2015. Sud EU-a, C-363/12, <i>Z./A Government Department i The Board of management of a community school</i> (veliko vijeće), 2014. Sud EU-a, C-167/12, <i>C. D./S. T.</i> (veliko vijeće), 2014. Sud EU-a, C-427/11, <i>Kenny/Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance i Commissioner of An Garda Síochána</i>, 2013. Sud EU-a, C-243/95, <i>Hill i Stapleton/The Revenue Commissioners i Department of Finance</i>, 1998. Sud EU-a, 43-75, <i>Defrenne/Sabena</i>, 1976.	Spol	ECHR, članak 2. (pravo na život), članak 3. (zabrana mučenja), članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Emel Boyraz protiv Turske</i>, br. 61960/08, 2014. ESLJP, <i>Konstantin Markin protiv Rusije</i> (veliko vijeće), 30078/06, 2012. ESLJP, <i>Andrle protiv Češke Republike</i>, br. 6268/08, 2011. ESLJP, <i>Ünal Tekeli protiv Turske</i>, br. 29865/96, 2004.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 4. stavak 1. Sud EU-a, C-423/04, <i>Richards/ Secretary of State for Work and Pensions</i>, 2006. Sud EU-a, C-117/01, <i>K. B./NHS Pensions Agency i Secretary of State for Health</i>, 2004.	Rodni identitet	ECHR, članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života) i članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Y. Y. protiv Turske</i>, br. 14793/08, 2015. ESLJP, <i>Hämäläinen protiv Finske</i> (veliko vijeće), br. 37359/09, 2014. ESLJP, <i>Van Kück protiv Njemačke</i>, br. 35968/97, 2003.
Povelja o temeljnim pravima, članak 21. Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) Sud EU-a, C-528/13, <i>Léger/ Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes i Établissement français du sang</i>, 2015. Sud EU-a, spojeni predmeti od C-148/13 do C-150/13, <i>A i dr./ Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie</i> (veliko vijeće), 2014. Sud EU-a, spojeni predmeti C-199/12, C-200/12, C-201/12, <i>X i Y, i Z/Minister voor Immigratie en Asiel</i>, 2013. Sud EU-a, C-81/12, <i>Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013.	Spolna orijentacija	ECHR, članak 5. (pravo na slobodu i sigurnost), članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 12. (pravo na brak), članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Taddeucci i McCall protiv Italije</i>, br. 51362/09, 2016. ESLJP, <i>O. M. protiv Mađarske</i>, br. 9912/15, 2016. ESLJP, <i>E. B. i dr. protiv Austrije</i>, br. 31913/07 i četiri druga zahtjeva, 2013. ESLJP, <i>Schalk i Kopf protiv Austrije</i>, br. 30141/04, 2010. ESLJP, <i>E. B. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 43546/02, 2008. ESLJP, <i>S. L. protiv Austrije</i>, br. 45330/99, 2003. ESLJP, <i>Karner protiv Austrije</i>, br. 40016/98, 2003. ECSR, <i>INTERIGHTS protiv Hrvatske</i>, pritužba br. 45/2007, 2009.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom (CRPD) Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) Sud EU-a, C-363/12, <i>Z./A Government Department i The Board of management of a community school</i> (veliko vijeće), 2014. Sud EU-a, C-354/13, <i>FOA/KL</i>, 2014. Sud EU-a, spojeni predmeti C-335/11 i C-337/11, <i>HK Danmark</i>, 2013.	Invaliditet	ECHR, članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 14. (zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija) ESLJP, <i>Guberina protiv Hrvatske</i>, br. 23682/13, 2016. ECSR, <i>AEH protiv Francuske</i>, pritužba br. 81/2012, 2013. ESLJP, <i>Glor protiv Švicarske</i>, br. 13444/04, 2009. ESLJP, <i>Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine</i>, br. 2346/02, 2002. ESLJP, <i>Price protiv Ujedinjene Kraljevine</i>, br. 33394/96, 2001.
Povelja o temeljnim pravima, članak 21. Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) Sud EU-a, C-548/15, <i>de Lange/ Staatssecretaris van Financiën</i>, 2016. Sud EU-a, C-441/14, <i>DI, djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen</i> (veliko vijeće), C-441/14, 2016. Sud EU-a, C-258/15, <i>Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias</i> (veliko vijeće), 2016. Sud EU-a, spojeni predmeti C-501/12 i dr., <i>Specht/Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland</i>, 2014. Sud EU-a, C-416/13, <i>Vital Pérez/ Ayuntamiento de Oviedo</i>, 2014. Sud EU-a, C-144/04, <i>Mangold/Helm</i> (veliko vijeće), 2005.	Dob	ECHR, članak 5. (pravo na slobodu i sigurnost), članak 6. (pravo na pošteno suđenje) i članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života) Europska socijalna povelja, članak 1. stavak 2., članci 23. i 24. ESLJP, <i>D. G. protiv Irske</i>, br. 39474/98, 2002. ESLJP, <i>Schwizgebel protiv Švicarske</i>, br. 25762/07, 2010. ESLJP, <i>V. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 24888/94, 1999. ESLJP, <i>T. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 24724/94, 1999. ESLJP, <i>Bouamar protiv Belgije</i>, br. 9106/80, 1988. ECSR, <i>Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške</i>, pritužba br. 74/2011, 2013.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) Okvirna odluka Vijeća o suzbijanju rasizma i ksenofobije Sud EU-a, C-83/14, „<i>ČEZ Razpredelenie Bulgaria</i>” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 2015. Sud EU-a, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV</i>, 2008.	Rasa, etničko podrijetlo, boja kože i pripadnost nacionalnoj manjini	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 12, članak 1. (opća zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Boačă i dr. protiv Rumunjske</i>, br. 40355/11, 2016. ESLJP, <i>Biao protiv Danske</i> (veliko vijeće), 38590/10, 2016. ESLJP, <i>Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine</i> (veliko vijeće), br. 27996/06 i 34836/06, 2009. ECSR, <i>ERRC protiv Irske</i>, pritužba br. 100/2013, 2015.
UFEU, članak 18. Povelja o temeljnim pravima, članak 45. Direktiva o građanstvu (2004/38/EZ) Direktiva Vijeća o statusu državljana trećih zemalja s dugotrajnim boravištem (2003/109/EZ) Sud EU-a, C-392/15, <i>Europska komisija/Mađarska</i>, 2017. Sud EU-a, C-165/14, <i>Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado</i> (veliko vijeće), 2016. Sud EU-a, C-571/10, <i>Kamberaj/IPES</i> (veliko vijeće), 2012. Sud EU-a, C-508/10, <i>Europska komisija protiv Nizozemske</i>, 2012. Sud EU-a, C-200/02, <i>Chen/Secretary of State for the Home Department</i>, 2004. Sud EU-a, C-281/98, <i>Angonese/Cassa di Risparmio di Bolzano SpA</i>, 2000. Sud EU-a, 186/87, <i>Cowan/Trésor public</i>, 1989.	Državljanstvo ili nacionalno podrijetlo	Konvencija Vijeća Europe o državljanstvu ECHR, članak 3. (zabrana mučenja), članak 5. (pravo na slobodu i sigurnost), članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), Protokol br. 4, članak 3. (zabrana kolektivnog protjerivanja državljana), Protokol br. 1, članak 2. (pravo na obrazovanje) ESLJP, <i>Dhahbi protiv Italije</i>, br. 17120/09, 2014. ESLJP, <i>Rangelov protiv Njemačke</i>, br. 5123/07, 2012. ESLJP, <i>Ponomaryovi protiv Bugarske</i>, br. 5335/05, 2011. ESLJP, <i>Andrejeva protiv Latvije</i> (veliko vijeće), br. 55707/00, 2009. ESLJP, <i>Zeibek protiv Grčke</i>, br. 46368/06, 2009. ESLJP, <i>Anakomba Yula protiv Belgije</i>, br. 45413/07, 2009. ESLJP, <i>Koua Poirrez protiv Francuske</i>, br. 40892/98, 2003. ESLJP, <i>C. protiv Belgije</i>, br. 21794/93, 1996. ESLJP, <i>Moustaquim protiv Belgije</i>, br. 12313/86, 1991.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Povelja o temeljnim pravima, članci 10. i 21. Sud EU-a, C-188/15, <i>Bougnaoui i ADDH/Micropole SA</i> (veliko vijeće), 2017. Sud EU-a, C-157/15, <i>Achbita i Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/G4S Secure Solutions NV</i> (veliko vijeće), 2017.	Vjera ili uvjerenje	ECHR, članak 3. (zabrana mučenja), članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 9. (sloboda vjeroispovijedi), članak 10. (sloboda izražavanja), Protokol br. 1, članak 2. (pravo na obrazovanje) ESLJP, <i>İzzettin Doğan i dr. protiv Turske</i> (veliko vijeće), br. 62649/10, 2016. ESLJP, <i>Ebrahimian protiv Francuske</i>, br. 64846/11, 2015. ESLJP, <i>S. A. S. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 43835/11, 2014. ESLJP, <i>Eweida i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i>, br. 48420/10 i tri druga zahtjeva, 2013. ESLJP, <i>Vojnity protiv Mađarske</i>, br. 29617/07, 2013. ESLJP, <i>Milanović protiv Srbije</i>, br. 44614/07, 2010. ESLJP, <i>O'Donoghue i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i>, br. 34848/07, 2010. ESLJP, <i>Alujer Fernandez i Caballero García protiv Španjolske</i> (odl.), br. 53072/99, 2001. ESLJP, <i>Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 27417/95, 2000.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) Sud EU-a, C-317/14, <i>Europska komisija/Belgija</i> , 2015.	Jezik	Okvirna konvencija Vijeća Europe za zaštitu nacionalnih manjina ECHR, članak 6. stavak 3. i članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske</i> (odl.), br. 12209/10, 2015. ESLJP, <i>Predmet „povezan s određenim aspektima zakona o uporabi jezika u belgijskom obrazovanju“ protiv Belgije</i> , br. 1474/62 i pet drugih zahtjeva, 1968.
Povelja o temeljnim pravima, članak 21. Sud EU-a, C-149/10, <i>Chatzi/Ypourgos Oikonomikon</i> , 2010.	Socijalno podrijetlo, rođenje i imovina	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije), Protokol br. 1, članak 1. (zaštita imovine) ESLJP, <i>Wolter i Sarfert protiv Njemačke</i> , br. 59752/13 i 66277/13, 2017. ESLJP, <i>Chassagnou i dr. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 25088/94 i dva druga zahtjeva, 1999.
Povelja o temeljnim pravima, članak 21.	Političko ili drugo mišljenje	ECHR, članak 3. (zabrana mučenja), članak 10. (sloboda izražavanja), članak 11. (sloboda okupljanja i udruživanja), članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Redfearn protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 47335/06, 2012. ESLJP, <i>Virabyan protiv Armenije</i> , br. 40094/05, 2012.
Sud EU-a, C-406/15, <i>Milkova/Agenciata za privatizacija i sledprivatizacionen kontrol</i> , 2017.	Druge okolnosti	ECHR, članak 14. (zabrana diskriminacije) Europska socijalna povelja, članak E (nediskriminacija) ECSR, <i>Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije</i> , pritužba br. 102/2013, 2016. ESLJP, <i>Varnas protiv Litve</i> , br. 42615/06, 2013.

Ključne točke

- Načelom nediskriminacije ne zabranjuje se svako različito postupanje, nego samo ono koje se temelji na jednoj od pravno zaštićenih osnova.
- Pravno zaštićena osnova prepoznatljivo je, objektivno ili osobno obilježje ili „okolnost” prema kojoj se pojedinci ili skupine međusobno razlikuju.
- U skladu s direktivama EU-a o zabrani diskriminacije pravno zaštićene osnove izričito su spol, rasa ili etničko podrijetlo, dob, invaliditet, vjera ili uvjerenje i spolna orijentacija.
- Popis pravno zaštićenih osnova u ECHR-u nije konačan i može se proširivati na temelju pojedinačnih slučajeva.

U pravu EU-a direktivama o zabrani diskriminacije zabranjuje se različito postupanje na temelju određenih „pravno zaštićenih osnova”. U tim je direktivama naveden konačan i ograničen popis pravno zaštićenih osnova. Te osnove obuhvaćaju spol (Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ)⁴³⁰, Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ)⁴³¹, spolnu orijentaciju, invaliditet, dob, vjeru ili uvjerenje (Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ)⁴³²) te rasno i etničko podrijetlo (Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ)⁴³³). Zabrana diskriminacije utvrđena je i u članku 21. Povelje EU-a, u kojem popis osnova nije konačan, na što upućuje

„Pravno zaštićena osnova” obilježje je pojedinca koje se ne bi trebalo smatrati relevantnim za različito postupanje ili uživanje određene povlastice.

⁴³⁰ Direktiva Vijeća 2004/113/EZ od 13. prosinca 2004. o provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pristupu i nabavi robe, odnosno pružanju usluga, SL L 373, 21.12.2004., str. 37.–43.

⁴³¹ Direktiva 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka), SL L 204, 26.7.2006., str. 23.–36.

⁴³² Direktiva Vijeća 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, SL L 303, 2.12.2000., str. 16.–22.

⁴³³ Direktiva Vijeća 2000/43/EZ od 29. lipnja 2000. o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo, SL L 180, 19.7.2000., str. 22.–26.

izraz „kao što je“⁴³⁴. Povelja EU-a obvezujuća je za institucije EU-a, ali će se primjenjivati i na države članice kad tumače i primjenjuju pravo EU-a.

U ECHR-u se u članku 14. navodi otvoren popis koji se podudara s popisom iz direktiva, ali nadilazi njihovo područje primjene. U članku 14. navodi se da nije dopuštena diskriminacija „na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost“. Kategorija „druga okolnost“ omogućila je ESLJP-u da uvrsti (među ostalim) osnove koje su izričito zaštićene direktivama o zabrani diskriminacije, odnosno invaliditet, dob i spolnu orijentaciju.

5.1. Spol

Diskriminacija na temelju spola relativno je jasna sama po sebi s obzirom na to da se odnosi na diskriminaciju koja se temelji na činjenici da je određena osoba žena ili muškarac. To je **u pravu EU-a** najrazrađeniji aspekt socijalne politike EU-a i već se dugo smatra temeljnim pravom. Razvoj zaštite te osnove imao je dvostruku svrhu: s jedne strane, poslužio je u gospodarske svrhe tako što je pridonio suzbijanju narušenosti tržišnog natjecanja i sve većoj integraciji tržišta. S druge strane, na političkoj je razini Uniji omogućio društveni napredak i poboljšanje životnih i radnih uvjeta. Zbog toga je zaštita od diskriminacije na temelju spola oduvijek bila i ostaje temeljna funkcija EU-a: ravnopravnost žena i muškaraca jest „temeljna vrijednost“ (članak 2. UEU-a) i „cilj“ Unije (članak 3. UEU-a). Prihvaćanje važnosti jednakog postupanja za društvo i gospodarstvo dodatno je potvrđeno središnjim mjestom koje je to pitanje zauzelo u Povelji EU-a o temeljnim pravima.

Predmeti u kojima se razmatra pitanje diskriminacije na temelju spola mogu se odnositi na muškarce ili žene s kojima se postupa nepovoljnije nego s osobama suprotnog spola.

⁴³⁴ Kad je riječ o vezi između Povelje i direktiva EU-a, u predmetu Sud EU-a, C-529/13, *Georg Felber/Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur*, 21. siječnja 2015., od Suda EU-a tražilo se da protumači načelo nediskriminacije na temelju dobi kako je zajamčeno člankom 21. Povelje EU-a i navedeno u Direktivi 2000/78/EZ. Sud EU-a podsjetio je da pri donošenju mjera koje su obuhvaćene područjem primjene Direktive 2000/78/EZ, kojom se pobliže određuje načelo nediskriminacije na temelju dobi u području zapošljavanja i obavljanja zanimanja, države članice moraju poštovati odredbe Direktive. Stoga je Sud EU-a prethodna pitanja koja su mu upućena odlučio ispitivati isključivo s obzirom na Direktivu 2000/78/EZ.

Primjer: U predmetu *Konstantinos Maïstrellis/Ypourgos Dikaiosynis, Diafaneias kai Anthropinon Dikaionaton*⁴³⁵ tužitelj je radio kao državni službenik. Podnio je zahtjev za roditeljski dopust dok je njegova supruga bila nezaposlena. Sud EU-a utvrdio je da, u skladu s načelom jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i obavljanja zanimanja, državni službenik ima pravo uzeti roditeljski dopust čak i ako njegova supruga nije zaposlena.

Primjer: U predmetu *Defrenne/Sabena*⁴³⁶ tužiteljica se žalila da ima manju plaću od svojih kolega koji su obavljali iste poslove. Sud EU-a smatrao je da je očito riječ o diskriminaciji na temelju spola. Pri donošenju odluke Sud EU-a istaknuo je gospodarsku i društvenu dimenziju Unije te važnost suzbijanja diskriminacije kao doprinos ostvarenju tih ciljeva.

Primjer: U predmetu *Margaret Kenny i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance i Commissioner of An Garda Síochána*⁴³⁷ tužiteljice su bile državne službenice, zaposlenice u ministarstvu, kojima su bile dodijeljene određene administrativne zadaće. Žalile su se na to da su njihove plaće manje od plaća kolega koji su isto tako obavljali administrativne poslove na određenim radnim mjestima predviđenima za policijske službenike. Nacionalna su tijela pojasnila da su se plaće razlikovale jer se policijski službenici uvijek moraju prilagođavati potrebama snaga za intervencije. Sud EU-a objasnio je da, kako bi se procijenilo obavljaju li dvije različite skupine iste poslove, nije dovoljno utvrditi jesu li zadaće koje te skupine izvršavaju slične. Moraju se uzeti u obzir priroda poslova, zahtjevi u pogledu osposobljavanja i radni uvjeti. Stoga je stručno osposobljavanje jedan od kriterija za utvrđivanje toga jesu li poslovi koji se obavljaju usporedivi.

Primjer: Predmet *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres*⁴³⁸ odnosio se na načelo jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pristupu robi i uslugama i nabavi robe odnosno pružanju usluga. Konkretno, odnosio se na Direktivu o jednakom postupanju

435 Sud EU-a, C-222/14, *Konstantinos Maïstrellis/Ypourgos Dikaiosynis, Diafaneias kai Anthropinon Dikaionaton*, 16. srpnja 2015.

436 Sud EU-a, 43-75, *Gabrielle Defrenne/Soci  t   anonyme belge de navigation a  rienne Sabena*, 8. travnja 1976.

437 Sud EU-a, C-427/11, *Margaret Kenny i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance i Commissioner of An Garda S  ch  na*, 28. veljače 2013.

438 Sud EU-a, C-236/09, *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres* (veliko vijeće), 1. ožujka 2011.

u pristupu robi i uslugama, koja je državama članicama EU-a omogućila da pri izračunu premija i davanja u okviru ugovorâ o osiguranju primijene čimbenike rizika utemeljene na spolu. Zbog toga su u okviru privatnih sustava osiguranja žene i muškarci plaćali različite iznose doprinosa. Na temelju Povelje EU-a o temeljnim pravima Sud EU-a presudio je da uzimanje u obzir spola osigurane osobe kao čimbenika rizika u okviru ugovora o osiguranju predstavlja diskriminaciju te je proglasio nevaljanim članak 5. stavak 2. Direktive o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama. Stoga se od 21. prosinca 2012. više ne smiju dopustiti razmjerne razlike u premijama i davanjima osiguranika na temelju spola kao odlučujućeg čimbenika.

Sud EU-a naglasio je da, kako bi se opravdalo različito postupanje s muškarcima i ženama, mora se dokazati da se takvo postupanje temelji na objektivnim čimbenicima koji nisu povezani ni s kakvim oblikom diskriminacije na temelju spola. To je slučaj ako mjere odražavaju legitiman cilj socijalne politike te su prikladne i nužne za ostvarenje tog cilja⁴³⁹. Stoga se opravdanja za mjeru koja se provodi isključivo na štetu žena ili mjeru koju poslodavac poduzima samo na temelju financijskih ili upravljačkih aspekata ne mogu prihvatiti.

Diskriminacija povezana s trudnoćom i majčinstvom poseban je oblik diskriminacije na temelju spola. Kako bi se zaštitila trudnoća, majčinstvo i roditeljstvo, EU je postupno izradio složenu cjelinu primarnog i sekundarnog zakonodavstva⁴⁴⁰. U članku 157. UFEU-a utvrđuje se obveza jednakih plaća za muškarce i žene i predviđa opća pravna osnova za donošenje mjera u području ravnopravnosti žena i muškaraca, čime su obuhvaćeni jednakost i zabrana diskriminacije na temelju trudnoće ili majčinstva na radnom mjestu. U članku 33. stavku 2. Povelje EU-a navodi se da, „[k]ako bi se uskladio obiteljski i profesionalni život, svatko ima pravo na zaštitu od otkaza zbog razloga povezanog s materinstvom te pravo na plaćeni rodiljni dopust i roditeljski dopust po rođenju ili posvojenju djeteta”. Uz preinaku Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca, među ostalim aktima,

439 Sud EU-a, C-173/13, *Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17. srpnja 2014., t. 79.

440 Za dodatne pojedinosti vidjeti, na primjer, Europska komisija, Europska mreža pravnih stručnjaka za rodnu ravnopravnost (2012.), *Fighting Discrimination on the Grounds of Pregnancy, Maternity and Parenthood - The application of EU and national law in practice in 33 European countries*.

Direktiva o trudnim radnicama⁴⁴¹ ponajprije je usmjerena na poboljšanje zdravlja i sigurnosti na radu trudnih radnica, radnica koje su nedavno rodile i radnica koje doje. Ta je direktiva dopunjena Direktivom o roditeljskom dopustu⁴⁴², u kojoj se utvrđuju minimalni standardi za lakše usklađivanje poslovnog i obiteljskog života.

Sud EU-a uvelike pridonosi razvoju tog područja prava tako što pojašnjava i primjenjuje načela utvrđena u zakonodavstvu te tumači odgovarajuća prava u širokom smislu. Prema mišljenju Suda EU-a zaštitom prava povezanih s trudnoćom i majčinstvom pridonosi se promicanju rodne ravnopravnosti u praksi, ali se promiče i zdravlje majke nakon poroda te povezanost između majke i novorođenog djeteta. U starijim predmetima *Dekker*⁴⁴³ i *Hertz*⁴⁴⁴ Sud EU-a utvrdio je da, s obzirom na to da samo žene mogu zatrudnjeti, nezapošljavanje trudnice ili uručivanje otkaza trudnici na temelju trudnoće ili majčinstva čini izravnu diskriminaciju na temelju spola koja se ne može opravdati nikakvim drugim interesom, uključujući gospodarski interes poslodavca. Primjerice, u predmetu *Melgar*⁴⁴⁵ Sud EU-a jasno je naveo da, „ako je razlog neproduženja ugovora o radu na određeno vrijeme trudnoća radnice, riječ je o izravnoj diskriminaciji na temelju spola“, što je protivno pravu EU-a. Nadalje, žena poslodavcu nije dužna otkriti da je trudna tijekom postupka zapošljavanja niti u bilo kojem drugom trenutku radnog odnosa⁴⁴⁶. Sud EU-a smatrao je i da se svako nepovoljno postupanje koje je izravno ili neizravno povezano s trudnoćom ili majčinstvom smatra izravnom diskriminacijom na temelju spola⁴⁴⁷.

441 Direktiva Vijeća 92/85/EEZ od 19. listopada 1992. o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radu trudnih radnica te radnica koje su nedavno rodile ili doje, SL L 348, 28.11.1992.

442 Direktiva Vijeća 2010/18/EU od 8. ožujka 2010. o provedbi revidiranog Okvirnog sporazuma o roditeljskom dopustu koji su sklopili BUSINESS EUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC te o stavljanju izvan snage Direktive 96/34/EZ, SL L 68, 18. ožujka 2010.

443 Sud EU-a, C-177/88, *Elisabeth Johanna Pacifica Dekker/Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus*, 8. studenoga 1990.

444 Sud EU-a, C-179/88, *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund I Danmark/Dansk Arbejdsgiverforening*, 8. studenoga 1990. Napomena: *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund I Danmark* djelovao je za Birthe Vibeke Hertz.

445 Sud EU-a, C-438/99, *María Luisa Jiménez Melgar/Ayuntamiento de Los Barrios*, 4. listopada 2001.

446 Sud EU-a, C-32/93, *Carole Louise Webb/EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14. srpnja 1994.; Sud EU-a, C-320/01, *Wiebke Busch/Klinikum Neustadt GmbH & Co. Betriebs-KG*, 27. veljače 2003.

447 Sud EU-a, C-32/93, *Carole Louise Webb/EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14. srpnja 1994.; Sud EU-a, C-421/92, *Gabriele Habermann-Beltermann/Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.*, 5. svibnja 1994.

Međutim, postojećim pravnim okvirom ne uređuju se netradicionalni načini postajanja majkom/roditeljem. Konkretno, praksa zamjenskog majčinstva sve je učestalija u Europi te zakonodavstvo u tom području ne prati društvenu stvarnost. To je pitanje istaknuto u dvama predmetima o kojima je Sud EU-a odlučivao 2014.

Primjer: U predmetima *C. D./S. T.*⁴⁴⁸ i *Z./A Government Department i The Board of management of a community school*⁴⁴⁹ Sud EU-a zaključio je da u okviru prava EU-a nije propisano da majka koja je dobila dijete na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu ima pravo na plaćeni dopust koji je istovjetan roditeljskom ili posvojiteljskom dopustu. Gđa D., koja je bila zaposlena u bolnici u Ujedinjenoj Kraljevini i gđa Z., nastavnica koja je radila u Irskoj, iskoristile su mogućnost zamjenskog majčinstva kako bi dobile dijete. Obje su žene podnijele zahtjev za plaćeni dopust istovjetan roditeljskom ili posvojiteljskom dopustom. Zahtjevi su odbijeni jer gđa D. i gđa Z. nisu nikad bile trudne i nisu imale posvojenu djecu. U oba predmetima Sud EU-a utvrdio je da se majka naručiteljica nije mogla pozvati na odredbe Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) ili Direktive o trudnim radnicama, niti se mogla pozvati na odredbe Direktive o jednakosti pri zapošljavanju, kojom se zabranjuje diskriminacija na temelju invaliditeta.

Kad je riječ o Direktivi o trudnim radnicama, Sud EU-a utvrdio je da se odobravanjem roditeljskog dopusta pretpostavlja da je predmetna radnica bila trudna i rodila. Stoga, majka naručiteljica⁴⁵⁰ nije obuhvaćena područjem primjene Direktive, čak ni ako bi mogla dobiti ili dobiti dijete nakon poroda.

Kad je riječ o Direktivi o ravnopravnosti žena i muškaraca, Sud EU-a utvrdio je da se neodobravanje roditeljskog dopusta majci naručiteljici ne smatra diskriminacijom na temelju spola s obzirom na to da ni otac naručitelj nema pravo na takav dopust i da se tim neodobravanjem radnice ne stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na radnike. Osim toga, neodobravanje plaćenog dopusta istovjetnog posvojiteljskom dopustu majci naručiteljici nije obuhvaćeno područjem primjene te Direktive.

448 Sud EU-a, C-167/12, *C. D./S. T.* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.

449 Sud EU-a, C-363/12, *Z./A Government department i The Board of management of a community school* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.

450 Majka koja je iskoristila mogućnost zamjenskog majčinstva kako bi dobila dijete.

Konačno, Sud EU-a smatrao je da nemogućnost začeca djeteta nije „invaliditet“ u smislu Direktive o jednakosti pri zapošljavanju⁴⁵¹.

Primjer: Predmet *De Weerd*⁴⁵² odnosio se na nacionalno zakonodavstvo o naknadama za radnu nesposobnost. U okviru nacionalnog zakonodavstva 1975. je uvedena naknada za radnu nesposobnost za muškarce i za žene koje nisu u braku, neovisno o njihovu dohotku prije nego što su postali nesposobni za rad. To je izmijenjeno 1979. te je naknada postala dostupna i ženama u braku. Međutim, uveden je i zahtjev u skladu s kojim je primatelj naknade tijekom prethodne godine morao primati određeni iznos dohotka. To je zakonodavstvo osporavano jer se (među ostalim) zahtjevom u pogledu dohotka neizravno diskriminiralo žene (za koje je postojala manja vjerojatnost da će zaraditi traženi dohodak nego za muškarce). Država je tvrdila da je razlika u uživanju prava na naknadu bila opravdana zbog proračunskih razloga, odnosno svrhom smanjenja državnih rashoda. Sud EU-a utvrdio je da, iako se pravom EU-a državama ne zabranjuje da utvrde konkretne kategorije osoba koje imaju pravo na socijalne naknade, to ne mogu učiniti na diskriminirajući način.

Primjer: U predmetu *Hill i Stapleton/The Revenue Commissioners i Department of Finance*⁴⁵³ Sud EU-a jasno je naveo da načelo usklađivanja poslovnog i obiteljskog života proizlazi iz načela jednakosti. Država je u javne službe uvela sustav dijeljenja radnog mjesta, u okviru kojeg su dvije osobe privremeno mogle dijeliti radno mjesto tako da odrađuju 50 % ukupnih radnih sati i za to primaju 50 % uobičajene plaće. Radnici su nakon toga imali pravo vratiti se na radna mjesta s punim radnim vremenom kada su ona bila dostupna. Pravila su omogućivala da zaposlenici koji rade u punom radnom vremenu napreduju za jedan platni stupanj godišnje. Međutim, zaposlenici koji su dijelili radno mjesto mogli su napredovati samo za polovicu stupnja, što znači da su morali odraditi dvije godine radnog staža da bi ostvarili ekvivalent jednog platnog stupnja. Dvije tužiteljice iz tog predmeta vratile su se na svoja radna mjesta s punim radnim vremenom te su se žalile zbog načina na koji se povećanje platnog stupnja primjenjivalo u njihovu slučaju. Sud EU-a utvrdio je da je riječ o neizravnoj diskriminaciji na temelju spola jer su u sustavu

451 Vidjeti odjeljak 5.4.

452 Sud EU-a, C-343/92, *M. A. Roks, udana De Weerd i dr./Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen i dr.*, 24. veljače 1994.

453 Sud EU-a, C-243/95, *Kathleen Hill i Ann Stapleton/The Revenue Commissioners i Department of Finance*, 17. lipnja 1998.

dijeljenja radnog mjesta pretežno sudjelovale žene. Država je tvrdila da je takvo različito postupanje opravdano jer se temelji na načelu napredovanja s obzirom na stvarno trajanje radnog staža. No Sud EU-a utvrdio je da se ta tvrdnja ne temelji na objektivnim kriterijima (jer nije bilo dokaza o tome da se trajanje radnog staža ostalih zaposlenika izračunavalo s obzirom na broj stvarno odrađenih sati). Sud EU-a zaključio je da „poslodavac ne može opravdavati diskriminaciju koja proizlazi iz sustava dijeljenja radnog mjesta samo tvrdnjom da bi izbjegavanje takve diskriminacije dovelo do povećanja troškova”.

Slično tomu, zaštita od diskriminacije na temelju spola dobro je razrađena i u **okviru prava ECHR-a**. ESLJP je istaknuo da je rodna ravnopravnost glavni cilj u državama članica Vijeća Europe⁴⁵⁴. Sudskom praksom koja se odnosi na rodnu ravnopravnost obuhvaćen je niz različitih pravnih pitanja.

Vrlo važno područje u okviru rodne ravnopravnosti u sudskoj praksi ESLJP-a odnosi se na predmete u kojima su žene žrtve nasilja (o tim je predmetima riječ u [odjeljku 2.6.](#)). ESLJP je smatrao da je rodno uvjetovano nasilje oblik diskriminacije žena protivan člancima 2. i 3. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 14.⁴⁵⁵

Na temelju načela ravnopravnosti žena i muškaraca ESLJP je utvrdio i povrede u kontekstu zapošljavanja i roditeljskog dopusta.

Primjer: U predmetu *Emel Boyraz protiv Turske*⁴⁵⁶ podnositeljica zahtjeva otpuštena je s radnog mjesta zaštitarke uz obrazloženje da zadaće na tom radnom mjestu podrazumijevaju rizike i odgovornosti s kojima se žena ne može nositi, kao što su rad noću u ruralnim područjima te uporaba oružja i primjena fizičke sile. ESLJP je utvrdio da tijela nisu opravdano obrazložila zašto žene, za razliku od muškaraca, ne mogu raditi kao zaštitarke. ESLJP je istaknuo i da je podnositeljica zahtjeva četiri godine radila kao zaštitarka i da ništa nije upućivalo na to da zbog svojeg spola ne može izvršavati svoje dužnosti. Stoga je došlo do povrede članka 14.

454 ESLJP, *Konstantin Markin protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 30078/06, 22. ožujka 2012., t. 127.

455 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Opuz protiv Turske*, br. 33401/02, 9. lipnja 2009.; ESLJP, *Halime Kiliç protiv Turske*, br. 63034/11, 28. lipnja 2016. i ESLJP, *M. G. protiv Turske*, br. 646/10, 22. ožujka 2016. O tim je predmetima riječ u [odjeljku 2.6.](#)

456 ESLJP, *Emel Boyraz protiv Turske*, br. 61960/08, 2. prosinca 2014.

Primjer: U predmetu *Konstantin Markin protiv Rusije*⁴⁵⁷ podnositelj zahtjeva, razvedeni radiooperater za obavještajnu službu u oružanim snagama, podnio je zahtjev za roditeljski dopust u trajanju od tri godine kako bi odgajao svoje troje djece. Zahtjev je odbijen jer u okviru nacionalnog prava nije postojala osnova za njega. Međutim, s obzirom na njegovu tešku situaciju, nadređeni su mu naknadno odobrili roditeljski dopust u trajanju od dvije godine i novčanu pomoć. Podnositelj zahtjeva žalio se jer muškarci koji su članovi vojnog osoblja, za razliku od žena, nemaju pravo na roditeljski dopust u trajanju od tri godine kako bi se brinuli o maloljetnoj djeci. Smatrao je da takvo različito postupanje predstavlja diskriminaciju na temelju spola. ESLJP je utvrdio da se, kad je riječ o roditeljskom dopustu, muškarci nalaze u jednakoj situaciji kao i žene. ESLJP nije prihvatio tvrdnju da je različito postupanje razumno i objektivno opravdano zbog tradicionalne podjele rodničkih uloga u društvu ni tvrdnju da bi odobrenje roditeljskog dopusta pripadnicima oružanih snaga nepovoljno utjecalo na borbenu moć i operativnu djelotvornost oružanih snaga. Stoga je automatsko ograničenje koje se primjenjuje na određenu skupinu ljudi na temelju njihova spola izlazilo iz prihvatljivih okvira slobode procjene te je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

Druga kategorija predmeta povezanih s rodnom ravnopravnošću odnosi se na različite zahtjeve u pogledu dobi kad je riječ o ostvarivanju prava na socijalne naknade. U području pitanja socijalne sigurnosti i fiskalnih pitanja ESLJP nacionalnim tijelima dopušta veliku slobodu procjene. ESLJP je u predmetu *Andrle* ponovno potvrdio da se, radi postizanja rodne ravnopravnosti, mogu poduzeti posebne mjere kojima će se nadoknaditi stvarne nejednakosti između žena i muškaraca.

Primjer: U predmetu *Andrle protiv Češke Republike*⁴⁵⁸ podnositelj zahtjeva žalio se zbog toga što se za muškarce koji su odgojili djecu, za razliku od žena, ne može smanjiti dob za stjecanje prava na odlazak u mirovinu. Češka vlada tvrdila je da različito postupanje proizlazi iz stajališta koje potječe iz nekadašnjeg komunističkog sustava prema kojem su žene koje imaju djecu morale istodobno raditi u punom radnom vremenu te se brinuti o djeci i kućanstvu. Tom se mjerom nastoji nadoknaditi takvo dvostruko

457 ESLJP, *Konstantin Markin protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 30078/06, 22. ožujka 2012.

458 ESLJP, *Andrle protiv Češke Republike*, br. 6268/08, 17. veljače 2011.

opterećenje za žene. Tijela su već započela postupnu reformu mirovinskog sustava kako bi izjednačila dob za umirovljenje. Međutim, stari se sustav i dalje primjenjuje na osobe iste dobi kao podnositelj zahtjeva. ESLJP je priznao da se ta mjera temelji na specifičnim povijesnim okolnostima i potrebi za posebnim tretmanom žena. Sud je utvrdio da je to i dalje razumno i objektivno opravdano. Isto tako, ESLJP je smatrao da opseg mjera koje se poduzete kako bi se ispravila predmetna nejednakost i trenutak u kojem su poduzete nisu očito nerazumni i ne prekoračuju veliku slobodu procjene koja se državama omogućuje u tom području. Stoga država nije povrijedila načelo nediskriminacije.

ESLJP je u predmetu *Andrle* jasno razlikovao različito postupanje prema muškarcima i ženama u području roditeljskog dopusta od različitog postupanja u području mirovina. U skladu s time, spol nije mogao biti dovoljan razlog za izuzeće očeva od prava na uzimanje roditeljskog dopusta, pri čemu je riječ o kratkoročnoj mjeri, a reforma roditeljskog dopusta ne bi imala ozbiljne financijske posljedice kao što bi mogla imati reforma mirovinskog sustava. Stoga, kad je riječ o mirovinskim sustavima, države imaju veliku slobodu procjene. Međutim, na primjer u predmetu *Di Trizio protiv Švicarske*⁴⁵⁹ (koji se detaljnije razmatra u [odjeljku 6.3.](#)), ESLJP je utvrdio da je metoda izračuna naknada za invaliditet kojom se u nepovoljniji položaj stavljaju žene koje su nakon rođenja djeteta smanjile broj radnih sati diskriminirajuća.

U predmetu *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije*⁴⁶⁰ (koji se detaljnije razmatra u [odjeljku 1.3.2.](#)) ESLJP je ispitivao različito postupanje pri određivanju kazne doživotnog zatvora prema muškarcima i ženama koji su bili izuzeti od kazne doživotnog zatvora. Na temelju statističkih podataka, potrebe za zaštitom žena od rodno uvjetovanog nasilja, zlostavljanja i spolnog uznemiravanja u zatvorskom okruženju te potrebe za zaštitom trudnoće i majčinstva, ESLJP je zaključio da je, kao opće pravilo, izuzimanje žena koje su počinile kaznena djela od kazne doživotnog zatvora bilo u javnom interesu.

U kontekstu rodne ravnopravnosti ESLJP je ispitao i nacionalne odredbe koje se odnose na odabir imena i prenošenje prezimena roditelja na djecu. Na primjer,

⁴⁵⁹ ESLJP, *Di Trizio protiv Švicarske*, br. 7186/09, 2. veljače 2016.

⁴⁶⁰ ESLJP, *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017.

u predmetu *Cusan i Fazzo protiv Italije*⁴⁶¹ (koji se detaljnije razmatra u [odjeljku 4.6.](#)) zaključio je da je pravilo prema kojem se bračnom paru ne dopušta da dijete upiše pod majčinim prezimenom diskriminirajuće prema ženama.

Primjer: U predmetu *Ünal Tekeli protiv Turske*⁴⁶² podnositeljica zahtjeva žalila se na to da se nacionalnim pravom ženu obvezuje da nakon sklapanja braka nosi muževljevo prezime. Iako je u skladu s tim pravom ženi bilo dopušteno da uz muževljevo prezime zadrži svoje djevojačko prezime, ESLJP je zaključio da je riječ o diskriminaciji na temelju spola jer se nacionalnim pravom muža ne obvezuje da promijeni svoje prezime.

Ključna važnost rodne ravnopravnosti u zaštiti ljudskih prava prepoznata je i u **okviru međunarodnog prava**. Razna su tijela Ujedinjenih naroda razmatrala pitanje rodne diskriminacije s kojom se konkretno suočavaju žene. Istaknula su da su žene često žrtve višestruke diskriminacije (pri čemu se suočavaju s diskriminacijom na temelju dviju ili više osnova) i interskecijske diskriminacije (pri čemu je istodobno na djelu više osnova koje se isprepliću tako da ih nije moguće odijeliti)⁴⁶³. Mnoga tijela Ujedinjenih naroda za ljudska prava naglasila su i štetnost rodni stereotipa⁴⁶⁴ i potrebu za odbacivanjem štetnih rodni stereotipa radi promicanja rodne ravnopravnosti⁴⁶⁵. Različito postupanje koje se temelji na rodni stereotipima može se smatrati diskriminacijom žena. Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava istaknuo je sljedeće: „Zbog rodno uvjetovanih pretpostavki i očekivanja žene se uglavnom nalaze u nepovoljnijem položaju kad je riječ o uživanju prava u praksi [...]. Rodno uvjetovane pretpostavke o gospodarskim, društvenim i kulturnim ulogama onemogućuju podjelu odgovornosti između muškaraca i žena u svim područjima koja je nužna kako bi

461 ESLJP, *Cusan i Fazzo protiv Italije*, br. 77/07, 7. siječnja 2014.

462 ESLJP, *Ünal Tekeli protiv Turske*, br. 29865/96, 16. studenoga 2004.

463 Vidjeti, na primjer, UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2016.), *General comment No. 3 (2016) on women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3, 2. rujna 2016.; UN, CEDAW (2010.), *General Recommendation No. 28 on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, CEDAW/C/2010/47/GC.2, 19. listopada 2010., t. 18.

464 Za pregled o tome kako su tijela UN-a za praćenje provedbe ugovora o ljudskim pravima primijenila te ugovore kad je riječ o rodni stereotipima/rodnom stereotipiziranju radi promicanja ljudskih prava žena vidjeti izvješće koje je naručio Ured visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR) (2013.), *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation*, str. 20–43.

465 UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom (2016.), *General comment No. 3 (2016) on women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3, 2. rujna 2016.

se zajamčila ravnopravnost.⁴⁶⁶ Slično tomu, Odbor za ukidanje diskriminacije žena istaknuo je da su rodni stereotipi glavni uzrok i posljedica rodne diskriminacije⁴⁶⁷. Na primjer, u predmetu koji se odnosio na diskriminaciju pri zapošljavanju Odbor je utvrdio da je došlo do povrede Konvencije jer su na nacionalne sudove utjecale stereotipne predrasude prema kojima su izvanbračne veze prihvatljive za muškarce, ali nisu prihvatljive za žene.

5.2. Rodni identitet

Ključne točke

- U ECHR-u rodni identitet zaštićen je u okviru kategorije „druga okolnost”.
- U pravu EU-a rodni identitet zaštićen je u ograničenoj mjeri u okviru pravno zaštićene osnove spola. Njime su obuhvaćeni pojedinci koji se namjeravaju podvrgnuti ili su se podvrgnuli operaciji promjene spola.

Rodni identitet odnosi se na „unutarnje i individualno iskustvo roda koje duboko osjeća svaka osoba, koje se može ili ne mora podudarati sa spolom stečenim rođenjem, uključujući osobno poimanje tijela (što prema slobodnom odabiru može obuhvaćati izmjenu tjelesnog izgleda ili funkcija medicinskim, kirurškim ili drugim sredstvima) i druge oblike rodnog izražavanja, među ostalim, odijevanje, govor i ponašanje”.

Izvor: Jogjakartska načela (2007.), Yogyakarta Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity, ožujak 2007. Načela je donijelo neovisno tijelo stručnjaka u području međunarodnog prava o ljudskim pravima.

Na taj način, šire prihvaćenom definicijom rodnog identiteta nisu obuhvaćene samo osobe koje se podvrgnu operaciji promjene spola („transseksualne osobe”) nego i osobe koje odabiru druga sredstva za izražavanje svojeg roda, kao što su transevestija ili preodijevanje u odjeću koja se uglavnom povezuje sa suprotnim spolom (engl. „cross-dressing”), ili usvajanje načina govora ili uređivanja tipičnog za predstavnike suprotnog spola.

Međutim, trebalo bi istaknuti da **u okviru** antidiskriminacijskog prava **EU-a** ne postoji konkretna odredba kojom se jamči zaštita od diskriminacije na temelju

466 UN, CESCR (2005.), *General Comment No. 16: The Equal Right of Men and Women to the Enjoyment of All Economic, Social and Cultural Rights (Art. 3 of the Covenant)*, E/C.12/2005/4, 11. kolovoza 2005., t. 11.

467 UN, CEDAW (2010.), *Communication No. 28/2010*, CEDAW/C/51/D/28/2010, 24. veljače 2012, t. 8.8.

rodnog identiteta ili rodnog izražavanja osobe⁴⁶⁸. Na temelju predmeta *P/S i Cornwall County Council*⁴⁶⁹ nediskriminacijska osnova „rodni identitet” samo je djelo-mično obuhvaćena načelom jednakog postupanja prema muškarcima i ženama. Sud EU-a smatrao je da se područje primjene načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama ne može ograničiti na zabranu diskriminacije na temelju činjenice da osoba pripada određenom spolu. Prema tome, osnova spola obuhvaća diskriminaciju određene osobe zbog toga što se „namjerava podvrgnuti li se podvrgnula operaciji promjene spola”. Stoga je rodni identitet u okviru osnove spola kako se tumači u skladu s pravom EU-a trenutačno zaštićen samo u užem smislu. Taj se pristup ponovno potvrđuje u Direktivi o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ)⁴⁷⁰. Slično tomu, studije o nacionalnom zakonodavstvu kojim se uređuje to područje pokazuju da u Europi ne postoji dosljedan pristup i da neke države pitanje rodnog identiteta rješavaju u okviru područja „spolne orijentacije”, a druge u okviru područja „diskriminacije na temelju spola”.

Primjer: Predmet *K. B./NHS Pensions Agency*⁴⁷¹ odnosio se na odbijanje prava na isplatu mirovine za nadživjele članove obitelji K. B.-inu transseksualnom partneru. Taj je zahtjev odbijen jer transseksualni par nije mogao ispuniti zahtjev u pogledu sklapanja braka. Naime, u skladu s britanskim pravom transseksualne osobe u to vrijeme nisu mogle sklopiti brak. Razmatrajući pitanje diskriminacije Sud EU-a smatrao je da nije došlo do diskriminacije na temelju spola jer se pri utvrđivanju tko ima pravo na mirovinu za nadživjele članove obitelji prema osobi nije postupalo nepovoljnije na temelju toga što je riječ o muškarcu ili ženi. Sud EU-a zatim je ispitao predmet iz drugog gledišta, usredotočivši se na pitanje braka. Istaknuto je da transseksualne osobe nisu mogle sklopiti brak, što znači da nisu mogle ostvariti pravo na mirovinu za nadživjele članove obitelji, dok su heteroseksualne osobe to pravo mogle ostvariti. Razmotren je i predmet ESLJP-a *Christine Goodwin*⁴⁷². Na temelju

468 Izričita zabrana diskriminacije na temelju rodnog identiteta predviđena je Direktivom 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP, SL L 315, 14.11.2012., str. 57–73., uvodna izjava 9.

469 Sud EU-a, C-13/94, *P/S i Cornwall County Council*, 30. travnja 1996.

470 Direktiva 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka), SL L 204, 26.7.2006., str. 23.–36.

471 Sud EU-a, C-117/01, *K. B./National Health Service Pensions Agency i Secretary of State for Health*, 7. siječnja 2004.

472 ESLJP, *Christine Goodwin protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 28957/95, 11. srpnja 2002.

tih razmatranja Sud EU-a zaključio je da predmetno britansko zakonodavstvo nije u skladu s načelom jednakog postupanja jer transseksualnim osobama uskraćuje pravo na dio primanja njihovih partnera.

Primjer: Slična pitanja razmotrena su i u predmetu *Richards/Secretary of State for Work and Pensions*⁴⁷³. S. M. Richards, koja se rodila kao muškarac, podvrgnula se operaciji promjene spola. Predmet se odnosio na pravo na državnu mirovinu u Ujedinjenoj Kraljevini s obzirom na to da su tada žene stjecale pravo na državnu mirovinu u dobi od 60 godina, a muškarci u dobi od 65 godina. Kada je S. M. Richards u dobi od 60 godina podnijela zahtjev za državnu mirovinu, njezin je zahtjev odbijen uz obrazloženje da je ona u skladu pravnim statusom muškarac i da zbog toga zahtjev za državnu mirovinu ne može podnijeti do 65. godine života. Sud EU-a smatrao je da je riječ o nejednakom postupanju na temelju promjene spola i da se takvo postupanje smatra diskriminacijom jer je protivno članku 4. stavku 1. Direktive o postupnoj provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne sigurnosti⁴⁷⁴.

Na temelju ECHR-a pojam rodnog identiteta tumači se u širem smislu. ESLJP je smatrao da su zabranom diskriminacije na temelju članka 14. Konvencije obuhvaćena i pitanja povezana s rodnim identitetom⁴⁷⁵. ESLJP je naglasio da su „rodni identitet i spolna orijentacija dva različita i osobna obilježja [...]. Stoga će se svako nerazlikovanje tih dvaju pojmova smatrati povredom ugleda pojedinca koja može biti teška jer je riječ o vrlo osobnom obilježju određene osobe”⁴⁷⁶.

Diskriminacija na temelju „rodnog identiteta” može proizlaziti iz „tradicionalnih društvenih predodžbi i pravnih pravila u pogledu transseksualnosti osobe”⁴⁷⁷. S diskriminacijom na temelju rodnog identiteta povezuju se dva glavna pravna pitanja. Prvo se pitanje odnosi na pristup postupku promjene spola. Drugo se pitanje odnosi na postupke pravnog priznavanja roda koji transrodnim osobama omogućuju da žive u skladu sa željenim rodnim identitetom.

473 Sud EU-a, C-423/04, *Sarah Margaret Richards/Secretary of State for Work and Pensions*, 27. travnja 2006.

474 Direktiva Vijeća 79/7/EEZ od 19. prosinca 1978. o postupnoj provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne sigurnosti, SL 1979. L 6, str. 24.

475 ESLJP, *Identoba i dr. protiv Gruzije*, br. 73235/12, 12. svibnja 2015., t. 96.

476 ESLJP, *Sousa Goucha protiv Portugala*, br. 70434/12, 22. ožujka 2016., t. 27.

477 FRA (2015.), *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU – Comparative legal analysis – Update 2015*, Luxembourg, Ured za publikacije, str. 15.

Primjer: Predmet *Hämäläinen protiv Finske*⁴⁷⁸ odnosio se na odbijanje zahtjeva da se identifikacijski broj podnositeljice zahtjeva koji označava mušku osobu promijeni u broj koji označava žensku osobu nakon što je podnositeljica promijenila spol ako ona ne zamijeni brak životnim partnerstvom. ESLJP je potvrdio da su države dužne priznati promjenu spola transseksualnih osoba nakon operacije tako da, među ostalim, omoguće izmjenu svih podataka koji se odnose na osobno stanje osobe. Međutim, u slučaju podnositeljice zahtjeva ESLJP je odbacio pritužbu na temelju članka 14. Sud je utvrdio da problemi s kojima se podnositeljica suočila pri podnošenju zahtjeva za promjenu identifikacijskog broja u broj koji označava žensku osobu nisu proizlazili iz diskriminacije jer njezina situacija i situacija u kojoj se nalaze cisseksualne osobe nisu dovoljno slične da bi se mogle uspoređivati. ESLJP je odbacio i pritužbu na temelju članka 8. jer je utvrdio da promjena braka podnositeljice zahtjeva u registrirano partnerstvo ne bi utjecala na njezin obiteljski život. Pravni pojmovi braka i registriranog partnerstva u Finskoj gotovo su istovjetni, stoga promjena ne bi ni na koji način utjecala na očinstvo podnositeljice biološke kćeri ni na odgovornost za brigu, skrbništvo i uzdržavanje djeteta.

U presudi iz prethodno navedenog predmeta potvrđena je obveza država da omoguće pravno priznavanje roda. Međutim, pravni zahtjev u skladu s kojim osoba najprije mora promijeniti svoje osobno stanje kao preduvjet za pristup pravnoj promjeni spola pritom nije u suprotnosti s Konvencijom ako ne utječe na obiteljski život dotične osobe (na primjer, na njihova prava i obveze u pogledu djeteta).

Primjer: U predmetu *Y. Y. protiv Turske*⁴⁷⁹ podnositelju zahtjeva odbijen je zahtjev za podvrgavanje operaciji promjene spola jer nije ispunjavao uvjet „trajne nemogućnosti prokreacije” koji se zahtijeva u nacionalnom pravu. Žalio se da su ga turska tijela diskriminirala jer mu nisu odobrila zahtjev za podvrgavanje operaciji promjene spola (bez čega mu nije mogao biti pravno priznat željeni rod). ESLJP je naglasio važnost slobode određenja rodnog identiteta i zaključio da načelo poštovanja tjelesnog integriteta podnositelja zahtjeva isključuje svaku obvezu podnositelja u pogledu podvrgavanja zahvatu trajne sterilizacije.

478 ESLJP, *Hämäläinen protiv Finske* (veliko vijeće), br. 37359/09, 16. srpnja 2014.

479 ESLJP, *Y. Y. protiv Turske*, 14793/08, 10. ožujka 2015.

Primjer: U predmetu *Van Kück protiv Njemačke*⁴⁸⁰ privatni pružatelj zdravstvenog osiguranja podnositeljice zahtjeva koja se podvrgnula operaciji promjene spola i hormonskoj terapiji odbio joj je nadoknaditi troškove terapije. Njemački žalbeni sud pred kojim je podnositeljica pokrenula postupak protiv osiguravajućeg društva utvrdio je da medicinski postupci nisu bili „nužni“ u skladu sa zahtjevom ugovora. Stoga podnositeljica zahtjeva nije ostvarila pravo na nadoknadu troškova. ESLJP je utvrdio da, s obzirom na prirodu rodnog identiteta i ozbiljnost odluke o podvrgavanju ireverzibilnim medicinskim postupcima, nacionalni sud svojim pristupom podnositeljici zahtjeva nije osigurao pošteno suđenje, čime je povrijedio članak 6. ECHR-a, a povrijedio je i njezino pravo na poštovanje privatnog života zajamčeno člankom 8. ECHR-a.

Primjer: Mirovni sud u Ateni u svojoj je presudi⁴⁸¹ potvrdio pravo na priznavanje rodnog identiteta bez podvrgavanja osobe operaciji promjene spola. Podnositelj zahtjeva pri rođenju je u javnu evidenciju upisan kao „djevojčica“. Međutim, kod podnositelja su se od ranog djetinjstva javljali simptomi poremećaja rodnog identiteta. Podvrgnuo se hormonskoj terapiji (injekcijama testosterona) i dvostrukoj mastektomiji. Sud je smatrao da bi zahtjev za podvrgavanje operaciji promjene spola kako bi se izmijenio postojeći unos u javnoj evidenciji bio pretjeran i doveo do povrede članka 8. ECHR-a i članaka 2. i 26. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Sud je zaključio da je u slučaju podnositelja prevladavao muški spol. Nadalje, s obzirom na to da su muški spol i muško ime temeljna obilježja osobnosti podnositelja zahtjeva, zaključio je da moraju biti navedeni u javnoj evidenciji i da se stoga postojeći unos mora u skladu s time izmijeniti.

U okviru prava Vijeća Europe u Istanbulskoj konvenciji zabranjuje se diskriminacija na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta. Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti počela je pratiti pitanja povezana s pripadnicima LGBTI zajednice u državama članicama Vijeća Europe⁴⁸².

480 ESLJP, *Van Kück protiv Njemačke*, br. 35968/97, 12. lipnja 2003., t. 30. i 90.–91.

481 Grčka, Mirovni sud u Ateni, Odluka br. 418/2016, 23. rujna 2016., vidjeti Europska mreža pravnih stručnjaka za rodnu ravnopravnost i nediskriminaciju (2016.), *Recognition of gender identity without gender reassignment surgery*.

482 Vidjeti Vijeće Europe, Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI) (2012.), *Information document on the fifth monitoring cycle of the European Commission against Racism and Intolerance*, 28. rujna 2012., točka 9.

Osim pitanja koja su prethodno razmotrena, javljaju se i druga pravna pitanja povezana s diskriminacijom na temelju rodnog identiteta. Na primjer, jednako je problematičan zahtjev u brojnim državama u skladu s kojim se djetetov spol pri rođenju u maticu mora upisati kao muški ili ženski⁴⁸³. Još jedno pitanje koje se izrazito kritizira odnosi se na medicinsku intervenciju kod novorođenčadi čiji je spol nejasan kako bi se djetetu odredio konkretan spol⁴⁸⁴.

5.3. Spolna orijentacija

Predmeti povezani s diskriminacijom na temelju spolne orijentacije obično se odnose na pojedince s kojima se postupa nepovoljnije zbog njihove homoseksualnosti ili biseksualnosti, ali tom se osnove zabranjuje i diskriminacija na temelju heteroseksualnosti.

U sljedećim je primjerima prikazan način na koji Sud EU-a tumači pojam zabrane diskriminacije na temelju spolne orijentacije.

Spolna orijentacija može se shvatiti kao „sposobnost pojedinca da doživi duboku emocionalnu i seksualnu privlačnost i privrženost te ostvari intiman odnos s osobama istog ili različitog spola ili obaja spolova“.

Izvor: Jogjakartská načela (2007.), Yogyakarta Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity, ožujak 2007. Načela je donijelo neovisno tijelo stručnjaka u području međunarodnog prava o ljudskim pravima.

Primjer: U predmetu *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁴⁸⁵ nevladina organizacija Accept koja promiče i štiti prava pripadnika LGBT zajednice u Rumunjskoj žalila se zbog toga što je profesionalni nogometni klub pri zapošljavanju povrijedio načelo jednakog postupanja kako je utvrđeno u Direktivi o jednakosti pri zapošljavanju. Konkretno, uputila je na homofobne izjave pokrovitelja tog nogometnog kluba, koji je tijekom intervjua izjavio da nikad ne bi zaposlio homoseksualnog igrača. Sud EU-a istaknuo je da je dovoljno da se klub ogradi od diskriminirajućih izjava i dokaže da u okviru njegove politike zapošljavanja postoje izričite odredbe čiji je cilj osigurati poštovanje načela jednakog postupanja.

483 FRA (2015.), *The fundamental rights situation of intersex people*, Luxembourg, Ured za publikacije; Vijeće Europe, Povjerenik za ljudska prava (2011.), *Study on Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in Europe*.

484 Vijeće Europe u nekoliko je dokumenata osudilo tu spornu praksu; vidjeti, na primjer, Rezoluciju 1952 (2013.), „Children’s right to physical integrity“.

485 Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013.

Primjer: U predmetu *Geoffrey Léger/Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes i Etablissement français du sang*⁴⁸⁶ muškarac koji je imao spolne odnose s drugim muškarcem nije smio dati krv. Nacionalna tijela smatrala su da je tužitelj bio izložen visokom riziku od teških zaraznih bolesti koje se mogu prenositi krvlju. Sud EU-a zaključio je da je takva trajna zabrana davanja krvi za homoseksualce u skladu s pravom EU-a (članak 21. Povelje EU-a), uključujući zabranu diskriminacije, ali samo ako ne postoje manje ograničavajuće metode osiguranja visoke razine zaštite zdravlja. Sud EU-a prepustio je nacionalnim sudovima da utvrde postoje li djelotvorne tehnike otkrivanja zaraznih bolesti, posebno HIV-a. Ako takve tehnike ne postoje, sudovi bi trebali provjeriti bi li se u okviru upitnika i tijekom osobnog razgovora sa zdravstvenim stručnjakom mogao utvrditi potencijalni rizik za zdravlje primateljâ.

Metode procjene vjerodostojnosti spolne orijentacije koju su naveli podnositelji zahtjeva za azil jedno je od pitanja koje se razmatra u okviru prakse Suda EU-a⁴⁸⁷.

Primjer: U predmetu *A i dr./Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*⁴⁸⁸ Sud EU-a pojasnio je kako bi nacionalna tijela, u skladu sa standardima EU-a, mogla utvrditi spolnu orijentaciju podnositelja zahtjeva za azil. Direktivama 2004/83/EZ i 2005/85/EZ predviđaju se minimalni zahtjevi koje državljani trećih zemalja moraju ispuniti da bi mogli tražili status izbjeglica. Njima se predviđaju minimalni standardi za razmatranje zahtjeva za azil i pravâ tražitelja azila. Nacionalna tijela ne smiju provoditi podrobna ispitivanja o seksualnim aktivnostima podnositelja zahtjeva za azil niti ih podvrgavati „testovima” kako bi utvrdila njihovu homoseksualnost jer bi se takvim dokazima samima po sebi povrijedilo ljudsko dostojanstvo, čije je poštovanje zajamčeno Poveljom EU-a o temeljnim pravima. Nadalje, Sud EU-a smatrao je da se samo zato što osoba na početku postupka azila pred mjerodavnim tijelima nije navela svoju homoseksualnu orijentaciju ne može zaključiti da je izjava te osobe nevjerodostojna.

486 Sud EU-a, C-528/13, *Geoffrey Léger/Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes i Etablissement français du sang*, 29. travnja 2015.

487 Za dodatne informacije vidjeti FRA (2017.), *Current migration situation in the EU: Lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex asylum seekers*, Luxembourg, Ured za publikacije.

488 Sud EU-a, spojeni predmeti od C-148/13 do C-150/13, *A i dr./Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* (veliko vijeće), 2. prosinca 2014.

Primjer: U predmetu *X, Y, i Z/Minister voor Immigratie en Asiel*⁴⁸⁹ Sud EU-a utvrdio je da homoseksualne osobe mogu pripadati određenoj društvenoj skupini u skladu s definicijom izbjeglice zbog postojećih kaznenih zakona koji se posebno odnose na njih. Pravo na azil može se opravdati ako je osoba izložena riziku od proganjanja. Kazna zatvora zbog homoseksualnih djela smatrat će se dovoljnim rizikom od proganjanja ako se ta kazna stvarno primjenjuje. Spolna orijentacija osobina je koja je toliko bitna za identitet da osobu ne bi trebalo prisiljavati da je se odrekne ili je skriva u državi podrijetla kako bi izbjegla progon⁴⁹⁰.

U ECHR-u, u članku 14., „spolna orijentacija” nije izričito navedena kao pravno zaštićena osnova. Međutim, ESLJP je u brojnim slučajevima istaknuo da je spolna orijentacija obuhvaćena kategorijom „druga okolnost” koja se odnosi na druge osnove zaštićene člankom 14.⁴⁹¹

Primjer: U predmetu *S. L. protiv Austrije*⁴⁹² podnositelj zahtjeva žalio se zbog toga što su se u skladu s nacionalnim pravom u to vrijeme kriminalizirali spolni odnosi uz uzajamni pristanak između muškaraca ako je jedna strana mlađa od 18 godina. Sporna odredba nije se primjenjivala na spolne odnose sa suprotnim spolom ni spolne odnose između žena. ESLJP je utvrdio da je riječ o diskriminaciji na temelju spolne orijentacije.

Austrijski parlament naknadno je ukinuo kaznenu odredbu o kojoj je riječ u prethodno navedenom predmetu. Međutim, osuđujuće presude na temelju ukinute odredbe nisu izbrisane iz kaznene evidencije osoba kojima su izrečene.

489 Sud EU-a, spojeni predmeti od C-199/12 do C-201/12, *Minister voor Immigratie en Asiel/X i Y i Z/Minister voor Immigratie en Asiel*, 7. studenoga 2013.

490 Za druge primjere sudske prakse koji se odnose na spolnu orijentaciju vidjeti posebno Sud EU-a, C-267/06, *Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* (veliko vijeće), 1. travnja 2008., predmet koji se detaljnije razmatra u odjeljku 2.2.3., i Sud EU-a, C-267/12, *Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12. prosinca 2013., predmet o kojem je riječ u odjeljku 2.1.2.

491 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Fretté protiv Francuske*, br. 36515/97, 26. veljače 2002., t. 32.

492 ESLJP, *S. L. protiv Austrije*, br. 45330/99, 9. siječnja 2003.

Primjer: U predmetu *E. B. i dr. protiv Austrije*⁴⁹³ podnositelji zahtjeva žalili su se jer su austrijska tijela iz kaznene evidencije podnositeljâ odbila izbrisati osuđujuće presude zbog spolnih odnosa uz uzajamni pristanak iako je predmetno kazneno djelo ukinuto. ESLJP je istaknuo da stavljanje pravne odredbe izvan snage samo po sebi nije dovoljan razlog za brisanje osuđujuće presude iz kaznene evidencije osobe. Međutim, austrijski Ustavni sud i ESLJP utvrdili su da su spornom odredbom povrijeđeni austrijski Ustav odnosno ECHR. Oba su suda smatrala da je odredba ukinuta kako bi se stanje uskladilo s pravom i načelom jednakosti te da zadržavanje unosa u kaznenoj evidenciji može imati ozbiljan nepovoljni učinak na privatni život dotičnog pojedinca. Budući da na nacionalna tijela nisu ni na koji način obrazložila zašto je bilo nužno zadržati unose u kaznenoj evidenciji, ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

ESLJP je ispitao i niz predmeta koji su se odnosili na diskriminaciju na temelju spolne orijentacije u kontekstu posvojenja i braka.

Primjer: U predmetu *E. B. protiv Francuske*⁴⁹⁴ podnositeljici zahtjeva odbijen je zahtjev za posvojenje djeteta jer u njezinu kućanstvu nije bilo muškarca koji bi imao očinsku ulogu. S obzirom na to da se nacionalnim pravom samohranim roditeljima dopuštalo posvajanje djece, ESLJP je utvrdio da se odluka tijela ponajprije temeljila na tome da je podnositeljica zahtjeva bila u vezi i živjela sa ženom. U skladu s time ESLJP je utvrdio da je došlo do diskriminacije na temelju spolne orijentacije.

Primjer: U predmetu *Taddeucci i McCall protiv Italije*⁴⁹⁵ podnositelji zahtjeva, talijanski državljani i državljani Novog Zelanda, od 1999. živjeli su zajedno kao homoseksualni par. Kad su se odlučili trajno nastaniti u Italiji, zahtjev drugog podnositelja za boravišnu dozvolu na temelju spajanja obitelji odbijen je jer podnositelji zahtjeva nisu bili u braku, te se stoga partner talijanskog državljanina nije smatrao članom obitelji. Pritom su brak mogli sklopiti isključivo heteroseksualni parovi. Stoga podnositelji zahtjeva nisu mogli ispuniti uvjet u pogledu sklapanja braka. ESLJP je utvrdio da nepostojanje

493 ESLJP, *E. B. i dr. protiv Austrije*, br. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 i 48779/07, 7. studenoga 2013.

494 ESLJP, *E. B. protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 43546/02, 22. siječnja 2008.

495 ESLJP, *Taddeucci i McCall protiv Italije*, br. 51362/09, 30. lipnja 2016.

prava na sklapanje braka za istospolne parove u okviru nacionalnog prava, koje je preduvjet za dobivanje boravišne dozvole, čini povredu članka 14. u vezi s člankom 8. ECHR-a.

ECHR-om se jamči i zaštita od uplitanja države u pitanja povezana sa spolnom orijentacijom na temelju članka 8. zasebno. Stoga, čak i ako je došlo do diskriminirajućeg postupanja na temelju spolne orijentacije, žrtva se može pozvati samo na povredu članka 8., bez potrebe za dokazivanjem da je došlo do diskriminirajućeg postupanja.

Primjer: U predmetu *Karner protiv Austrije*⁴⁹⁶ podnositelj zahtjeva živio je sa svojim partnerom, koji je bio glavni najmoprimac, a koji je preminuo. Nacionalni sudovi protumačili su mjerodavno zakonodavstvo na način da se njime homoseksualni parovi izuzimaju od automatskog nasljeđivanja na temelju ugovora o najmu stana ako glavni najmoprimac umre. Država je tvrdila da je različito postupanje bilo opravdano kako bi se članove tradicionalnih obitelji zaštitilo od gubitka smještaja. ESLJP je naglasio da, iako bi zaštita tradicionalne obitelji mogla biti legitiman cilj „sloboda procjene [...] ima uske granice [...] ako se različito postupanje temelji na spolu ili spolnoj orijentaciji“. Nadalje, ESLJP je utvrdio da „načelo proporcionalnosti ne zahtijeva [...] samo da odabrana mjera bude načelno prikladna za postizanje željenog cilja. Mora se također dokazati da je, kako bi se taj cilj ostvario, određene kategorije osoba, u ovom slučaju homoseksualni par, bilo nužno izuzeti iz područja primjene članka 14. Zakona o najmu.“ Stoga je ESLJP utvrdio da je došlo do diskriminacije jer je država mogla primijeniti mjere kojima bi zaštitila tradicionalnu obitelj a da pritom ne stavi u nepovoljan položaj homoseksualne parove.

Primjer: U predmetu *Schalk i Kopf protiv Austrije*⁴⁹⁷ podnositelji zahtjeva, istospolni par, od nadležnog su tijela zatražili dozvolu za sklapanje braka. Njihov je zahtjev odbijen jer u skladu s nacionalnim pravom brak mogu sklopiti isključivo osobe suprotnog spola. Zakonodavstvo je kasnije izmijenjeno i uspostavljen je mehanizam za priznavanje i davanje pravnog učinka istospolnim parovima u obliku registriranog partnerstva. ESLJP je prvi put zaključio da par koji zajedno živi u stabilnoj vezi uživa „obiteljski život“, ali da se nemogućnost sklapanja braka tih partnera ne smatra povredom

496 ESLJP, *Karner protiv Austrije*, br. 40016/98, 24. srpnja 2003., t. 34.–43.

497 ESLJP, *Schalk i Kopf protiv Austrije*, br. 30141/04, 24. lipnja 2010.

članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8. Sud je istaknuo da nacionalna tijela mogu bolje procijeniti potrebe društva u tom području i odgovoriti na njih te uzeti u obzir društvene i kulturne konotacije. Člankom 12. ECHR-a ne propisuje se obveza u pogledu utvrđivanja prava na brak za istospolne parove, stoga nije došlo do povrede te odredbe.

Člankom 5. ECHR-a jamči se zaštita prava na slobodu osoba neovisno o njihovoj spolnoj orijentaciji. Zadiranja u to pravo razmatraju se u članku 5.

Primjer: U predmetu *O. M. protiv Mađarske*⁴⁹⁸ podnositelj zahtjeva, iranski državljani, podnio je zahtjev za azil na temelju svoje homoseksualnosti. Tijela su donijela odluku o njegovu pritvaranju, konkretno zbog toga što nije mogao dokazati svoj identitet ni pravo na ostanak u zemlji. ESLJP je utvrdio da tijela nisu provela odgovarajuću procjenu prilagođenu konkretnom slučaju u skladu s nacionalnim pravom. Pri smještanju tražitelja azila koji tvrde da u zemlji koju su morali napustiti pripadaju ranjivoj skupini tijela bi trebala biti posebno oprezna kako bi se izbjeglo da se te osobe nađu u istoj situaciji zbog koje su morale pobjeći. Pri donošenju odluke o pritvaranju podnositelja zahtjeva tijela nisu razmotrila hoće li podnositelj biti siguran u pritvoru s ostalim pritvorenicima, od kojih mnogi potječu iz zemalja u kojima su vrlo raširene kulturne i vjerske predrasude prema takvim osobama. Stoga je ESLJP smatrao da je došlo do povrede članka 5. stavka 1. ECHR-a.

I u **Europskoj socijalnoj povelji** spolna orijentacija jedna je od „drugih” zaštićenih osnova.

Primjer: Predmet *INTERIGHTS protiv Hrvatske*⁴⁹⁹ odnosio se na upotrebu homofobnog jezika u nastavnim materijalima. ECSR je istaknuo da su države, unatoč velikoj slobodi procjene koju imaju pri utvrđivanju sadržaja nacionalnih školskih nastavnih planova i programa, u okviru nacionalnog pravnog sustava dužne osigurati da se obrazovanje o spolnom i reproduktivnom zdravlju koje je odobrila država provodi objektivno i bez diskriminacije. Odbor je utvrdio da su u obrazovnim materijalima koji su se upotrebljavali u redovitom

⁴⁹⁸ ESLJP, *O. M. protiv Mađarske*, br. 9912/15, 5. srpnja 2016.

⁴⁹⁹ ECSR, *Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske*, priružba br. 45/2007, 30. ožujka 2009.

nastavnom planu i programu osobe homoseksualne orijentacije opisivale i predstavljale uz predrasude, diskriminaciju i omalovažavanje. Smatrao je da je diskriminirajućim tvrdnjama povrijeđeno pravo na obrazovanje o zdravlju (članak 11. stavak 2. Europske socijalne povelje) s obzirom na odredbu o zabrani diskriminacije.

5.4. Invaliditet

Ni u ECHR-u ni u Direktivi o jednakosti pri zapošljavanju ne navodi se definicija invaliditeta. Zbog prirode uloge Suda EU-a definicije invaliditeta često daju nacionalni sudovi i iznose ih kao činjenični kontekst sporova koje upućuju Sudu EU-a.

U predmetu *Chacón Navas*⁵⁰⁰ Sud EU-a tumačio je pojam invaliditeta na temelju Direktive 2000/78/EZ oslanjajući se ponajprije na medicinsko shvaćanje invaliditeta. Međutim, kao što je navedeno u [poglavlju 1.](#), Europska unija postala je ugovorna strana Konvencije o pravima osoba s invaliditetom⁵⁰¹, koja je sada referentni dokument za tumačenje prava EU-a koje se odnosi na diskriminaciju na temelju invaliditeta⁵⁰². Sud EU-a naveo je da se „Direktiva 2000/78/EZ mora u najvećoj mogućoj mjeri tumačiti u skladu s Konvencijom”⁵⁰³. Stoga Sud EU-a upućuje na definiciju invaliditeta kako je navedena u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, u kojoj se odražava društveno shvaćanje invaliditeta. Prema članku 1. Konvencije:

„Osobe s invaliditetom one su osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu otežavati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.”

500 Sud EU-a, C-13/05, *Sonia Chacón Navas/Eurest Colectividades SA* (veliko vijeće), 11. srpnja 2006.

501 Za Europsku uniju Konvencija o pravima osoba s invaliditetom stupila je na snagu 22. siječnja 2011.

502 Sud EU-a, C-312/11, *Europska komisija/Republika Italija*, 4. srpnja 2013.; Sud EU-a, C-363/12, *Z./A Government department i The Board of management of a community school* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.; Sud EU-a, C-356/12, *Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern*, 22. svibnja 2014.; Sud EU-a, C-395/15, *Mohamed Daoudi/Bootes Plus SL i dr.*, 1. prosinca 2016.; Sud EU-a, C-406/15, *Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agencijata za privatizacija i sledprivatizacionen kontrol*, 9. ožujka 2017.

503 Sud EU-a, spojeni predmeti C-335/11 i C-337/11, *HK Danmark, djelujući za Jette Ring/Dansk almennyttigt Boligselskab i HK Danmark, djelujući za Lone Skouboe Werge/Dansk Arbejdsgiverforening, djelujući za Pro Display A/S*, 11. travnja 2013.

U skladu s člankom 2. trećim stavkom Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, diskriminacija na temelju invaliditeta označava svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje na temelju invaliditeta koje ima svrhu ili učinak sprečavanja ili poništavanja priznanja, uživanja ili ostvarivanja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda u političkom, gospodarskom, socijalnom, kulturnom, društvenom i svakom drugom području, na ravnopravnoj osnovi s drugima.

U članku 2. četvrtom stavku Konvencije navodi se sljedeće:

„Razumna prilagodba’ znači nužne i odgovarajuće izmjene i prilagodbe, koje ne predstavljaju nerazmjerno ili neprimjereno opterećenje, kada je to potrebno u pojedinačnom slučaju, kako bi se osobama s invaliditetom osiguralo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na ravnopravnoj osnovi s drugima.”

Nadalje, u članku 2. trećem stavku izričito se potvrđuje da je uskraćivanje razumne prilagodbe obuhvaćeno definicijom „diskriminacije”. Primjer uskraćivanja razumne prilagodbe vidljiv je u predmetu koji se odnosi na odbijanje zahtjeva za izdavanje dozvole za izgradnju bazena za hidroterapiju kojim bi se ispunile rehabilitacijske potrebe osobe s invaliditetom⁵⁰⁴. Odbor za prava osoba s invaliditetom istaknuo je da pravo koje se primjenjuje na neutralan način može imati diskriminirajući učinak ako se ne uzmu u obzir konkretne okolnosti pojedinaca na koje se to pravo primjenjuje. Utvrdio je da bi se odstupanjem od plana izgradnje mogle ispuniti pojedinačne potrebe osoba s invaliditetom te bi im se moglo zajamčiti uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava bez diskriminacije, na ravnopravnoj osnovi s drugima. Budući da tijela nisu uzela u obzir posebne okolnosti predmeta podnositeljice zahtjeva i njezine konkretne potrebe povezane s invaliditetom, Odbor je utvrdio da je povrijeđeno nekoliko odredbi Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

I u pravu EU-a i u pravu Vijeća Europe utvrđeno je da su države dužne osigurati razumnu prilagodbu kako bi osobama s invaliditetom omogućile da potpuno ostvare svoja prava. Stoga se neispunjavanje tih obveza smatra diskriminacijom⁵⁰⁵.

504 UN, Odbor za prava osoba s invaliditetom, Communication No. 3/2011, CRPD/C/7/D/3/2011, 21. svibnja 2012.

505 ESLJP, *Čam protiv Turske*, br. 51500/08, 23. veljače 2016.; ESLJP, *Horváth i Kiss protiv Mađarske*, br. 11146/11, 29. siječnja 2013.

Primjer: U predmetu *HK Danmark*⁵⁰⁶ dvije su zaposlenice otpuštene uz skraćeni otkazni rok jer su izostajale sa svojih radnih mjesta zbog zdravstvenih problema. Poslodavci su osporavali tvrdnju da je zdravstveno stanje tužiteljica obuhvaćeno pojmom „invaliditet“. Tvrdili su da se jedina nesposobnost tužiteljica odnosila na to što nisu mogle raditi u punom radnom vremenu. Sud EU-a naveo je da se „Direktiva 2000/78/EZ mora u najvećoj mogućoj mjeri tumačiti u skladu s Konvencijom“. Stoga je Sud EU-a smatrao da se „pojam ‚invaliditet‘ mora [...] shvatiti kao ograničenje koje proizlazi iz dugotrajnih tjelesnih, mentalnih ili psihičkih oštećenja, a koje u međudjelovanju s različitim preprekama može otežavati puno i djelotvorno sudjelovanje predmetne osobe u profesionalnom životu na ravnopravnoj osnovi s drugim radnicima“. To znači da invaliditet nužno ne podrazumijeva potpuno isključenje iz rada ili profesionalnog života.

Nadalje, Sud EU-a protumačio je članak 5. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju na način da su poslodavci dužni poduzeti odgovarajuće mjere kako bi se, konkretno, osobi s invaliditetom omogućio pristup zapošljavanju, sudjelovanje ili napredovanje na radu. Sud EU-a uputio je na širu definiciju razumne prilagodbe iz članka 2. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. Sud EU-a istaknuo je da, kad je riječ o razumnoj prilagodbi, u skladu s uvodnom izjavom 20. i člankom 2. stavkom 2. Direktive o jednakosti pri zapošljavanju takve mjere nisu nužno samo materijalne, nego mogu obuhvaćati i organizacijske mjere. Stoga je zaključio da se smanjenje broja radnih sati može smatrati mjerom razumne prilagodbe ako se takvim smanjenjem radniku omogućuje da nastavi radni odnos. Sud EU-a prepustio je nacionalnom sudu da ocijeni je li smanjenje broja radnih sati u konkretnom slučaju poslodavcu prouzročilo nerazmjerno opterećenje.

U pravu EU-a pojmom invaliditeta u smislu Direktive 2000/78/EZ nije obuhvaćeno svako zdravstveno stanje (čak ni ozbiljno) nego samo stanja koja osobi onemogućuju „pristup zaposlenju, obavljanje posla ili napredovanje **u poslu**“⁵⁰⁷.

506 Sud EU-a, C-335/11 i C-337/11, *HK Danmark, djelujući za Jette Ring/Dansk almennyttigt Boligselskab i HK Danmark, djelujući za Lone Skouboe Werge/Dansk Arbejdsgiverforening, djelujući za Pro Display A/S*, 11. travnja 2013.

507 Sud EU-a, C-363/12, *Z/A Government department i The Board of management of a community school* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014., t. 81. (isticanje autora).

Primjer: U predmetima *C. D.*⁵⁰⁸ i *Z.*⁵⁰⁹ tužiteljice nisu mogle zatrudnjeti. Kako bi dobile dijete, iskoristile su mogućnost zamjenskog majčinstva. Podnijele su zahtjev za dopust istovjetan roditeljskom ili posvojiteljskom dopustu. Međutim, njihovi su zahtjevi odbijeni jer nisu bile trudne niti su posvojile dijete. Sud EU-a istaknuo je da im nemogućnost začeća uobičajenim putem nije onemogućila pristup zaposlenju, obavljanje posla ili napredovanje u poslu. Stoga je smatrao da se njihovo stanje ne smatra invaliditetom u smislu Direktive. Iz toga proizlazi da se u pravu EU-a ne zahtijeva da se u takvoj situaciji majci odobri roditeljski dopust ili dopust istovjetan roditeljskom dopustu.

Kako bi se utvrdilo jesu li zdravstveni problemi određene osobe obuhvaćeni opsegom pojma invaliditeta, trebali bi se uzeti u obzir učinci zdravstvenog stanja. Konkretno, ključno je ispitati može li takvo zdravstveno stanje otežati puno i djelotvorno sudjelovanje predmetne osobe u profesionalnom životu i na ravnopravnoj osnovi s drugim radnicima.

Primjer: U predmetu *FOA/Kommunernes Landsforening*⁵¹⁰ Sud EU-a morao je utvrditi primjenjuje li se definicija invaliditeta na pretilog radnika koji je otpušten s radnog mjesta. Sud EU-a smatrao je da se pretilost sama po sebi ne smatra invaliditetom u smislu Direktive 2000/78/EZ, no u nekim slučajevima može biti invaliditet. Utvrdio je da se pretilost može smatrati invaliditetom neovisno o zdravstvenoj klasifikaciji tog pojma⁵¹¹ kada, na primjer, dovodi do smanjene pokretljivosti ili zdravstvenih stanja koja osobi onemogućuju izvršavanje zadaća ili joj prouzrokuju nelagodu pri obavljanju profesionalne djelatnosti.

U predmetu *Mohamed Daoudi*⁵¹² Sud EU-a razmatrao je može li se otkaz radniku zbog privremene nesposobnosti (ali nepoznatog trajanja razdoblja nesposobnosti) smatrati izravnom diskriminacijom na temelju invaliditeta. Sud je presudio da se

508 Sud EU-a, C-167/12, *C. D./S. T.* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.

509 Sud EU-a, C-363/12, *Z./A Government department i The Board of management of a community school* (veliko vijeće), 18. ožujka 2014.

510 Sud EU-a, C-354/13, *Fag og Arbejde (FOA)/Kommunernes Landsforening (KL)*, 18. prosinca 2014., vidjeti posebno t. 53.–64.

511 Sud EU-a nije primijenio pristup koji je predložio nezavisni odvjetnik, koji je uputio na klasifikaciju pretilosti prema SZO-u i istaknuo da se invaliditetom može smatrati samo klasa pretilosti III.

512 Sud EU-a, C-395/15, *Mohamed Daoudi/Bootes Plus SL i dr.*, 1. prosinca 2016.

otkaz načelno može smatrati izravnom diskriminacijom na temelju invaliditeta ako je riječ o „trajnoj” nesposobnosti⁵¹³. To činjenično pitanje, odnosno je li riječ o „trajnoj” nesposobnosti procjenjuju nacionalna tijela na temelju svih dostupnih objektivnih dokaza. Ti dokazi mogu obuhvaćati medicinske i znanstvene podatke te podatke o zdravstvenom stanju osobe. Mogu uključivati i činjenicu da se u vrijeme diskriminirajućeg postupanja ne može sa sigurnošću odrediti kratkoročni završetak nesposobnosti predmetne osobe ili činjenicu da će oporavak osobe trajati mnogo vremena.

U skladu s ECHR-om, iako se invaliditet izričito ne navodi među pravno zaštićenim osnovama, ESLJP je uvrstio tu osnovu u svoje tumačenje kategorije „druga okolnost” na temelju članka 14.

Primjer: U predmetu *Glor protiv Švicarske*⁵¹⁴ ESLJP je utvrdio da se podnositelj zahtjeva, koji je bolovao od dijabetesa, može smatrati osobom s invaliditetom neovisno o tome što se to stanje u nacionalnom pravu klasificira kao „niži stupanj” invaliditeta. Podnositelj zahtjeva morao je platiti poreznu naknadu jer nije do kraja odslužio vojni rok. Tu su naknadu bile dužne platiti sve osobe koje su ispunjavale uvjete za služenje vojnog roka. Od plaćanja naknade bile su izuzete samo osobe čiji stupanj invaliditeta iznosi barem „40 %” (što odgovara amputaciji noge u razini koljena) i osobe koje su uložile prigovor savjesti. Osobe koje su uložile prigovor savjesti bile su dužne odslužiti „civilni rok”. Podnositelj zahtjeva zbog svojeg invaliditeta nije bio sposoban za služenje vojnog roka, no stupanj njegova invaliditeta nije dosezao prag propisan nacionalnim pravom za izuzeće od porezne naknade. Predložio je da služi „civilni rok”, no njegov je prijedlog odbijen. ESLJP je utvrdio da je država s podnositeljem zahtjeva bez valjanog opravdanja postupala jednako kao s osobama koje nisu do kraja odslužile vojni rok. To se smatralo diskriminirajućim postupanjem jer je podnositelj zahtjeva bio u drukčijem položaju (odbijen je za služenje vojnog roka, ali je bio voljan i sposoban služiti civilni rok) i stoga ga je država trebala izuzeti od važećih pravila.

513 Pojam „trajne” nesposobnosti u pogledu tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili osjetilnih oštećenja ne definira se ni u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom ni u Direktivi 2000/78/EZ.

514 ESLJP, *Glor protiv Švicarske*, br. 13444/04, 30. travnja 2009.

Primjer: U predmetu *Guberina protiv Hrvatske*⁵¹⁵ podnositelj zahtjeva tražio je izuzeće od poreza na kupnju nove nekretnine prilagođene potrebama njegova djeteta s teškim invaliditetom. Tijela nisu uzela u obzir posebne potrebe njegova sina i utvrdila su da nije ispunio uvjete za izuzeće od poreza jer je već posjedovao prikladnu nekretninu. ESLJP je istaknuo da je Hrvatska, s obzirom na to da je ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, dužna poštovati načela kao što su razumna prilagodba, pristupačnost i nediskriminacija osoba s invaliditetom te da je zbog zanemarivanja posebnih potreba obitelji podnositelja zahtjeva koje su se odnosile na djetetov invaliditet povrijeđen članak 1. Protokola br. 1 u vezi s člankom 14. Konvencije. U tom je predmetu ESLJP prvi put utvrdio da diskriminirajuće postupanje prema podnositelju zahtjeva na temelju invaliditeta njegova djeteta predstavlja „diskriminaciju na temelju invaliditeta obuhvaćenu područjem primjene članka 14.”⁵¹⁶

Kao i kad je riječ o drugim pravno zaštićenim osnovama u skladu s ECHR-om, nije neuobičajeno da se predmeti razmatraju u okviru drugih materijalnih prava, a ne na temelju članka 14.

Primjer: U predmetu *Price protiv Ujedinjene Kraljevine*⁵¹⁷ podnositeljica zahtjeva osuđena je na kaznu zatvora od sedam dana. Riječ je o osobi s tjelesnim invaliditetom čija je majka za vrijeme trudnoće uzimala talidomid, zbog čega podnositeljica zahtjeva nije imala udove ili su joj udovi bili znatno skraćeni, a funkcija bubrega bila joj je oslabljena. Zbog toga su joj za kretanje bila potrebna invalidska kolica, a trebala je pomoć i pri odlasku na zahod i kupanju, te poseban krevet. U pritvoru je tijekom prve noći bila smještena u ćeliji koja nije bila prilagođena osobama s tjelesnim invaliditetom, stoga nije mogla dobro spavati, trpjela je bolove i bila je pothlađena. Nakon što je premještena u zatvor, smještena je u bolničko krilo koje je donekle bilo prilagođeno osobama s invaliditetom, no i ondje se suočavala sa sličnim problemima. Isto tako, nije joj dopušteno da napuni ispražnjenu bateriju svojih električnih kolica. ESLJP je utvrdio da je podnositeljica zahtjeva bila

⁵¹⁵ ESLJP, *Guberina protiv Hrvatske*, br. 23682/13, 22. ožujka 2016.

⁵¹⁶ *Ibid.*, t. 79. Riječ je o primjeru tzv. diskriminacije na temelju povezanosti. Vidjeti [odjeljak 2.1.4.](#)

⁵¹⁷ ESLJP, *Price protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 33394/96, 10. srpnja 2001.

izložena ponižavajućem postupanju koje je protivno članku 3. Podnositeljica zahtjeva u ovom se predmetu nije žalila na diskriminaciju na temelju nekog od materijalnih prava zajamčenih člankom 14. ECHR-a.

Primjer: U predmetu *Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine*⁵¹⁸ podnositeljica zahtjeva, koja je bolovala od degenerativne bolesti, željela je od države dobiti jamstvo da njezin suprug neće biti kazneno gonjen zbog sudjelovanja u potpomognutom samoubojstvu ako njezino stanje s vremenom toliko uznapreduje da taj čin neće moći izvesti sama. U skladu s nacionalnim pravom potpomognuto je samoubojstvo samo po sebi kazneno djelo i smatra se ubojstvom odnosno ubojstvom iz nehaja. Podnositeljica zahtjeva tvrdila je, među ostalim, da je njezino pravo na odlučivanje o vlastitom tijelu, koje je zaštićeno u kontekstu prava na privatni život (na temelju članka 8.), povrijeđeno na diskriminirajući način jer je država primijenila jedinstvenu zabranu potpomognutog samoubojstva koja u nerazmjernoj mjeri nepovoljno utječe na osobe koje su postale onesposobljene i zbog toga ne mogu same okončati svoj život. ESLJP je utvrdio da je odbijanje razlikovanja „osoba koje jesu i osoba koje nisu fizički sposobne počiniti samoubojstvo“ opravdano jer bi se uvođenjem pravnih iznimki u praksi omogućila zlouporaba te ugrozila zaštita prava na život.

Kad je riječ o Europskoj socijalnoj povelji, tekst članka E revidirane Socijalne povelje vrlo je sličan tekstu članka 14. ECHR-a. Slično tomu, iako invaliditet nije izričito naveden kao zabranjena osnova diskriminacije na temelju članka E, obuhvaćen je upućivanjem na kategoriju „druga okolnost“⁵¹⁹. Još jedna odredba koja se odnosi na prava osoba s invaliditetom navodi se u članku 15. Europske socijalne povelje (revidirane), a njome se, među ostalim, predviđa pravo na obrazovanje.

Primjer: U predmetu *European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske*⁵²⁰ organizacija podnositeljica pritužbe žalila se na diskriminaciju djece s autizmom u području obrazovanja. Istaknula je da zbog nedovoljnog broja objekata i ustanova u Francuskoj djeca moraju pohađati specijalizirane

518 ESLJP, *Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 2346/02, 29. travnja 2002.

519 Vidjeti, na primjer, ECSR, *European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske*, pritužba br. 81/2012, 11. rujna 2013., t. 132.; ECSR, *Međunarodna udruga Autism-Europe protiv Francuske*, pritužba br. 13/2002, 4. studenoga 2003., t. 51.

520 ECSR, *European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske*, pritužba br. 81/2012, 11. rujna 2013.

ustanove u Belgiji. ECSR je potvrdio važnost obrazovanja kao preduvjeta za „neovisnost, društvenu integraciju i sudjelovanje u životu zajednice”⁵²¹. ECSR je smatrao da francuska tijela nisu uzela u obzir posebne potrebe u pogledu učenja djece s autizmom u školama na području Francuske. Stoga su obitelji koje su svoju djecu s autizmom željele obrazovati u specijaliziranoj školi morale putovati u inozemstvo. ECSR je zaključio da je riječ o izravnoj diskriminaciji te djece. Nadalje, ECSR je smatrao da se s obzirom na ograničena sredstva u okviru državnog proračuna za socijalnu zaštitu koja su predviđena za obrazovanje djece i adolescenata s autizmom ta skupina osoba s invaliditetom neizravno stavlja u nepovoljniji položaj. Time se provodila neizravna diskriminacija.

Sljedeći primjer iz nacionalne sudske prakse pokazuje vezu između odbijanja određenih usluga i obveze pružatelja prema osobama s invaliditetom.

Primjer: U predmetu koji se vodio pred francuskim sudovima⁵²² tri putnika s invaliditetom bez pratnje podnijela su kaznenu prijavu protiv društva EasyJet jer im je zračni prijevoznik odbio ukrcaj u pariškoj zračnoj luci. Društvo EasyJet objasnilo je da su takvu politiku donijeli u vezi s putnicima s invaliditetom bez pratnje jer njihovo zrakoplovno osoblje nije osposobljeno za „brigu o osobama s invaliditetom i pružanje pomoći takvim osobama”. Kasacijski sud potvrdio je da u skladu s prometnom politikom društva EasyJet osobama s invaliditetom nije dopušten ukrcaj u zrakoplov bez provjere sposobnosti za putovanje svake pojedine osobe. Nadalje, taj je sud istaknuo da u skladu s člankom 4. Uredbe (EZ) br. 1107/2006⁵²³ zračni prijevoznici smiju odbiti ukrcaj u zrakoplov osobi s invaliditetom samo ako postoje sigurnosni zahtjevi koji su predviđeni nacionalnim ili međunarodnim pravom ili koje je utvrdilo nadležno tijelo. Međutim, društvo EasyJet nije dokazalo da postoje takvi sigurnosni zahtjevi. Kasacijski sud istaknuo je da je društvo EasyJet bilo dužno osposobiti svoje osoblje u skladu s Uredbom EU-a i francuskim nacionalnim pravom. U svojoj presudi niži je sud društvu EasyJet odredio administrativnu novčanu kaznu zbog diskriminacijske politike u pogledu osoba s invaliditetom, a Kasacijski je sud odbio žalbu koju je uložilo društvo.

521 *Ibid.*, t. 75.

522 Francuska, Kasacijski sud, Kazneni odjel, *Easyjet protiv Gianmartini i dr.*, br. 13-81586, 15. prosinca 2015.

523 Uredba (EZ) br. 1107/2006 Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o pravima osoba s invaliditetom i osoba smanjene pokretljivosti u zračnom prijevozu.

5.5. Dob

Pravno zaštićena osnova dobi odnosi se na različito postupanje ili ostvarivanje prava koje se temelji na dobi osobe. **U skladu s ECHR-om**, iako diskriminacija na temelju dobi sama po sebi ne ulazi u područje primjene određenog prava (za razliku od vjere ili spolne orijentacije), pitanja diskriminacije na temelju dobi mogu se pojaviti u kontekstu različitih prava. Kao i u drugim područjima, u tom je kontekstu ESLJP u određenim predmetima čije su činjenice upućivale na diskriminaciju na temelju dobi donio odluku, a da zapravo nije ispitao predmet u tom smislu, posebno kad je riječ o postupanju prema djeci u okviru kaznenopravnog sustava. ESLJP je utvrdio da je „dob” obuhvaćena kategorijom „druga okolnost”⁵²⁴.

Primjer: U predmetu *Schwizgebel protiv Švicarske*⁵²⁵ 47-godišnja samohrana majka žalila se jer joj je odbijen zahtjev za posvojenje djeteta. Nacionalna tijela svoju su odluku temeljila na dobnoj razlici između podnositeljice zahtjeva i djeteta te činjenici da bi posvojenje prouzročilo veliko financijsko opterećenje jer je podnositeljica zahtjeva već imala jedno dijete. ESLJP je utvrdio da se s podnositeljicom zahtjeva zbog njezine dobi postupalo drukčije nego s mlađim ženama koje podnose zahtjev za posvojenje. Međutim, zbog neusklađene prakse među državama u pogledu prihvatljivih dobni granica za posvojenje državi se dopušta velika sloboda procjene. Osim toga, nacionalno tijelo predmetnu razliku u dobi nije razmatralo proizvoljno, već s obzirom na najbolje interese djeteta i financijsko opterećenje koje bi moglo nastati posvojenjem drugog djeteta, a koje bi s druge strane moglo nepovoljno utjecati na djetetovu dobrobit. Prema tome, ESLJP je utvrdio da je razlika u postupanju bila opravdana.

Primjer: U predmetu *T. protiv Ujedinjene Kraljevine* i *V. protiv Ujedinjene Kraljevine*⁵²⁶ dva su dječaka u sudskom postupku osuđena za ubojstvo koje su počinila u dobi od deset godina. Podnositelji zahtjeva žalili su se na to da im nije bilo osigurano pravo na pošteno suđenje jer su im tadašnja dob i nezrelost onemogućili aktivno sudjelovanje u obrani. ESLJP je utvrdio da bi pri suđenju maloljetnicima država trebala „u potpunosti uzeti u obzir njihovu dob, razinu zrelosti te intelektualne i emocionalne sposobnosti” i poduzeti

524 ESLJP, *Schwizgebel protiv Švicarske*, br. 25762/07, 10. lipnja 2010.

525 *Ibid.*

526 ESLJP, *T. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 24724/94, 16. prosinca 1999.; ESLJP, *V. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 24888/94, 16. prosinca 1999.

mjere da im se „pomogne u razumijevanju i sudjelovanju u postupku“. ESLJP je zaključio da država to nije učinila i da je time povrijedila članak 6. ECHR-a, a da pritom nije ispitao predmet s obzirom na članak 14.

Primjer: U predmetu *D. G. protiv Irske i Bouamar protiv Belgije*⁵²⁷ nacionalna su tijela maloljetne podnositelje zahtjeva koji su čekali na smještaj u odgovarajuću ustanovu smjestila u pritvor. ESLJP je utvrdio da je u tim okolnostima povrijeđeno pravo pojedinca da ne bude proizvoljno pritvoren (članak 5. ECHR-a). U obama predmetima podnositelji zahtjeva tvrdili su da se s njima postupalo na diskriminirajući način u odnosu na odrasle osobe jer u skladu s nacionalnim pravom nije bilo dopušteno da se odraslim osobama u takvim okolnostima oduzme sloboda. ESLJP je utvrdio da se svako različito postupanje s maloljetnicima čiju slobodu treba ograničiti i kojima je nužno osigurati obrazovanje i s odraslim osobama s istim potrebama ne smatra diskriminacijom jer proizlazi iz zaštitne, a ne represivne prirode postupka koji se primjenjuje na maloljetnike. Prema tome, takvo različito postupanje bilo je objektivno i razumno opravdano.

U Europskoj socijalnoj povelji navode se i odredbe koje se odnose na pitanje diskriminacije na temelju dobi. Konkretno, mjerodavni su članak 23., kojim se predviđa pravo starijih osoba na socijalnu zaštitu, te članak 1. stavak 2. i članak 24., koji se odnose na diskriminaciju na temelju dobi pri zapošljavanju.

Primjer: U predmetu *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške*⁵²⁸ ECSR je ispitivao nacionalnu odredbu kojom se poslodavcima omogućuje da otkazu ugovor o radu pomorcima koji navršše 62 godine. Podnositelj pritužbe tvrdio je da se spornom odredbom provodi diskriminacija na temelju dobi.

ECSR je ispitao pritužbu na temelju članka 24. Europske socijalne povelje kojim se predviđa pravo na zaštitu u slučaju otkaza. Naglasio je da se otkaz koji se temelji isključivo na dobi može smatrati ograničenjem tog prava na zaštitu. ECSR je ponovno potvrdio načelo prema kojem otkaz na temelju dobi nije opravdan razlog za prekid radnog odnosa ako se takav otkaz objektivno i razumno ne temelji na legitimnom cilju i ako sredstva za postizanje tog cilja nisu primjerena i nužna. Nadalje, Odbor je ponovio da se u članku 24.

527 ESLJP, *D. G. protiv Irske*, br. 39474/98, 16. svibnja 2002.; ESLJP, *Bouamar protiv Belgije*, br. 9106/80, 29. veljače 1988.

528 ECSR, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške*, pritužba br. 74/2011, 2. srpnja 2013.

Europske socijalne povelje iscrpno utvrđuju valjani razlozi na temelju kojih poslodavac može prekinuti radni odnos. Odluka poslodavca može se zasnivati samo na dvjema vrstama razloga, odnosno na razlozima koji su povezani sa sposobnošću ili ponašanjem zaposlenika i razlozima koji se temelje na potrebama u pogledu funkcioniranja predmetnog poduzeća (gospodarski razlozi). Stoga bi odluka poslodavca o uručivanju otkaza na temelju toga što je osoba navršila određenu dob bila protivna Europskoj socijalnoj povelji jer se takav otkaz ne bi temeljio na jednom od dvaju valjanih razloga.

Država je opravdavala sporne odredbe time da se one temelje na pitanjima politike zapošljavanja i potrebama u pogledu funkcioniranja poduzeća te cilju osiguravanja zdravlja i sigurnosti osoba na moru. ECSR je ta pitanja prihvatio kao legitimna. Međutim, pri ispitivanju razmjernosti, nužnosti i primjerenosti poduzetih mjera ECSR je utvrdio da država nije dokazala zbog čega je smatrala da bi se zdravlje pomoraca toliko pogoršalo da u dobi od 62 godine ne bi mogli nastaviti s radom. Konkretno, bilo je jasno da postoje drugi načini da se zajamči sigurnost i ispune potrebe u pogledu funkcioniranja rada kad je riječ o brodskom prijevozu, na primjer tako da se provode redoviti i dovoljno opsežni liječnički pregledi pomoraca. Stoga je ECSR smatrao da je na temelju mjerodavnih odredbi predmetnim osobama oduzeta zaštita, što čini povredu članka 24. Europske socijalne povelje.

ECSR je utvrdio i da odredba o dobnoj granici nerazmjerno utječe na određenu profesionalnu kategoriju pomoraca. Stoga je takvo različito postupanje diskriminirajuće jer je protivno pravu na nediskriminaciju pri zapošljavanju koje se jamči člankom 1. stavkom 2. Europske socijalne povelje (djelotvorna zaštita prava radnika na zarađivanje za život slobodno izabranim radom).

U pravu EU-a člankom 21. Povelje o temeljnim pravima utvrđuje se zabrana diskriminacije na temelju različitih osnova, uključujući dob. U svojoj odluci u predmetu *Mangold*⁵²⁹ Sud EU-a utvrdio je da je nediskriminacija na temelju dobi opće načelo prava EU-a. Zabrana diskriminacije na temelju dobi uvrštena je i u Direktivu o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ). Sud EU-a naglasio je da se u Direktivi samoj po sebi to načelo ne utvrđuje, nego se „samo konkretizira” opće

529 Sud EU-a, C-144/04, *Werner Mangold/Rüdiger Helm* (veliko vijeće), 22. studenoga 2005. Predmet se odnosio na spor između W. Mangolda i njegova poslodavca o načinu na koji bi poslodavac trebao primijeniti njemačko pravno pravilo kojim se dopuštao određeni oblik diskriminacije na temelju dobi. Predmet se vodio prije roka za provedbu Direktive 2000/78/EZ u Njemačkoj.

načelo⁵³⁰. To načelo proizlazi „iz različitih međunarodnih instrumenata i ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama”⁵³¹. U predmetu *Kücükdeveci*⁵³² Sud EU-a smatrao je da se u odredbama o diskriminaciji na temelju dobi iz Direktive o jednakosti pri zapošljavanju konkretiziraju i opća načela jednakog postupanja (iz članka 20. Povelje EU-a) i opća načela nediskriminacije (iz članka 21. Povelje EU-a).

Primjer: U predmetu *Dansk Industri (DI), djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen*⁵³³ spor se odnosio na nacionalnu odredbu kojom se zaposleniku oduzimalo pravo na isplatu otpremnine ako je mogao podnijeti zahtjev za starosnu mirovinu. Budući da se predmet odnosio na spor između pojedinaca, Direktiva nije bila izravno primjenjiva i na nju se samu po sebi nije moglo pozvati protiv pojedinca. Međutim, Sud EU-a pozvao se na opće načelo zabrane diskriminacije na temelju dobi i utvrdio da je sporna nacionalna odredba diskriminirajuća na temelju te osnove. Nadalje, presudio je da, ako se nacionalna odredba ne može protumačiti na način koji bi bio u skladu s pravom EU-a, nacionalni sud ne smije primijeniti tu odredbu⁵³⁴.

Dob kao diskriminacijska osnova ima drukčiju prirodu od ostalih osnova diskriminacije. Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) predviđa se niz različitih iznimki u pogledu dobi (članak 6.). Prema tome, ako se može dokazati da je različito postupanje na temelju dobi objektivno opravdano jer je primjereno i nužno za postizanje legitimnog cilja, takvo postupanje može biti

530 Sud EU-a, C-441/14, *Dansk Industri (DI), djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen* (veliko vijeće), 19. travnja 2016., t. 23.

531 *Ibid.*, t. 22.

532 Sud EU-a, C-555/07, *Seda Küçükdeveci/Swedex GmbH & Co. KG* (veliko vijeće), 19. siječnja 2010.

533 Sud EU-a, C-441/14, *Dansk Industri (DI), djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen* (veliko vijeće), 19. travnja 2016. Usporediti s predmetom Sud EU-a, C-499/08, *Ingeniørforeningen i Danmark/Region Syddanmark* (veliko vijeće), 12. listopada 2010.

534 *Ibid.*, t. 37. Na temelju presude Suda EU-a Vrhovni sud Danske svoju je presudu donio 6. prosinca 2016. (predmet br. 15/2014). Utvrdio je da se odredba nacionalnog prava ne može protumačiti u skladu s pravom EU-a, a ne može se ni zanemariti nacionalno pravo jer bi to značilo da će sudovi morati djelovati izvan granica svoje nadležnosti. Prema tome, Vrhovni je sud presudio u korist poslodavca. Istaknuo je da je jedino moguće rješenje zakon parlamenta kojim će se izmijeniti nacionalna pravila i osigurati usklađenost s pravom EU-a. Vidjeti Danska, Vrhovni sud (2016.), *The relationship between EU law and Danish law in a case concerning a salaried employee* i komentar o nacionalnoj presudi Klinge, S. (2016.), „*Dialogue or disobedience between the European Court of Justice and the Danish Constitutional Court? The Danish Supreme Court challenges the Mangold-principle*”, *EU Law Analysis* (internetske stranice).

dopušteno u nacionalnom pravu. Različito postupanje na temelju dobi stoga u određenim okolnostima može biti dopušteno.

Primjer: U predmetu *J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën*⁵³⁵ spor se odnosio na nacionalne odredbe na temelju kojih se osobama mlađim od 30 godina troškovi strukovnog osposobljavanja mogu u cijelosti odbiti od oporezivog dohotka. S druge strane, pravo na predmetni odbitak ograničeno je za osobe koje su već navršile tu dob. Sud EU-a potvrdio je da se u tom predmetu primjenjuje Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju jer se tim režimom mladim osobama nastoji olakšati pristup osposobljavanju. Međutim, Sud EU-a istaknuo je da sporni porezni režim sam po sebi nije preduvjet za pristup strukovnom osposobljavanju, no zbog svojih bi financijskih posljedica mogao utjecati na pristupačnost takva osposobljavanja. Odluku o tome je li sporni porezni režim primjeren za poboljšanje položaja mladih osoba na tržištu rada Sud EU-a prepustio je sudu koji je uputio zahtjev. Pri ocjeni je li sporni porezni režim nužan Sud EU-a oslonio se na sljedeće argumente države:

- i. osobe starije od 30 godina tim se režimom nisu stavljale u znatno nepovoljniji položaj jer su i dalje imale pravo na odbitak troškova osposobljavanja od 15 000 eura, koliko iznosi prosječan godišnji trošak osposobljavanja;
- ii. osobe starije od 30 godina općenito su već imale priliku pohađati osposobljavanje prije nego što su navršile tu dob i obavljati profesionalnu djelatnost, što znači da te osobe, s obzirom na to da se nalaze u boljoj financijskoj situaciji od mladih koji su tek završili školovanje, mogu barem djelomično preuzeti financijski teret novog osposobljavanja.

S obzirom na te argumente i široku diskrecijsku ovlast koju države članice EU-a imaju u području socijalne politike i zapošljavanja, Sud EU-a smatrao je da država članica koja donosi takav porezni režim ne prekoračuje ono što je nužno da bi se ostvario cilj u pogledu poboljšanja položaja mladih na tržištu rada. Međutim, je li tako i u ovom predmetu, trebaju utvrditi nacionalna tijela.

⁵³⁵ Sud EU-a, C-548/15, *J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën*, 10. studenoga 2016.

Primjer: U predmetu *Specht i dr./Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland*⁵³⁶ postupak se odnosio na nacionalnu odredbu na temelju koje se razina plaće za dužnosnike utvrđuje na temelju dobi u trenutku njihova zapošljavanja. Država je tvrdila da se spornom odredbom nastoji nagraditi prethodno profesionalno iskustvo. Sud EU-a istaknuo je da bi odgovarajuća mjera za postizanje tog cilja načelno moglo biti uzimanje u obzir godina rada zaposlenika i njihovo povezivanje s profesionalnim iskustvom. Međutim, u okolnostima ovog predmeta konkretna razina plaće u trenutku zapošljavanja nije se temeljila na prethodnom profesionalnom iskustvu, nego isključivo na dobi. Sud EU-a zaključio je da je takva diskriminacija na temelju dobi protivna Direktivi o jednakosti pri zapošljavanju.

Jedna od iznimki predviđenih Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju odnosi se na dobne granice za zapošljavanje. Ispunjava li u određenim slučajevima dobna granica utvrđena u okviru nacionalnog prava kriterije iz Direktive, mora se ocijeniti za svaki pojedinačni slučaj. Pri toj ocjeni treba u obzir uzeti sve relevantne činjenice i dokaze, uključujući prirodu zadaća dotičnih osoba.

Primjer: U predmetu *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*⁵³⁷ od Suda EU-a tražilo se da iznese mišljenje o tome je li dobna granica od 30 godina za zapošljavanje lokalnog policijskog službenika zabranjeni oblik diskriminacije. Sud EU-a ponovno je potvrdio da je „posjedovanje posebnih tjelesnih sposobnosti [...] značajka koja je povezana s dobi”⁵³⁸. Istaknuo je i da je cilj osiguravanja operativne spremnosti i dobrog funkcioniranja policijske jedinice legitiman cilj u smislu te direktive. Međutim, Sud EU-a odbacio je argumente države članice prema kojima je dobna granica u ovom predmetu bila nužna za postizanje tog cilja. Eliminacijska testiranja tjelesnih sposobnosti bila bi dovoljna mjera da se ocijeni posjeduju li kandidati određene tjelesne sposobnosti koje su nužne za obavljanje njihovih profesionalnih dužnosti. Istaknuo je i da se dobna granica ne može opravdati ni zahtjevima u pogledu osposobljavanja za predmetno radno mjesto ni potrebom za osiguravanjem razumnog razdoblja zaposlenja prije umirovljenja.

⁵³⁶ Sud EU-a, spojeni predmeti od C-501/12 do C-506/12, C-540/12 i C-541/12, *Thomas Specht i dr./Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland*, 19. lipnja 2014. Vidjeti i Sud EU-a, C-20/13, *Daniel Unland/Land Berlin*, 9. rujna 2015.

⁵³⁷ Sud EU-a, C-416/13, *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*, 13. studenoga 2014.

⁵³⁸ *Ibid.*, t. 37.

Primjer: S druge strane, u predmetu *Gorka Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias*⁵³⁹ utvrđivanje dobne granice od 35 godina za zapošljavanje policijskih službenika u Baskiji nije se smatralo diskriminirajućim postupanjem. Sud EU-a taj je predmet razlikovao od predmeta *Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo*. Pozivao se na sljedeće činjenice:

- i. dužnosti službenika bile su fizički zahtjevne;
- ii. smatralo se da policijski službenik stariji od 35 godina više ne posjeduje sve sposobnosti koje su mu potrebne za pravilno izvršavanje dužnosti;
- iii. zapošljavanjem kandidata starijeg od 35 godina ne bi se osiguralo dovoljno vremena da se toj osobi profesionalne dužnosti povjere na dovoljno dugo razdoblje.

Nadalje, Sud EU-a oslonio se na statističke podatke iznesene tijekom postupka koji su upućivali na to kako će se dobna struktura razvijati u narednim godinama. Ti su podatci pokazali da je nužno ponovno utvrditi određenu dobnu strukturu da bi se zaposlio dovoljan broj službenika kojima bi se mogle povjeriti fizički zahtjevne zadaće. Time bi se stariji službenici postupno zamijenili zapošljavanjem mlađih članova osoblja koji su sposobniji za preuzimanje fizički zahtjevnih zadaća.

5.6. Rasa, etničko podrijetlo, boja kože i pripadnost nacionalnoj manjini

U okviru prava EU-a, iako pojam „državljanstva” u Direktivi o rasnoj jednakosti nije obuhvaćen opsegom pojma rase ili etničkog podrijetla, Sud EU-a protumačio je pojam etničkog podrijetla u skladu s člankom 14. ECHR-a na način da „proizlazi iz ideje da se društvene skupine identificiraju osobito zajednicom nacionalnosti, religije, jezika, kulturalnog i tradicijskog podrijetla i životne sredine”⁵⁴⁰.

⁵³⁹ Sud EU-a, C-258/15, *Gorka Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias* (veliko vijeće), 15. studenoga 2016.

⁵⁴⁰ Sud EU-a, C-83/14, *„ČEZ Razpredelenie Bulgaria” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija* (veliko vijeće), 16. srpnja 2015., t. 46.

Primjer: U predmetu *Feryn*⁵⁴¹ Sud EU-a smatrao je da javne izjave poslodavca o tome da ne može zaposliti „imigrante” predstavljaju izravnu diskriminaciju u pogledu zapošljavanja u smislu Direktive o rasnoj jednakosti.

Osim što se njome izričito izuzima državljanstvo, sama Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) ne sadržava definiciju „rasnog ili etničkog podrijetla”. Postoji niz drugih instrumenata u kojima se navode smjernice za tumačenje pojmova rasnog i etničkog podrijetla. U Direktivi o rasnoj jednakosti izričito se ne navode ni „boja kože” ni pripadnost nacionalnoj manjini, ali se navode u ECHR-u kao zasebne osnove. Čini se da su ti pojmovi neodvojivi od definicije rase i/ili etničkog podrijetla, stoga će se ovdje tako i razmatrati.

U Okvirnoj odluci Vijeća EU-a o suzbijanju rasizma i ksenofobije u okviru kaznenog prava pojmovi rasizma i ksenofobije definiraju se kao djela koja uključuju nasilje i mržnju usmjerenu prema skupinama s obzirom na „rasu, boju [kože], vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalno ili etničko podrijetlo”. Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI) Vijeća Europe isto je tako zauzela širok pristup pri utvrđivanju definicije „rasne diskriminacije”, kojom su obuhvaćene osnove kao što su „rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, državljanstvo ili nacionalno ili etničko podrijetlo”⁵⁴². Slično tomu, u članku 1. Konvencije UN-a iz 1966. o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (čije su ugovorne strane sve države članice Europske unije i Vijeća Europe) rasna diskriminacija definira se tako da su njome obuhvaćene osnove kao što su „rasa, boja kože, porijeklo ili nacionalno ili etničko podrijetlo”⁵⁴³. Nadalje, Odbor za ukidanje rasne diskriminacije koji je zadužen za tumačenje i praćenje usklađenosti s tim ugovorom istaknuo je da se, ako se ne dokaže suprotno, utvrđivanje toga pripada li osoba određenoj rasnoj ili etničkoj skupini „temelji [...] na samoodređenju dotičnog pojedinca”⁵⁴⁴. Time se sprečava da država izuzme od zaštite neku etničku skupinu koju ne priznaje.

541 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

542 ECRI, *General Policy Recommendation No. 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination*, CRI (2003) 8, dokument donesen 13. prosinca 2002., stavak 1. točke (b) i (c).

543 OSUN (1966.), Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Zbirka međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda, sv. 660., str. 195.

544 UN, Odbor za ukidanje svih oblika rasne diskriminacije (1990.), *General Recommendation VIII concerning the interpretation and application of Article 1, Paragraphs 1 and 4 of the Convention*, dok. A/45/18, 22. kolovoza 1990.

Iako se u okviru **prava EU-a** kao pravno zaštićene osnove izričito ne navode jezik, boja kože ili porijeklo, to ne znači da ta obilježja ne bi mogla biti obuhvaćena opsegom zaštite u pogledu rase ili etničkog podrijetla ako su jezik, boja kože i porijeklo nužno povezani s rasom i etničkim podrijetlom. Isto tako, čini se da u mjeri u kojoj su čimbenici koji uvjetuju državljanstvo bitni za rasu i etničko podrijetlo, državljanstvo u odgovarajućim okolnostima može biti obuhvaćeno osnovama rase i etničkog podrijetla.

Primjer: Diskriminacija na temelju etničkog podrijetla predmet je spora „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija⁵⁴⁵ (o kojem je riječ u [odjeljku 2.2.3.](#)). Tužiteljica je tvrdila da je zbog postavljanja brojila električne energije na nedostupnoj visini stavljena u nepovoljniji položaj od drugih kupaca čija su brojila postavljena na dostupna mjesta. Prema njezinim tvrdnjama, jedini je razlog postavljanja brojila električne energije na takvoj visini bila činjenica da u predmetnoj četvrti uglavnom žive stanovnici romskog podrijetla. Na temelju tih razmatranja Sud EU-a utvrdio je da se Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ) primjenjuje na politiku dobavljača električne energije u tom predmetu. Odluku o tome bi li takva praksa mogla biti objektivno opravdana trebao je donijeti bugarski sud.

Vjera je izričito zaštićena kao zasebna osnova na temelju Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ). Međutim, povezivanje vjere s rasnom osnovom može biti u interesu navodne žrtve vjerske diskriminacije jer je, u trenutačnom stanju prava EU-a, opseg zaštite od rasne diskriminacije širi od opsega zaštite od vjerske diskriminacije. Naime, Direktiva o rasnoj diskriminaciji odnosi se na područje zapošljavanja, ali i na pristup robi i uslugama, dok se Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju odnosi samo na područje zapošljavanja.

U ECHR-u je državljanstvo, odnosno „nacionalno podrijetlo”, navedeno kao zasebna osnova. Sudska praksa o kojoj je riječ u nastavku pokazuje da se državljanstvo može protumačiti kao sastavni dio etničkog podrijetla. Pri pojašnjavanju pojmova rase i etničkog podrijetla ESLJP je zaključio da jezik, vjera, državljanstvo i kultura mogu biti neodvojivi od rase. U predmetu *Timishev protiv Rusije* podnositelj zahtjeva nije smio proći kontrolnu točku jer su granični

⁵⁴⁵ Sud EU-a, C-83/14, „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 16. srpnja 2015.

službenici dobili uputu da ne dopuštaju ulazak osobama čečenskog podrijetla. ESLJP je iznio sljedeće objašnjenje:

„Etničko podrijetlo i rasa povezani su pojmovi koji se preklapaju. Dok se pojam rase temelji na ideji o biološkoj klasifikaciji ljudskih bića u podvrste u skladu s morfološkim značajkama kao što su boja kože ili obilježja lica, etničko podrijetlo proizlazi iz ideje o društvenim skupinama koje imaju zajedničko državljanstvo, pripadaju istom plemenu, dijele vjeru, jezik ili kulturalno i tradicionalno podrijetlo i životnu sredinu.”⁵⁴⁶

Primjer: U predmetu *Boaćă i dr. protiv Rumunjske*⁵⁴⁷ podnositelji zahtjeva nasljednici su muškarca romskog podrijetla kojeg je navodno pretukla policija i koji je bio izložen diskriminaciji zbog svojeg etničkog podrijetla. ESLJP je utvrdio da nacionalna tijela nisu ispunila svoju obvezu, odnosno nisu istražila rasističke motive zločina te je zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 3. (postupovni aspekt)⁵⁴⁸.

Primjer: U predmetu *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine*⁵⁴⁹, prvom predmetu o kojem se odlučivalo na temelju Protokola br. 12, podnositelji zahtjeva žalili su zbog nemogućnosti kandidiranja na izborima. U okviru mirovnog sporazuma za okončanje sukoba u toj zemlji tijekom 1990-ih postignut je dogovor o podjeli vlasti između triju glavnih etničkih skupina. To je uključivalo dogovor da svaki kandidat na izborima mora iskazati svoju pripadnost bošnjačkoj, srpskoj ili hrvatskoj zajednici. Podnositelji zahtjeva židovskog i romskog podrijetla odbili su to učiniti i pozvali su se na diskriminaciju na temelju rase i etničkog podrijetla. ESLJP je ponovio prethodno navedeno objašnjenje o vezi između rase i etničkog podrijetla te dodao da je „[d]iskriminacija na temelju etničkog podrijetla oblik rasne diskriminacije”. U definiciji rasne diskriminacije koju je iznio ESLJP odražava se odnos između etničkog podrijetla i vjere. Nadalje, ESLJP je utvrdio da unatoč osjetljivim uvjetima mirovnog sporazuma takva diskriminacija nije mogla biti opravdana.

546 ESLJP, *Timishev protiv Rusije*, br. 55762/00 i 55974/00, 13. prosinca 2005., t. 55.

547 ESLJP, *Boaćă i dr. protiv Rumunjske*, br. 40355/11, 12. siječnja 2016.

548 Usporediti i ESLJP, *Škorjanec protiv Hrvatske*, br. 25536/14, 28. ožujka 2017. (o tom je predmetu riječ u [odjeljku 2.6.](#)).

549 ESLJP, *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* (veliko vijeće), br. 27996/06 i 34836/06, 22. prosinca 2009.

ESLJP je vrlo strog kad je riječ o diskriminaciji na temelju rase i etničkog podrijetla te ističe sljedeće: „nikakvo različito postupanje koje se temelji isključivo ili pretežno na etničkom podrijetlu osobe ne može se objektivno opravdati u suvremenom demokratskom društvu, izgrađenom na načelima pluralizma i uvažavanja različitih kultura”⁵⁵⁰. Međutim, katkad može biti teško utvrditi relevantnu osnovu diskriminacije jer se iste činjenice mogu promatrati s dvaju različitih gledišta. Zaključak se može razlikovati ovisno o tome je li etničko podrijetlo razlog različitog postupanja ili nije.

Primjer: U predmetu *Biao protiv Danske*⁵⁵¹ podnositelji zahtjeva, muškarac podrijetlom iz Toga koji je stekao dansko državljanstvo i živi u Danskoj i njegova supruga ganskog državljanstva, žalili su se jer je njihov zahtjev za spajanje obitelji u Danskoj odbijen na temelju toga što ne ispunjavaju zakonske uvjete. U skladu s danskim pravom boravišna dozvola bila bi odobrena da su podnositelji mogli dokazati da je njihova povezanost s Danskom jača nego povezanost s nekom drugom zemljom ili da su imali dansko državljanstvo barem 28 godina. ESLJP je smatrao da mjerodavno pravilo dovodi do različitog postupanja s danskim državljanima danskog podrijetla i danskim državljanima koji nisu danskog podrijetla. Pozivajući se na Europsku konvenciju o državljanstvu i određeni trend u pogledu usklađivanja s europskim standardom, ESLJP je istaknuo da nijedna druga država pri utvrđivanju uvjeta za odobrenje zahtjeva za spajanje obitelji ne razlikuje državljane koji su državljanstvo stekli rođenjem i ostale državljane, uključujući osobe koje su stekle državljanstvo prirođenjem. Prema mišljenju ESLJP-a takvim se pravilom „osobe koje su stekle dansko državljanstvo kasnije u životu i koje nisu danskog etničkog podrijetla stavljaju u nepovoljniji položaj ili se na njih u nerazmjernoj mjeri nepovoljno utječe”⁵⁵². Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

U skladu s Europskom socijalnom poveljom, upućivanja na rasu, etničko podrijetlo, boju kože i pripadnost nacionalnoj manjini kao pravno zaštićene osnove mogu se pronaći i u sudskoj praksi ECSR-a.

550 *Ibid.*, t. 44. Usporediti ESLJP, *Timishev protiv Rusije*, br. 55762/00 i 55974/00, 13. prosinca 2005., t. 58.

551 ESLJP, *Biao protiv Danske* (veliko vijeće), br. 38590/10, 24. svibnja 2016.

552 *Ibid.*, t. 138.

Primjer: U predmetu *Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Irske*⁵⁵³ ECSR je utvrdio je da bi posebno trebalo razmotriti potrebe i drukčiji način života pripadnika Irskih Putnika (Irish Travellers)⁵⁵⁴ kao ranjive manjinske skupine. Stoga je zaključio da je Irska povrijedila članak 16. Europske socijalne povelje jer pripadnicima Putnika nije osigurala odgovarajući smještaj (kao što su trajna odmorista, zajednički smještaj i privremena odmorista). ECSR je istaknuo da se nepružanje odgovarajućeg smještaja Irskim Putnicima isto tako može smatrati diskriminacijom ako tijela „ne poduzmu odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da prava i zajedničke povlastice koji se jamče svima budu doista dostupni svakoj osobi”⁵⁵⁵. Međutim, ECSR je utvrdio da nije došlo do povrede članka E. Smatrao je da su tijela, iako još nisu osigurala dovoljno primjerenog smještaja za Irske Putnike, nastojala odgovoriti na specifične potrebe putujuće zajednice⁵⁵⁶.

Primjer: U predmetu *ERRC protiv Portugala*⁵⁵⁷ Europski centar za prava Roma (ERRC) tražio je od ECSR-a da utvrdi da su pristup socijalnim stanovima, nekvalitetan smještaj, nedostupnost osnovnih komunalnih usluga, stambena segregacija romskih zajednica i drugi oblici sustavnih povreda prava na stanovanje doveli do povrede nekoliko prava zaštićenih revidiranom Europskom socijalnom poveljom. ECSR je jednoglasno smatrao da je došlo do povrede članka E (nediskriminacija) u vezi s člankom 31. stavkom 1. (nepromicanje dostupnosti stanovanja odgovarajuće kvalitete), člankom 16. (pravo obitelji na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu) i člankom 30. (pravo na zaštitu od siromaštva i socijalnog isključenja).

U okviru **međunarodnog prava** Međunarodnom konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije zabranjuje se diskriminacija na temelju rase, boje kože, porijekla ili nacionalnog ili etničkog podrijetla. Diskriminacija na temelju rase, boje

553 ECSR, *Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Irske*, pritužba br. 100/2013, 1. prosinca 2015.

554 Za potrebe različitih antidiskriminacijskih prava, Irski Putnici smatraju se etničkom skupinom. Vidjeti, na primjer, UN, Odbor za ukidanje rasne diskriminacije (2005.), *Concluding Observations on Ireland*, CERD/C/IRL/CO/2, 14. travnja 2005., t. 20.

555 ECSR, *Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Irske*, pritužba br. 100/2013, 1. prosinca 2015., t. 69.

556 Vidjeti i ECSR, *Europski forum Roma i Putnika (Travellers) (ERTF) protiv Češke Republike*, pritužba br. 104/2014, 17. svibnja 2016.

557 ECSR, *Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Portugala*, pritužba br. 61/2010, 30. lipnja 2011. Vidjeti i ECSR, *Centar za stanarska prava i iseljenja (COHRE) protiv Italije*, pritužba br. 58/2009, 25. lipnja 2010.

kože i nacionalnog podrijetla zabranjuje se i na temelju drugih međunarodnih instrumenata⁵⁵⁸.

U okviru međunarodnog prava pojam „rasna diskriminacija” odnosi se na svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti koje se temelji na rasi, boji kože, porijeklu, nacionalnom ili etničkom podrijetlu i koje ima svrhu ili učinak poništavanja ili sprečavanja priznanja, uživanja ili ostvarivanja, pod jednakim uvjetima, ljudskih prava i temeljnih sloboda u političkom, gospodarskom, socijalnom, kulturnom ili bilo kojem drugom području javnog života⁵⁵⁹.

5.7. Državljanstvo ili nacionalno podrijetlo

Ključne točke

- U skladu s ECHR-om, nacionalno podrijetlo pravno je zaštićena osnova.
- U okviru prava EU-a diskriminacija na temelju državljanstva zabranjena je u kontekstu slobodnog kretanja osoba.

Diskriminacija na temelju državljanstva i nacionalnog podrijetla zabranjuje se na temelju nekoliko instrumenata u okviru **međunarodnog prava**: Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.

Državljanstvo se u članku 2. točki (a) Konvencije **Vijeća Europe** o državljanstvu definira kao „pravna veza između osobe i države”. Iako taj ugovor nije ratificiran u velikom broju zemalja, ta se definicija temelji na prihvaćenim pravilima u okviru javnog međunarodnog prava⁵⁶⁰, a prihvatila ju je i Europska komisija za borbu

558 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, članci 2., 4. i 26.; Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, članak 2.; Konvencija o pravima djeteta, članak 2, Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih obitelji, članci 1. i 7.

559 Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, članak 1. stavak. 1.

560 ICJ, *predmet Nottebohm (Lihtejštajn protiv Gvatemale) (druga faza)*, presuda od 6. travnja 1955., Zbornik Međunarodnog suda iz 1955., str. 4.: „državljanstvo je pravna veza koja za temelj ima društveni čin vezanja, istinsku povezanost postojanja, interese i osjećaje, zajedno s postojanjem uzajamnih prava i obveza.”

protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI)⁵⁶¹. „Nacionalno podrijetlo“ može značiti prethodno državljanstvo osobe koje je ona mogla izgubiti ili steći prirođenjem, ili se pak može odnositi na povezanost s „nacijom“ u okviru određene države (npr. Škotska u okviru Ujedinjene Kraljevine).

U pravu EU-a diskriminacija na temelju državljanstva zabranjena je u okviru područja primjene Ugovorâ (članak 18. UFEU-a). Kao što je detaljnije navedeno u [odjeljku 1.2.](#), u okviru prava EU-a zabranjuje se diskriminacija na temelju državljanstva, posebno u kontekstu slobodnog kretanja osoba (članak 45. UFEU-a, Direktiva o građanstvu⁵⁶²). U skladu s člankom 45. Povelje EU-a o temeljnim pravima, koji se odnosi na slobodu kretanja i boravka, samo građani EU-a imaju pravo slobodno se kretati i boraviti na državnom području država članica.

Primjer: I. W. Cowan⁵⁶³, britanski državljanin na odmoru u Francuskoj, bio je žrtva nasilnog napada na izlazu s postaje podzemne željeznice. Francuskim pravom bila je predviđena naknada pretrpljene štete ako je žrtva podrijetlom iz Francuske, ako ima boravišnu dozvolu ili ako je državljanin jedne od zemalja koja je sklopila uzajamni sporazum o tom pitanju s Francuskom (što se nije primjenjivalo u slučaju Ujedinjene Kraljevine). I. W. Cowan tvrdio je da ga je francuska vlada diskriminirala na temelju državljanstva. Sud EU-a potvrdio je da bi osobe koje se nađu u situaciji uređenoj pravom EU-a trebale biti potpuno ravnopravne s državljanima države članice. Stoga je svaki građanin EU-a koji se koristi pravom na slobodno kretanje, s posebno primatelji usluga, obuhvaćen područjem primjene zabrane diskriminacije na temelju državljanstva.

Načelo nediskriminacije ne odnosi se isključivo na države članice EU-a. To načelo moraju poštovati i subjekti koji nisu uređeni javnim pravom kad u okviru svoje pravne autonomije donose pravila kojima se kolektivno uređuje pitanje zapošljavanja ili pružanja usluga⁵⁶⁴. Radni uvjeti u različitim državama članicama katkad su uređeni zakonskim odredbama, a katkad sporazumima i drugim aktima koje su sklopile ili donijele fizičke osobe. Tako se primjena zabrane

561 ECRI, *General Policy Recommendation No. 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination*, CRI (2003) 8, dokument donesen 13. prosinca 2002., str. 6.

562 Direktiva 2004/38/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 29. travnja 2004. o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji na slobodno kretanje i boravište na području države članice.

563 Sud EU-a, 186/87, *Ian William Cowan/Trésor public*, 2. veljače 1989.

564 Sud EU-a, C-281/98, *Roman Angonese/Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, 6. lipnja 2000.

diskriminacije na temelju državljanstva ograničava na akte javnog tijela, zbog čega nastaje opasnost da će se ta zabrana neujednačeno primjenjivati. Stoga je Sud EU-a zaključio da se mora smatrati da se zabrana diskriminacije na temelju državljanstva primjenjuje i na fizičke osobe.

U skladu s člankom 45. stavkom 2., sloboda kretanja i boravka može se dodijeliti i državljanima trećih zemalja koji zakonito borave na državnom području neke države članice.

Primjer: U predmetu *Chen*⁵⁶⁵ razmatralo se pitanje ima li dijete pravo boravka u određenoj državi članici ako je rođeno u drugoj državi članici, pri čemu je njegova majka o kojoj ovisi državljanka treće zemlje. Sud EU-a smatrao je da, ako određena država članica utvrdi uvjete koje treba ispuniti za dobivanje državljanstva i ako se ti uvjeti ispune, druga država članica ne može osporavati to pravo u slučaju podnošenja zahtjeva za boravišnu dozvolu.

Primjer: Predmet *Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado*⁵⁶⁶ odnosio se na građane EU-a i njihove roditelje koji su državljani treće zemlje. Tužitelj je bio muškarac koji je sam skrbio za maloljetno dijete. Bio je državljanin treće zemlje, dok je maloljetno dijete bilo građanin EU-a. U toj je situaciji u skladu s nacionalnim zakonodavstvom tužitelju automatski odbijen zahtjev za izdavanje boravišne dozvole isključivo zbog toga što je ranije kažnjavao. Sud EU-a utvrdio je da bi, ako zbog odbijanja zahtjeva dijete ili djeca moraju napustiti državno područje EU-a, to bilo protivno pravu EU-a. Takvo odbijanje bilo bi u skladu s pravom EU-a samo kad bi se temeljilo na postojanju stvarne, trenutačne i dovoljno ozbiljne prijetnje za javni poredak ili javnu sigurnost. Prema tome, nacionalna tijela moraju ocijeniti sve odgovarajuće okolnosti predmeta s obzirom na načelo proporcionalnosti, vodeći računa o najboljim interesima i temeljnim pravima djeteta.

⁵⁶⁵ Sud EU-a, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen/Secretary of State for the Home Department*, 19. listopada 2004.

⁵⁶⁶ Sud EU-a, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado* (veliko vijeće), 13. rujna 2016.

Primjer: U predmetu *Europska komisija/Mađarska*⁵⁶⁷ Sud EU-a ispitivao je mađarske odredbe u skladu s kojima državljani drugih država članica nisu mogli obavljati javnobilježničku djelatnost. Sud EU-a utvrdio je da javni bilježnici kako su određeni u mađarskom pravnom sustavu ne izvršavaju javne ovlasti. Stoga zahtjev u pogledu državljanstva predstavlja diskriminaciju na temelju državljanstva, koja je zabranjena člankom 49. UFEU-a (sloboda poslovnog nastana).

U okviru sudske prakse Suda EU-a postupno su se usklađivala pravila koja se primjenjuju na državljane EU-a i državljane trećih zemalja koji zakonito borave na području EU-a. U predmetu *O. Tümer/Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*⁵⁶⁸ Sud EU-a istaknuo je da bi se za instrumente kojima se štite radnici općenito trebalo pretpostaviti da se njima štite i državljani trećih zemalja, čak i ako ti državljani nemaju pravnu dozvolu za rad. U predmetu *Servet Kamberaj/IPES i dr.*⁵⁶⁹ Sud EU-a utvrdio je da bi se odstupanje od prava na jednako postupanje trebalo tumačiti u uskom smislu na način da se zaštite prava državljana trećih zemalja na socijalnu pomoć i pomoć u vezi sa stanovanjem, kako bi se osigurao dostojan život svim osobama koje nemaju dovoljno sredstava, u skladu s člankom 34. Povelje EU-a o temeljnim pravima.

Načelo jednakog postupanja iz članka 11. Direktive 2003/109/EZ primjenjuje se na osobe koje imaju dugotrajno boravište u nekoliko područja. To su, na primjer, područje obrazovanja i strukovnog osposobljavanja, uključujući studentske stipendije u skladu s nacionalnim pravom, područje priznavanja stručnih diploma, svjedodžbi i drugih kvalifikacija, u skladu s odgovarajućim nacionalnim postupcima, područja socijalnog osiguranja, socijalne pomoći i socijalne zaštite kako su utvrđena u okviru nacionalnog prava, područje poreznih olakšica te područje pristupa robi i uslugama i nabavi robe odnosno pružanju usluga dostupnih javnosti i postupcima za rješavanje stambenog pitanja.

⁵⁶⁷ Sud EU-a, C-392/15, *Europska komisija/Mađarska*, 1. veljače 2017. Vidjeti i Sud EU-a, C-50/08, *Europska komisija/Francuska Republika* (veliko vijeće), 24. svibnja 2011.; Sud EU-a, C-51/08, *Europska komisija/Veliko Vojvodstvo Luksemburg* (veliko vijeće), 24. svibnja 2011.; Sud EU-a, C-53/08, *Europska komisija/Republika Austrija*, 24. svibnja 2011.; Sud EU-a, C-54/08, *Europska komisija/Savezna Republika Njemačka*, 24. svibnja 2011.

⁵⁶⁸ Sud EU-a, C-311/13, *O. Tümer/Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*, 5. studenoga 2014.

⁵⁶⁹ Sud EU-a, C-571/10, *Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr.* (veliko vijeće), 24. travnja 2012.

Primjer: U predmetu *Europska komisija/Nizozemska*⁵⁷⁰ Sud EU-a ispitivao je jesu li administrativne naknade koje građani EU-a trebaju plaćati pri izdavanju boravišnih dozvola u Nizozemskoj u skladu s Direktivom 2003/109/EZ⁵⁷¹. Utvrdio je da su naknade koje se primjenjuju na državljane trećih zemalja previsoke i nerazmjerne u odnosu na naknade koje se primjenjuju na državljane Nizozemske, zbog čega mogu nastati prepreke ostvarivanju prava na temelju Direktive 2003/109/EZ.

U skladu s ECHR-om, sve države članice Vijeća Europe (među kojima su sve države članice EU-a) dužne su u okviru svojih jurisdikcija osigurati da se poštuju sva prava koja su ECHR-om zajamčena svim pojedincima, uključujući državljane trećih zemalja. ESLJP je pronašao ravnotežu između prava države da odlučuje koje će povlastice imati osobe koje uživaju pravnu vezu državljanstva i potrebe za sprečavanjem diskriminacije osoba koje su ostvarile bitne činjenične veze s državom. ESLJP je temeljito razmotrio pitanja koja se odnose na socijalnu sigurnost u slučajevima u kojima pojedinci mogu dokazati snažnu stvarnu vezu s državom.

Dok se u ECHR-u predviđa veća zaštita na temelju državljanstva nego u okviru prava EU-a, u toj se konvenciji spremno prihvaća da je odsutnost pravne veze državljanstva često povezana s odsutnošću stvarnih veza s određenom državom. To pak navodnoj žrtvi onemogućuje da se pozove na to da se nalazi u sličnom položaju kao državljani predmetne države. Pristup ESLJP-a u suštini se temelji na pretpostavci da što je bliža stvarna veza između pojedinca i određene države, posebno u smislu plaćanja poreza, manje je vjerojatno da će smatrati opravdanim različito postupanje na temelju državljanstva.

Primjer: U predmetu *Zeibek protiv Grčke*⁵⁷² podnositeljici zahtjeva uskraćeno je pravo na mirovinu koje mogu ostvariti osobe s „velikim obiteljima“. Iako je imala potreban broj djece, jedno njezino dijete nije imalo grčko državljanstvo u trenutku u kojem je podnositeljica zahtjeva navršila dob za umirovljenje. Takva je situacija nastala zbog prethodne odluke države (koja je sama po sebi sadržavala brojne nepravilnosti) o tome da oduzme državljanstvo cijeloj obitelji, da bi kasnije državljanstvo vratila samo troje njezine djece

570 Sud EU-a, C-508/10, *Europska komisija/Kraljevina Nizozemska*, 26. travnja 2012.

571 Direktiva Vijeća 2003/109/EZ od 25. studenoga 2003. o statusu državljana trećih zemalja s dugotrajnim boravištem, SL L 16, 23.1.2004., str. 44.–53.

572 ESLJP, *Zeibek protiv Grčke*, br. 46368/06, 9. srpnja 2009.

(jer je četvrto dijete već bilo sklopilo brak). ESLJP je utvrdio da se politika oduzimanja državljanstva posebno primjenjivala na grčke muslimane. Sud je zaključio i da se uskraćivanje mirovine ne može opravdati potrebom za očuvanjem grčke nacije jer takvo obrazloženje samo po sebi predstavlja diskriminaciju na temelju nacionalnog podrijetla⁵⁷³.

Primjer: U predmetu *Dhahbi protiv Italije*⁵⁷⁴ podnositelj zahtjeva, državljanin Tunisa, ušao je u Italiju na temelju zakonite boravišne i radne dozvole. Njegov je zahtjev za obiteljski doplati odbijen jer su, u skladu s mjerodavnim zakonodavstvom, pravo na taj doplati imali samo talijanski državljani i državljani trećih zemalja koji posjeduju dozvolu za dugotrajni boravak. Podnositelj zahtjeva tvrdio je da je bio izložen diskriminaciji na temelju svojeg državljanstva. ESLJP je utvrdio da se s podnositeljem zahtjeva postupalo nepovoljnije nego s radnicima iz EU-a. Sud je zaključio da se takvo različito postupanje koje se temelji isključivo na državljanstvu može opravdati samo čvrsto utemeljenim razlozima i da tvrdnje koje se odnose na proračunska sredstva nisu dovoljno opravdane. Stoga je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8.

Primjer: U predmetu *Anakomba Yula protiv Belgije*⁵⁷⁵ državljanka Konga nezakonito je boravila u Belgiji jer joj je ubrzo nakon poroda istekla boravišna dozvola pa je podnijela zahtjev za njezino produljenje. Razvela se od muža kongoanskog državljanstva i zajedno s biološkim ocem djeteta, koji je Belgijac, pokrenula postupak za utvrđivanje djetetova očinstva. Kako bi to učinila, podnositeljica zahtjeva morala je pokrenuti postupak protiv supruga u roku od jedne godine od djetetova rođenja. Zbog nedostatka financijskih sredstava zatražila je pravnu pomoć kako bi podmirila troškove postupka. Međutim, pravna joj pomoć nije dodijeljena jer je bila dostupna samo državljanima država koje nisu članice Vijeća Europe ako se njihov zahtjev odnosio na priznavanje prava na boravak. Podnositeljici zahtjeva predloženo je da okonča postupak za produljenje boravišne dozvole i zatim ponovno podnese zahtjev. ESLJP je utvrdio da je u tim okolnostima podnositeljici zahtjeva uskraćeno pravo na pošteno suđenje, a takva se odluka temeljila na njezinu državljanstvu. Država je neopravdano različito postupala s osobama koje su imale boravišnu dozvolu u odnosu na osobe koje tu dozvolu nisu

573 Vidjeti i ESLJP, *Fawsie protiv Grčke*, br. 40080/07, 28. listopada 2010. i *Saidoun protiv Grčke*, br. 40083/07, 28. listopada 2010.

574 ESLJP, *Dhahbi protiv Italije*, br. 17120/09, 8. travnja 2014.

575 ESLJP, *Anakomba Yula protiv Belgije*, br. 45413/07, 10. ožujka 2009.

imale u okolnostima u kojima su se pojedinci suočavali s ozbiljnim obiteljskim problemima, pri čemu je rok za utvrđivanje očinstva bio prekratak te je u tijeku bio postupak za produljenje boravišne dozvole.

Pravo država da kontroliraju ulazak i izlazak stranih državljana na svojim granicama čvrsto je utemeljeno u okviru javnog međunarodnog prava te ga priznaje ESLJP. U tom kontekstu ESLJP ponajprije posreduje u pritužbama koje se odnose na protjerivanje pojedinaca koji se u odredišnoj državi suočavaju s nečovječnim i ponižavajućim postupanjem te kažnjavanjem ili mučenjem (u skladu s člankom 3.)⁵⁷⁶ ili koji u državi domaćinu uspostave jake obiteljske veze koje će se prekinuti ako pojedinac bude prisiljen napustiti tu državu (u skladu s člankom 8.)⁵⁷⁷.

Primjer: U predmetima *C. protiv Belgije* i *Moustaquim protiv Belgije*⁵⁷⁸ podnositelji zahtjeva, marokanski državljani, osuđeni su za kaznena djela i trebali su biti protjerani. Žalili su se na diskriminaciju na temelju državljanstva jer u sličnim okolnostima ne bi mogli biti protjerani ni belgijski državljani ni državljani drugih država članica EU-a. ESLJP je utvrdio da se situacija u kojoj su se nalazili podnositelji zahtjeva ne može uspoređivati sa situacijom belgijskih državljana jer belgijski državljani imaju pravo ostati u svojoj matičnoj državi koje im je posebno zajamčeno člankom 3. Protokola br. 4 ECHR-a. Nadalje, različito postupanje s državljanima trećih zemalja i državljanima drugih država članica EU-a bilo je opravdano jer je EU uspostavio poseban pravni poredak i građanstvo EU-a.

Ti bi se predmeti trebali usporediti sa situacijama u kojima je podnositelj zahtjeva uspostavio stvarnu blisku vezu s državom domaćinom duljim boravkom ili plaćanjem poreza u toj državi.

Primjer: U predmetu *Andrejeva protiv Latvije*⁵⁷⁹ podnositeljica zahtjeva prvotno je bila državljanka bivšeg Sovjetskog saveza s pravom stalnog boravka u Latviji. U skladu s nacionalnim zakonodavstvom, smatralo se da

576 Vidjeti, na primjer, ESLJP, *Trabelsi protiv Belgije*, br. 140/10, 4. rujna 2014.

577 ESLJP, *Nunez protiv Norveške*, br. 55597/09, 28. lipnja 2011.

578 ESLJP, *C. protiv Belgije*, br. 21794/93, 7. kolovoza 1996.; ESLJP, *Moustaquim protiv Belgije*, br. 12313/86, 18. veljače 1991.

579 ESLJP, *Andrejeva protiv Latvije* (veliko vijeće), br. 55707/00, 18. veljače 2009.

je podnositeljica zahtjeva u razdoblju prije proglašenja neovisnosti radila izvan Latvije (unatoč tomu što je i prije i nakon proglašenja neovisnosti bila zaposlena na istom radnom mjestu na državnom području Latvije), i stoga je iznos njezine mirovine izračunat samo na temelju rada na tom radnom mjestu nakon proglašenja neovisnosti. S druge strane, državljani Latvije na istom radnom mjestu imali su pravo na mirovinu na temelju cijelog razdoblja rada, koje uključuje i vrijeme prije proglašenja neovisnosti. ESLJP je utvrdio da se situacija podnositeljice zahtjeva može usporediti sa situacijom državljana Latvije jer se na nju, kao „stranu državljanku s pravom stalnog boravka” primjenjuje nacionalno pravo i jer je ona plaćala porez na istoj osnovi. Istaknuo je da bi se različito postupanje koje se temelji isključivo na državljanstvu moglo opravdati samo „čvrsto utemeljenim razlozima” i da takvi razlozi u ovom predmetu nisu postojali. Iako je ESLJP prihvatio činjenicu da država načelno ima veliku slobodu procjene u pitanjima fiskalne i socijalne politike, situacija podnositeljice zahtjeva bila je, s obzirom na činjenice, previše slična situaciji latvijskih državljana da bi se mogla opravdati diskriminacija na toj osnovi.

Primjer: U predmetu *Ponomaryovi protiv Bugarske*⁵⁸⁰ dvojici ruskih adolescenata koji su živjeli u Bugarskoj uskraćeno je srednjoškolsko obrazovanje jer nisu mogli platiti obvezne školarine. ESLJP je istaknuo da država može imati opravdane razloge da ograniči pristup skupim javnim uslugama nezakonitim imigrantima s kraćim boravkom koji, načelno, ne pridonose njihovu financiranju. Osim toga, u određenim bi okolnostima moglo biti opravdano različito postupanje država s različitim kategorijama državljana trećih zemalja koji borave na njihovu državnom području. Međutim, za razliku od nekih drugih javnih usluga, pravo na obrazovanje izravno je zaštićeno ECHR-om. Obrazovanje je vrlo specifična vrsta javne usluge koja izravno pogoduje osobama koje se njome koriste, ali ima i niz različitih društvenih funkcija. ESLJP je razlikovao sveučilišno obrazovanje u okviru kojeg bi se veće školarine za državljane trećih zemalja mogle smatrati potpuno opravdanim te primarnog obrazovanja i sekundarnog obrazovanja u okviru kojih države imaju ograničeniju slobodu procjene. Kad je riječ o situaciji podnositelja zahtjeva, ESLJP je istaknuo da oni nisu bili u jednakom položaju kao pojedinci koji su se nezakonito uselili u predmetnu državu. Podnositelji zahtjeva preselili su se u Bugarsku kao djeca, potpuno su se integrirali i tečno su govorili bugarski jezik. Stoga je ESLJP utvrdio da

580 ESLJP, *Ponomaryovi protiv Bugarske*, br. 5335/05, 21. lipnja 2011.

je Bugarska podnositelje zahtjeva izložila diskriminaciji na temelju njihova državljanstva i imigrantskog statusa, čime je povrijedila članak 14. u vezi s člankom 2. Protokola br. 1 ECHR-a.

Primjer: U predmetu *Koua Poirrez protiv Francuske*⁵⁸¹ državljani Republike Côte d'Ivoire podnio je zahtjev za naknadu na koju imaju pravo osobe s invaliditetom. Zahtjev je odbijen jer je naknada dostupna samo francuskim državljanima ili državljanima država koje su s Francuskom potpisale uzajamni sporazum o socijalnoj sigurnosti. ESLJP je utvrdio da se podnositelj zahtjeva zapravo našao u sličnoj situaciji kao francuski državljani jer je ispunjavao sve druge zakonske kriterije za primanje naknade i jer je primao druge socijalne naknade koje ne ovise o državljanstvu. Istaknuo je da bi se različito postupanje s podnositeljem zahtjeva u odnosu na druge državljane moglo opravdati samo „čvrsto utemeljenim razlozima“. Za razliku od prethodno razmotrenih predmeta u kojima je ESLJP državama omogućio veliku slobodu procjene u fiskalnim pitanjima i pitanjima socijalne sigurnosti, u ovom predmetu nije bio uvjeren argumentima Francuske o potrebi za uspostavom ravnoteže između državnih prihoda i rashoda niti o činjeničnoj razlici da ne postoji uzajamni sporazum između Francuske i Republike Côte d'Ivoire. Zanimljivo je da se predmetna naknada isplaćivala bez obzira na to je li primatelj uplaćivao doprinose u nacionalni sustav socijalnog osiguranja (što je bio glavni razlog zbog kojeg se u prethodnim primjerima nije tolerirala diskriminacija na temelju državljanstva).

Primjer: U predmetu *Rangelov protiv Njemačke*⁵⁸² bugarskom državljaninu kojem je određena mjera preventivnog zadržavanja uskraćen je pristup terapijskom programu koji bi mogao pohađati njemački državljani u njegovu položaju. Tijela su svoju odluku temeljila na tome da je u slučaju podnositelja zahtjeva već izdan nalog za protjerivanje i nisu ga mogla pripremiti za život u Bugarskoj jer nisu poznavala životne uvjete u toj zemlji. ESLJP je utvrdio da je zbog takve diskriminacije koja se temeljila isključivo na državljanstvu daljnje zadržavanje bilo proizvoljno, što znači da je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 5. ECHR-a.

581 ESLJP, *Koua Poirrez protiv Francuske*, br. 40892/98, 30. rujna 2003.

582 ESLJP, *Rangelov protiv Njemačke*, br. 5123/07, 22. ožujka 2012.

5.8. Vjera ili uvjerenje

Dok se pravom EU-a predviđa ograničenija zaštita od diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja, područje primjene ECHR-a znatno je šire s obzirom na to da se u članku 9.⁵⁸³ navodi samostalno pravo na slobodu savjesti, vjeroispovijedi i uvjerenja.

Primjer: U predmetu *Alujer Fernandez i Caballero García protiv Španjolske*⁵⁸⁴ podnositelji zahtjeva, pripadnici baptističke evangeličke crkve, žalili su se jer za razliku od katolika za svoju crkvu nisu mogli izravno izdvojiti dio svojeg poreza na dohodak. ESLJP je odbacio njihov zahtjev zaključivši da se položaj u kojem se nalazi crkva podnositelja zahtjeva ne može usporediti s položajem Katoličke crkve jer vladi nije uputila takav zahtjev i jer je vlada o tom pitanju prethodno potpisala uzajamni sporazum sa Svetom Stolicom.

Primjer: U predmetu *Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske*⁵⁸⁵ podnositelj zahtjeva, židovska udruga, smatrao je da meso životinja koje se kolju u postojećoj židovskoj organizaciji više nije u skladu sa strogim propisima koji se povezuju s košer mesom i tražio je ovlaštenje za vlastito obredno klanje. Taj je zahtjev odbijen uz obrazloženje da nije dovoljno reprezentativan u okviru francuske židovske zajednice i da klaonice ovlaštene za obredno klanje već postoje. ESLJP je utvrdio da u predmetnim okolnostima organizacija nije stavljena u nepovoljan položaj jer je i dalje mogla iz drugih izvora nabaviti meso životinja zaklanih u skladu s propisanom metodom.

Primjer: U predmetu *Vojnity protiv Mađarske*⁵⁸⁶ podnositelju zahtjeva, pripadniku Kongregacije za nauk vjere, ukinuta su prava na kontakt s djetetom nakon što su nacionalna tijela utvrdila da je zlorabljivao svoja prava utjecaja na odabir djetetovih vlastitih vjerskih uvjerenja. ESLJP je smatrao da se ograničenjima prava podnositelja zahtjeva na poštovanje obiteljskog života te prava na prenošenje i promicanje svojih vjerskih uvjerenja pri odgoju djeteta nastojao ostvariti legitiman cilj, a to je interes djeteta. Međutim, utvrdio je da su tijela zanemarila načelo proporcionalnosti

583 Objašnjenje područja primjene članka 9. ECHR-a može se pronaći u: Vijeće Europe (2018.), *Vodič kroz članak 9.*

584 ESLJP, *Alujer Fernandez i Caballero García protiv Španjolske* (odl.), br. 53072/99, 14. lipnja 2001.

585 ESLJP, *Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 27417/95, 27. lipnja 2000.

586 ESLJP, *Vojnity protiv Mađarske*, br. 29617/07, 12. veljače 2013.

tako što su u potpunosti ukinula njegova prava na kontakt. Zaključio je da je podnositelj zahtjeva bio izložen diskriminaciji na temelju svojih vjerskih uvjerenja pri ostvarivanju prava na poštovanje obiteljskog života.

Primjer: U predmetu *Izzettin Doğan i dr. protiv Turske*⁵⁸⁷ podnositelji zahtjeva, sljedbenici alevitske vjere, zatražili su da se vjerskim službama povezanim s prakticiranjem njihove vjere prizna status vjerskih javnih službi. Zahtjev podnositelja odbijen je u skladu s nacionalnim zakonodavstvom. Podnositelji zahtjeva žalili su se da je odbijanjem zahtjeva povrijeđena njihova sloboda vjeroispovijedi i da se s njima postupalo nepovoljnije nego s građanima pripadnicima većinske struje islama. ESLJP je utvrdio da države, kako bi zajamčile slobodu vjeroispovijedi, nisu dužne uspostaviti određeni pravni okvir kojim se vjerskim skupinama dodjeljuju povlastice. Međutim, kad bi to bile dužne učiniti, svaka bi vjerska skupina trebala imati jednake mogućnosti, a kriteriji za dobivanje povlastica trebali bi se primjenjivati bez diskriminacije. Stoga je ESLJP takvo različito postupanje s pripadnicima vjerske manjinske skupine i pripadnicima vjerske većinske skupine smatrao diskriminacijom te zaključio da je došlo do povrede zabrane diskriminacije i prava na slobodu vjeroispovijedi.

Primjer: U predmetu *Milanović protiv Srbije*⁵⁸⁸ podnositelj zahtjeva, vodeći član vjerske zajednice Hare Krišna u Srbiji, u nekoliko je navrata izboden. Te je napade prijavio policiji i naveo da smatra da su za njih odgovorni pripadnici ekstremističke skupine krajnje desnice. Policija je ispitala svjedoke i nekoliko potencijalnih osumnjičenika, ali nikad nije pronašla napadače. ESLJP je utvrdio da državna tijela imaju dodatnu obvezu poduzeti sve razumne mjere kako bi razotkrila potencijalne vjerske motive i utvrdila jesu li u predmetnim događajima mogle imati ulogu vjerska mržnja ili predrasude, iako su za nezakonito postupanje bili odgovorni pojedinci. Premda je s obzirom na policijska izvješća bilo očito da su razlog napada mogla biti vjerska opredjeljenja podnositelja zahtjeva, tijela nisu provela istragu u skladu sa zahtjevima iz članka 14. Konvencije u vezi s njezinim člankom 3.

Primjer: U predmetu *O'Donoghue i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine*⁵⁸⁹ podnositelj zahtjeva, nigerijski državljanin koji je tražio azil u Ujedinjenoj Kraljevini, i njegova partnerica željeli su sklopiti brak u Rimokatoličkoj crkvi. Kao osoba koja podliježe imigracijskoj kontroli, podnositelj zahtjeva bio je

587 ESLJP, *Izzettin Doğan i dr. protiv Turske* (veliko vijeće), br. 62649/10, 26. travnja 2016.

588 ESLJP, *Milanović protiv Srbije*, br. 44614/07, 14. prosinca 2010.

589 ESLJP, *O'Donoghue i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 34848/07, 14. prosinca 2010.

dužan državnom tajniku podnijeti zahtjev za dozvolu koja se izdaje u obliku potvrde odobrenja i platiti pristojbu za njezino izdavanje. Takve formalnosti nisu bile obvezne za osobe koje su željele sklopiti brak u Engleskoj crkvi. Podnositelj zahtjeva podnio je zahtjev za potvrdu odobrenja i zatražio oslobođenje od plaćanja pristojbe na temelju svojeg lošeg financijskog stanja, no njegov je zahtjev odbijen. ESLJP je utvrdio da prethodni sustav dovodi do vjerske diskriminacije za koju nije izneseno objektivno i razumno obrazloženje.

U sljedećoj presudi koja se odnosi na iskazivanje vjere na radnom mjestu razmatra se što zapravo čini „vjeru” ili „uvjerenje” koji mogu biti predmet zaštite.

Primjer: U predmetu *Eweida i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine*⁵⁹⁰ podnositelji zahtjeva žalili su se na vjersku diskriminaciju na radnom mjestu. Prva i druga podnositeljica zahtjeva žalile su se na ograničenja koja su njihovi poslodavci uveli u pogledu isticanja privjeska križa oko vrata na radnom mjestu, a treća podnositeljica zahtjeva i četvrti podnositelj zahtjeva žalili su se jer su otpušteni s radnog mjesta zbog toga što su odbili izvršiti određene dužnosti za koje su smatrali da se njima promiče homoseksualnost, praksa koja je u suprotnosti s njihovim vjerskim uvjerenjima. ESLJP je utvrdio da je u slučaju prve podnositeljice zahtjeva, zaposlenice društva British Airways, riječ o povredi i istaknuo da je križ oko vrata diskretno obilježje koje ne može umanjiti profesionalni izgled podnositeljice. Osim toga, nije bilo dokaza o stvarnom ugrožavanju interesa drugih osoba. Kad je riječ o drugoj podnositeljici zahtjeva, medicinskoj sestri, ograničenje je bilo razmjerno željenom cilju (zaštita zdravlja i sigurnosti medicinskih tehničara i pacijenata). U slučaju treće podnositeljice zahtjeva, matičarke zadužene za evidenciju rođenih, vjenčanih i umrlih, protiv koje su poduzete stegovne mjere jer je odbijala sklapati životna partnerstva, tijela su postupila u skladu s velikom slobodom procjene koja se državi daje kad je riječ zaštititi prava na nediskriminaciju pojedinaca. U pogledu četvrtog podnositelja zahtjeva, savjetnika za romantične veze i psihoseksualna pitanja u okviru privatne nacionalne organizacije, ESLJP je utvrdio da je postojao razuman i objektivan razlog za ograničenje slobode vjeroispovijedi podnositelja zahtjeva kako

⁵⁹⁰ ESLJP, *Eweida i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 48420/10, 59842/10, 51671/10 i 36516/10, 15. siječnja 2013.

bi se poštovala prava drugih osoba jer je poslodavac provodio politiku nediskriminacije za korisnike usluga. Stoga je država postupila u okviru granica svoje velike slobode procjene.

U nizu predmeta koji se odnose na materijalno pravo na slobodu vjeroispovijedi i uvjerenja na temelju ECHR-a ESLJP je jasno utvrdio da država ne smije pokušati propisati što se smatra vjerom ili uvjerenjem i da se tim pojmovima štite „ateisti, agnostici, skeptici i neopredijeljeni“, što znači da se tako štite osobe koje odlučuju „o tome hoće li imati vjerska uvjerenja i prakticirati vjeru ili neće“⁵⁹¹. U tim se predmetima ističe i da su vjera ili uvjerenje u suštini osobna i subjektivna pitanja te da ne moraju nužno biti povezani s vjerom uređenom u okviru određene institucije⁵⁹². Utvrđeno je i da predmet zaštite mogu biti novije vjere, kao što je scijentologija⁵⁹³.

ESLJP je razradio pojam „uvjerenja“ u kontekstu prava na obrazovanje na temelju članka 2. Protokola br. 1 uz ECHR, kojim se predviđa da država mora poštovati pravo roditelja da osiguraju obrazovanje djeteta „u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima“. ESLJP je utvrdio sljedeće:

„U svojem osnovnom značenju pojam ‚vjerovanja‘ sam po sebi nije istoznačan s pojmovima ‚mišljenja‘ i ‚ideje‘ koji se upotrebljavaju u članku 10. [...] Konvencije, kojim se jamči sloboda izražavanja; srodniji je pojmu ‚uvjerenja‘ (u francuskom tekstu: ‚convictions‘) iz članka 9. [...], a znači stajališta koja imaju određenu razinu istinitosti, ozbiljnosti, kohezije i važnosti.“⁵⁹⁴

Jedan je od vidljivih simbola vjerskih uvjerenja pojedinca nošenje vjerske odjeće. ESLJP je razmatrao predmete koji su se odnosili na vjersku slobodu u kontekstu država koje nastoje održati sekularizam. Pritom je posebnu važnost davao navedenom cilju države da zadrži red te zaštititi prava i slobode drugih osoba.

591 ESLJP, *S. A. S. protiv Francuske* (veliko vijeće, br. 43835/11, 1. srpnja 2014., t. 124.; ESLJP, *Izzettin Doğan i dr. protiv Turske* (veliko vijeće), br. 62649/10, 26. travnja 2016., t. 103.

592 ESLJP, *Moskovski ogranak Vojske spasa protiv Rusije*, br. 72881/01, 5. listopada 2006., t. 57–58.; ESLJP, *Metropolitiska crkva Besarabije i dr. protiv Moldove*, br. 45701/99, 13. prosinca 2001., t. 114.; ESLJP, *Hasan i Chaush protiv Bugarske* (veliko vijeće), br. 30985/96, 26. listopada 2000., t. 62. i 78.

593 ESLJP, *Scijentološka crkva u Moskvi protiv Rusije*, br. 18147/02, 5. travnja 2007.

594 ESLJP, *Campbell i Cosans protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 7511/76 i 7743/76, 25. veljače 1982., t. 36.

Primjer: U predmetu *S. A. S. protiv Francuske*⁵⁹⁵ slijedom izmjene nacionalnog prava podnositeljici je zahtjeva, francuskoj državljanki i muslimanki koja je prakticirala svoju vjeru, zabranjeno pokrivanje lica u javnosti. ESLJP je utvrdio da je zabrana nošenja vela koji je sastavni dio iskazivanja vjere nužna za skladan „zajednički život“ i poštovanje nacionalnog prava. ESLJP je istaknuo da „poštovanje minimalnog sustava vrijednosti otvorenog demokratskog društva“ ima prednost pred odabirom pojedinca da nosi veo preko cijelog lica. Isto tako, ESLJP je naglasio da, iako je zabrana nerazmjerno utjecala na muslimanke koje su željele nositi veo preko cijelog lica, nijedan dio zakona nije se izričito odnosio na vjersku odjeću. Zabrana se odnosila na svaki odjevni predmet koji pokriva lice.

Primjer: U predmetu *Ebrahimian protiv Francuske*⁵⁹⁶ ugovor o radu podnositeljice zahtjeva, socijalne radnice u bolnici, nije produljen nakon što je odbila prestati nositi islamsku maramu za glavu. Na temelju prethodne sudske prakse o zabrani nošenja marame za glavu⁵⁹⁷ ESLJP je utvrdio da je pravo podnositeljice zahtjeva na iskazivanje vjere nespojivo sa zahtjevom u skladu s kojim javne bolničke usluge moraju biti neutralne. Zadiranje u pravo podnositeljice zahtjeva na iskazivanje vjere bilo je opravdano zbog potrebe da se zaštite druge osobe.

Primjeri: U presudi od 27. siječnja 2015. njemački Ustavni sud⁵⁹⁸ odbacio je apstraktnu zabranu i ograničio mogućnost tijela da uvedu zabranu u situacijama u kojima postoji konkretan rizik u pogledu neutralnosti ili prava drugih osoba⁵⁹⁹. U svojem rješenju od 26. kolovoza 2016. francusko Državno vijeće proglasilo je ništavim općinske propise kojima se na plažama zabranjuje nošenje islamskih kupaćih kostima⁶⁰⁰.

Primjer: U predmetu⁶⁰¹ iz Austrije tužiteljica je radila kao javna bilježnica. Dok je nosila islamsku maramu za glavu i abu, njezin je kontakt s klijentima bio ograničen. Nakon što je počela nositi veo preko cijelog lica, otpuštena je sa svojeg radnog mjesta. Ustavni sud utvrdio je da ograničenje opsega njezinih

595 ESLJP, *S.A.S. protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 43835/11, 1. srpnja 2014.

596 ESLJP, *Ebrahimian protiv Francuske*, br. 64846/11, 26. studenoga 2015.

597 ESLJP, *Leyla Şahin protiv Turske* (veliko vijeće), br. 44774/98, 10. studenoga 2005.; ESLJP, *Kurtulmuş protiv Turske* (odl.), br. 65500/01, 24. siječnja 2006.

598 Njemačka, Ustavni sud, 1 BvR 471/10, 1 BvR 1181/10, 27. siječnja 2015.

599 Vidjeti i: Belgija, Državno vijeće, br. 228.752, presuda od 14. listopada 2014.

600 Francuska, rješenje Državnog vijeća, br. 402742 i 402777, 26. kolovoza 2016.

601 Austrija, Vrhovni sud Austrije, 9 ObA 117/15, 25. svibnja 2016.

dužnosti nije bilo opravdano. Naglasio je da se nenošenje marama za glavu ne smatra stvarnim i odlučujućim uvjetom za obavljanje zanimanja te je potvrdio da je u tom pogledu došlo do izravne diskriminacije. Međutim, Sud je smatrao da se nošenje vela preko lica na radnom mjestu smatra preprekom pri obavljanju rada jer je nužna neometana komunikacija i interakcija s klijentima, suradnicima i poslodavcem. Stoga je postojao stvaran i odlučujući uvjet za obavljanje zanimanja da se lice ne pokriva velom.

Godine 2017., gotovo 17 godina nakon donošenja Direktive o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), Sud EU-a donio je prvu presudu o diskriminaciji na temelju vjere.

Primjer: U predmetu *Samira Achbita i Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/G4S Secure Solutions NV*⁶⁰² tužiteljci je otkazan ugovor o radu jer nije poštovala interno pravilo o nenošenju vidljivih simbola političkih, filozofskih ili vjerskih uvjerenja na radnom mjestu. Sud EU-a utvrdio je da je spornim internim pravilom bez razlike obuhvaćeno svako iskazivanje takvih uvjerenja i da se na temelju tog pravila jednako postupalo sa svim radnicima poduzeća tako što im se propisala obveza neutralnosti u pogledu odijevanja. U skladu s time, takvim internim pravilom nije uvedeno različito postupanje koje se izravno temelji na vjeri ili uvjerenju u smislu Direktive. S druge strane, zaključio je da bi se takvo pravilo moglo smatrati neizravnom diskriminacijom ako se na temelju njega osobe određene vjere ili uvjerenja stavljaju u nepovoljniji položaj. Međutim, takvo bi se postupanje moglo objektivno opravdati legitimnim ciljem, kao što je nastojanje poslodavca da u odnosima sa svojim klijentima slijedi politiku političke, filozofske i vjerske neutralnosti, a da su sredstva za postizanje tog cilja primjerena i nužna. Sud EU-a istaknuo je i da se pravilo kojim se ograničava isticanje vjerskih simbola ili nošenje vjerske odjeće može smatrati primjerenim samo ako je dio politike neutralnosti koja se „uistinu slijedi na dosljedan i sustavan način“.

Primjer: U predmetu *Asma Bougnaoui i ADDH/Micropole SA*⁶⁰³ od tužiteljice je u skladu sa zahtjevom klijenta zatraženo da ne nosi veo na radnom mjestu. S obzirom na to da nije htjela ispuniti taj zahtjev, otkazan joj je ugovor o radu.

602 Sud EU-a, C-157/15, *Samira Achbita i Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/G4S Secure Solutions NV* (veliko vijeće), 14. ožujka 2017.

603 Sud EU-a, C-188/15, *Asma Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH)/Micropole SA* (veliko vijeće), 14. ožujka 2017.

Sud EU-a ponovio je da bi se opća zabrana svih vidljivih simbola vjerskih, filozofskih ili političkih uvjerenja smatrala neizravnom diskriminacijom, osim u situacijama u kojima je to opravdano. S druge strane, ako se odluka o otkazu nije temeljila na općoj zabrani, nego konkretno na nošenju marame za glavu, trebalo bi odgovoriti bi li se postupanje u skladu s takvim zahtjevom klijenta moglo smatrati „stvarnim i odlučujućim uvjetom za obavljanje zanimanja” kojim bi se mogla opravdati politika izravne diskriminacije. Sud EU-a objasnio je da se pojam „stvarni i odlučujući uvjet za obavljanje zanimanja” odnosi na zahtjev koji je objektivno uvjetovan prirodom predmetne profesionalne djelatnosti ili kontekstom u kojem se ta djelatnost obavlja. Stoga se ne može odnositi na subjektivna promišljanja, kao što je spremnost poslodavca da uzme u obzir posebne želje određenog klijenta.

5.9. Socijalno podrijetlo, rođenje i imovina

Ove se tri osnove mogu razmatrati zajedno jer se odnose na status koji se pojedincu pripisuje na temelju naslijeđenih socijalnih, gospodarskih ili bioloških osobina⁶⁰⁴. Kao takve mogu biti povezane i s rasom i etničkim podrijetlom.

U okviru prava EU-a u sljedećim su se predmetima tužitelji pozvali na pravno zaštićenu osnovu rođenja.

Primjer: U predmetu *Zoi Chatzi/Ypourgos Oikonomikon*⁶⁰⁵ Sud EU-a ispitivao je smatra li se odobrenje samo jednog razdoblja roditeljskog dopusta u slučaju rođenja blizanaca diskriminacijom na temelju rođenja koja je u suprotnosti s člankom 21. Povelje o temeljnim pravima. Sud EU-a smatrao je da se prava u pogledu roditeljskog dopusta utvrđena u Okvirnom sporazumu dodjeljuju roditeljima u njihovu svojstvu radnika kako bi mogli lakše uskladiti svoje roditeljske i profesionalne obveze. Ni u Okvirnom sporazumu ni u Povelji EU-a ne utvrđuje se pravo u pogledu roditeljskog dopusta koji se odobrava za svako dijete. Stoga se odobrenje samo jednog razdoblja roditeljskog dopusta

604 Osnove kao što su socijalno podrijetlo, rođenje i imovina navode se i u članku 2. stavku 2. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. (čije su ugovorne strane sve države članice EU-a). Vidjeti UN, CESCR (2009.), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN-ov dok. E/C.12/GC/20, 2. srpnja 2009., t. 24.–26. i t. 35.

605 Sud EU-a, C-149/10, *Zoi Chatzi/Ypourgos Oikonomiko*, 16. rujna 2010.

u slučaju rođenja blizanaca ne smatra diskriminacijom na temelju rođenja. Nadalje, Sud EU-a smatrao je da se Okvirni sporazum ne može tumačiti na način da se njime automatski odobrava zasebno razdoblje roditeljskog dopusta za svako rođeno dijete. Potvrđeno je da se u Okvirnom sporazumu utvrđuju samo minimalni zahtjevi i da bi se pravila mogla prilagoditi u situacijama u kojima države članice EU-a odobravaju dulje razdoblje roditeljskog dopusta od propisana tri mjeseca. Međutim, pri donošenju mjera za prenošenje Okvirnog sporazuma zakonodavci država članica EU-a moraju voditi računa o načelu jednakog postupanja i osigurati da se prema roditeljima blizanaca postupa tako da se uzmu u obzir njihove potrebe.

U skladu s ECHR-om, osim osnove „rođenje”, EctHR je razmatrao mali broj predmeta (ako ih je uopće bilo) koji se odnose na te osnove. U predmetu *Mazurek protiv Francuske*⁶⁰⁶ ESLJP je utvrdio da bi se različito postupanje koje se temelji isključivo na činjenici da je osoba rođena u izvanbračnoj zajednici moglo opravdati samo posebno „utemeljenim razlozima”.

Primjer: U predmetu *Wolter i Sarfert protiv Njemačke*⁶⁰⁷ podnositelji zahtjeva rođeni su u izvanbračnoj zajednici. Nakon smrti oca svakog od njih podnositelji zahtjeva priznati su kao nasljednici očeva imanja. Međutim, u skladu s nacionalnim zakonodavstvom, podnositelji zahtjeva imanje su mogli naslijediti samo ako su rođeni u izvanbračnoj zajednici nakon 1. srpnja 1949. i ako su njihovi očevi umrli nakon 28. svibnja 2009. Nacionalni sudovi smatrali su da se zakonodavstvo ne može primjenjivati retroaktivno zbog načela pravne sigurnosti. Podnositelji zahtjeva, kao djeca rođena izvan braka, žalili su se na diskriminaciju u odnosu na djecu rođenu u braku.

ESLJP je utvrdio da je pravna sigurnost važan ali nedovoljan razlog da podnositeljima zahtjeva onemogući nasljeđivanje očeva imanja te da su upotrijebljena sredstva razmjerna cilju koji se želi postići. Stoga je ESLJP zaključio da je došlo do povrede članka 14. Konvencije u vezi s člankom 1. Protokola br. 1.

606 ESLJP, *Mazurek protiv Francuske*, br. 34406/97, 1. veljače 2000.

607 ESLJP, *Wolter i Sarfert protiv Njemačke*, br. 59752/13 i 66277/13, 23. ožujka 2017. Vidjeti i *Fabris protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 16574/08, 7. veljače 2013.

Primjer: U predmetu *Chassagnou protiv Francuske*⁶⁰⁸ podnositelji zahtjeva žalili su se jer im nije dopušteno da upotrebljavaju vlastito zemljište na način na koji su željeli. U skladu s pravom mali su zemljoposjednici bili dužni prenijeti javna prava na lov na svojem zemljištu, dok vlasnici velikih posjeda nisu bili obuhvaćeni tom obvezom i mogli su svoje zemljište upotrebljavati kako su željeli. Podnositelji zahtjeva željeli su zabraniti lov na svojem zemljištu radi očuvanja divljih biljnih i životinjskih vrsta. ESLJP je utvrdio da različito postupanje s velikim i malim zemljoposjednicima predstavlja diskriminaciju na temelju imovine⁶⁰⁹.

U okviru međunarodnog prava osnove kao što su socijalno podrijetlo, rođenje i imovina navode se i u članku 2. stavku 2. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, čije su ugovorne strane sve države članice EU-a. Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava, koji je zadužen za praćenje i tumačenje ugovora, u svojoj je Općoj napomeni br. 20 proširio značenje tih osnova⁶¹⁰. Prema mišljenju Odbora, statusi „socijalno podrijetlo”, „rođenje” i „imovina” međusobno su povezani. Socijalno podrijetlo „odnosi se na naslijeđeni socijalni status osobe”. Može se odnositi na položaj u određenoj društvenoj klasi ili zajednici (kao što su one koje se temelje na etničkog podrijetlu, vjeri ili ideologiji) stečen rođenjem ili pak na socijalnu situaciju pojedinca, kao što su siromaštvo ili beskućništvo. Osim toga, osnova rođenja može se odnositi na status pojedinca rođenog u izvanbračnoj zajednici ili status posvojenog pojedinca. Osnovom imovine može biti obuhvaćen status pojedinca u odnosu na zemlju (npr. status najamoprimca, vlasnika ili nezakonitog stanara) ili u odnosu na neku drugu imovinu.

5.10. Jezik

U okviru prava EU-a osnova jezika ne navodi se sama po sebi kao zasebna pravno zaštićena osnova na temelju direktiva o zabrani diskriminacije. Ipak, jezik može biti zaštićen na temelju Direktive o rasnoj jednakosti ako se može povezati s rasom ili etničkim podrijetlom. Štiti ga i Sud EU-a u okviru osnove državljanstva

608 ESLJP, *Chassagnou i dr. protiv Francuske* (veliko vijeće), br. 25088/94 i dr., 29. travnja 1999.

609 Vidjeti i ESLJP, *Herrmann protiv Njemačke* (veliko vijeće), br. 9300/07, 26. lipnja 2012.

610 UN, CESCR (2009.), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN-ov dok. E/C.12/GC/20, 2. srpnja 2009., t. 24.–26. i 35.

u kontekstu prava koje se odnosi na slobodu kretanja osoba⁶¹¹. Sud EU-a mnogo je puta istaknuo da se odredbama UFEU-a o slobodi kretanja osoba državljanima država članica nastoji olakšati obavljanje profesionalnih djelatnosti bilo koje vrste na području cijele Europske unije. Te su odredbe protivne mjerama kojima se državljani država članica mogu staviti u nepovoljniji položaj kad žele obavljati gospodarsku djelatnost u nekoj drugoj državi članici⁶¹².

Primjer: U predmetu *Europska komisija/Belgija*⁶¹³ Sud EU-a ispitivao je uvjete u pogledu znanja jezika za kandidate koji su se prijavljivali za radna mjesta u lokalnim službama u regijama francuskog i njemačkog govornog područja. U skladu s mjerodavnim pravom, osobe iz čijih diploma ili svjedodžbi nije vidljivo da su se školovale na predmetnom jeziku bile su dužne predočiti potvrdu koju izdaje isključivo jedno službeno belgijsko tijelo nakon ispita koji to tijelo provodi. Sud EU-a zaključio je da je opravdano od kandidata zahtijevati da poznaju jezik koji se govori u regiji u kojoj se nalazi predmetna općina kako bi mogli komunicirati s tijelima i javnošću. Međutim, obveza u pogledu posjedovanja potvrde kao jedini način kojim bi te osobe mogle dokazati svoje znanje jezika nerazmjerna je cilju koji se nastoji ostvariti. Sud EU-a utvrdio je da Belgija nije ispunila svoje obveze u skladu s člankom 45. UFEU-a i Uredbom (EU) br. 492/2011.

U okviru prava Vijeća Europe osnova jezika spominje se u članku 14. ECHR-a i članku 1. Protokola br. 12. Nadalje, Okvirnom konvencijom Vijeća Europe za zaštitu nacionalnih manjina iz 1995.⁶¹⁴ (koju je ratificiralo 39 država članica Vijeća Europe) i Europskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima iz 1992.⁶¹⁵ (koju su ratificirale 24 države članice Vijeća Europe) državama se propisuju posebne obveze u pogledu upotrebe manjinskih jezika. Međutim, ni u jednom se od tih instrumenata ne definira značenje pojma „jezik“. U kontekstu kaznenih postupaka, člankom 6. stavkom 3. ECHR-a izričito se predviđa pravo svake osobe

611 Sud EU-a, C-379/87, *Anita Groener/Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, 28. studenoga 1989.

612 Sud EU-a, C-202/11, *Anton Las/PSA Antwerp NV* (veliko vijeće), 16. travnja 2013., t. 19.; Sud EU-a, C-461/11, *Ulf Kazimierz Radziejewski/Kronofogdemyndigheten i Stockholm*, 8. studenoga 2012., t. 29.

613 Sud EU-a, C-317/14, *Europska komisija/Kraljevina Belgija*, 5. veljače 2015.

614 Vijeće Europe, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Zbirka međunarodnih ugovora Vijeća Europe, br. 157, 1995.

615 Vijeće Europe, Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Zbirka međunarodnih ugovora Vijeća Europe, br. 148, 1992.

da joj se optužba koja se protiv nje upućuje priopći na jeziku koji razumije i pravo svake osobe na usmenog prevoditelja ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.

Glavni predmet povezan s jezikom koji je razmatrao ESLJP odnosio se na kontekst obrazovanja.

Primjer: U *predmetu o upotrebi jezika u belgijskom obrazovanju*⁶¹⁶ skupina roditelja žalila se na to da nacionalno pravo koje se odnosi na pružanje obrazovanja dovodi do diskriminacije na temelju jezika. S obzirom na francusku i nizozemsku jezičnu zajednicu u Belgiji, nacionalnim pravom predviđalo se obrazovanje koje financira država odnosno subvencionirano obrazovanje na francuskom ili nizozemskom jeziku, ovisno o tome smatra li se određena regija francuskim ili nizozemskim govornim područjem. Roditelji djece koja govore francuski i žive na nizozemskom govornom području žalili su se jer se time njihovoj djeci onemogućio ili znatno otežao pristup obrazovanju na francuskom jeziku. ESLJP je utvrdio da je doista riječ o različitom postupanju, ali i da je ono opravdano. Odluka se temeljila na činjenici da su predmetne regije uglavnom jednojezične. Različito postupanje stoga je bilo opravdano jer u praksi ne bi bilo izvedivo osigurati pristup obrazovanju na obama jezicima. Nadalje, obiteljima nije bilo zabranjeno da djecu upišu u privatne obrazovne ustanove u regijama francuskog i nizozemskog govornog područja.

U predmetu *Catan i dr. protiv Moldove i Rusije*⁶¹⁷ (o kojem je riječ u [odjeljku 2.4.2.](#)) ESLJP je ponovio da svatko ima pravo na obrazovanje na nacionalnom jeziku.

U nizu predmeta koji su se odnosili na pravila o pisanju imena ESLJP je istaknuo veliku slobodu procjene koju imaju države članice i utvrdio da mjerodavna politika nije dovela do povrede članka 14. Razlozi koji su pritom navedeni bili su da se tom politikom pojedincima ne uskraćuje mogućnost odabira načina na koji bi se

⁶¹⁶ ESLJP, *Predmet „povezan s određenim aspektima zakona o uporabi jezika u belgijskom obrazovanju” protiv Belgije*, br. 1474/62 i dr., 23. srpnja 1968.

⁶¹⁷ ESLJP, *Catan i dr. protiv Moldove i Rusije* (veliko vijeće), br. 43370/04, 18454/06 i 8252/05, 19. listopada 2012.

njihova imena trebala pisati⁶¹⁸, a ne postoje ni pravne prepreke odabiru kurdskog imena ili prezimena, pod uvjetom da se pišu u skladu pravilima turske abecede⁶¹⁹.

Primjer: U predmetu *Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske*⁶²⁰ odbijen je zahtjev podnositeljice zahtjeva za promjenu prezimena koji se temeljio na tome što je švicarski izgovor njezina imena imao uvredljivo značenje na njezinu materinskom jeziku. ESLJP je smatrao da se njezina situacija ne može usporediti sa situacijom osoba čija imena imaju smiješno ili ponižavajuće značenje na češćem jeziku od njezina nacionalnog jezika. Njezina situacija nije se mogla usporediti ni sa situacijom poljskih migranata kojima je odobrena promjena imena jer ih Švicarci ne mogu izgovoriti. Stoga je ESLJP utvrdio da je pritužba očito neosnovana⁶²¹.

Primjer: Predmet iz Austrije⁶²² odnosio se na oglas za posao u kojem se od kandidata zahtijevao njemački jezik kao „materinski jezik”. Sud je smatrao da je određen stupanj znanja jezika nužan za radno mjesto grafičkog dizajnera, no zahtjev u pogledu njemačkog jezika kao materinskog jezika smatra se neizravnom diskriminacijom na temelju etničkog podrijetla.

Primjer: U predmetu⁶²³ iz Ujedinjene Kraljevine uputa neizvornoj govornici engleskog jezika da na radnom mjestu ne govori svojim materinskim jezikom bila je opravdana. Nacionalni sudovi utvrdili su da takvo postupanje prema tužiteljici nije povezano s njezinim državljanstvom. Prihvatili su obrazloženje da je predmetnu uputu dobila zbog osnovanih sumnji (koje su se temeljile na njezinu ponašanju) da bi tužiteljica mogla biti aktivistkinja za prava životinja koja se želi infiltrirati u poduzeće koje svoje proizvode ispituje na životinjama. Stoga je zbog sigurnosnih razloga bilo važno da rukovoditelji koji govore engleski jezik mogu razumjeti svoje članove osoblja na radnom mjestu.

Za dodatno pojašnjenje načina na koji pravno zaštićena osnova jezika funkcionira u praksi mogu se razmotriti dva predmeta o kojima je odlučivao Odbor UN-a

618 ESLJP, *Bulgakov protiv Ukrajine*, br. 59894/00, 11. rujna 2007., t. 58.

619 ESLJP, *Kemal Taşkın i dr. protiv Turske*, br. 30206/04 i dr., 2. veljače 2010.

620 ESLJP, *Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske* (odl.), br. 12209/10, 15. rujna 2015.

621 Usporediti i Sud EU-a, C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn i Łukasz Paweł Wardyn/Vilniaus miesto savivaldybės administracija i dr.*, 12. svibnja 2011. O tom je predmetu riječ u [odjeljku 4.6.](#)

622 Austrija, Zemałjski upravni sud u Tirolu, LVwG-2013/23/3455-2, 14. siječnja 2014.

623 Ujedinjena Kraljevina, Žalbeni radni sud, *Kelly protiv Covance Laboratories Limited*, UKEAT/0186/15/LA, 20. listopada 2015.

za ljudska prava (HRC), koji je zadužen za tumačenje i praćenje usklađenosti s Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (ICCPR), kojem su sve države članice EU-a ugovorne strane.

Primjer: U predmetu *Diergaardt protiv Namibije*⁶²⁴ podnositelji zahtjeva pripadali su manjinskoj skupini europskog podrijetla koja je nekoć uživala političku neovisnost, a danas je dio države Namibije. Jezik koji ta zajednica upotrebljava bio je afrikaans. Podnositelji zahtjeva žalili su se jer su tijekom sudskih postupaka umjesto materinskog jezika bili dužni upotrebljavati engleski jezik. Žalili su se i zbog toga što državna policija, iako je mogla, na sva pisana ili usmena priopćenja podnositelja zahtjeva nije željela odgovoriti na afrikaansu. Odbor za ljudska prava utvrdio je da nije došlo do povrede prava na pošteno suđenje jer podnositelji zahtjeva nisu mogli dokazati da je upotreba engleskog jezika tijekom sudskih postupaka na njih negativno utjecala. Iz toga bi se moglo zaključiti da se pravo na usmenog prevoditelja tijekom suđenja ne proširuje na situaciju u kojoj predmetni jezik jednostavno nije materinski jezik navodne žrtve. To se može primijeniti samo ako žrtva predmetni jezik ne razumije u dovoljnoj mjeri ili na njemu ne može dovoljno dobro komunicirati. Odbor za ljudska prava utvrdio je i da se službena državna politika u skladu s kojom službenici odbijaju komunicirati na jeziku koji nije službeni jezik (engleski jezik) smatra povredom prava na jednakost pred zakonom na temelju jezika. Država može odabrati svoj službeni jezik, no mora dopustiti službenicima da, ako mogu, odgovaraju na drugim jezicima.

5.11. Političko ili drugo mišljenje

U ECHR-u „političko ili drugo mišljenje“ izričito se navodi kao pravno zaštićena osnova. Međutim, **u pravu EU-a** ta osnova nije uvrštena u osnove zaštićene direktivama EU-a o zabrani diskriminacije.

Općenito, u predmetu *Handyside protiv Ujedinjene Kraljevine* ESLJP je utvrdio da se pravom na slobodu izražavanja ne štite samo „informacije“ ili „ideje“ koje se shvaćaju pozitivno ili se smatraju neuvredljivima ili neutralnima, nego i one kojima se vrijeđa, šokira ili uznemiruje država ili bilo koji dio stanovništva⁶²⁵. Političkom mišljenju dodijeljen je povlašteni status. ESLJP je više puta naglasio da su slobodni

624 Odbor za ljudska prava, *Diergaardt i dr. protiv Namibije*, priopćenje br. 760/1997, 6. rujna 2000.

625 ESLJP, *Handyside protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 5493/72, 7. prosinca 1976.

izbori i sloboda izražavanja, posebno sloboda političke rasprave, „temelj svakog demokratskog društva“⁶²⁶. Prema tome, ovlasti država za uvođenje ograničenja u pogledu političkog izražavanja ili rasprave o pitanjima od javnog interesa vrlo su ograničene⁶²⁷.

Primjer: U predmetu *Virabyan protiv Armenije*⁶²⁸ podnositelj zahtjeva, član jedne od glavnih opozicijskih stranaka, žalio se na temelju članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 3. da je zbog svojeg političkog mišljenja bio izložen nezakonitom postupanju dok je boravio u pritvoru. ESLJP je utvrdio da je podnositelj zahtjeva bio izložen posebno okrutnom obliku nezakonitog postupanja koji je u suprotnosti s člankom 3. Nakon što je ispitao pritužbu na temelju članka 14., ESLJP je istaknuo da je „politički pluralizam, koji podrazumijeva mirno supostojanje različitih političkih mišljenja i pokreta posebno važan za opstanak demokratskog društva koje se temelji na vladavini prava, a djela nasilja koja počinje državni službenici kojima se nastoji suzbiti i ukloniti politička neslaganja ili odvratiti od njih, ili pak kazniti osobe koje imaju ili izražavaju suprotno političko mišljenje posebna su prijetnja idealima i vrijednostima takvog društva“⁶²⁹. Međutim, ESLJP je utvrdio da su dokazni elementi u okviru ovog predmeta bili nedovoljni kako bi se dokazalo da je motiv nezakonitog postupanja bilo njegovo političko mišljenje. Konkretno, naveo je da nalaz prema kojem je njegovo uhićenje bilo politički motivirano nije dovoljan kako bi se zaključilo da su politički motivi bili uzrok i nezakonitog postupanja. ESLJP je istaknuo da država ima „dodatnu obvezu poduzeti sve razumne korake kako bi razotkrila potencijalne -političke motive i utvrdila je li u predmetnim događajima mogla imati ulogu netolerancija prema suprotnom političkom mišljenju“⁶³⁰. Utvrdio je da tijela nisu poduzela gotovo nikakve mjere kako bi provjerila moguću uzročno-posljedičnu vezu između navodnih političkih motiva i zlostavljanja koje je pretrpio podnositelj zahtjeva. Stoga je presudio da je zbog načina na koji su tijela istražila predmetni slučaj došlo do povrede članka 14. Konvencije u vezi s postupovnim aspektom članka 3.

626 ESLJP, *Oran protiv Turske*, br. 28881/07 i 37920/07, 15. travnja 2014., t. 51.

627 ESLJP, *Kurski protiv Poljske*, br. 26115/10, 5. srpnja 2016., t. 47.

628 ESLJP, *Virabyan protiv Armenije*, br. 40094/05, 2. listopada 2012.

629 *Ibid.*, t. 200.

630 *Ibid.*, t. 218.

Primjer: U predmetu *Redfearn protiv Ujedinjene Kraljevine*⁶³¹ podnositelju zahtjeva otkazan je ugovor o radu zbog njegove političke povezanosti s krajnje desno orijentiranom političkom strankom koja je promicala, među ostalim, stajalište da bi u Ujedinjenoj Kraljevini trebali živjeti samo pripadnici bijele rase i pozivala na udaljavanje nebjelačkog stanovništva iz zemlje. Podnositelj zahtjeva radio je kao vozač autobusa za privatno poduzeće koje je pružalo usluge prijevoza lokalnim tijelima. Većina njegovih putnika bila je azijskog podrijetla. Nije bilo pritužbi na njegov rad ili ponašanje na radnom mjestu. Međutim, nakon što je izabran za lokalnog vijećnika koji će zastupati desno orijentiranu stranku, po kratkom mu je postupku otkazan ugovor o radu jer je njegov poslodavac smatrao da bi podnositelj zahtjeva mogao ugroziti ugovor o prijevozu ranjivih skupina osoba različitog etničkog podrijetla koji je poslodavac sklopio s lokalnim vijećem. Podnositelj zahtjeva žalio se da su otkazom ugovora o radu koji se temeljio isključivo na njegovu političkom opredjeljenju povrijeđena njegova prava iz članka 10. i 11. Konvencije.

ESLJP nije ispitao je li otkaz sam po sebi bio opravdan. Međutim, utvrdio je da je došlo do povrede članka 11. jer podnositelj zahtjeva nije mogao osporiti otkaz. ESLJP je istaknuo da „zbog nepostojanja sudskih zaštitnih jamstava, u pravnom sustavu u kojem se dopušta otkaz ugovora o radu isključivo na temelju pripadnosti zaposlenika određenoj političkoj stranci nastaje mogućnost zlorabe”⁶³². ESLJP je naglasio i da je pravo podnositelja zahtjeva na osporavanje otkaza i dalje valjano, bez obzira na prirodu njegovih političkih uvjerenja, te je naveo sljedeće: „Članak 11. primjenjuje se na osobe ili udruženja čija se stajališta shvaćaju pozitivno ili se smatraju neuvredljivima ili neutralnima, ali i na stajališta kojima se vrijeđa, šokira ili uznemiruje”⁶³³.

5.12. „Druga okolnost”

U skladu s ECHR-om, ESLJP primjenjuje široku definiciju pojma „druga okolnost”, kojim su obuhvaćene „razlike koje se temelje na prepoznatljivom, objektivnom ili osobnom obilježju ili „okolnosti” prema kojoj se pojedinci ili skupine međusobno

631 ESLJP, *Redfearn protiv Ujedinjene Kraljevine*, br. 47335/06, 6. studenoga 2012.

632 *Ibid.*, t. 55.

633 *Ibid.*, t. 56.

razlikuju”⁶³⁴. Nadalje, tumačenje tog pojma „nije ograničeno na obilježja koja su osobna u smislu da su urođena ili svojstvena određenom pojedincu”⁶³⁵.

Kao što se može zaključiti iz prethodno opisanih pravno zaštićenih osnova, ESLJP je razradio nekoliko osnova u okviru kategorije „druga okolnost”, od kojih se mnoge preklapaju s osnovama razrađenima u okviru prava EU-a, kao što su spolna orijentacija, dob ili invaliditet.

Uz invaliditet, dob i spolnu orijentaciju, ESLJP je utvrdio sljedeća obilježja kao pravno zaštićene osnove u okviru kategorije „druga okolnost”: oćinstvo⁶³⁶, braćni status⁶³⁷, ćlanstvo u organizaciji⁶³⁸, vojni ćin⁶³⁹, roditelj djeteta rođenog u izvanbraćnoj zajednici⁶⁴⁰, boravište⁶⁴¹, zdravstveno ili drugo medicinsko stanje⁶⁴², status bivšeg agenta KGB-a⁶⁴³, umirovljenik zaposlen u odrećdenim kategorijama javnog sektora⁶⁴⁴, pritvorenik koji ćeka sućenje⁶⁴⁵.

Primjer: U predmetu *Varnas protiv Litve*⁶⁴⁶ podnositelju zahtjeva odbijen je zahtjev za primanje braćnih posjeta svoje supruge dok se nalazi u pritvoru prije sućenja jer, kako su navela tijela, „pritvorenici kojima nije izrećena osućujuća presuda nemaju pravo na braćne posjete”. Prema tome, razlićito postupanje temeljilo se na tome što je podnositelj zahtjeva bio pritvorenik koji je ćekao sućenje, a ne osućeni zatvorenik. ESLJP je utvrdio da tijela nisu iznijela razumno i objektivno obrazloženje za razlićito postupanje, što

634 ESLJP, *Novruk i dr. protiv Rusije*, br. 31039/11 i dr., 15. ožujka 2016., t. 90.

635 ESLJP, *Biao protiv Danske* (veliko vijeće), br. 38590/10, 24. svibnja 2016., t. 89.

636 ESLJP, *Weller protiv Maćarske*, br. 44399/05, 31. ožujka 2009.

637 ESLJP, *Petrov protiv Bugarske*, br. 15197/02, 22. svibnja 2008.

638 ESLJP, *Danilenkov i dr. protiv Rusije*, br. 67336/01, 30. srpnja 2009. (sindikati); ESLJP, *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani protiv Italije (br. 2)*, br. 26740/02, 31. svibnja 2007. (slobodno zidarstvo).

639 ESLJP, *Engel i dr. protiv Nizozemske*, br. 5100/71 i dr., 8. lipnja 1976.

640 ESLJP, *Sommerfeld protiv Njemaćke* (veliko vijeće), br. 31871/96, 8. srpnja 2003.; ESLJP, *Sahin protiv Njemaćke* (veliko vijeće), br. 30943/96, 8. srpnja 2003.

641 ESLJP, *Carson i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine* (veliko vijeće), br. 42184/05, 16. ožujka 2010.; ESLJP, *Pichkur protiv Ukrajine*, br. 10441/06, 7. studenoga 2013.

642 ESLJP, *Novruk i dr. protiv Rusije*, br. 31039/11 i dr., 15. ožujka 2016.

643 ESLJP, *Sidabras i dr. protiv Litve*, br. 50421/08 i 56213/08, 23. lipnja 2015.

644 ESLJP, *Fábíán protiv Maćarske* (veliko vijeće), br. 78117/13, 5. rujna 2017. Taj je predmet upućen velikom vijeću.

645 ESLJP, *Varnas protiv Litve*, br. 42615/06, 9. srpnja 2013.

646 *Ibid.*

znači da su postupila diskriminirajuće. Konkretno, sigurnosni razlog nije mogao biti opravdanje. Supruga podnositelja zahtjeva nije bila svjedokinja ni suoptuženica u kaznenom postupku protiv podnositelja, stoga nije bilo opasnosti od ometanja postupka prikupljanja dokaza. ESLJP je istaknuo da su se tijela oslonila na pravne norme, ali nisu objasnila zašto su te zabrane nužne i opravdane u konkretnoj situaciji podnositelja zahtjeva. Isto tako, ESLJP je smatrao da je uslijed vrlo dugog razdoblja boravka podnositelja zahtjeva u pritvoru prije suđenja (dvije godine u vrijeme kad je podnositelj prvi put zatražio bračni posjet) njegov obiteljski život bio sveden na razinu koja se nije mogla opravdati ograničenjima svojstvenima boravku u pritvoru.

Popis zabranjenih osnova diskriminacije u članku E **Europske socijalne povelje** (revidirane) isto tako nije konačan.

Primjer: U predmetu *Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije*⁶⁴⁷ ECSR je ispitivao razlike u pravnom statusu među različitim kategorijama sudaca (sudaca na službenim položajima i sudaca porotnika). Organizacija podnositeljica pritužbe tvrdila je da su osobe koje obavljaju dužnosti mirovnog suca izložene diskriminaciji u pitanjima socijalne sigurnosti u odnosu na suce na službenim položajima i druge vrste sudaca porotnika. Mirovni suci kao članovi sudstva u praksi izvršavaju iste dužnosti kao suci na službenim položajima. Nadalje, prema objema se kategorijama postupa jednako kad je riječ o porezima i za obje se kategorije primjenjuje isti postupak zapošljavanja. Glavna je razlika u tome što se mirovnim sucima ne priznaje pravni status javnih službenika i radnika, a odredbe o plaći, socijalnom osiguranju, mirovini i dopustu primjenjuju se samo na suce na službenim položajima. To je dovelo do toga da su pojedini mirovni suci obustavili ili smanjili svoju profesionalnu djelatnost, zbog čega nisu imali pravo na socijalnu zaštitu, dok su drugi mogli ostvariti pravo na socijalno osiguranje iz drugih izvora (na temelju mirovinskog sustava, ugovora o radu ili samostalne djelatnosti). ECSR je utvrdio da su dužnosti koje se dodjeljuju objema skupinama i zadaće koje one obavljaju slične te je potvrdio da se situacija mirovnih sudaca može usporediti sa situacijom sudaca na službenim položajima.

Kako bi opravdala različito postupanje, država je iznijela nekoliko argumenata. Oni su se posebno odnosili na postupak odabira, rad na određeno vrijeme, rad u nepunom radnom vremenu, počasno članstvo ili plaću u obliku naknade

647 ECSR, *Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije*, pritužba br. 102/2013, 5. srpnja 2016.

za rad. ECSR je utvrdio da su predmetni argumenti samo načini organizacije rada određenog tijela i da se njima ne može objektivno i razumno opravdati različito postupanje. Stoga je zaključio da je, kad je riječ o mirovnim sucima kojima je uskraćeno pravo na socijalno osiguranje, došlo do povrede članka E Povelje u vezi s njezinim člankom 12. stavkom 1.

U direktivama EU-a o zabrani diskriminacije zabranjuje se samo diskriminacija na temelju utvrđene osnove. Stoga se različito postupanje s različitim osobama u usporedivim situacijama koje se ne temelji na jednoj od pravno zaštićenih osnova neće smatrati diskriminacijom⁶⁴⁸.

Primjer: U predmetu *Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia i sledprivatizacionen kontrol*⁶⁴⁹ pritužba zbog diskriminacije odnosila se na nacionalno zakonodavstvo kojim se zaposlenicima s određenim vrstama invaliditeta pruža posebna *ex ante* zaštita u slučaju otkaza, dok se takva zaštita ne pruža državnim službenicima s istom vrstom invaliditeta. Sud EU-a istaknuo je da se različito postupanje na temelju invaliditeta može utvrditi samo ako se u skladu s nacionalnim zakonodavstvom primjenjuje kriterij koji nije neodvojivo povezan s invaliditetom. U ovom se predmetu različito postupanje temeljilo na samom radnom odnosu i stoga nije bilo obuhvaćeno općim okvirom uspostavljenim Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju.

⁶⁴⁸ Sud EU-a, C-13/05, *Sonia Chacón Navas/Eurest Colectividades SA* (veliko vijeće), 11. srpnja 2006.

⁶⁴⁹ Sud EU-a, C-406/15, *Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia i sledprivatizacionen kontrol*, 9. ožujka 2017.

6

Postupovna pitanja u okviru antidiskriminacijskog prava



EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), članak 10. Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), članak 8. Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama (2004/113/EZ), članak 9. Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ), članak 19. Sud EU-a, C-81/12, <i>Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013. Sud EU-a, C-415/10, <i>Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH</i>, 2012. Sud EU-a, C-104/10, <i>Kelly/National University of Ireland</i>, 2011. Sud EU-a, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV</i>, 2008. Sud EU-a, C-381/99, <i>Brunnhöfer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG</i>, 2001.	Podjela tereta dokazivanja	ECHR, članak 3. (zabrana mučenja), članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Virabyan protiv Armenije</i>, br. 40094/05, 2012. ESLJP, <i>Timishev protiv Rusije</i>, br. 55762/00 i 55974/00, 2005.

EU	Obuhvaćena pitanja	Vijeće Europe
Sud EU-a, C-423/15, <i>Kratzer/R+V Allgemeine Versicherung AG</i>, 2016. Sud EU-a, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV</i>, 2008.	Okolnosti koje nisu važne za utvrđivanje diskriminacije	ESLJP, <i>D. H. i dr. protiv Češke Republike</i> (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007.
Sud EU-a, C-527/13, <i>Cachaldora Fernández/INSS i TGSS</i> (veliko vijeće), 2015. Sud EU-a, spojeni predmeti C-4/02 i C-5/02, <i>Schönheit/Stadt Frankfurt am Main i Becker/Land Hessen</i>, 2003. Sud EU-a, C-167/97, <i>Regina/Secretary of State for Employment</i>, 1999.	Uloga statističkih i drugih podataka	ESLJP, <i>Di Trizio protiv Švicarske</i>, br. 7186/09, 2016. ESLJP, <i>Abdu protiv Bugarske</i>, br. 26827/08, 2014. ESLJP, <i>Opuz protiv Turske</i>, br. 33401/02, 2009. ESLJP, <i>D. H. i dr. protiv Češke Republike</i> (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007.
Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 17. Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 15. Okvirna odluka o suzbijanju rasizma i ksenofobije (2008/913/PUP) Sud EU-a, C-407/14, <i>Arjona Camacho/Seguritas Seguridad España, SA</i>, 2015. Sud EU-a, C-81/12, <i>Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013.	Provedba antidiskriminacijskog prava	ECHR, članak 6. (pravo na pošteno suđenje), članak 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), članak 14. (zabrana diskriminacije) ESLJP, <i>Sidabras i dr. protiv Litve</i>, br. 50421/08 i 56213/08, 2015. ESLJP, <i>García Mateos protiv Španjolske</i>, br. 38285/09, 2013. ESLJP, <i>Hulea protiv Rumunjske</i>, br. 33411/05, 2012.

Ključne točke

- Početni teret utvrđivanja dokaza koji upućuju na diskriminaciju snosi podnositelj zahtjeva, tužbe ili pritužbe.
- Statistički dokazi mogu se upotrijebiti kao pomoćni dokazi kojima se potkrepljuje pretpostavka o diskriminaciji.
- Teret se zatim prebacuje na tuženika, koji mora iznijeti dokaze koji pokazuju da se nepovoljnije postupanje ne temelji na jednoj od pravno zaštićenih osnova.
- Pretpostavka o diskriminaciji može se pobiti tako da se dokaže da predmetna žrtva nije u sličnoj situaciji kao „mjerodavna osoba za usporedbu” ili tako da se dokaže da se različito postupanje temelji na nekom objektivnom čimbeniku koji nije povezan s predmetnom pravno zaštićenom osnovom. Ako tuženik ne uspije pobiti tu pretpostavku, i dalje može pokušati opravdati različito postupanje.

Diskriminacija se uglavnom ne javlja u jasnom obliku koji se može lako utvrditi. Izravnu diskriminaciju često je teško dokazati iako se, prema definiciji, različito postupanje „jasno” temelji na određenom obilježju žrtve. Kao što je detaljnije razmotreno u [poglavlju 2.](#), osnova različitog postupanja često je neizražena ili je pak površno povezana s nekim drugim čimbenikom (kao što su povlastice uvjetovane umirovljenjem pojedinca koje su povezane s pravno zaštićenom osnovom dobi). U tom smislu slučajevi u kojima se pojedinci jasno pozivaju na jednu od pravno zaštićenih osnova kao razlog različitog postupanja relativno su rijetki. Iznimka je, na primjer, slučaj iz predmeta *Feryn*⁶⁵⁰, u kojem je vlasnik poduzeća u Belgiji u oglasima i usmeno izjavljivao da neće zapošljavati „imigrante”. Sud EU-a utvrdio je da je riječ o jasnom slučaju izravne diskriminacije na temelju rase ili etničkog podrijetla. Međutim, tuženici neće uvijek izjaviti da s nekim pojedincima postupaju nepovoljnije nego s drugima, niti će navesti razlog takva postupanja. Poslodavac može odbiti zaposliti ženu i reći joj da je jednostavno „manje kvalificirana” od muškog kandidata kojem je ponuđen predmetni posao. U takvoj situaciji žrtvi može biti teško dokazati da je bila izložena izravnoj diskriminaciji na temelju svojeg spola.

Kako bi se olakšalo dokazivanje da se različito postupanje temelji na jednoj od pravno zaštićenih osnova, u skladu s europskim antidiskriminacijskim pravom dopušta se podjela tereta dokazivanja. Prema tome, nakon što tužitelj iznese činjenice na temelju kojih se može pretpostaviti da je došlo do diskriminacije, teret dokazivanja prebacuje se na tuženika, koji mora dokazati suprotno. Takvo prebacivanje tereta dokazivanja posebno je korisno u tužbama zbog neizravne diskriminacije u kojima je nužno dokazati da određena pravila ili prakse nerazmjerno utječu na određenu skupinu. Kako bi utemeljio pretpostavku o neizravnoj diskriminaciji, tužitelj će se možda morati osloniti na statističke podatke kojima se dokazuju opći obrasci različitog postupanja. Pojedini nacionalni sudovi prihvaćaju i dokaze dobivene „situacijskim testiranjem”.

6.1. Prebacivanje tereta dokazivanja

Teret dokazivanja uglavnom je na osobi koja podnosi tužbu. Ta osoba mora uvjeriti mjerodavno tijelo da je došlo do diskriminacije. Međutim, može biti vrlo teško dokazati da se različito postupanje temeljilo na određenom pravno zaštićenom obilježju. To je zbog toga što konkretni motiv različitog postupanja često postoji

⁶⁵⁰ Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

samo u mislima tuženika. Prema tome, tužbe zbog diskriminacije najčešće se temelje na objektivnim zaključcima povezanim s predmetnim pravilom ili praksom. Drugim riječima, tužitelj mora dokazati da je jedino razumno objašnjenje na kojem se temelji različito postupanje pravno zaštićeno obilježje predmetne žrtve, kao što je spol ili rasa. To se načelo jednako primjenjuje u slučajevima izravne ili neizravne diskriminacije.

Budući da navodni počinitelj posjeduje informacije potrebne za dokazivanje tužbe, u skladu s antidiskriminacijskim pravom dopušta se podjela tereta dokaza između tužitelja i navodnog počinitelja (prebacivanje tereta dokazivanja). Nakon što osoba koja tvrdi da je došlo do diskriminacije utvrdi pretpostavku o diskriminaciji (diskriminacija *prima facie*), teret dokazivanja prebacuje se na tuženika, koji mora dokazati da se različito postupanje ne temelji na diskriminaciji. To se može učiniti tako da se dokaže da ne postoji uzročno-posljedična veza između zabranjene osnove i različitog postupanja ili tako da se pokaže da za različito postupanje, iako je ono povezano sa zabranjenom osnovom, postoji razumno i objektivno opravdanje. Ako navodni počinitelj djela diskriminacije ne može dokazati nijedno od navedenog, smatrat će se odgovornim za diskriminaciju.

Načelo podjele tereta dokazivanja duboko je usađeno u pravo EU-a⁶⁵¹ i ECHR. I ECSR je potvrdio da u pitanjima povezanim s diskriminacijom teret dokazivanja ne bi trebao biti isključivo na podnositelju pritužbe, nego bi se trebao pravilno prilagoditi⁶⁵².

Podjela tereta dokazivanja: tužitelj treba iznijeti dostatne dokaze koji upućuju na moguće diskriminirajuće postupanje. Time se utemeljuje pretpostavka o diskriminaciji, koju zatim navodni počinitelj treba pobiti.

U pravu EU-a, u preambuli Direktive 2006/54/EZ⁶⁵³ naglašava se: „Donošenje propisa o teretu dokaza igra značajnu ulogu u osiguravanju učinkovite provedbe načela jednakog postupanja. Stoga bi prema odluci Suda trebalo donijeti odredbe

651 Uz predmete na koje se upućuje u nastavku vidjeti i sljedeće: Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 8.; Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 10.; Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 19.; Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 9.

652 ECSR, *Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije*, pritužba br. 102/2013, 5. srpnja 2016., t. 73.; ECSR, *SUD Travail Affaires Sociales, SUD ANPE i SUD Collectivité Territoriales protiv Francuske*, pritužba br. 24/2004, 8. studenoga 2005.; ECSR, *Centar za zastupanje prava osoba s mentalnim teškoćama (MDAC) protiv Bugarske*, pritužba br. 41/2007, 3. lipnja 2008.

653 Direktiva 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka).

kojima bi se teret dokaza u slučajevima gdje postoji pretpostavka diskriminacije prebacio na tuženika, osim u postupcima u kojima sud ili drugo nacionalno nadležno tijelo istražuje činjenično stanje.” Obveza u pogledu uvođenja prebacivanja tereta dokazivanja u nacionalne propise država članica EU-a o zabrani diskriminacije navodi se i u Direktivi o rasnoj jednakosti⁶⁵⁴, Direktivi o jednakosti pri zapošljavanju⁶⁵⁵ i preinaci Direktive o ravnopravnosti žena i muškaraca⁶⁵⁶.

U pravu ECHR-a podjela tereta dokazivanja objašnjena je u okviru sudske prakse ESLJP-a. Uz ostale mehanizme zaštite ljudskih prava na regionalnoj i globalnoj razini, u okviru sudske prakse ESLJP-a na općenitiji je način usvojena podjela tereta dokazivanja kad je riječ o dokazivanju tužbi zbog povreda ljudskih prava. Praksa ESLJP-a temelji se na razmatranju dostupnih dokaza u cjelini, s obzirom na to da država često raspolaže većinom informacija koje su potrebne kako bi se dokazala određena tužba. Prema tome, ako su činjenice koje je tužitelj dostavio vjerodostojne i u skladu s dostupnim dokazima, ESLJP će ih prihvatiti kao dokaze ako država ne iznese uvjerljivo drugo objašnjenje. Riječima tog Suda, ESLJP prihvaća kao činjenice tvrdnje koje su:

„potkrijepljene slobodnom procjenom svih dokaza, uključujući i zaključke koji se mogu temeljiti na činjenicama i podnescima stranaka [...]. [D]okaz može proizlaziti iz supostojanja dovoljno čvrstih, jasnih i dosljednih zaključaka ili iz sličnih neoboreni činjeničnih pretpostavki. Nadalje, razina uvjeravanja koja je nužna za donošenje određenih zaključaka i, u tom kontekstu, podjela tereta dokazivanja neodvojivo su povezane sa specifičnošću činjenica, prirodom iznesenih tvrdnji i predmetnim pravom ECHR-a.”⁶⁵⁷

654 Direktiva Vijeća 2000/43/EZ od 29. lipnja 2000. o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo.

655 Direktiva Vijeća 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja.

656 Direktiva 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka).

657 ESLJP, *Nachova i dr. protiv Bugarske* (veliko vijeće), br. 43577/98 i 43579/98, 6. srpnja 2005., t. 147. To se ponavlja u predmetima ESLJP, *Timishev protiv Rusije*, br. 55762/00 i 55974/00, 13. prosinca 2005., t. 39. i ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007., t. 178.

Primjer: U predmetu *Timishev protiv Rusije*⁶⁵⁸ podnositelj zahtjeva tvrdio je da zbog svojeg čečenskog etničkog podrijetla nije smio proći kontrolnu točku prema određenoj regiji. ESLJP je utvrdio da je ta praksa, odnosno politika u skladu s kojom se ograničava kretanje osoba čečenskog podrijetla, navedena u službenim dokumentima. Zaključio je da je objašnjenje države neuvjerljivo zbog nedosljednih tvrdnji da je žrtva dobrovoljno otišla nakon što joj je pri čekanju na red uskraćeno pravo prednosti. Prema tome, ESLJP je potvrdio da je tužitelj pretrpio diskriminaciju na temelju svojeg etničkog podrijetla.

U skladu s pravom EU-a, osoba koja tvrdi da je bila izložena diskriminaciji najprije mora utvrditi činjenice na temelju kojih se može pretpostaviti da je doista došlo do diskriminacije. Te činjenice dužna su ocijeniti nacionalna pravosudna tijela, u skladu s nacionalnim pravom ili praksom.

Primjer: U predmetu *Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG*⁶⁵⁹ tužiteljica je tvrdila da je bila izložena diskriminaciji na temelju spola jer je bila plaćena manje od svog kolege iz istog platnog razreda. Sud EU-a istaknuo je da tužiteljica mora najprije dokazati da je primala manju plaću od svojeg kolege, a zatim i da je obavljala rad jednake vrijednosti. To bi bilo dovoljno za utemeljenje pretpostavke da bi se različito postupanje moglo objasniti isključivo upućivanjem na spol tužiteljice. Poslodavac zatim tu tvrdnju može osporiti.

Primjer: U predmetu *Patrick Kelly/National University of Ireland (University College, Dublin)*⁶⁶⁰ tužitelj se prijavio za program strukovnog osposobljavanja na sveučilištu University College Dublin (UCD), no njegova je prijava odbijena. Tužitelj je smatrao da je kvalificiraniji od kandidatkinje kojoj je ponuđeno mjesto u okviru programa. Tvrdio je da mu upis u program osposobljavanja nije odobren zbog diskriminacije na temelju spola i tražio je uvid u prijave kako bi se utvrdile činjenice. Sveučilište je odobrilo uvid samo u redigirane verzije.

658 ESLJP, *Timishev protiv Rusije*, br. 55762/00 i 55974/00, 13. prosinca 2005., t. 40.–44.

659 Sud EU-a, C-381/99, *Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG*, 26. lipnja 2001., t. 51.–62.

660 Sud EU-a, C-104/10, *Patrick Kelly/National University of Ireland (University College, Dublin)*, 21. srpnja 2011.

Sud EU-a smatrao je da se ni Direktivom o teretu dokaza u slučajevima diskriminacije na temelju spola (97/80/EZ) ni Direktivom o jednakom postupanju (76/207/EEZ) općenito ne predviđa pravo kandidata za strukovno osposobljavanje da pristupi informacijama o kvalifikacijama ostalih kandidata zbog sumnje na diskriminaciju i da bi se na svako otkrivanje tih informacija primjenjivala pravila EU-a o povjerljivosti osobnih podataka. Međutim, odluku o tome je li za ostvarenje cilja iz Direktive Vijeća 97/80/EZ⁶⁶¹ nužno otkriti takve podatke mora donijeti nacionalni sud za svaki pojedini slučaj.

Primjer: U predmetu *Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH*⁶⁶² odbijene su prijave tužiteljice za radno mjesto razvojnog inženjera. S obzirom na to da je ispunjavala sve uvjete za predmetno radno mjesto, tvrdila je da se prema njoj na temelju njezina spola, dobi i etničkog podrijetla nepovoljnije postupalo nego prema nekoj drugoj osobi u usporedivoj situaciji. Sud EU-a smatrao je da, u skladu sa zakonodavstvom EU-a (Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) i Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ)), radnici koji ispunjavaju uvjete za slobodno radno mjesto navedene u oglasu i čije su prijave za posao odbijene nemaju pravo na obrazloženje je li na kraju postupka zapošljavanja na predmetnom radnom mjestu zaposlen drugi kandidat. Međutim, odbijanje davanja uvida u takve informacije može se smatrati jednim od elemenata na temelju kojih se može pretpostaviti da je tijekom postupka zapošljavanja došlo do diskriminacije.

U skladu s ECHR-om, podnositelj zahtjeva na sličan način snosi teret dokazivanja za činjenice na temelju kojih se može pretpostaviti da je došlo do diskriminacije.

Primjer: U predmetu *Virabyan protiv Armenije*⁶⁶³ podnositelj zahtjeva uhićen je zbog sumnje na nošenje oružja i bio je izložen nezakonitom postupanju zbog, navodno, svojeg političkom mišljenja. Argumenti koje je podnositelj zahtjeva iznio u svojem predmetu temeljili su se na različitim izvješćima u kojima se detaljno opisuje politička situacija u Armeniji i sveprisutno suzbijanje političke

661 Direktiva Vijeća 97/80/EZ od 15. prosinca 1997. o teretu dokaza u slučajevima diskriminacije na temelju spola, stavljena izvan snage Direktivom 2006/54/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinaka).

662 Sud EU-a, C-415/10, *Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH*, 19. travnja 2012.

663 ESJJP, *Virabyan protiv Armenije*, br. 40094/05, 2. listopada 2012. Za detaljan opis tog predmeta vidjeti odjeljak 5.11.

oporbe koje je provodila vlada. Tvrdio je i da nema uvjerljivih dokaza kojima se potkrepljuje sumnja na kazneno djelo zbog kojeg je uhićen. Policijski službenici ispitali su ga samo o sudjelovanju u prosvjedima i njegovoj ulozi u poticanju drugih ljudi na sudjelovanje. ESLJP je utvrdio da je uhićenje podnositelja zahtjeva bilo politički motivirano, ali je naveo da ta činjenica nije dovoljna da bi se zaključilo da su politički razlozi bili uzrok i samog nezakonitog postupanja. Konkretno, ESLJP je istaknuo da ne postoji objektivan način na koji bi se mogle provjeriti tvrdnje podnositelja zahtjeva. Nije bilo drugih mogućih objašnjenja za nasilno ponašanje policijskih službenika, na primjer osveta zbog ozljede koju je podnositelj zahtjeva nanio jednom od službenika, sukob između podnositelja zahtjeva i policijskih službenika, odnosno općenito nije bilo razloga za okrutno postupanje policije. ESLJP je zaključio da se ne može bez ikakve sumnje utvrditi da su politički motivi imali ulogu u nezakonitom postupanju prema podnositelju zahtjeva. S druge strane, dokazi u okviru predmeta bili su dovoljni da ESLJP zaključi da tijela nisu istražila je li diskriminacija možda imala ulogu u nezakonitom postupanju prema podnositelju zahtjeva. Država je trebala dokazati da je prikupila i osigurala potrebne dokaze, upotrijebila sva dostupna praktična sredstva kako bi otkrila istinu te donijela potpuno razumne, nepristrane i objektivne odluke u kojima nije izostavila sporne činjenice koje bi mogle upućivati na nasilje potaknuto političkim razlozima. Budući da tijela nisu ispitala brojne nedosljednosti i druge elemente koji upućuju na moguću politički motiviranu prirodu te mjere i s obzirom na to da na temelju dostupnog materijala nije donesen nikakav zaključak, ESLJP je mogao potvrditi da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s postupovnim aspektom članka 3.

Važno je voditi računa o dvama pitanjima. Ponajprije, vrsta dokaza koju nacionalna tijela prihvaćaju utvrđuje se u okviru nacionalnog prava, a ono može biti strože od pravila koja primjenjuju ESLJP i Sud EU-a. Nadalje, pravilo o prebacivanju tereta dokazivanja uglavnom se ne primjenjuje u predmetima kaznenog prava u kojima država vodi kazneni postupak protiv tuženika zbog zločina iz mržnje. To je dijelom zbog toga što je za utvrđivanje kaznene odgovornosti nužan viši standard dokazivanja, a dijelom i zbog toga što bi bilo teško od tuženika tražiti da dokaže da motiv njegova ponašanja nije bio rasistički, što je potpuno subjektivno⁶⁶⁴.

664 O pristupu prebacivanju tereta dokazivanja u kontekstu rasističkog nasilja koji se temelji na ECHR-u vidjeti ESLJP, *Nachova i dr. protiv Bugarske* (veliko vijeće), br. 43577/98 i 43579/98, 6. srpnja 2005., t. 144.–159. U skladu sa zakonodavstvom EU-a o zabrani diskriminacije, prebacivanje tereta dokazivanja ne mora se primjenjivati u kontekstu kaznenog prava.

Nakon što tužitelj koji tvrdi da je došlo do diskriminacije utemelji pretpostavku o diskriminaciji, navodni počinitelj tu pretpostavku može pobiti na dva načina. Može dokazati da se tužitelj zapravo ne nalazi u situaciji koja se može usporediti sa situacijom „mjerodavne osobe za usporedbu“, kao što je objašnjeno u [odjeljku 2.2.3.](#), ili da se različito postupanje ne temelji na pravno zaštićenoj osnovi, nego na drugim objektivnim razlikama, kao što je razmotreno u [odjeljku 3.2.](#) Ako tuženik ne uspije pobiti pretpostavku, morat će iznijeti opravdanje za različito postupanje, odnosno dokazati da je riječ o objektivno opravdanoj i razmjernoj mjeri. **U skladu s ECHR-om** može se provesti provjera objektivnog opravdanja, dok se **u skladu s pravom EU-a** različito postupanje može opravdati samo u određenim slučajevima⁶⁶⁵.

U skladu s ECHR-om, nakon što podnositelj zahtjeva koji tvrdi da je došlo do neizravne diskriminacije utemelji oborivu pretpostavku o tome da određena mjera ili praksa ima diskriminirajući učinak, teret dokaza prebacuje se na tuženu državu, koja mora dokazati da se različito postupanje ne temelji na diskriminaciji⁶⁶⁶. **U skladu s pravom EU-a**, u slučaju neizravne diskriminacije tuženik mora dokazati da je donesena mjera, zakon ili praksa primjerena i nužna za ostvarenje predmetnih legitimnih ciljeva i da prouzročeni nepovoljni učinci nisu nerazmjerni ciljevima koji se nastoje ostvariti⁶⁶⁷.

Primjer: U predmetu *Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG*⁶⁶⁸ Sud EU-a iznio je smjernice o načinu na koji poslodavac može pobiti pretpostavku o diskriminaciji. Najprije mora dokazati da zaposlenici i zaposlenice zapravo nisu bili u usporedivoj situaciji jer poslovi koje su obavljali nisu bili jednake vrijednosti. To je moguće ako su njihovi poslovi obuhvaćali dužnosti bitno različite prirode. Nadalje, mora dokazati da se razlika u plaći temelji na objektivnim čimbenicima koji nisu povezani sa spolom. To je moguće ako se dohotku zaposlenika pribrajaju i putni troškovi zbog toga što na posao putuje iz udaljenog mjesta i troškovi boravka u hotelu tijekom radnog tjedna.

665 Vidjeti [odjeljke 3.1. i 3.2.](#)

666 ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007., t. 189.

667 Sud EU-a, C-83/14, „*ČEZ Razpredelenie Bulgaria*“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), 16. srpnja 2015., točka 128.

668 Sud EU-a, C-381/99, *Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG*, 26. lipnja 2001.

Primjer: U predmetu *Feryn*⁶⁶⁹ Sud EU-a utvrdio je da se s obzirom na oglase i izjave tuženika može utemeljiti pretpostavka o izravnoj diskriminaciji. Međutim, Sud EU-a istaknuo je i da navodni počinitelj tu pretpostavku može pobiti ako uspije dokazati da se pri zapošljavanju prema osobama određenog etničkog ili rasnog podrijetla nije drukčije postupalo, na primjer, tako da dokaže da su se zaposlenici određenog etničkog ili rasnog podrijetla zapravo redovito zapošljavali.

Primjer: U predmetu *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁶⁷⁰ nevladina organizacija Accept koja promiče i štiti prava pripadnika LGBT zajednice u Rumunjskoj žalila se zbog homofobnih izjava pokrovitelja profesionalnog nogometnog kluba. Konkretno, pritužba se odnosila na to što je tijekom jednog intervjua izjavio da nikad ne bi zaposlio igrača homoseksualne orijentacije. Sud EU-a napomenuo je da, iako taj pokrovitelj nije imao pravno obvezujuće ovlasti u postupcima zapošljavanja, javno je tvrdio da ima važnu ulogu u upravljanju predmetnim nogometnim klubom. U takvoj se situaciji klub mogao smatrati odgovornim za izjave pokrovitelja. Zbog toga se teret dokazivanja o tome da predmetni klub nije provodio diskriminacijsku politiku zapošljavanja mogao prebaciti na nogometni klub. Međutim, Sud EU-a u tom je kontekstu istaknuo da nije nužno dokazati da je klub u prošlosti zapošljavao osobe određene spolne orijentacije jer bi se time zadiralo u pravo na privatnost predmetnih osoba. Bilo bi dovoljno da se klub ogradio od diskriminirajućih izjava i dokazao da u okviru njegove politike zapošljavanja postoje izričite odredbe kojima se nastoji osigurati usklađenost s načelom jednakog postupanja.

Slično tomu, načelo podjele tereta dokazivanja primjenjuje se i u **međunarodnom pravu**. Primjer se može pronaći u sudskoj praksi Odbora za ukidanje rasne diskriminacije⁶⁷¹. Slovačka državljanka romskog podrijetla prijavila se za radno mjesto asistentice u nastavi. Njezina je kandidatura odbijena te je zaposlena osoba koja je bila manje kvalificirana i neiskusnija od podnositeljice predstavke. Odbor za ukidanje rasne diskriminacije utvrdio je da je došlo do povrede obveze države ugovorne strane da zajamči jednako pravo na rad bez obzira na rasu, boju kože,

669 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

670 Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013.

671 UN, Odbor za ukidanje rasne diskriminacije (2015.), *Communication No. 56/2014, CERD/C/88/D/56/2014*, 4. prosinca 2015.

nacionalno ili etničko podrijetlo. Tako je zaključio jer država nije na odgovarajući način odgovorila na tvrdnje podnositeljice predstavke i nije iznijela uvjerljive argumente kako bi opravdala različito postupanje prema podnositeljici predstavke pri odbijanju njezine prijave za posao. Odbor je smatrao da je ustrajanje sudova na tome da podnositeljica predstavke dokaže diskriminacijske namjere protivno zabrani ponašanja koje ima diskriminacijski učinak iz Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i postupku prebacivanja tereta dokazivanja koji je uvela država ugovorna strana. Iako je država ugovorna strana donijela takav postupak, nije ga na odgovarajući način primijenila, stoga je došlo do povrede prava podnositeljice predstavke na djelotvoran pravni lijek, uključujući naknadu pretrpljene štete.

Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava istaknuo je da, „ako su s činjenicama ili događajima u potpunosti ili djelomično isključivo upoznata tijela ili drugi tuženik, trebalo bi smatrati da je teret dokazivanja na tim tijelima odnosno drugom tuženiku”⁶⁷².

Odbor za ukidanje rasne diskriminacije predlaže državama ugovornim stranama i da „urede pitanje tereta dokazivanja u građanskim postupcima koji se odnose na diskriminaciju na temelju rase, boje kože, porijekla te nacionalnog i etničkog podrijetla kako bi, nakon što strani državljanin ustvrdi *prima facie* da je bio izložen diskriminaciji, tuženik iznio dokaze da je različito postupanje bilo objektivno i razumno opravdano”⁶⁷³.

6.2. Okolnosti koje nisu važne za utvrđivanje diskriminacije

Neka činjenična pitanja koja se često povezuju s primjerima diskriminacije, kao što su predrasude ili namjerna diskriminacija, zapravo nisu relevantna za utvrđivanje toga je li rezultat pravnog testa diskriminacije pozitivan. U slučaju diskriminacije mora se samo dokazati da je zaista došlo do različitog postupanja na temelju jedne od zabranjenih osnova, koje nije opravdano. To znači da nije potrebno

672 UN, Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava (2009.), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN-ov dok. E/C.12/GC/20, 2. srpnja 2009.

673 UN, Odbor za ukidanje rasne diskriminacije (2005.), *General Recommendation No. 30 on discrimination against non-citizens*, točka 24.

utvrditi niz sporednih činjenica povezanih sa situacijom diskriminacije kako bi se dokazala određena tužba.

Ne treba dokazati ni da su motiv tuženika bile predrasude. Stoga nije potrebno dokazati da počinitelj ima „rasistička” ili „seksistička” stajališta da bi se dokazala rasna ili spolna diskriminacija. Općim pravom ne mogu se urediti stavovi pojedinaca jer su oni potpuno osobni. Mogu se urediti samo radnje kojima se takvi stavovi očituju.

Primjer: U predmetu *Feryn*⁶⁷⁴ vlasnik poduzeća izjavio je da je primijenio predmetno pravilo jer su njegovi klijenti (a ne on sâm) nevoljko pristajali da „imigranti” ulaze u njihove privatne stambene prostore kako bi obavili svoj posao. Sud EU-a tu činjenicu nije uzeo u obzir pri utvrđivanju je li došlo do diskriminacije. Obično nije nužno dokazati da je postojao motiv za diskriminaciju, osim kad se pokušava dokazati da je počinjen „zločin iz mržnje”, s obzirom na to se u okviru kaznenog prava primjenjuju stroži kriteriji u pogledu dokazivanja.

Nadalje, nije potrebno dokazati ni da je cilj predmetnog pravila ili prakse različito postupanje. To znači da, čak i ako javna tijela ili pojedinci ističu da je riječ o dobronamjernoj praksi ili praksi u dobroj vjeri, svaka praksa kojom se određena skupina dovodi u nepovoljni položaj smatrat će se diskriminirajućim postupanjem.

Primjer: U predmetu *D. H. i dr. protiv Češke Republike*⁶⁷⁵ država je tvrdila da je sustav „posebnih” škola uspostavljen radi pomoći u obrazovanju romske djece, kako bi ona prevladala jezične poteškoće i nadoknadila nedostatak predškolskog odgoja. Međutim, ESLJP je utvrdio da nije važno je li predmetna politika usmjerena na romsku djecu. Da bi se dokazalo da je došlo do diskriminacije, bilo je nužno dokazati da je ta politika na njih nerazmjerno i nepovoljno utjecala u odnosu na većinsko stanovništvo, a ne da je riječ o namjernoj diskriminaciji⁶⁷⁶.

674 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

675 ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007., t. 79.

676 *Ibid.*, t. 175. i 184.

Nadalje, u predmetu koji se odnosi na rasnu i spolnu diskriminaciju, Sud EU-a utvrdio je da nije potrebno dokazati da postoji konkretna žrtva⁶⁷⁷, a to se vjerojatno primjenjuje i na druge osnove diskriminacije u sličnim okolnostima. Dok u skladu s pravom EU-a nije nužno utvrditi konkretnu žrtvu, to se pravilo ne primjenjuje kad je riječ o pristupu ESLJP-u, pri čemu takav zahtjev ne bi bio u skladu s kriterijima dopuštenosti na temelju članka 34. ECHR-a.

Primjer: U predmetu *Feryn*⁶⁷⁸ nije se moglo dokazati da se određena osoba pokušala prijaviti za posao i da je njezina prijava odbijena. Nije bilo moguće ni pronaći osobu koja bi rekla da je od prijave za taj posao odustala na temelju oglasa. Drugim riječima, nije bilo „konkretna” žrtve, stoga je postupak pokrenulo belgijsko nacionalno tijelo za jednakost. Sud EU-a istaknuo je da nije nužno utvrditi konkretnu žrtvu diskriminacije. Tako je zaključio na temelju toga što je iz teksta oglasa bilo jasno da se osobe određenog etničkog ili rasnog podrijetla odvrća od prijave jer su unaprijed znale da neće biti primljene. Prema tome, moglo bi se i bez konkretne žrtve dokazati da je određeno zakonodavstvo ili politika diskriminirajuće prirode.

Primjer: U slučajevima „situacijskog testiranja” pojedinci često sudjeluju u situacijama u kojima znaju ili očekuju da će se prema njima nepovoljnije postupati. Njihov glavni cilj zapravo nije dobivanje pristupa predmetnoj usluzi, nego prikupljanje dokaza. To znači da takvi pojedinci nisu „žrtve” u uvriježenom smislu te riječi. Oni, zapravo, nastoje osigurati izvršavanje zakonodavstva, a ne ostvariti pravo na isplatu naknade za pretrpljenu štetu. U postupku pokrenutom u Švedskoj, gdje je skupina studenata prava provela situacijsko testiranje u noćnim klubovima i restoranima, Vrhovni je sud utvrdio da su osobe koje su sudjelovale u testiranju i dalje mogle pokrenuti postupak zbog diskriminirajućeg postupanja. Istodobno, iznos naknade za pretrpljenu štetu na koji su imali pravo mogao se smanjiti zbog toga što im nije bilo uskraćeno nešto što su zaista željeli (npr. ulaz u određene objekte)⁶⁷⁹. Međutim, čini se da je Sud EU-a primijenio drukčiji pristup „situacijskom testiranju”.

677 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.; Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013.

678 Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008.

679 Švedska, Vrhovni sud, *Escape Bar and Restaurant protiv Pravobranitelja za etničku diskriminaciju*, T-2224-07, 1. listopada 2008. Za sažetak na engleskom jeziku vidjeti Europska mreža pravnih stručnjaka u području nediskriminacije (2009.), „Sweden”, *European Anti-Discrimination Law Review*, br. 8, srpanj 2009., str. 68.

Primjer: Predmet *Nils-Johannes Kratzer/R+V Allgemeine Versicherung AG*⁶⁸⁰ odnosio se na odvjetnika koji se prijavio za radno mjesto samo kako bi mogao podnijeti pritužbu zbog diskriminacije. Cilj mu nije bilo dobivanje tog posla. Sud EU-a presudio je da se takva osoba ne može pozvati na zaštitu koja se jamči Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ) i Direktivom o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka) (2006/54/EZ) jer takva situacija nije obuhvaćena područjem primjene definicije „pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju ili obavljanju zanimanja”. Sud EU-a utvrdio je i da se takva prijava može smatrati zlouporabom prava.

6.3. Uloga statističkih i drugih podataka

Statistički podatci imaju važnu ulogu jer pomažu tužitelju da utemelji pretpostavku o diskriminaciji. To je posebno korisno pri dokazivanju neizravne diskriminacije jer su u tim slučajevima sporna pravila i prakse naizgled neutralni. U takvu je slučaju nužno usredotočiti se na učinke tih pravila ili praksi kako bi se dokazalo da oni nerazmjerno nepovoljno utječu na određene skupine osoba u odnosu na druge skupine u sličnoj situaciji. Pritom se kombinira obrada statističkih podataka s prebacivanjem tereta dokazivanja: ako podatci pokazuju, na primjer, da se žene ili osobe s invaliditetom stavljaju u posebno nepovoljan položaj, država će morati dati drugo uvjerljivo objašnjenje tih podataka. **ESLJP** to je izričito naveo u predmetu *Hoogendijk protiv Nizozemske*:

„Sud smatra da, ako podnositelj zahtjeva na temelju neospornih službenih statističkih podataka može pokazati da postoji dokaz *prima facie* o tome da određeno pravilo, iako je formulirano na neutralan način, zapravo utječe na znatno veći postotak žena nego muškaraca, tužena je država dužna dokazati da do toga dolazi zbog objektivnih čimbenika koji nisu povezani ni s jednim oblikom diskriminacije na temelju spola.”⁶⁸¹

Pri razmatranju statističkih dokaza, čini se da sudovi nisu strogo utvrdili prag kojim bi se trebalo dokazati da je došlo do neizravne diskriminacije. **Sud EU-a** naglašava da se mora dobiti pozamašna brojka. Sažetak sudske prakse Suda EU-a iznesen je u Mišljenju nezavisnog odvjetnika P. Légera u predmetu *Nolte*, u kojem se o pitanju spolne diskriminacije izjasnio kako slijedi:

680 Sud EU-a, C-423/15, *Nils-Johannes Kratzer/R+V Allgemeine Versicherung AG*, 28. srpnja 2016.

681 ESLJP, *Hoogendijk protiv Nizozemske* (odl.), br. 58641/00, 6. siječnja 2005.

„[D]a bi se smatrala diskriminirajućom, mjera mora utjecati na ,mnogo veći broj žena nego muškaraca' [Rinner-Kühn⁶⁸²] ili na ,znatno manji postotak muškaraca nego žena' [Nimz⁶⁸³, Kowalska⁶⁸⁴] ili na ,mnogo više žena nego muškaraca' [De Weerd⁶⁸⁵].

Sudski predmeti upućuju na to da udio žena na koje utječe predmetna mjera biti posebno izražen. U predmetu *Rinner-Kühn* Sud je zaključio da postoji situacija diskriminacije u kojoj udio žena iznosi 89 %. U tom primjeru udio od 60 % sam po sebi [...] stoga bi vjerojatno bio nedovoljan da se donese zaključak o postojanju diskriminacije.”⁶⁸⁶

Prema tome, pri procjeni statističkih podataka nacionalni sudovi moraju utvrditi je li njima obuhvaćen dovoljan broj pojedinaca da bi se isključile slučajnosti i kratkoročna kretanja⁶⁸⁷.

Primjer: Predmet⁶⁸⁸ iz Danske odnosio se na otkaze koje je uručila vladina agencija zbog potrebe za smanjenjem broja zaposlenika. Svi zaposlenici kojima je otkazan ugovor o radu bili su stariji od 50 godina. Dva tužitelja tvrdila su da su bila izložena diskriminaciji zbog svoje dobi. Vrhovni sud istaknuo je da se s pomoću statističkih podataka može utemeljiti pretpostavka o diskriminaciji zbog dobi. Međutim, Sud je utvrdio da tijekom postupka smanjenja zaposlenika mnogim zaposlenicima vladine agencije koji su bili stariji od tužitelja nije otkazan ugovor o radu. S obzirom na to, Sud je u ovom predmetu zaključio da na temelju statističkih podataka o dobi zaposlenika kojima je otkazan ugovor o radu i općih podataka o dobi zaposlenika vladine agencije nisu utvrđene činjenice koje upućuju na potencijalnu diskriminaciju.

682 Sud EU-a, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn/FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13. srpnja 1989.

683 Sud EU-a, C-184/89, *Helga Nimz/Freie und Hansestadt Hamburg*, 7. veljače 1991.

684 Sud EU-a, C-33/89, *Maria Kowalska/Freie und Hansestadt Hamburg*, 27. lipnja 1990.

685 Sud EU-a, C-343/92, *M. A. Roks, udana De Weerd i dr./Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen i dr.*, 24. veljače 1994.

686 Mišljenje nezavisnog odvjetnika P. Légera od 31. svibnja 1995., t. 57.–58, u predmetu Sud EU-a, C-317/93, *Inge Nolte/Landesversicherungsanstalt Hannover*, 14. prosinca 1995.

687 Sud EU-a, C-127/92, *Dr. Pamela Mary Enderby/Frenchay Health Authority i Secretary of State for Health*, 27. listopada 1993.

688 Danska, Vrhovni sud, *predmet 28/2015*, 14. prosinca 2015., vidjeti sažetak na engleskom u: *European Equality Law Review* (2016.), sv. 1., st. 84.

Primjer: U predmetima *Hilde Schönheit/Stadt Frankfurt am Main* i *Silvia Becker/Land Hessen*⁶⁸⁹ zaposlenica koja je radila u nepunom radnom vremenu tvrdila je da je bila izložena diskriminaciji na temelju svojeg spola. Razlika u iznosu mirovine, koja se nije temeljila na razlikama u odrađenom vremenu, značila je da su zaposlenici koji su radili u nepunom radnom vremenu u konačnici bili manje plaćeni od zaposlenika koji su radili u punom radnom vremenu. Priloženi statistički podatci pokazali su da su 87,9 % zaposlenika koji su radili u nepunom radnom vremenu bile žene. Budući da je predmetna mjera, iako naizgled neutralna, nerazmjerno nepovoljno utjecala na žene u odnosu na muškarce, Sud EU-a potvrdio je da to upućuje na pretpostavku o neizravnoj diskriminaciji na temelju spola. Slično tomu, u predmetu *Gerster* nepovoljan položaj u kojem su se našli zaposlenici koji su radili u nepunom radnom vremenu, od čega su 87 % bile žene, prihvaćen je kao dovoljan dokaz⁶⁹⁰.

Primjer: U predmetu *Lourdes Cachaldora Fernández/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)*⁶⁹¹ tužiteljica je gotovo 40 godina uplaćivala doprinose u španjolski sustav socijalnog osiguranja. Tijekom tog razdoblja uglavnom je bila zaposlena u punom radnom vremenu, osim u razdoblju od 1998. do 2005. tijekom kojeg je prvi put radila u nepunom radnom vremenu, a zatim je neko vrijeme bila nezaposlena. Godine 2010. podnijela je zahtjev za invalidsku mirovinu. U skladu s mjerodavnim pravom, invalidska mirovina izračunava se na temelju razdoblja od osam godina koje prethodi datumu kad su nastupile okolnosti na temelju kojih se priznaje pravo na tu mirovinu. Radnicima koji su tijekom razdoblja koje je neposredno prethodilo razdoblju nezaposlenosti radili u nepunom radnom vremenu odobrena je smanjena invalidska mirovina. Do takva je smanjenja došlo zbog primjene koeficijenta za rad u nepunom radnom vremenu. Stoga je tom metodom izračuna invalidska mirovina tužiteljice znatno smanjena. Sud koji je uputio zahtjev upitao je može li se smatrati da su se mjerodavnom odredbom diskriminirali radnici koji su radili u nepunom radnom vremenu tijekom razdoblja koje je neposredno prethodilo prekidu uplate njihovih doprinosa u španjolski sustav socijalnog osiguranja. Uputio je na činjenicu da bi, s obzirom na to da u Španjolskoj u nepunom

689 Sud EU-a, spojeni predmeti C-4/02 i C-5/02, *Hilde Schönheit/Stadt Frankfurt am Main* i *Silvia Becker/Land Hessen*, 23. listopada 2003.

690 Sud EU-a, C-1/95, *Hellen Gerster/Freistaat Bayern*, 2. listopada 1997.

691 Sud EU-a, C-527/13, *Lourdes Cachaldora Fernández/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)* (veliko vijeće), 14. travnja 2015.

radnom vremenu radi mnogo više žena nego muškaraca, ta odredba posebno utjecala na žene. Međutim, Sud EU-a istaknuo je da se te odredbe nisu primjenjivale na sve zaposlenike u nepunom radnom vremenu. Primjenjivale su se samo na ograničenu skupinu radnika, uključujući tužiteljicu, koja je nakon razdoblja rada u nepunom radnom vremenu u referentnom razdoblju od osam godina imala razdoblje prekida uplate doprinosa. Stoga opći statistički podatci o zaposlenicima koji rade u nepunom radnom vremenu, ako se promatraju u cjelini, nisu bili važni za utvrđivanje toga utječu li odredbe španjolskog zakonodavstva više na žene nego na muškarce.

Primjer: Predmet *Seymour-Smith*⁶⁹² odnosio se na zakonodavstvo Ujedinjene Kraljevine kojim se uređuje nezakonit otkaz i na temelju kojeg se pruža posebna zaštita osobama koje su dulje od dvije godine bez prekida radile za istog poslodavca. Tužiteljica je tvrdila da je zbog toga došlo do neizravne diskriminacije na temelju spola jer je za žene, u odnosu na muškarce, postojala manja vjerojatnost da će ispuniti taj zahtjev. Ovaj je predmet zanimljiv zbog toga što je Sud EU-a istaknuo da bi se na temelju niže razine nerazmjernosti i dalje mogla dokazati neizravna diskriminacija „ako je vidljiva dosljedna i relativno konstantna nejednakost između muškaraca i žena tijekom dugog razdoblja”. Međutim, s obzirom na konkretne činjenice iz ovog predmeta Sud EU-a utvrdio je da se iznesenim statističkim podacima, prema kojima 77,4 % muškaraca i 68,9 % ispunjava predmetni kriterij, ne može dokazati da bi tom uvjetu udovoljio znatno niži postotak žena.

Sličan primjer može se pronaći u sudskoj praksi **ESLJP-a**.

Primjer: U predmetu *Di Trizio protiv Švicarske*⁶⁹³ podnositeljica zahtjeva, koja je bila zaposlena u punom radnom vremenu, morala je prestati raditi zbog bolova u leđima. Odobrena joj je naknada za invaliditet, koja je ukinuta nakon što je rodila. Nadležna tijela svoju su odluku o njezinu pravu na doplatu temeljila na „kombiniranoj” metodi. Pretpostavili su da, čak i bez invaliditeta, podnositeljica zahtjeva nakon rođenja djeteta ne bi radila u punom radnom vremenu. ESLJP je istaknuo da bi podnositeljica zahtjeva, da je radila u punom radnom vremenu ili svoje vrijeme potpuno posvetila brizi za kućanstvo, vjerojatno primala djelomičnu naknadu za invaliditet. Nadalje,

692 Sud EU-a, C-167/97, *Regina/Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith i Laura Perez*, 9. veljače 1999.

693 ESLJP, *Di Trizio protiv Švicarske*, br. 7186/09, 2. veljače 2016.

svoj je zaključak temeljio na statističkim podacima kojima se dokazuje da 97 % osoba na koje utječe kombinirana metoda čine žene koje su nakon rođenja djeteta željele smanjiti broj radnih sati. Stoga su statistički podatci bili dovoljno pouzdan dokaz da bi se utemeljila pretpostavka o neizravnoj diskriminaciji.

Primjer: Predmet *D. H. i dr. protiv Češke Republike*⁶⁹⁴ odnosio se na pritužbe romskih podnositelja zahtjeva čiju su djecu isključili iz redovitih sustava obrazovanja i smjestili u „posebne” škole namijenjene djeci s poteškoćama u učenju na temelju njihova romskog etničkog podrijetla. Smještanje romske djece u „posebne” škole temeljilo se na provedbi testova inteligencije. Unatoč toj naizgled „neutralnoj” praksi, zbog same prirode tih testova romska su djeca mnogo teže postizala zadovoljavajuće rezultate i uključivala se u redoviti sustav obrazovanja. ESLJP je utvrdio da se to može dokazati statističkim podacima koji pokazuju da je udio učenika romskog podrijetla u „posebnim” školama vrlo visok. Prema podacima koje su dostavili podnositelji zahtjeva i koji se konkretno odnose na njihovu zemljopisnu regiju, 50–56 % učenika posebnih škola čine djeca romskog podrijetla, a ona ujedno čine tek oko 2 % ukupnog broja učenika. Podatci iz međuvladinih izvora pokazuju da u cijeloj zemlji 50–90 % Roma pohađa posebne škole. ESLJP je utvrdio da je iz tih podataka, unatoč tome što nisu potpuno precizni, jasno da je broj romske djece na koju utječe predmetna praksa „nerazmjerno visok” u odnosu na sastav stanovništva u cjelini⁶⁹⁵.

Primjer: U predmetu *Abdu protiv Bugarske*⁶⁹⁶ podnositelj zahtjeva i njegov prijatelj sudjelovali su u tučnjavi s dvojicom bugarskih mladića. Podnositelj zahtjeva tvrdio je da su ih dvojica mladića fizički napala i vrijeđala na temelju rase. Postupak protiv napadača obustavljen je jer nije bilo moguće utvrditi tko je i s kojim motivima započeo tučnjavu. Tijela nisu ispitala ni svjedoke ni navodne napadače o mogućem rasističkom motivu njihovih radnji. ESLJP je utvrdio da su tijela imala dokaz koji je upućivao na mogući rasistički motiv, ali ga nisu djelotvorno istražila. U svojoj je presudi ESLJP uputio na nacionalna i međunarodna izvješća o rasističkom nasilju u Bugarskoj koja pokazuju da bugarska tijela općenito ne istražuju rasističku prirodu takvih slučajeva.

694 ESLJP, *D. H. i dr. protiv Češke Republike* (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007.

695 *Ibid.*, t. 18. i t. 196.–201.

696 ESLJP, *Abdu protiv Bugarske*, br. 26827/08, 11. ožujka 2014.

Čini se da bi se moglo dokazati da se na određenu zaštićenu skupinu nerazmjerno utječe čak i kad nisu dostupni statistički podatci, ali su dostupni izvori pouzdani i njima se potkrepljuje ta analiza.

Primjer: Predmet *Opuz protiv Turske* odnosi se na pojedinca poznatog po nasilju u obitelji koji je u više navrata maltretirao svoju ženu i njezinu majku, koju je na kraju i ubio⁶⁹⁷. ESLJP je utvrdio da država nije zaštitila podnositeljicu zahtjeva i njezinu majku od nečovječnog i ponižavajućeg postupanja te da nije zaštitila majčin život. Zaključio je i da je država diskriminirala podnositeljice zahtjeva jer im nije pružila odgovarajuću zaštitu zbog toga što su žene. Takav je zaključak donio na temelju dokaza da su žrtve nasilja u obitelji uglavnom žene i podataka koji pokazuju da je broj sudskih naloga za zaštitu žrtava nasilja u obitelji koje su izdali nacionalni sudovi relativno ograničen. Zanimljivo je da u ovom predmetu ESLJP-u nisu dostavljeni statistički podatci koji pokazuju da su žrtve nasilja u obitelji uglavnom žene, nego je čak navedeno da organizacija Amnesty International o tom pitanju nema pouzdanih podataka. Ipak, ESLJP je prihvatio ocjenu organizacije Amnesty International, ugledne nacionalne nevladine organizacije, i Odbora UN-a za ukidanje diskriminacije žena da je u Turskoj nasilje nad ženama velik problem.

Treba napomenuti da statistički podatci nisu uvijek nužni za dokazivanje slučajeva neizravne diskriminacije. Hoće li statistika biti nužna za dokazivanje određene tužbe, ovisi o činjenicama predmeta. Konkretno, mogu biti dovoljni dokazi o praksama i uvjerenjima drugih osoba koje pripadaju istoj pravno zaštićenoj kategoriji.

Primjer: U predmetu *Oršuš i dr. protiv Hrvatske*⁶⁹⁸ riječ je o školama s posebnim razrednim odjelima u kojima se radilo prema prilagođenom nastavnom programu u odnosu na ostale razredne odjele. Navedeno je da je takve razredne odjele pohađao nerazmjerno velik broj romskih učenika, što ukazuje na neizravnu diskriminaciju na temelju etničkog podrijetla. Država je tvrdila da su takvi razredni odjeli uspostavljeni na temelju poznavanja hrvatskog jezika i da se učenici nakon što steknu odgovarajuću razinu znanja jezika premještaju u redovite razredne odjele. ESLJP je utvrdio da, za razliku od predmeta *D. H.*, s obzirom na statističke podatke same po sebi nije se

697 ESLJP, *Opuz protiv Turske*, br. 33401/02, 9. lipnja 2009.

698 ESLJP, *Oršuš i dr. protiv Hrvatske* (veliko vijeće), br. 15766/03, 16. ožujka 2010., t. 152.–153.

mogla utemeljiti pretpostavka o diskriminaciji. U jednoj od škola 44 % učenika bili su Romi, a njih 73 % pohađalo je razredne odjele s isključivo romskom djecom. U drugoj su pak školi Romi činili 10 % učenika, a njih 36 % pohađalo je razredne odjele s isključivo romskom djecom. Ti podatci potvrđuju da nije bila uspostavljena opća politika automatskog smještanja Roma u posebne razredne odjele. Međutim, ESLJP je utvrdio da se tužba zbog neizravne diskriminacije može utemeljiti i bez pozivanja na statističke podatke. Pritom je riječ o činjenici da se mjera smještanja djece u posebne razredne odjele na temelju njihova nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika primjenjivala samo na romske učenike. Prema tome, mogla se utemeljiti pretpostavka o različitom postupanju.

Važno je napomenuti i da se podatci i statistički podatci mogu usporediti samo ako su dostupni. U tom kontekstu, **u skladu s pravom EU-a**, Komisija je u ožujku 2014. objavila Preporuku⁶⁹⁹ o transparentnosti plaća. Cilj je te preporuke predložiti državama članicama mjere kojima će se povećati transparentnost plaća u poduzećima, među ostalim, tako što će se poboljšati uvjeti na temelju kojih zaposlenici mogu dobiti informacije o plaći ili tako što će se uspostaviti sustav izvješćivanja o plaći i rodno neutralan sustav klasifikacije radnih mjesta u okviru poduzeća.

Isto tako, prema mišljenju **ECSR-a**, države ugovorne strane moraju promicati pozitivne mjere kako bi smanjile razlike u plaćama, uključujući mjere za poboljšanje kvalitete i opsega statističkih podataka o plaćama⁷⁰⁰.

6.4. Provedba antidiskriminacijskog prava

Ključne točke

- Antidiskriminacijsko pravo može se provoditi tako da se pokreću građanski, upravni ili kazneni postupci protiv navodnog počinitelja djela diskriminacije.
- Primjenjive sankcije moraju biti djelotvorne, razmjerne i odvraćajuće. Međutim, države članice mogu slobodno birati među različitim odgovarajućim mjerama.

⁶⁹⁹ Preporuka Europske komisije [2014/124/EU](#) od 7. ožujka 2014. o jačanju načela jednake plaće za muškarce i žene transparentnim putem, SL L 69, 8.3.2014.

⁷⁰⁰ ECSR, Zaključci XVII-2 (2005.), Češka Republika.

Antidiskriminacijsko pravo može se provoditi u okviru građanskih, upravnih ili kaznenih postupaka. U građanskim postupcima žrtva diskriminacije može ostvariti pravo na naknadu pretrpljene štete, dok je cilj kaznenih postupaka kažnjavanje počinitelja djela diskriminacije.

U pravu EU-a direktivama o zabrani diskriminacije od država se članica zahtijeva da uspostave pravosudne i/ili administrativne postupke kojima će pojedincima omogućiti da ostvare svoja prava na temelju direktiva o jednakosti⁷⁰¹. Nadalje, predviđa se da sankcije, koje mogu obuhvaćati isplatu naknade štete žrtvi, moraju biti djelotvorne, razmjerne i odvraćajuće⁷⁰². Sud EU-a u nekoliko je navrata istaknuo potrebu za djelotvornim sankcijama koje su važan alat za odvracanje od diskriminacije i njezino kažnjavanje. Strogost sankcija mora biti razmjerna težini povreda. Međutim, Direktivom o jednakosti pri zapošljavanju ne propisuje se konkretna sankcija. Države članice mogu slobodno birati među različitim rješenjima koja su prikladna za ostvarivanje cilja te direktive⁷⁰³. Ipak, ako određena država članica odluči kažnjavati slučajeve diskriminacije tako da dodjeljuje naknadu štete, ta naknada mora biti razmjerna pretrpljenoj šteti, a njezin iznos mora biti veći od simboličnog iznosa kako bi se osiguralo da je ona djelotvorna i da ima odvraćajući učinak.

Primjenjive sankcije moraju biti djelotvorne, razmjerne i odvraćajuće, čak i u slučajevima u kojima nema konkretne žrtve⁷⁰⁴. To znači da pristup EU-a pravnim lijekovima nadilazi tradicionalni pristup koji se temelji na pojedinačnim pravima.

U pojedinim je slučajevima nužno poduzeti kaznene mjere kako bi se osigurala odgovarajuća pravna zaštita.

701 Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 9. stavak 1., Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), članak 17. stavak 1., Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama, članak 8. stavak 1., Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 7. stavak 1.

702 Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju, članak 17.; Direktiva o rasnoj jednakosti, članak 15.

703 Sud EU-a, 14/83, *Sabine von Colson i Elisabeth Kamann/Land Nordrhein-Westfalen*, 10. travnja 1984.

704 Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013., t. 36.; Sud EU-a, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV*, 10. srpnja 2008., t. 23.–25.

Primjer: U predmetu *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁷⁰⁵ (o kojem je riječ u [odjeljcima 4.1.](#), [5.3.](#) i [6.1.](#)), koji se odnosio na diskriminirajuće izjave pokrovitelja nogometnog kluba, Sud EU-a smatrao je da se samo simbolična sankcija ne može smatrati spojivom sa zahtjevom u pogledu djelotvornih, razmjernih i odvrćajućih sankcija. Međutim, odluku o tome ispunjava li u predmetnim okolnostima pisano upozorenje taj kriterij morao je donijeti nacionalni sud. Sud EU-a istaknuo je i da bi svaki pravni lijek koji je na temelju nacionalnih odredbi dostupan u slučajevima diskriminacije trebao ispunjavati kriterij djelotvornosti, razmjernosti i odvrćajućeg učinka.

Primjer: U predmetu *María Auxiliadora Arjona Camacho/Securitas Seguridad España, SA*⁷⁰⁶ nacionalni postupak odnosio se na dodjelu kaznene odštete Arjoni Camacho nakon što joj je uručen otkaz koji predstavlja diskriminaciju na temelju spola. Sud EU-a smatrao je da se isplatom naknade mora u cijelosti nadoknaditi pretrpljena šteta. Međutim, u skladu s Direktivom o jednakom postupanju, odštete koje nadilaze cjelovitu naknadu pretrpljene štete i predstavljaju kaznene mjere dopuštene su, ali nisu obvezne.

U skladu s ECHR-om, države su dužne omogućiti podnositeljima zahtjeva da ostvare pravo na odgovarajuće i dostatno izvršenje odluka nacionalnih sudova. Prema tome, neizvršenje presude može se smatrati povredom ECHR-a.

Primjer: U predmetu *García Mateos protiv Španjolske*⁷⁰⁷ odbijen je zahtjev podnositeljice za smanjenje broja radnih sati kako bi se brinula o sinu. Španjolski Ustavni sud potvrdio je da je podnositeljica zahtjeva bila izložena diskriminaciji na temelju spola i uputio je predmet na ponovno odlučivanje Radnom sudu, koji je još jednom odbacio predmet podnositeljice. Zatim je Ustavni sud utvrdio da njegova prethodna presuda nije pravilno izvršena, zbog čega je drugu presudu Radnog suda proglasio ništavom. Ipak, zaključio je da predmet nije potrebno uputiti na ponovno odlučivanje nižem sudu jer je u međuvremenu sin podnositeljice zahtjeva navršio šest godina, i stoga donošenje nove presude ne bi imalo smisla. Nadalje, istaknuo je da mjerodavnim nacionalnim zakonodavstvom nije predviđena dodjela naknade

⁷⁰⁵ Sud EU-a, C-81/12, *Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25. travnja 2013.

⁷⁰⁶ Sud EU-a, C-407/14, *María Auxiliadora Arjona Camacho/Securitas Seguridad España, SA*, 17. prosinca 2015.

⁷⁰⁷ ESLJP, *García Mateos protiv Španjolske*, br. 38285/09, 19. veljače 2013.

štete. ESLJP je naglasio da unatoč dvjema presudama u korist podnositeljice zahtjeva nacionalni sud nije osigurao pravni lijek te je utvrdio da je došlo do povrede članka 6. stavka 1. Konvencije u vezi s njezinim člankom 14.

Primjer: U predmetu *Hulea protiv Rumunjske*⁷⁰⁸ podnositelju zahtjeva odbijen je zahtjev za roditeljski dopust. Ustavni sud smatrao je da su predmetnom zakonodavnom odredbom povrijeđena načela nediskriminacije na temelju spola, ali mu je odbio dodijeliti naknadu štete. ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede članka 14. ECHR-a u vezi s njegovim člankom 8. jer sudovi nisu dovoljno obrazložili svoju odluku o tome da se ne dodijeli naknada štete.

Slično tomu, neizvršenje presude ESLJP-a u kojoj je utvrdio da je došlo do povrede ECHR-a može predstavljati još jednu povredu Konvencije.

Primjer: U predmetu *Sidabras i dr. protiv Litve*⁷⁰⁹ podnositelji zahtjeva žalili su se jer Litva nije stavila izvan snage zakonodavstvo kojim se bivšim zaposlenicima KGB-a zabranjuje rad u određenim područjima privatnog sektora, unatoč prethodnim presudama ESLJP-a u njihovu korist⁷¹⁰. Kad je riječ o trećem podnositelju zahtjeva, ESLJP istaknuo je da su nacionalni sudovi potvrdili da je njegov otkaz u suprotnosti s Konvencijom i izričito naveli da se, dok je Zakon o KGB-u na snazi, pitanje vraćanja podnositelja zahtjeva na prethodno radno mjesto možda neće riješiti u njegovu korist. S obzirom na tu izjavu i nedostatak obrazloženja, država nije uvjerljivo dokazala da upućivanje nacionalnih sudova na Zakon o KGB-u nije bio odlučujući čimbenik koji je bio pravna osnova na temelju koje je odbijen zahtjev trećeg podnositelja zahtjeva za vraćanje na prethodno radno mjesto. Prema tome, nije došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 8. S druge strane, ESLJP utvrdio je da prvi i drugi podnositelj zahtjeva nisu uvjerljivo dokazali da su bili izloženi diskriminaciji nakon presuda ESLJP-a u njihovu prethodnom predmetu. Prvi podnositelj zahtjeva bio je nezaposlen iz opravdanih razloga, konkretno jer nije imao potrebne kvalifikacije, dok drugi podnositelj zahtjeva nikad nije pokušao pronaći neki drugi posao u privatnom sektoru.

708 ESLJP, *Hulea protiv Rumunjske*, br. 33411/05, 2. listopada 2012.

709 ESLJP, *Sidabras i dr. protiv Litve*, br. 50421/08 i 56213/08, 23. lipnja 2015.

710 ESLJP, *Sidabras i Džiautas protiv Litve*, br. 55480/00 i 59330/00, 27. srpnja 2004. i ESLJP, *Rainys i Gasparavičius protiv Litve*, br. 70665/01 i 74345/01, 7. travnja 2005.

Nadalje, u kontekstu prava na život i prava na zaštitu od mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni, u skladu s člancima 2. i 3. ECHR-a države su dužne djelotvorno istražiti slučajeve navodnog nezakonitog postupanja, a to uključuje i tvrdnje da se nezakonito postupanje samo po sebi temelji na diskriminaciji motiviranoj, na primjer, rasizmom⁷¹¹. To je pitanje detaljnije razmotreno u [odjeljku 2.6. o zločinu iz mržnje](#).

711 ESLJP, *Turan Cakir protiv Belgije*, br. 44256/06, 10. ožujka 2009.

Sudska praksa

Odabrani primjeri sudske prakse Europskog suda za ljudska prava i Suda Europske unije

Jednakost i nediskriminacija

ESLJP

Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 2017. (određivanje kazne doživotnog zatvora)

Pichkur protiv Ukrajine, br. 10441/06, 2013. (isplata mirovine na temelju boravišta)

Savez crkava „Riječ života” i dr. protiv Hrvatske, br. 7798/08, 2010. (uskraćivanje određenih prava vjerskoj zajednici)

Sud EU-a

Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres (veliko vijeće), C-236/09, 2011. (različite okolnosti isplate premija i davanja za usluge osiguranja za žene i muškarce)

Servet Kamberaj/Istituto per l’Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr. (veliko vijeće), C-571/10, 2012. (uskraćivanje naknada za stanovanje državljanima trećih zemalja)

Izravna diskriminacija

ESLJP

Burden protiv Ujedinjene Kraljevine (veliko vijeće), br. 13378/05, 2008. (odbijanje zahtjeva za izuzeće od poreza na nasljedstvo braći i sestrama koji žive zajedno)

Guberina protiv Hrvatske, br. 23682/13, 2016. (diskriminirajuće postupanje na temelju invaliditeta djeteta podnositelja zahtjeva)

ECSR

Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije, pritužba br. 91/2013, 2015. (diskriminacija liječnika koji se nisu pozvali na prigovor savjesti pri izvršavanju pobačaja)

Sud EU-a

Debra Allonby/Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional i Secretary of State for Education and Employment, C-256/01, 2004. (različiti radni uvjeti na temelju zaposlenja u vanjskom poduzeću)

Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres, C-267/12, 2013. (izuzeće istospolnih partnera koji su stupili u registriranu zajednicu iz povlastica ograničenih na zaposlenike koji su sklopili brak)

P/S i Cornwall County Council, C-13/94, 1996. (otkaz nakon podvrgavanja operaciji promjene spola)

S. Coleman/Attridge Law i Steve Law (veliko vijeće), C-303/06, 2008. (nepovoljno postupanje prema zaposlenici – majci djeteta s invaliditetom)

Sarah Margaret Richards/Secretary of State for Work and Pensions, C-423/04, 2006. (dob za stjecanje prava na starosnu mirovinu za transrodne žene)

Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (veliko vijeće), C-267/06, 2008. (izuzeće partnera koji su sklopili životno partnerstvo iz mirovine za nadživjele članove obitelji)

Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern, C-356/12, 2014. (različiti uvjeti za različite kategorije vozačke dozvole)

Neizravna diskriminacija

ESLJP

D. H. i dr. protiv Češke Republike (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007. (smještanje romske djece u posebne škole)

ECSR

European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske, pritužba br. 81/2012, 2013. (ograničena državna sredstva za obrazovanje djece i adolescenata s autizmom)

Sud EU-a

„ČEZ Razpredelenie Bulgaria“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), C-83/14, 2015. (postavljanje brojila električne energije u romskoj četvrti)

Isabel Elbal Moreno/Instituto Nacional de la Seguridad Social, Tesorería General de la Seguridad Social, C-385/11, 2012. (ograničenje prava na mirovinu za radnicu s nepunim radnim vremenom)

Johann Odar/Baxter Deutschland GmbH, C-152/11, 2012. (fleksibilna otpremnina koja se radnicima s invaliditetom isplaćuje na temelju socijalnog plana)

Višestruka i interseksijska diskriminacija

ESLJP

B. S. protiv Španjolske, br. 47159/08, 2012. (nepoštovanje obveze u pogledu provedbe temeljite istrage navodnog nezakonitog postupanja policije)

Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala (veliko vijeće), br. 17484/15, 2017. (diskriminirajuća odluka o smanjenju naknade štete dodijeljene pedesetogodišnjoj ženi zbog liječničke pogreške)

S. A. S. protiv Francuske (veliko vijeće), br. 43835/11, 2014. (zabrana nošenja pokrivala za lice)

Sud EU-a

David L. Parris/Trinity College Dublin i dr., C-443/15, 2016. (isplata davanja za nadživjele članove obitelji životnom partneru u istospolnoj zajednici)

Uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju

ESLJP

Catan i dr. protiv Moldove i Rusije (veliko vijeće), br. 43370/04, 18454/06 i 8252/05, 2012. (uznemiravanje učenika)

Đorđević protiv Hrvatske, br. 41526/10, 2012. (uznemiravanje muškarca s invaliditetom i njegove majke)

Sud EU-a

Carina Skareby/Europska komisija, F-42/10, 2012. (psihološko uznemiravanje za koje je odgovorna nadređena osoba)

CQ/Europski parlament, F-12/13, 2014. (psihološko uznemiravanje)

Q/Komisija Europskih zajednica, F-52/05, 2008. (psihološko uznemiravanje)

S. Coleman/Attridge Law i Steve Law (veliko vijeće), C-303/06, 2008. (nepovoljno postupanje prema zaposlenici – majci djeteta s invaliditetom)

Konkretna mjera

ESLJP

Çam protiv Turske, br. 51500/08, 2016. (odbijanje zahtjeva za upis studentice na muzičku akademiju zbog njezine sljepoće)

Horváth i Kiss protiv Mađarske, br. 11146/11, 2013. (smještanje romske djece u posebne škole)

ECSR

Središnje udruženje pružatelja skrbi u Finskoj protiv Finske, pritužba br. 71/2011, 2012. (sustav određivanja cijena usluga dugotrajne skrbi za starije osobe u Finskoj)

Sud EU-a

Eckhard Kalanke/Freie Hansestadt Bremen, C-450/93, 1995. (davanje prednosti kandidatkinjama pri prijavljivanju za radna mjesta ili napredovanju)

Hellmut Marschall/Land Nordrhein-Westfalen, C-409/95, 1997. (davanje prednosti kandidatkinjama pri prijavljivanju za radna mjesta ili napredovanju)

Katarina Abrahamsson i Leif Anderson/Elisabet Fogelqvist, C-407/98, 2000. (davanje prednosti kandidatkinjama pri prijavljivanju za radna mjesta ili napredovanju)

Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales, C-173/13, 2014. (prijevremeno umirovljenje državnih službenica)

Zločin iz mržnje/govor mržnje

ESLJP

Delfi AS protiv Estonije (veliko vijeće), br. 64569/09, 2015. (odgovornost internetskog novinskog portala za uvredljive komentare koje su objavile anonimne treće strane)

Halime Kılıç protiv Turske, br. 63034/11, 2016. (nasilje u obitelji)

Identoba i dr. protiv Gruzije, br. 73235/12, 2015. (homofobni napadi na sudionike okupljanja LGBT zajednice)

M'Bala M'Bala protiv Francuske (odl.), br. 25239/13, 2015. (izražavanje mržnje i antisemitizma)

Perinçek protiv Švicarske (veliko vijeće), br. 27510/08, 2015. (poricanje da je Osmansko Carstvo počinilo genocid nad armenskim stanovništvom)

Škorjanec protiv Hrvatske, br. 25536/14, 2017. (rasno motivirano nasilje)

Virabyan protiv Armenije, br. 40094/05, 2012. (nezakonito postupanje na temelju političkog mišljenja)

Opravljanje za nepovoljnije postupanje

Sud EU-a

Abercrombie & Fitch Italia Srl/Antonino Bordonaro, C-143/16, 2017. (automatsko otkazivanje ugovora o radu kad radnik navrší 25 godina)

Asma Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH)/Micropole SA (veliko vijeće), C-188/15, 2017. (nošenje islamske marame za glavu na radnom mjestu)

Marguerite Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, 222/84, 1986. (odbijanje produljenja ugovora i pružanja osposobljavanja u rukovanju vatrenim oružjem policijskoj službenici)

Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13, 2014. (dobna granica od 30 godina za zapošljavanje službenika lokalne policije)

Silke-Karin Mahlburg/Land Mecklenburg-Vorpommern, C-207/98, 2000. (ograničenja radnih uvjeta za trudnice)

Tanja Kreil/Bundesrepublik Deutschland, C-285/98, 2000. (ograničavanje pristupa žena vojnim radnim mjestima koja uključuju uporabu oružja)

Ute Kleinsteuber/Mars GmbH, C-354/16, 2017. (izračun prijevremene mirovine za radnicu s nepunim radnim vremenom)

Zapošljavanje

ESLJP

Danilenkov i dr. protiv Rusije, br. 67336/01, 2009. (uznemiravanje na radnom mjestu zbog članstva u sindikatu)

I. B. protiv Grčke, br. 552/10, 2013. (otkazivanje ugovora o radu zaposleniku zaraženom HIV-om)

Sud EU-a

Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013. (homofobne izjave pokrovitelja nogometnog kluba)

C., C-122/15, 2016. (dodatni porez na primitke od starosne mirovine)

Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres, C-267/12, 2013. (izuzeće partnera koji stupaju u istospolnu registriranu zajednicu iz posebnih povlastica koje su ograničene isključivo na zaposlenike koji sklope brak)

J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën, C-548/15, 2016. (oporezivanje troškova strukovnog osposobljavanja)

Jennifer Meyers/Adjudication Officer, C-116/94, 1995. (metoda procjene kriterija na temelju kojih samohrani roditelji stječu pravo na obiteljski dodatak)

Julia Schnorbus/Land Hessen, C-79/99, 2000. (davanje prednosti pri prijavljivanju za mjesto vježbenika muškim kandidatima koji su odslužili vojni rok)

Jürgen Römer/Freie und Hansestadt Hamburg, C-147/08, 2011. (dopunske starosne mirovine dostupne isključivo bračnim parovima)

Nadežda Riežniece/Zemkopības ministrija i Lauku atbalsta dienests, C-7/12, 2013. (otkazivanje ugovora o radu nakon uzimanja roditeljskog dopusta)

Socijalna skrb i socijalna sigurnost

ESLJP

Andrle protiv Češke Republike, br. 6268/08, 2011. (različita dob za umirovljenje za muškarce i žene)

Bah protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 56328/07, 2011. (odbijanje pružanja pomoći u pronalaženju smještaja na temelju imigrantskog statusa)

Gouri protiv Francuske (odl.), br. 41069/11, 2017. (naknada za invaliditet na temelju boravišta)

Stummer protiv Austrije (veliko vijeće), br. 37452/02, 2011. (rad u zatvoru)

Sud EU-a

Anita Cristini/Société nationale des chemins de fer français, 32-75, 1975. (uskraćivanje prava na povlaštene cijene voznih karata za mnogočlane obitelji na temelju stranog državljanstva)

Elodie Giersch i dr./État du Grand-Duché de Luxembourg, C-20/12, 2013. (dodjela novčane pomoći za visokoškolsko obrazovanje na temelju boravišta)

Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen/Jovanna García-Nieto i dr., C-299/14, 2016. (odbijanje isplate naknade za podmirivanje osnovnih životnih potreba tijekom prva tri mjeseca boravka u Njemačkoj)

X., C-318/13, 2014. (različit iznos naknade za invaliditet za muškarce i žene)

Obrazovanje

ESLJP

Çam protiv Turske, br. 51500/08, 2016. (odbijanje zahtjeva za upis studentice na muzičku akademiju zbog njezine sljepoće)

Ponomaryovi protiv Bugarske, br. 5335/05, 2011. (školarine za strane državljane)

Sud EU-a

Komisija Europskih zajednica/Republika Austrija, C-147/03, 2005. (upis na sveučilište za nositelje diploma stečenih u Austriji i nositelje diploma koje nisu stečene u Austriji)

Donato Casagrande/Landeshauptstadt München, 9-74, 1974. (bespovratna sredstva za obrazovanje)

Laurence Prinz/Region Hannover i Philipp Seeberger/Studentenwerk Heidelberg, spojeni predmeti C-523/11 i C-585/11, 2013. (bespovratna sredstva za obrazovanje)

Mohamed Ali Ben Alaya/Bundesrepublik Deutschland, C-491/13, 2014. (odbijanje upisa studentu državljaninu treće zemlje)

Pristup robi i uslugama, uključujući stanovanje

ESLJP

Hunde protiv Nizozemske (odl.), br. 17931/16, 2016. (uskraćivanje skloništa i socijalne pomoći tražitelju azila čiji je zahtjev odbijen)

Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2), br. 41138/98 i 64320/01, 2005. (pravo na dom)

Vrountou protiv Cipra, br. 33631/06, 2015. (diskriminirajuće odbijanje dodjele iskaznice za izbjeglice)

ECSR

Konferencija europskih crkava (CEC) protiv Nizozemske, pritužba br. 90/2013, 2014. (obveza u pogledu osiguravanja smještaja djeci i odraslim migrantima)

Europska federacija nacionalnih udruženja za rad s beskućnicima (FEANTSA) protiv Nizozemske, pritužba br. 86/2012, 2014. (pristup hitnoj pomoći za odrasle migrante u nezakonitoj situaciji)

Sud EU-a

„ČEZ Razpredelenie Bulgaria“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), C-83/14, 2015. (postavljanje brojila električne energije u romskoj četvrti)

Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr. (veliko vijeće), C-571/10, 2012. (uskraćivanje naknada za stanovanje državljanima trećih zemalja)

Pristup pravosuđu

ESLJP

Anakomba Yula protiv Belgije, br. 45413/07, 2009. (ograničenje pravne pomoći za nezakonite migrante)

Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2), br. 41138/98 i 64320/01, 2005. (životni uvjeti podnositelja zahtjeva)

Paraskeva Todorova protiv Bugarske, br. 37193/07, 2010. (odbijanje obustave izvršenja kazne na temelju romskog podrijetla podnositeljice zahtjeva)

Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života

ESLJP

A. H. i dr. protiv Rusije, br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 2017. (državljan SAD-a koji posvajaju rusku djecu)

Kacper Nowakowski protiv Poljske, br. 32407/13, 2017. (ograničen kontakt sa sinom zbog invaliditeta podnositelja zahtjeva)

Pajić protiv Hrvatske, br. 68453/13, 2016. (odbijanje izdavanja boravišne dozvole homoseksualnom partneru)

Vallianatos i dr. protiv Grčke (veliko vijeće), br. 29381/09 i 32684/09, 2013. (zabrana stupanja u registrirane zajednice za istospolne parove)

X i dr. protiv Austrije (veliko vijeće), br. 19010/07, 2013. (zahtjev homoseksualne osobe za posvojenje djeteta njezine partnerice)

Sud EU-a

Malgożata Runevič-Vardyn i Łukasz Paweł Wardyn/Vilniaus miesto savivaldybės administracija i dr., C-391/09, 2011. (pravila kojima se uređuje pisanje prezimena na službenom nacionalnom jeziku)

Pedro Manuel Roca Álvarez/Sesa Start España ETT SA, C-104/09, 2010. (neodobranje dopusta za oca jer je majka njegova djeteta bila samozaposlena)

Sudjelovanje u politici

ESLJP

Partei Die Friesen protiv Njemačke, br. 65480/10, 2016. (izborni pragovi)

Pilav protiv Bosne i Hercegovine, br. 41939/07, 2016. (nemogućnost kandidiranja na izborima za predsjedništvo zbog boravišta)

Kaznenopravna pitanja

ESLJP

D. G. protiv Irske, br. 39474/98, 2002.; *Bouamar protiv Belgije*, br. 9106/80, 1988. (zadržavanje maloljetnika)

Martzaklis i dr. protiv Grčke, br. 20378/13, 2015. (uvjeti zadržavanja osoba zaraženih HIV-om)

Stasi protiv Francuske, br. 25001/07, 2011. (nezakonito postupanje u zatvoru zbog homoseksualnosti podnositelja zahtjeva)

Sud EU-a

Aleksei Petruhhin/Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra (veliko vijeće), C-182/15, 2016. (izručenje trećoj državi građanina EU-a koji se koristio svojim pravom na slobodno kretanje)

Postupak za izvršenje europskog uhidbenog naloga izdanog protiv Joãa Pedra Lopesa Da Silve Jorgea (veliko vijeće), C-42/11, 2012. (neizvršenje uhidbenih naloga)

Spol

ESLJP

Andrle protiv Češke Republike, br. 6268/08, 2011. (različita dob za stjecanje prava na odlazak u mirovinu za muškarce i žene)

Emel Boyraz protiv Turske, br. 61960/08, 2014. (otpuštanje žene s radnog mjesta zaštitarke)

Konstantin Markin protiv Rusije (veliko vijeće), br. 30078/06, 2012. (ograničenje roditeljskog dopusta za muškarce članove vojnog osoblja)

Ünal Tekeli protiv Turske, br. 29865/96, 2004. (prijenos prezimena roditelja na djecu)

Sud EU-a

Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres (veliko vijeće), C-236/09, 2011. (čimbenici rizika utemeljeni na spolu u okviru ugovora o osiguranju)

C. D./S. T. (veliko vijeće), C-167/12, 2014. (neodobravanje roditeljnog dopusta majci na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu)

Gabrielle Defrenne/Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena, 43-75, 1976. (manje plaće za radnice)

Kathleen Hill i Ann Stapleton/The Revenue Commissioners i Department of Finance, C-243/95, 1998. (sustav dijeljenja radnog mjesta na temelju kojeg se žene neizravno stavlja u nepovoljniji položaj)

Konstantinos Maïstrellis/Ypourgos Dikaïosynis, Diafaneias kai Anthropinon Dikaïomaton, C-222/14, 2015. (pravo na uzimanje roditeljskog dopusta za muškarca čija je žena nezaposlena)

M. A. Roks, udana De Weerd i dr./Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen i dr., C-343/92, 1994. (naknada za radnu nesposobnost kojom se žene neizravno stavlja u nepovoljniji položaj)

Margaret Kenny i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance i Commissioner of An Garda Síochána, C-427/11, 2013. (manje plaće za radnice)

Z./A Government department i The Board of management of a community school (veliko vijeće), C-363/12, 2014. (neodobranje roditeljnog dopusta majci na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu)

Rodni identitet

ESLJP

Hämäläinen protiv Finske (veliko vijeće), br. 37359/09, 2014. (odbijanje zahtjeva da se identifikacijski broj podnositeljice zahtjeva koji označava mušku osobu promijeni u broj koji označava žensku osobu nakon što je podnositeljica promijenila spol ako ona ne zamijeni brak životnim partnerstvom)

Van Kück protiv Njemačke, br. 35968/97, 2003. (nadoknada troškova operacije promjene spola i hormonske terapije)

Y. Y. protiv Turske, br. 14793/08, 2015. (odbijanje zahtjeva za podvrgavanje operaciji promjene spola)

Sud EU-a

K. B./National Health Service Pensions Agency i Secretary of State for Health, C-117/01, 2004. (zakon kojim se transseksualne osobe izuzima od mirovine za nadživjele članove obitelji)

Sarah Margaret Richards/Secretary of State for Work and Pensions, C-423/04, 2006. (izostanak pravnog priznavanja novog spola nakon operacije promjene spola)

Spolna orijentacija

ESLJP

E. B. i dr. protiv Austrije, br. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 i 48779/07, 2013. (zadržavanje unosa u kaznenoj evidenciji nakon utvrđivanja da su predmetnom kaznenom odredbom povrijeđeni Ustav i Konvencija)

E. B. protiv Francuske (veliko vijeće), br. 43546/02, 2008. (diskriminacija na temelju spolne orijentacije u kontekstu posvojenja)

Karner protiv Austrije, br. 40016/98, 2003. (diskriminacija homoseksualnih parova u kontekstu prava najma)

O. M. protiv Mađarske, br. 9912/15, 2016. (zadržavanje tražitelja azila homoseksualne orijentacije)

S. L. protiv Austrije, br. 45330/99, 2003. (kriminalizacija spolnih odnosa uz uzajamni pristanak između muškaraca)

Schalk i Kopf protiv Austrije, br. 30141/04, 2010. (pravo na brak za istospolne parove)

Taddeucci i McCall protiv Italije, br. 51362/09, 2016. (odbijanje izdavanja boravišne dozvole istospolnom paru)

ECSR

Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske, kolektivna žalba br. 45/2007, 2009. (upotreba homofobnog jezika u nastavnim materijalima)

Sud EU-a

A i dr./Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (veliko vijeće), spojeni predmeti od C-148/13 do C-150/13, 2014. (spolna orijentacija tražitelja azila)

Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013. (diskriminirajuće izjave pokrovitelja nogometnog kluba)

Geoffrey Léger/Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes i Etablissement français du sang, C-528/13, 2015. (trajna zabrana davanja krvi za homoseksualce)

Minister voor Immigratie en Asiel/X i Y i Z/Minister voor Immigratie en Asiel, spojeni predmeti C-199/12, C-200/12, C-201/12, 2013. (spolna orijentacija tražitelja azila)

Invaliditet

ESLJP

Glor protiv Švicarske, br. 13444/04, 2009. (podnositelju zahtjeva odbijen je zahtjev za služenje vojnog roka zbog invaliditeta, ali je morao platiti porez jer nije odslužio vojni rok)

Guberina protiv Hrvatske, br. 23682/13, 2016. (odbijanje zahtjeva za izuzeće od poreza na kupnju nove nekretnine prilagođene potrebama djeteta podnositelja zahtjeva s teškim invaliditetom)

Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 2346/02, 2002. (pravo na smrt)

Price protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 33394/96, 2001. (smještanje osobe s tjelesnim invaliditetom u čeliju koja nije prilagođena njezinim potrebama)

ECSR

European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske, pritužba br. 81/2012, 2013. (obrazovanje djece s autizmom)

Sud EU-a

Fag og Arbejde (FOA)/Kommunernes Landsforening (KL), C-354/13, 2014. (pretilost kao invaliditet)

HK Danmark, djelujući za Jette Ring/Dansk almennyttigt Boligselskab i HK Danmark, djelujući za Lone Skouboe Werge/Dansk Arbejdsgiverforening, djelujući za Pro Display A/S, spojeni predmeti C-335/11 i C-337/11, 2013. (otpuštanje s radnog mjesta, pojam „invaliditet“)

Z./A Government department i The Board of management of a community school (veliko vijeće), C-363/12, 2014. (neodobravanje roditeljnog dopusta majci na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu, pojam „invaliditet“)

Dob

ESLJP

Bouamar protiv Belgije, br. 9106/80, 1988. (zadržavanje maloljetnika)

D. G. protiv Irske, br. 39474/98, 2002. (zadržavanje maloljetnika)

Schwizgebel protiv Švicarske, br. 25762/07, 2010. (odbijanje zahtjeva za posvojenje djeteta na temelju dobi)

T. protiv Ujedinjene Kraljevine (veliko vijeće), br. 24724/94, 1999. (kazneni postupci protiv maloljetnika)

V. protiv Ujedinjene Kraljevine (veliko vijeće), br. 24888/94, 1999. (kazneni postupci protiv maloljetnika)

ECSR

Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške, pritužba br. 74/2011, 2013. (odluka poslodavca o uručivanju otkaza jer je zaposlenik navršio određenu dob)

Sud EU-a

Dansk Industri (DI), djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen (veliko vijeće), C-441/14, 2016. (isplata otpremnine radnicima koji su stekli pravo na starosnu mirovinu)

Gorka Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias (veliko vijeće), C-258/15, 2016. (dobna granica za zapošljavanje policijskih službenika)

J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën, C-548/15, 2016. (pravo na potpuni odbitak troškova strukovnog osposobljavanja od oporezivog dohotka samo za osobe mlađe od 30 godina)

Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13, 2014. (dobna granica za zapošljavanje policijskih službenika)

Thomas Specht i dr./Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland, spojeni predmeti od C-501/12 do C-506/12, C-540/12 i C-541/12, 2014. (razina plaće za dužnosnike koja se utvrđuje na temelju dobi u trenutku njihova zapošljavanja)

Werner Mangold/Rüdiger Helm (veliko vijeće), C-144/04, 2005. (nacionalno zakonodavstvo u skladu s kojim se odobravaju ugovori o radu na određeno vrijeme za starije radnike)

Rasa, etničko podrijetlo, boja kože i pripadnost nacionalnoj manjini

ESLJP

Biao protiv Danske (veliko vijeće), br. 38590/10, 2016 (odbijanje zahtjeva za spajanje obitelji u Danskoj supruzi danskog državljanina koja ima gansko državljanstvo)

Boacă i dr. protiv Rumunjske, br. 40355/11, 2016. (propust u pogledu provedbe istrage pritužbe zbog diskriminacije)

Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine (veliko vijeće), br. 27996/06 i 34836/06, 2009. (pravo manjina na kandidiranje na izborima)

ECSR

Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Irske, pritužba br. 100/2013, 2015. (neosiguravanje odgovarajućeg smještaja Irskim Putnicima)

Sud EU-a

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV, C-54/07, 2008. (diskriminirajuća izjava poslodavca)

„ČEZ Razpredelenie Bulgaria“ AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija (veliko vijeće), C-83/14, 2015. (postavljanje brojila električne energije na nedostupnoj visini u četvrti u kojoj većinu stanovništva čine Romi)

Državljanstvo ili nacionalno podrijetlo

ESLJP

Anakomba Yula protiv Belgije, br. 45413/07, 2009. (ograničenje pravne pomoći za nezakonite migrante)

Andrejeva protiv Latvije (veliko vijeće), br. 55707/00, 2009. (odbijanje isplate starosne mirovine podnositeljici zahtjeva jer je prije 1991. određeno razdoblje

radila u bivšem Sovjetskom savezu, na temelju toga što nije imala latvijsko državljanstvo)

C. protiv Belgije, br. 21794/93, 1996. (protjerivanje stranih državljana osuđenih za kaznena djela)

Dhahbi protiv Italije, br. 17120/09, 2014. (nepovoljnije postupanje s državljanima trećih zemalja u odnosu na radnike iz EU-a na temelju talijanskog sustava obiteljskih doplataka)

Koua Poirrez protiv Francuske, br. 40892/98, 2003. (odbijanje zahtjeva za naknadu za invaliditet jer podnositelj zahtjeva nije imao francusko državljanstvo ili državljanstvo države koja je potpisala uzajamni sporazum s Francuskom)

Moustaquim protiv Belgije, br. 12313/86, 1991. (protjerivanje stranih državljana osuđenih za kaznena djela)

Ponomaryovi protiv Bugarske, br. 5335/05, 2011. (pravo stranih državljana na srednjoškolsko obrazovanje)

Rangelov protiv Njemačke, br. 5123/07, 2012. (uskraćivanje pristupa terapijskom programu stranom državljaninu)

Zeibek protiv Grčke, br. 46368/06, 2009. (odbijanje isplate mirovine podnositeljici zahtjeva na koju ima pravo kao majka velike obitelji zbog nacionalnosti jednog njezina djeteta)

Sud EU-a

Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado (veliko vijeće), C-165/14, 2016. (odbijanje izdavanja boravišne dozvole podnositelju zahtjeva, državljaninu treće zemlje, čije je dijete građanin EU-a)

Europska komisija/Mađarska, C-392/15, 2017. (izuzeće državljana drugih država članica iz javnobilježničke djelatnosti)

Europska komisija/Kraljevina Nizozemska, C-508/10, 2012. (naknade koje državljani trećih zemalja trebaju plaćati pri izdavanju boravišnih dozvola)

Ian William Cowan/Trésor public, 186/87, 1989. (državna naknada za žrtve napada)

Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen/Secretary of State for the Home Department, C-200/02, 2004. (pravo maloljetnog građanina EU-a na boravak u EU-u s njegovim roditeljima koji su državljani treće zemlje)

Roman Angonese/Cassa di Risparmio di Bolzano SpA, C-281/98, 2000. (poslodavac koji od sudionika u natječaju za zapošljavanje zahtijeva da dostave potvrdu o dvojezičnosti koju izdaje lokalno tijelo)

Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) i dr. (veliko vijeće), C-571/10, 2012. (uskraćivanje naknada za stanovanje državljanima trećih zemalja)

Vjera ili uvjerenje

ESLJP

Alujer Fernandez i Caballero García protiv Španjolske (odl.), br. 53072/99, 2001. (nemogućnost članova baptističke crkve da odvajaju dio svojeg poreza na dohodak kao izravnu novčanu potporu svojoj crkvi)

Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske (veliko vijeće), br. 27417/95, 2000. (odbijanje izdavanja odobrenja za obredno klanje životinja)

Ebrahimian protiv Francuske, br. 64846/11, 2015. (neproduženje ugovora zbog nošenja islamske marame za glavu)

Eweida i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 48420/10, 59842/10, 51671/10 i 36516/10, 2013. (vjerska diskriminacija na radnom mjestu)

İzzettin Doğan i dr. protiv Turske (veliko vijeće), br. 62649/10, 2016. (odbijanje priznavanja statusa vjerskih javnih službi sljedbenicima alevitske vjere)

Milanović protiv Srbije, br. 44614/07, 2010. (propust tijela u pogledu provedbe istrage motiva zločina)

O'Donoghue i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 34848/07, 2010. (odredbe kojima se od stranih državljana, osim onih koji žele sklopiti brak u Engleskoj crkvi, zahtijeva da plaćaju visoke naknade kako bi dobili dozvolu za brak)

S. A. S. protiv Francuske (veliko vijeće), br. 43835/11, 2014. (odredbe kojima se zabranjuje pokrivanje lica u javnosti)

Vojnity protiv Mađarske, br. 29617/07, 2013. (ukidanje prava na kontakt podnositelju zahtjeva na temelju njegovih pokušaja da prenese vjerska uvjerenja na svoje dijete)

Sud EU-a

Asma Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH)/Micropole SA (veliko vijeće), C-188/15, 2017. (otkaz zbog nošenja islamske marame za glavu)

Samira Achbita i Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/G4S Secure Solutions NV (veliko vijeće), C-157/15, 2017. (otkaz zbog nošenja islamske marame za glavu)

Jezik

ESLJP

Predmet „povezan s određenim aspektima zakona o uporabi jezika u belgijskom obrazovanju” protiv Belgije, br. 1474/62 i dr., 1968. (uskraćivanje pristupa obrazovanju na francuskom jeziku djeci podnositelja zahtjeva)

Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske (odl.), br. 12209/10, 2015. (odbijanje zahtjeva za promjenu prezimena podnositeljice zahtjeva koji se temeljio na tome što je švicarski izgovor njezina imena imao uvredljivo značenje na njezinu materinskom jeziku)

Sud EU-a

Europska komisija/Kraljevina Belgija, C-317/14, 2015. (jezični zahtjevi za kandidate koji se prijavljuju za radna mjesta u lokalnim službama u regijama francuskog i njemačkog govornog područja)

Socijalno podrijetlo, rođenje i imovina

ESLJP

Chassagnou i dr. protiv Francuske (veliko vijeće), br. 25088/94, 28331/95 i 28443/95, 1999. (obveza u pogledu prijenosa javnih prava na lov na zemljištu koja se primjenjuje na male zemljoposjednike)

Wolter i Safret protiv Njemačke, br. 59752/13 i 66277/13, 2017. (diskriminacija djece rođene u izvanbračnoj zajednici)

Sud EU-a

Zoi Chatzi/Ypourgos Oikonomikon, C-149/10, 2010. (jedno razdoblje roditeljskog dopusta u slučaju rođenja blizanaca)

Političko ili drugo mišljenje

ESLJP

Redfearn protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 47335/06, 2012. (otkaz na temelju političkog opredjeljenja podnositelja zahtjeva)

Virabyan protiv Armenije, br. 40094/05, 2012. (nezakonito postupanje na temelju političkog mišljenja)

Druge okolnosti

ESLJP

Varnas protiv Litve, br. 42615/06, 2013. (odbijanje zahtjeva za primanje bračnih posjeta tijekom boravka u pritvoru prije suđenja)

ECSR

Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije, pritužba br. 102/2013, 2016. (razlike u pogledu pristupa sustavu socijalne sigurnosti za redovne suce i suce porotnike)

Sud EU-a

Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia i sledprivatizacionen kontrol, C-406/15, 2017. (razlike u pogledu zaštite koja se u slučaju otkaza pruža zaposlenicima i državnim službenicima)

Podjela tereta dokazivanja

ESLJP

Timishev protiv Rusije, br. 55762/00 i 55974/00, 2005. (nedopuštanje prolaska kontrolne točke podnositelju zahtjeva čečenskog podrijetla)

Virabyan protiv Armenije, br. 40094/05, 2012. (nezakonito postupanje na temelju političkog mišljenja)

Sud EU-a

Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013. (diskriminirajuće izjave pokrovitelja nogometnog kluba)

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV, C-54/07, 2008. (diskriminirajuća izjava poslodavca)

Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH, C-415/10, 2012. (pristup informacijama nakon završetka postupka zapošljavanja)

Patrick Kelly/National University of Ireland (University College, Dublin), C-104/10, 2011. (pristup informacijama o kvalifikacijama drugih kandidata zbog sumnje na diskriminaciju)

Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG, C-381/99, 2001. (manje plaće za radnice)

Okolnosti koje nisu važne za utvrđivanje diskriminacije

ESLJP

D. H. i dr. protiv Češke Republike (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007. (smještanje romske djece u posebne škole)

Sud EU-a

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/Firma Feryn NV, C-54/07, 2008. (diskriminirajuća izjava poslodavca)

Nils-Johannes Kratzer/R+V Allgemeine Versicherung AG, C-423/15, 2016.
(kandidat koji ne traži posao, nego status kandidata kako bi mogao podnijeti pritužbu radi naknade štete)

Uloga statističkih i drugih podataka

ESLJP

Abdu protiv Bugarske, br. 26827/08, 2014. (propust u pogledu provedbe djelotvorne istrage rasističkog nasilja)

D. H. i dr. protiv Češke Republike (veliko vijeće), br. 57325/00, 2007.
(smještanje romske djece u posebne škole)

Di Trizio protiv Švicarske, br. 7186/09, 2016. (naknada za invaliditet za žene u nepovoljnom položaju)

Opuz protiv Turske, br. 33401/02, 2009. (nasilje u obitelji)

Sud EU-a

Hilde Schönheit/Stadt Frankfurt am Main i Silvia Becker/Land Hessen, spojeni predmeti C-4/02 i C-5/02, 2003. (razlika u iznosu mirovine za zaposlenike s nepunim radnim vremenom i zaposlenike s punim radnim vremenom)

Lourdes Cachaldora Fernández/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS) (veliko vijeće), C-527/13, 2015.
(invalidska mirovina koja se izračunava na temelju razdoblja od osam godina koje prethodi datumu kad su nastupile okolnosti na temelju kojih se priznaje pravo na tu mirovinu)

Regina/Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith i Laura Perez, C-167/97, 1999. (zaštita od otkaza za radnike koji dulje od dvije godine bez prekida rade za istog poslodavca)

Provedba antidiskriminacijskog prava

ESLJP

García Mateos protiv Španjolske, br. 38285/09, 2013. (izvršenje presude kojom se utvrđuje diskriminacija na temelju spola)

Hulea protiv Rumunjske, br. 33411/05, 2012. (odbijanje isplate naknade štete zbog diskriminacije)

Sidabras i dr. protiv Litve, br. 50421/08 i 56213/08, 2015. (neizvršenje presude ESLJP-a kojom se utvrđuje diskriminacija)

Sud EU-a

Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013. (diskriminirajuće izjave pokrovitelja nogometnog kluba)

María Auxiliadora Arjona Camacho/Seguritas Seguridad España SA, C-407/14, 2015. (dodjela kaznene odštete tužiteljici nakon što joj je uručen otkaz koji čini diskriminaciju)

Kazalo

Sudska praksa Suda Europske unije

<i>A i dr./Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie</i> (veliko vijeće), spojeni predmeti od C-148/13 do C-150/13, 2. prosinca 2014.	162, 184
<i>Abercrombie & Fitch Italia Srl/Antonino Bordonaro</i> , C-143/16, 19. srpnja 2017.	106
<i>Albert Ruckdeschel & Co. i Hansa-Lagerhaus Ströh & Co./Hauptzollamt Hamburg-St. Annen; Diamalt AG/Hauptzollamt Itzehoe</i> , spojeni predmeti 117-76 i 16-77, 19. listopada 1977.	35
<i>Aleksei Petruhhin/Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra</i> (veliko vijeće), C-182/15, 6. rujna 2016.	116, 159
<i>Alfredo Rendón Marín/Administración del Estado</i> (veliko vijeće), C-165/14, 13. rujna 2016.	151, 164, 211
<i>Angela Maria Sirdar/The Army Board i Secretary of State for Defence</i> , C-273/97, 26. listopada 1999.	103
<i>Anita Cristini/Société nationale des chemins de fer français</i> , 32-75, 30. rujna 1975.	114, 128
<i>Anita Groener/Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee</i> , C-379/87, 28. studenoga 1989.	227
<i>Annunziata Matteucci/Communauté française de Belgique i Commissariat général aux relations internationales de la Communauté française de Belgique</i> , 235/87, 27. rujna 1988.	129
<i>Anton Las/PSA Antwerp NV</i> (veliko vijeće), C-202/11, 16. travnja 2013.	227
<i>Arthur Burton/British Railways Board</i> , 19/81, 16. veljače 1982.	120
<i>Asma Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH)/Micropole SA</i> (veliko vijeće), C-188/15, 14. ožujka 2017.	94, 102, 165, 223

<i>Asociația Accept/Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i> , C-81/12, 25. travnja 2013.	44, 113, 119, 162, 183, 237, 238, 246, 249, 257, 258
<i>Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL i dr./Conseil des ministres</i> (veliko vijeće), C-236/09, 1. ožujka 2011.	15, 36, 169
<i>B. S. M. Smits, udana Geraets/Stichting Ziekenfonds VGZ i H. T. M. Peerbooms/Stichting CZ Groep Zorgverzekering</i> , C-157/99, 12. srpnja 2001.	139
<i>Bilka - Kaufhaus GmbH/Karin Weber Von Hartz</i> , 170/84, 13. svibnja 1986.	97
<i>Birgit Bartsch/Bosch und Siemens Hausgeräte (BSH) Altersfürsorge GmbH</i> (veliko vijeće), C-427/06, 23. rujna 2008.	37
<i>Blaise Baheten Metock i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform</i> (veliko vijeće), C-127/08, 25. srpnja 2008.	151
<i>C. D./S. T.</i> (veliko vijeće), C-167/12, 18. ožujka 2014.	161, 172, 192
<i>C.</i> , C-122/15, 2. lipnja 2016.	113, 121
<i>Carina Skareby/Europska komisija</i> , F-42/10, Službenički sud, 16. svibnja 2012.	66
<i>Carole Louise Webb/EMO Air Cargo (UK) Ltd.</i> , C-32/93, 14. srpnja 1994.	47, 171
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding/ Firma Feryn NV</i> , C-54/07, 10. srpnja 2008.	44, 119, 164, 204, 237, 238, 239, 246, 248, 249, 257
<i>„ČEZ Razpredelenie Bulgaria” AD/Komisija za zaštita ot diskriminacija</i> (veliko vijeće), C-83/14, 16. srpnja 2015.	40, 59, 96, 115, 138, 164, 203, 205, 245
<i>CQ/Europski parlament</i> , F-12/13, Službenički sud, 17. rujna 2014.	66
<i>Colin Wolf/Stadt Frankfurt am Main</i> (veliko vijeće), C-229/08, 12. siječnja 2010. ..	100
<i>Daniel Unland/Land Berlin</i> , C-20/13, 9. rujna 2015.	202
<i>Dansk Industri (DI), djelujući za Ajos A/S/Sucession Karsten Eigil Rasmussen</i> (veliko vijeće), C-441/14, 19. travnja 2016.	163, 200
<i>David Hütter/Technische Universität Graz</i> , C-88/08, 18. lipnja 2009.	107
<i>David L. Parris/Trinity College Dublin i dr.</i> , C-443/15, 24. studenoga 2016.	40, 64
<i>Debra Allonby/Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional i Secretary of State for Education and Employment</i> , C-256/01, 13. siječnja 2004.	39, 46
<i>Domnica Petersen/Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe</i> (veliko vijeće), C-341/08, 12. siječnja 2010.	99
<i>Donato Casagrande/Landeshauptstadt München</i> , 9-74, 3. srpnja 1974.	114, 135

<i>Douglas Harvey Barber/Guardian Royal Exchange Assurance Group,</i> C-262/88, 17. svibnja 1990.	121
<i>Dr. Pamela Mary Enderby/Frenchay Health Authority i Secretary of State for Health,</i> C-127/92, 27. listopada 1993.	251
<i>Eckhard Kalanke/Freie Hansestadt Bremen,</i> C-450/93, 17. listopada 1995.	41, 75
<i>Eileen Garland/British Rail Engineering Limited,</i> 12/81, 9. veljače 1982.	121
<i>Elisabeth Johanna Pacifica Dekker/Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus,</i> C-177/88, 8. studenoga 1990.	47, 171
<i>Elodie Giersch i dr./État du Grand-Duché de Luxembourg,</i> C-20/12, 20. lipnja 2013.	114, 128
<i>Erich Stauder/Stadt Ulm,</i> 29/69, 12. studenoga 1969.	21
<i>Europska komisija/Savezna Republika Njemačka (veliko vijeće),</i> C-54/08, 24. svibnja 2011.	212
<i>Europska komisija/Savezna Republika Njemačka,</i> C-206/10, 5. svibnja 2011.	130
<i>Europska komisija/Francuska Republika (veliko vijeće),</i> C-50/08, 24. svibnja 2011.	212
<i>Europska komisija/Veliko Vojvodstvo Luksemburg (veliko vijeće),</i> C-51/08, 24. svibnja 2011.	212
<i>Europska komisija/Mađarska,</i> C-286/12, 6. studenoga 2012.	110
<i>Europska komisija/Mađarska,</i> C-392/15, 1. veljače 2017.	164, 212
<i>Europska komisija/Republika Italija,</i> C-312/11, 4. srpnja 2013.	26, 78, 189
<i>Europska komisija/Kraljevina Belgija,</i> C-317/14, 5. veljače 2015.	118, 166, 227
<i>Europska komisija/Kraljevina Nizozemska,</i> C-508/10, 26. travnja 2012.	164, 213
<i>Europska komisija/Republika Austrija (veliko vijeće),</i> C-53/08, 24. svibnja 2011.	212
<i>Europska komisija/Republika Austrija,</i> C-75/11, 4. listopada 2012.	128
<i>Fag og Arbejde (FOA)/Kommunernes Landsforening (KL),</i> C-354/13, 18. prosinca 2014.	163, 192
<i>Félix Palacios de la Villa/Cortefiel Servicios SA (veliko vijeće),</i> C-411/05, 16. listopada 2007.	120
<i>Firma A. Racke/Hauptzollamt Mainz,</i> 283/83, 13. studenoga 1984.	35
<i>Francesco Reina i Letizia Reina/Landeskreditbank Baden-Württemberg,</i> 65/81, 14. siječnja 1982.	129
<i>Françoise Gravier/Ville de Liège,</i> 293/83, 13. veljače 1985.	122

<i>Franz Lesar/Beim Vorstand der Telekom Austria AG eingerichtetes Personalamt</i> , C-159/15, 16. lipnja 2016.	108
<i>Frédéric Hay/Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres</i> , C-267/12, 12. prosinca 2013.	39, 46, 59, 113, 122, 185
<i>Gabriele Habermann-Beltermann/Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.</i> , C-421/92, 5. svibnja 1994.	171
<i>Gabrielle Defrenne/Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena</i> , 149/77, 15. lipnja 1978.	21, 169
<i>Gabrielle Defrenne/Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena</i> , 43-75, 8. travnja 1976.	161
<i>Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH</i> , C-415/10, 19. travnja 2012.	118, 237, 243
<i>Geoffrey Léger/Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes i Etablissement français du sang</i> , C-528/13, 29. travnja 2015. ...	162, 184
<i>Georg Felber/Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur</i> , C-529/13, 21. siječnja 2015.	108, 168
<i>Gerhard Fuchs i Peter Köhler/Land Hessen</i> , spojeni predmeti C-159/10 i C-160/10, 21. srpnja 2011.	106
<i>Gisela Rosenblatt/Oellerking Gebäudereinigungsges.mBH</i> (veliko vijeće), C-45/09, 12. listopada 2010.	110
<i>Gorka Salaberria Sorondo/Academia Vasca de Policía y Emergencias</i> (veliko vijeće), C-258/15, 15. studenoga 2016.	100, 163, 203
<i>H. Lommers/Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij</i> , C-476/99, 19. ožujka 2002.	120
<i>Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund I Danmark/Dansk Arbejdsgiverforening</i> , C-179/88, 8. studenoga 1990.	171
<i>Helga Nimz/Freie und Hansestadt Hamburg</i> , C-184/89, 7. veljače 1991.	58, 251
<i>Hellen Gerster/Freistaat Bayern</i> , C-1/95, 2. listopada 1997.	252
<i>Hellmut Marschall/Land Nordrhein-Westfalen</i> , C-409/95, 11. studenoga 1997.	41, 75, 76
<i>Hilde Schönheit/Stadt Frankfurt am Main i Silvia Becker/Land Hessen</i> , spojeni predmeti C-4/02 i C-5/02, 23. listopada 2003.	97, 238, 252
<i>HK Danmark, djelujući za Glennie Kristensen/Experian A/S</i> , C-476/11, 26. rujna 2013.	107

<i>HK Danmark, djelujući za Jette Ring/Dansk almennyttigt Boligselskab i HK Danmark, djelujući za Lone Skouboe Werge/Dansk Arbejdsgiverforening, djelujući za Pro Display A/S, spojeni predmeti C-335/11 i C-337/11, 11. travnja 2013.</i>	<i>26, 163, 189, 191</i>
<i>Ian William Cowan/Trésor public, 186/87, 2. veljače 1989.</i>	<i>159, 164, 210</i>
<i>Inge Nolte/Landesversicherungsanstalt Hannover, C-317/93, 14. prosinca 1995.</i>	<i>58, 251</i>
<i>Ingeniørforeningen i Danmark/Region Syddanmark (veliko vijeće), C-499/08, 12. listopada 2010.</i>	<i>200</i>
<i>Ingrid Rinner-Kühn/FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG, C-171/88, 13. srpnja 1989.</i>	<i>57, 121, 251</i>
<i>Internationale Handelsgesellschaft mbH/Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, 11/70, 17. prosinca 1970.</i>	<i>21</i>
<i>Isabel Elbal Moreno/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS), C-385/11, 22. studenoga 2012.</i>	<i>40, 55</i>
<i>Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)/Tiziana Bruno i Massimo Pettini i Daniela Lotti i Clara Matteucci, spojeni predmeti C-395/08 i C-396/08, 10. lipnja 2010.</i>	<i>17</i>
<i>J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung/Komisija Europskih zajednica, 4/73, 14. svibnja 1974.</i>	<i>21</i>
<i>J. J. de Lange/Staatssecretaris van Financiën, C-548/15, 10. studenoga 2016.</i>	<i>113, 123, 163, 201</i>
<i>Jämställdhetsombudsmannen/Örebro läns landsting, C-236/98, 30. ožujka 2000.</i>	<i>120</i>
<i>Jennifer Meyers/Adjudication Officer, C-116/94, 13. srpnja 1995.</i>	<i>113, 118, 119</i>
<i>Johann Odar/Baxter Deutschland GmbH, C-152/11, 6. prosinca 2012.</i>	<i>40, 57</i>
<i>Julia Schnorbus/Land Hessen, C-79/99, 7. prosinca 2000.</i>	<i>113, 118</i>
<i>Jürgen Römer/Freie und Hansestadt Hamburg (veliko vijeće), C-147/08, 10. svibnja 2011.</i>	<i>113, 121</i>
<i>K. B./National Health Service Pensions Agency i Secretary of State for Health, C-117/01, 7. siječnja 2004.</i>	<i>162, 179</i>
<i>Katarina Abrahamsson i Leif Anderson/Elisabet Fogelqvist, C-407/98, 6. srpnja 2000.</i>	<i>41, 75, 77</i>

<i>Kathleen Hill i Ann Stapleton/The Revenue Commissioners i Department of Finance</i> , C-243/95, 17. lipnja 1998.	161, 173
<i>Kazneni postupak protiv Gilberta Evena i Office national des pensions pour travailleurs salariés (ONPTS)</i> , 207/78, 31. svibnja 1979.	129
<i>Kazneni postupak protiv Roberta Heinricha Marije Mutscha</i> , 137/84, 11. srpnja 1985.	129
<i>Kraljevina Španjolska/Ujedinjena Kraljevina Velike Britanije i Sjeverne Irske (veliko vijeće)</i> , C-145/04, 12. rujna 2006.	154
<i>Kjell Karlsson i dr.</i> , C-292/97, 13. travnja 2000.	35
<i>Komisija Europskih zajednica/Savezna Republika Njemačka</i> , 248/83, 21. svibnja 1985.	100
<i>Komisija Europskih zajednica/Francuska Republika</i> , 318/86, 30. lipnja 1988.	101
<i>Komisija Europskih zajednica/Francuska Republika</i> , C-35/97, 24. rujna 1998.	129
<i>Komisija Europskih zajednica/Republika Austrija</i> , C-147/03, 7. srpnja 2005. ...	114, 134
<i>Kone Oyi i dr./Europska komisija</i> , C-510/11 P, 24. listopada 2013.	17
<i>Konstantinos Maïstellis/Ypourgos Dikaïosynis, Diafaneias kai Anthroponon Dikaïomaton</i> , C-222/14, 16. srpnja 2015.	120, 152, 161, 169
<i>Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen/Secretary of State for the Home Department</i> , C-200/02, 19. listopada 2004.	164, 211
<i>Laurence Prinz/Region Hannover i Philipp Seeberger/Studentenwerk Heidelberg</i> , spojeni predmeti C-523/11 i C-585/11, 18. srpnja 2013.	114, 135
<i>Leopold Schmitzer/Bundesministerin für Inneres (veliko vijeće)</i> , C-530/13, 11. studenoga 2014.	108
<i>Lourdes Cachaldora Fernández/Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) i Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS) (veliko vijeće)</i> , C-527/13, 14. travnja 2015.	238, 252
<i>Luisa Bertoni, udana Sabbatini/Europski parlament</i> , 20/71, 7. lipnja 1972.	121
<i>M. A. Roks, udana De Weerd i dr./Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen i dr.</i> , C-343/92, 24. veljače 1994.	58, 173, 251
<i>Malgozata Runevič-Vardyn i Łukasz Paweł Wardyn/Vilniaus miesto savivaldybės administracija i dr.</i> , C-391/09, 12. svibnja 2011.	116, 152, 229
<i>Margaret Kenny i dr./Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance i Commissioner of An Garda Síochána</i> , C-427/11, 28. veljače 2013.	161, 169

<i>Marguerite Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary,</i> 222/84, 15. svibnja 1986.	94, 99, 101
<i>Maria Auxiliadora Arjona Camacho/Securitas Seguridad España SA, C-407/14,</i> 17. prosinca 2015.	238, 258
<i>Maria do Céu Bragança Linares Verruga i dr./Ministre de l'Enseignement supérieur et de la recherche, C-238/15, 14. prosinca 2016.</i>	97
<i>Maria Kowalska/Freie und Hansestadt Hamburg, C-33/89, 27. lipnja 1990.</i>	58, 251
<i>Maria Luisa Jiménez Melgar/Ayuntamiento de Los Barrios, C-438/99,</i> 4. listopada 2001.	171
<i>Mario Vital Pérez/Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13,</i> 13. studenoga 2014.	94, 100, 118, 163, 202
<i>Maurice Leone i Blandine Leone/Garde des Sceaux, ministre de la Justice, i Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales,</i> C-173/13, 17. srpnja 2014.	41, 77, 97, 170
<i>Michael Efler i dr./Europska komisija, Službenički sud, T-754/14, 10. svibnja 2017.</i>	154
<i>Minister voor Immigratie en Asiel/X i Y i Z/Minister voor Immigratie en Asiel,</i> spojeni predmeti od C-199/12 do C-201/12, 7. studenoga 2013.	162, 185
<i>Ministerul Justiției și Libertăților Cetățenești/Ștefan Agafiței i dr., C-310/10,</i> 7. srpnja 2011.	63
<i>Mohamed Ali Ben Alaya/Bundesrepublik Deutschland, C-491/13,</i> 10. rujna 2014.	114, 135
<i>Mohamed Daoudi/Bootes Plus SL i dr., C-395/15, 1. prosinca 2016.</i>	26, 189, 192
<i>Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff/Standesamt der Stadt Karlsruhe i Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe, C-438/14, 2. lipnja 2016.</i>	152
<i>Nadežda Riežniece/Zemkopības ministrija i Lauku atbalsta dienests, C-7/12,</i> 20. lipnja 2013.	113, 120
<i>Nils-Johannes Kratzer/R+V Allgemeine Versicherung AG, C-423/15,</i> 28. srpnja 2016.	238, 250
<i>North Western Health Board/Margaret McKenna, C-191/03, 8. rujna 2005.</i>	47
<i>O. Tümer/Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen, C-311/13, 5. studenoga 2014.</i>	212
<i>ÖBB Personenverkehr AG/Gotthard Starjakob, C-417/13, 28. siječnja 2015.</i>	108
<i>Österreichischer Gewerkschaftsbund, Gewerkschaft der Privatangestellten/ Wirtschaftskammer Österreich (veliko vijeće), C-220/02, 8. lipnja 2004.</i>	121
<i>P/S i Cornwall County Council, C-13/94, 30. travnja 1996.</i>	39, 45, 179

<i>Patrick Kelly/National University of Ireland (University College, Dublin),</i> C-104/10, 21. srpnja 2011.	237, 242
<i>Pedro Manuel Roca Álvarez/Sesa Start España ETT SA, C-104/09,</i> 30. rujna 2010.	116, 152
<i>Petya Milkova/Izpalnitelen direktor na Agenciata za privatizacia</i> <i>i sledprivatizacionen kontrol, C-406/15, 9. ožujka 2017.</i>	26, 63, 166, 189, 235
<i>Philip Morris Brands SARL i dr./Secretary of State for Health, C-547/14,</i> 4. svibnja 2016.	154
<i>Postupak koji je pokrenuo Mircea Florian Freitag, C-541/15, 8. lipnja 2017.</i>	153
<i>Postupak za izvršenje europskog uhidbenog naloga izdanog protiv Joãa</i> <i>Pedra Lopesa Da Silve Jorgea (veliko vijeće), C-42/11, 5. rujna 2012.</i>	116, 159
<i>Q/Komisija Europskih zajednica, Službenički sud, F-52/05, 9. prosinca 2008.</i>	66
<i>Raymond Kohll/Union des caisses de maladie, C-158/96, 28. travnja 1998.</i>	139
<i>Regina/Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith</i> <i>i Laura Perez, C-167/97, 9. veljače 1999.</i>	238, 253
<i>Reinhard Prigge i dr./Deutsche Lufthansa AG (veliko vijeće), C-447/09,</i> 13. rujna 2011.	99, 109
<i>Roman Angonese/Cassa di Risparmio di Bolzano SpA, C-281/98,</i> 6. lipnja 2000.	164, 210
<i>S. Coleman/Attridge Law i Steve Law (veliko vijeće), C-303/06,</i> 17. srpnja 2008.	39, 51, 63, 66
<i>Sabine Mayr/Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG (veliko vijeće),</i> C-506/06, 26. veljače 2008.	47
<i>Sabine von Colson i Elisabeth Kamann/Land Nordrhein-Westfalen, C-14/83,</i> 10. travnja 1984.	257
<i>Samira Achbita i Centrum voor gelijkheid van kansen en voor</i> <i>racismebestrijding/G4S Secure Solutions NV (veliko vijeće), C-157/15,</i> 14. ožujka 2017.	165, 223
<i>Sarah Margaret Richards/Secretary of State for Work and Pensions,</i> C-423/04, 27. travnja 2006.	39, 51, 162, 180
<i>Seda Küçükdeveci/Swedex GmbH & Co. KG (veliko vijeće), C-555/07,</i> 19. siječnja 2010.	16, 200
<i>Servet Kamberaj/Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia</i> <i>autonoma di Bolzano (IPES) i dr. (veliko vijeće), C-571/10,</i> 24. travnja 2012.	15, 37, 115, 140, 164, 212

<i>Silke-Karin Mahlborg/Land Mecklenburg-Vorpommern</i> , C-207/98,	
3. veljače 2000.	94, 102
<i>Sonia Chacón Navas/Eurest Colectividades SA</i> (veliko vijeće), C-13/05,	
11. srpnja 2006.	63, 189, 235
<i>Susanna Brunnhofer/Bank der österreichischen Postsparkasse AG</i> , C-381/99,	
26. lipnja 2001.	237, 242, 245
<i>Susanne Lewen/Lothar Denda</i> , C-333/97, 21. listopada 1999.	121
<i>Tadao Maruko/Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen</i> (veliko vijeće),	
C-267/06, 1. travnja 2008.	39, 50, 54, 59, 185
<i>Tanja Kreil/Bundesrepublik Deutschland</i> , C-285/98, 11. siječnja 2000.	94, 104
<i>The Queen, na zahtjev The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England)/Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform</i> , C-388/07, 5. ožujka 2009.	106, 111
<i>Thierry Delvigne/Commune de Lesparre Médoc i Préfet de la Gironde</i> (veliko vijeće), C-650/13, 6. listopada 2015.	154
<i>Thomas Specht i dr./Land Berlin i Bundesrepublik Deutschland</i> ,	
spojeni predmeti od C-501/12 do C-506/12, C-540/12 i C-541/12,	
19. lipnja 2014.	106, 163, 202
<i>Torsten Hörnfeldt/Posten Meddelande AB</i> , C-141/11, 5. srpnja 2012.	109
<i>Ulf Kazimierz Radziejewski/Kronofogdemyndigheten i Stockholm</i> , C-461/11,	
8. studenoga 2012.	227
<i>Ute Kleinsteuber/Mars GmbH</i> , C-354/16, 13. srpnja 2017.	93, 107
<i>V. G. Müller-Fauré/Onderlinge Waarborgmaatschappij OZ Zorgverzekeringen UA i E. E. M. van Riet/Onderlinge Waarborgmaatschappij ZAO Zorgverzekeringen</i> , C-385/99, 13. svibnja 2003.	139
<i>Vasil Ivanov Georgiev/Tehnicheski universitet – Sofia, filial Plovdiv</i> ,	
spojeni predmeti C-250/09 i C-268/09, 18. studenoga 2010.	106
<i>Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen/Jovanna García-Nieto i dr.</i> ,	
C-299/14, 25. veljače 2016.	114, 128
<i>Vincent Blaizot/Université de Liège i dr.</i> , 24/86, 2. veljače 1988.	123
<i>Werner Mangold/Rüdiger Helm</i> (veliko vijeće), C-144/04,	
22. studenoga 2005.	163, 199
<i>Wiebke Busch/Klinikum Neustadt GmbH & Co. Betriebs-KG</i> , C-320/01,	
27. veljače 2003.	171

<i>Wolfgang Glatzel/Freistaat Bayern</i> , C-356/12, 22. svibnja 2014.	26, 35, 36, 39, 45, 97, 189
<i>X.</i> , C-318/13, 3. rujna 2014.	114, 127
<i>Z./A Government department i The Board of management of a community school</i> (veliko vijeće), C-363/12, 18. ožujka 2014.	26, 161, 163, 172, 189, 191, 192
<i>Zoi Chatzi/Ypourgos Oikonomikon</i> , C-149/10, 16. rujna 2010.	166, 224

Sudska praksa Europskog suda za ljudska prava

<i>97 članova Kongregacije Jehovinih svjedoka Gldani i 4 ostala protiv Gruzije</i> , br. 71156/01, 3. svibnja 2007.	87
<i>A. H. i dr. protiv Rusije</i> , br. 6033/13 i 15 drugih zahtjeva, 17. siječnja 2017.	30, 32, 116, 148
<i>Abdu protiv Bugarske</i> , br. 26827/08, 11. ožujka 2014.	84, 238, 254
<i>Al-Skeini i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 55721/07, 7. srpnja 2011.	27
<i>Alujer Fernandez i Caballero García protiv Španjolske</i> (odl.), br. 53072/99, 14. lipnja 2001.	165, 218
<i>Anakomba Yula protiv Belgije</i> , br. 45413/07, 10. ožujka 2009.	115, 145, 164, 214
<i>Andrejeva protiv Latvije</i> (veliko vijeće), br. 55707/00, 18. veljače 2009.	32, 130, 164, 215
<i>Andrle protiv Češke Republike</i> , br. 6268/08, 17. veljače 2011.	111, 114, 130, 161, 175
<i>B. S. protiv Španjolske</i> , br. 47159/08, 24. srpnja 2012.	40, 62
<i>Bączkowski i dr. protiv Poljske</i> , br. 1543/06, 3. svibnja 2007.	69, 156
<i>Bah protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 56328/07, 27. rujna 2011.	114, 132
<i>Béláné Nagy protiv Mađarske</i> (veliko vijeće), br. 53080/13, 13. prosinca 2016. ...	130
<i>Biao protiv Danske</i> (veliko vijeće), br. 38590/10, 24. svibnja 2016.	17, 43, 54, 164, 207, 233
<i>Bigaeva protiv Grčke</i> , br. 26713/05, 28. svibnja 2009.	125
<i>Boacă i dr. protiv Rumunjske</i> , br. 40355/11, 12. siječnja 2016.	157, 164, 206
<i>Bouamar protiv Belgije</i> , br. 9106/80, 29. veljače 1988.	116, 158, 163, 198
<i>Buckley protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 20348/92, 29. rujna 1996.	141

<i>Bulgakov protiv Ukrajine</i> , br. 59894/00, 11. rujna 2007.	229
<i>Burden protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 13378/05, 29. travnja 2008.	39, 43, 48, 95
<i>C. protiv Belgije</i> , br. 21794/93, 7. kolovoza 1996.	164, 215
<i>Çam protiv Turske</i> , br. 51500/08, 23. veljače 2016.	41, 79, 114, 136, 190
<i>Campbell i Cosans protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 7511/76 i 7743/76, 25. veljače 1982.	221
<i>Carson i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 42184/05, 16. ožujka 2010.	43, 48, 233
<i>Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala</i> , br. 17484/15, 25. srpnja 2017.	40, 62
<i>Catan i dr. protiv Moldove i Rusije</i> (veliko vijeće), br. 43370/04, 18454/06 i 8252/05, 19. listopada 2012.	40, 70, 228
<i>Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 27417/95, 27. lipnja 2000.	165, 218
<i>Chassagnou i dr. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 25088/94, 28331/95 i 28443/95, 29. travnja 1999.	166, 226
<i>Christine Goodwin protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 28957/95, 11. srpnja 2002.	179
<i>Cusan i Fazzo protiv Italije</i> , br. 77/07, 7. siječnja 2014.	146, 177
<i>D. G. protiv Irske</i> , br. 39474/98, 16. svibnja 2002.	116, 158, 163, 198
<i>D. H. i dr. protiv Češke Republike</i> (veliko vijeće), br. 57325/00, 13. studenoga 2007.	40, 43, 54, 55, 58, 135, 238, 241, 245, 248, 254
<i>Danilenkov i dr. protiv Rusije</i> , br. 67336/01, 30. srpnja 2009.	113, 125, 233
<i>Delfi AS protiv Estonije</i> (veliko vijeće), br. 64569/09, 16. lipnja 2015.	41, 89
<i>Demir i Baykara protiv Turske</i> (veliko vijeće), br. 34503/97, 12. studenoga 2008.	125
<i>Dhahbi protiv Italije</i> , br. 17120/09, 8. travnja 2014.	164, 214
<i>Di Trizio protiv Švicarske</i> , br. 7186/09, 2. veljače 2016.	57, 176, 238, 253
<i>Đorđević protiv Hrvatske</i> , br. 41526/10, 24. srpnja 2012.	40, 69, 87
<i>Durissotto protiv Italije</i> , br. 62804/13, 6. svibnja 2014.	132
<i>E. B. i dr. protiv Austrije</i> , br. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 i 48779/07, 7. studenoga 2013.	158, 162, 186

<i>E. B. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 43546/02, 22. siječnja 2008.	146, 162, 186
<i>Ebrahimian protiv Francuske</i> , br. 64846/11, 26. studenoga 2015.	165, 222
<i>Emel Boyraz protiv Turske</i> , br. 61960/08, 2. prosinca 2014.	161, 174
<i>Engel i dr. protiv Nizozemske</i> , br. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72, 8. lipnja 1976.	233
<i>Eremia protiv Republike Moldove</i> , br. 3564/11, 28. svibnja 2013.	86
<i>Eweida i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 48420/10, 59842/10, 51671/10 i 36516/10, 15. siječnja 2013.	165, 220
<i>Fábián protiv Mađarske</i> (veliko vijeće), br. 78117/13, 5. rujna 2017.	131, 233
<i>Fabris protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 16574/08, 7. veljače 2013.	225
<i>Fawsie protiv Grčke</i> , br. 40080/07, 28. listopada 2010.	214
<i>Fretté protiv Francuske</i> , br. 36515/97, 26. veljače 2002.	185
<i>García Mateos protiv Španjolske</i> , br. 38285/09, 19. veljače 2013.	238, 258
<i>Gas i Dubois protiv Francuske</i> , br. 25951/07, 15. ožujka 2012.	147
<i>Gaygusuz protiv Austrije</i> , br. 17371/90, 16. rujna 1996.	32, 130
<i>Glor protiv Švicarske</i> , br. 13444/04, 30. travnja 2009.	163, 193
<i>Gouri protiv Francuske</i> (odl.), br. 41069/11, 28. veljače 2017.	114, 133
<i>Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani protiv Italije</i> (br. 2), br. 26740/02, 31. svibnja 2007.	233
<i>Guberina protiv Hrvatske</i> , br. 23682/13, 22. ožujka 2016.	39, 52, 95, 163, 194
<i>Halime Kiliç protiv Turske</i> , br. 63034/11, 28. lipnja 2016.	41, 86, 174
<i>Hämäläinen protiv Finske</i> (veliko vijeće), br. 37359/09, 16. srpnja 2014.	162, 181
<i>Handyside protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 5493/72, 7. prosinca 1976.	230
<i>Harroudj protiv Francuske</i> , br. 43631/09, 4. listopada 2012.	25
<i>Hasan i Chaush protiv Bugarske</i> (veliko vijeće), br. 30985/96, 26. listopada 2000.	221
<i>Herrmann protiv Njemačke</i> (veliko vijeće), br. 9300/07, 26. lipnja 2012.	226
<i>Hoogendijk protiv Nizozemske</i> (odl.), br. 58641/00, 6. siječnja 2005.	250
<i>Horváth i Kiss protiv Mađarske</i> , br. 11146/11, 29. siječnja 2013.	41, 79, 136, 190
<i>Hulea protiv Rumunjske</i> , br. 33411/05, 2. listopada 2012.	238, 259
<i>Hunde protiv Nizozemske</i> (odl.), br. 17931/16, 5. srpnja 2016.	115, 142
<i>I. B. protiv Grčke</i> , br. 552/10, 3. listopada 2013.	113, 125
<i>Identoba i dr. protiv Gruzije</i> , br. 73235/12, 12. svibnja 2015.	41, 84, 155, 180

<i>Izzettin Doğan i dr. protiv Turske</i> (veliko vijeće), br. 62649/10, 26. travnja 2016.	165, 219, 221
<i>K. H. i dr. protiv Slovačke</i> , br. 32881/04, 28. travnja 2009.	131
<i>Kacper Nowakowski protiv Poljske</i> , br. 32407/13, 10. siječnja 2017.	116, 150
<i>Karahmed protiv Bugarske</i> , br. 30587/13, 24. veljače 2015.	89
<i>Karácsony i dr. protiv Mađarske</i> (veliko vijeće), br. 42461/13 i 44357/13, 17. svibnja 2016.	156
<i>Karner protiv Austrije</i> , br. 40016/98, 24. srpnja 2003.	162, 187
<i>Kemal Taşkın i dr. protiv Turske</i> , br. 30206/04, 37038/04, 43681/04, 45376/04, 12881/05, 28697/05, 32797/05 i 45609/05, 2. veljače 2010.	229
<i>Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije</i> (veliko vijeće), br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017.	15, 25, 31, 157, 176
<i>Konstantin Markin protiv Rusije</i> (veliko vijeće), br. 30078/06, 22. ožujka 2012.	161, 174, 175
<i>Koua Poirrez protiv Francuske</i> , br. 40892/98, 30. rujna 2003.	32, 130, 164, 217
<i>Kurić i dr. protiv Slovenije</i> (veliko vijeće), br. 26828/06, 26. lipnja 2012.	79
<i>Kurski protiv Poljske</i> , br. 26115/10, 5. srpnja 2016.	231
<i>Kurtuluş protiv Turske</i> (odl.), br. 65500/01, 24. siječnja 2006.	222
<i>Lavida i dr. protiv Grčke</i> , br. 7973/10, 30. svibnja 2013.	136
<i>Leyla Şahin protiv Turske</i> (veliko vijeće), br. 44774/98, 10. studenoga 2005.	222
<i>Loizidou protiv Turske</i> , br. 15318/89, 18. prosinca 1996.	27
<i>M. C. i A. C. protiv Rumunjske</i> , br. 12060/12, 12. travnja 2016.	84, 157
<i>M. G. protiv Turske</i> , br. 646/10, 22. ožujka 2016.	86, 174
<i>M'Bala M'Bala protiv Francuske</i> (odl.), br. 25239/13, 20. listopada 2015.	41, 88
<i>Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske</i> (odl.), br. 12209/10, 15. rujna 2015.	166, 229
<i>Magyar Tartalomszolgáltatás Egyesülete i Index.hu Zrt protiv Mađarske</i> , br. 22947/13, 2. veljače 2016.	90
<i>Martzaklis i dr. protiv Grčke</i> , br. 20378/13, 9. srpnja 2015.	116, 157
<i>Mazurek protiv Francuske</i> , br. 34406/97, 1. veljače 2000.	147, 225
<i>Metropolitska crkva Besarabije i dr. protiv Moldove</i> , br. 45701/99, 13. prosinca 2001.	221
<i>Milanović protiv Srbije</i> , br. 44614/07, 14. prosinca 2010.	165, 219

<i>Moldovan i dr. protiv Rumunjske (br. 2)</i> , br. 41138/98 i 64320/01, 12. srpnja 2005.	115, 141, 145
<i>Moskovski ogranak Vojske spasa protiv Rusije</i> , br. 72881/01, 5. listopada 2006.	221
<i>Moustaquim protiv Belgije</i> , br. 12313/86, 18. veljače 1991.	164, 215
<i>Mozer protiv Moldavije i Rusije</i> (veliko vijeće), br. 11138/10, 23. veljače 2016.	27
<i>Muñoz Díaz protiv Španjolske</i> , br. 49151/07, 8. prosinca 2009.	149
<i>Murray protiv Nizozemske</i> (veliko vijeće), br. 10511/10, 26. travnja 2016.	131
<i>N. B. protiv Slovačke</i> , br. 29518/10, 12. lipnja 2012.	61
<i>Nachova i dr. protiv Bugarske</i> (veliko vijeće), br. 43577/98 i 43579/98, 6. srpnja 2005.	25, 85, 241, 244
<i>Novruk i dr. protiv Rusije</i> , br. 31039/11, 48511/11, 76810/12, 14618/13 i 13817/14, 15. ožujka 2016.	233
<i>Nunez protiv Norveške</i> , br. 55597/09, 28. lipnja 2011.	215
<i>O. M. protiv Mađarske</i> , br. 9912/15, 5. srpnja 2016.	162, 188
<i>O'Donoghue i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 34848/07, 14. prosinca 2010.	165, 219
<i>Oliari i dr. protiv Italije</i> , br. 18766/11 i 36030/11, 21. srpnja 2015.	150
<i>Opuz protiv Turske</i> , br. 33401/02, 9. lipnja 2009.	86, 157, 174, 238, 255
<i>Oran protiv Turske</i> , br. 28881/07 i 37920/07, 15. travnja 2014.	231
<i>Oršuš i dr. protiv Hrvatske</i> (veliko vijeće), br. 15766/03, 16. ožujka 2010.	79, 135, 255
<i>Pajić protiv Hrvatske</i> , br. 68453/13, 23. veljače 2016.	116, 148
<i>Paraskeva Todorova protiv Bugarske</i> , br. 37193/07, 25. ožujka 2010.	115, 145
<i>Partei Die Friesen protiv Njemačke</i> , br. 65480/10, 28. siječnja 2016.	116, 156
<i>Predmet „povezan s određenim aspektima zakona o upotrebi jezika u belgijskom obrazovanju” protiv Belgije</i> , br. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 2126/64, 23. srpnja 1968.	166, 228
<i>Perinçek protiv Švicarske</i> (veliko vijeće), br. 27510/08, 15. listopada 2015.	41, 90
<i>Petrov protiv Bugarske</i> , br. 15197/02, 22. svibnja 2008.	47, 233
<i>Pichkur protiv Ukrajine</i> , br. 10441/06, 7. studenoga 2013.	15, 32, 233
<i>Pilav protiv Bosne i Hercegovine</i> , br. 41939/07, 9. lipnja 2016.	33, 116, 155
<i>Ponomaryovi protiv Bugarske</i> , br. 5335/05, 21. lipnja 2011.	114, 136, 164, 216
<i>Pretty protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 2346/02, 29. travnja 2002.	44, 163, 195
<i>Price protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 33394/96, 10. srpnja 2001.	163, 194

<i>R. B. protiv Mađarske</i> , br. 64602/12, 12. travnja 2016.	84
<i>Rainys i Gasparavičius protiv Litve</i> , br. 70665/01 i 74345/01, 7. travnja 2005	259
<i>Rangelov protiv Njemačke</i> , br. 5123/07, 22. ožujka 2012.	164, 217
<i>Rasmussen protiv Danske</i> , br. 8777/79, 28. studenoga 1984.	147, 151
<i>Redfearn protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 47335/06, 6. studenoga 2012.	166, 232
<i>S. A. S. protiv Francuske</i> (veliko vijeće), br. 43835/11,	
1. srpnja 2014.	40, 62, 165, 221, 222
<i>S. L. protiv Austrije</i> , br. 45330/99, 9. siječnja 2003.	158, 162, 185
<i>Sahin protiv Njemačke</i> (veliko vijeće), br. 30943/96, 8. srpnja 2003.	233
<i>Saidoun protiv Grčke</i> , br. 40083/07, 28. listopada 2010.	214
<i>Savez crkava „Riječ života” i dr. protiv Hrvatske</i> , br. 7798/08,	
9. prosinca 2010.	15, 33
<i>Schalk i Kopf protiv Austrije</i> , br. 30141/04, 24. lipnja 2010.	162, 187
<i>Schwizgebel protiv Švicarske</i> , br. 25762/07, 10. lipnja 2010.	163, 197
<i>Scijentološka crkva u Moskvi protiv Rusije</i> , br. 18147/02, 5. travnja 2007.	221
<i>Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine</i> (veliko vijeće), br. 27996/06	
i 34836/06, 22. prosinca 2009.	33, 164, 206
<i>Sidabras i Džiautas protiv Litve</i> , br. 55480/00 i 59330/00, 27. srpnja 2004. ..	124, 259
<i>Sidabras i dr. protiv Litve</i> , br. 50421/08 i 56213/08, 23. lipnja 2015.	233, 238, 259
<i>Škorjanec protiv Hrvatske</i> , br. 25536/14, 28. ožujka 2017.	41, 85, 206
<i>Śławomir Musiał protiv Poljske</i> , br. 28300/06, 20. siječnja 2009.	131
<i>Smith i Grady protiv Ujedinjene Kraljevine</i> , br. 33985/96 i 33986/96,	
27. rujna 1999.	141
<i>Sommerfeld protiv Njemačke</i> (veliko vijeće), br. 31871/96,	
8. srpnja 2003.	30, 147, 233
<i>Sousa Goucha protiv Portugala</i> , br. 70434/12, 22. ožujka 2016.	90, 180
<i>Stasi protiv Francuske</i> , br. 25001/07, 20. listopada 2011.	116, 158
<i>Stec i dr. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 65731/01	
i 65900/01, 12. travnja 2006.	32
<i>Stranka za demokratsko društvo (DTP) i dr. protiv Turske</i> , br. 3840/10,	
3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 i 37272/10,	
12. siječnja 2016.	156
<i>Stummer protiv Austrije</i> (veliko vijeće), br. 37452/02, 7. srpnja 2011.	114, 130, 132
<i>T. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 24724/94,	
16. prosinca 1999.	163, 197

<i>Taddeucci i McCall protiv Italije</i> , br. 51362/09, 30. lipnja 2016.	149, 162, 186
<i>Thlimmenos protiv Grčke</i> (veliko vijeće), br. 34369/97, 6. travnja 2000.	44
<i>Timishev protiv Rusije</i> , br. 55762/00 i 55974/00, 13. prosinca 2005.	206, 207, 237, 241, 242
<i>Trabelsi protiv Belgije</i> , br. 140/10, 4. rujna 2014.	215
<i>Turan Cakir protiv Belgije</i> , br. 44256/06, 10. ožujka 2009.	260
<i>Ünal Tekeli protiv Turske</i> , br. 29865/96, 16. studenoga 2004.	161, 177
<i>V. protiv Ujedinjene Kraljevine</i> (veliko vijeće), br. 24888/94, 16. prosinca 1999.	163, 197
<i>V. C. protiv Slovačke</i> , br. 18968/07, 8. studenoga 2011.	61
<i>Vallianatos i dr. protiv Grčke</i> (veliko vijeće), br. 29381/09 i 32684/09, 7. studenoga 2013.	116, 149
<i>Van Kück protiv Njemačke</i> , br. 35968/97, 12. lipnja 2003.	162, 182
<i>Varnas protiv Litve</i> , br. 42615/06, 9. srpnja 2013.	47, 166, 233
<i>Vejdeland i dr. protiv Švedske</i> , br. 1813/07, 9. veljače 2012.	89
<i>Virabyan protiv Armenije</i> , br. 40094/05, 2. listopada 2012.	41, 85, 166, 231, 237, 243
<i>Vojnity protiv Mađarske</i> , br. 29617/07, 12. veljače 2013.	165, 218
<i>Vrontou protiv Cipra</i> , br. 33631/06, 13. listopada 2015.	115, 141
<i>Weller protiv Mađarske</i> , br. 44399/05, 31. ožujka 2009.	32, 52, 233
<i>Wolter i Sarfert protiv Njemačke</i> , br. 59752/13 i 66277/13, 23. ožujka 2017.	166, 225
<i>X i dr. protiv Austrije</i> (veliko vijeće), br. 19010/07, 19. veljače 2013.	116, 148
<i>Y. Y. protiv Turske</i> , br. 14793/08, 10. ožujka 2015.	162, 181
<i>Zarb Adami protiv Malte</i> , br. 17209/02, 20. lipnja 2006.	31
<i>Zeibek protiv Grčke</i> , br. 46368/06, 9. srpnja 2009.	164, 213

Sudska praksa Europskog odbora za socijalna prava

<i>Associazione Nazionale Giudici di Pace protiv Italije</i> , pritužba br. 102/2013, 5. srpnja 2016.	49, 166, 234, 240
---	-------------------

<i>Centar za stanarska prava i iseljenja (COHRE) protiv Italije</i> , pritužba br. 58/2009, 25. lipnja 2010.	208
<i>Centar za zastupanje prava osoba s mentalnim teškoćama (MDAC) protiv Bugarske</i> , pritužba br. 41/2007, 3. lipnja 2008.	137, 240
<i>Confédération française démocratique du travail (CFDT) protiv Francuske</i> , pritužba br. 50/2008, 9. rujna 2009.	54
<i>Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) protiv Italije</i> , pritužba br. 91/2013, 12. listopada 2015.	39, 49, 54, 80, 126, 134
<i>European Action of the Disabled (AEH) protiv Francuske</i> , pritužba br. 81/2012, 11. rujna 2013.	40, 55, 163, 195
<i>Europska federacija nacionalnih udruženja za rad s beskućnicima (FEANTSA) protiv Francuske</i> , pritužba br. 39/2006, 5. prosinca 2007.	142
<i>Europska federacija nacionalnih udruženja za rad s beskućnicima (FEANTSA) protiv Nizozemske</i> , pritužba br. 86/2012, 2. srpnja 2014.	115, 143
<i>Europski forum Roma i Putnika (Travellers) (ERTF) protiv Češke Republike</i> , pritužba br. 104/2014, 17. svibnja 2016.	208
<i>Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Francuske</i> , pritužba br. 51/2008, 19. listopada 2009.	142
<i>Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Irske</i> , pritužba br. 100/2013, 1. prosinca 2015.	164, 208
<i>Europski centar za prava Roma (ERRC) protiv Portugala</i> , pritužba br. 61/2010, 30. lipnja 2011.	208
<i>Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) protiv Norveške</i> , pritužba br. 74/2011, 2. srpnja 2013.	49, 126, 163, 198
<i>Konferencija europskih crkava (CEC) protiv Nizozemske</i> , pritužba br. 90/2013, 1. srpnja 2014.	115, 143
<i>Međunarodna udruga Autism-Europe protiv Francuske</i> , pritužba br. 13/2002, 4. studenoga 2003.	19, 54, 80, 195
<i>Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske</i> , pritužba br. 45/2007, 30. ožujka 2009.	137, 162, 188
<i>Međunarodni centar za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Grčke</i> , pritužba br. 49/2008, 11. prosinca 2009.	142
<i>Međunarodni pokret ATD Fourth World protiv Francuske</i> , pritužba br. 33/2006, 5. prosinca 2007.	142

<i>Međunarodna federacija za planirano roditeljstvo – Europska mreža (IPPF EN) protiv Italije</i> , pritužba br. 87/2012, 10. rujna 2013.	134
<i>Središnje udruženje pružatelja skrbi u Finskoj protiv Finske</i> , pritužba br. 71/2011, 4. prosinca 2012.	41, 81
<i>SUD Travail Affaires Sociales, SUD ANPE i SUD Collectivité Territoriales protiv Francuske</i> , pritužba br. 24/2004, 8. studenoga 2005.	240

Sudska praksa nacionalnih sudova

Austrija, Ustavni sud Austrije, V 54/2014-20, 9. prosinca 2014.	102
Austrija, Općinski sud u Döblingu, GZ 17 C 1597/05f-17, 23. siječnja 2006.	139
Austrija, Zemaljski upravni sud u Tirolu, LVwG-2013/23/3455-2, 14. siječnja 2014.	229
Austrija, Vrhovni sud Austrije, 9 ObA 117/15, 25. svibnja 2016.	222
Belgija, Državno vijeće, br. 228.752, 14. listopada 2014.	222
Belgija, Radni sud u Leuvenu, 10. prosinca 2013., <i>Jan V. H. protiv BVBA</i> , br. 12/1064/A	52
Bivša jugoslavenska republika Makedonija, Osnovni sud II u Skopju, I RO br. 618/15, 3. ožujka 2016.	124
Danska, Vrhovni sud Danske, predmet br. 15/2014, 6. prosinca 2016.	200
Danska, Vrhovni sud Danske, predmet 28/2015, 14. prosinca 2015.	251
Francuska, rješenje Državnog vijeća, br. 402742 i 402777, 26. kolovoza 2016.	222
Francuska, Kasacijski sud, Kazneni odjel, <i>Easyjet protiv Gianmartini i dr.</i> , br. 13-81586, 15. prosinca 2015.	196
Francuska, Kasacijski sud, Kazneni odjel, br. M 08-88.017 i br. 2074, 7. travnja 2009.	139
Francuska, Kasacijski sud, Odjel za socijalna pitanja, <i>Jean-François X... protiv Serge Y... i dr.</i> , br. 14-19.702, 1. lipnja 2016.	67
Francuska, Žalbeni sud u Nîmesu, <i>Lenormand protiv Balenci</i> , br. 08/00907, 6. studenoga 2008.	139
Njemačka, Ustavni sud, 1 BvR 471/10, 1 BvR 1181/10, 27. siječnja 2015.	222
Njemačka, Savezni radni sud, 2 AZR 579/12, 25. travnja 2013.	105
Njemačka, Savezni radni sud, 8 AZR 638/14, 18. veljače 2016.	58
Njemačka, Radni sud u Kölnu, Az. 9 Ca 4843/15, 10. veljače 2016.	73

Grčka, Mirovni sud u Ateni, Odluka br. 418/2016, 23. rujna 2016.	182
Mađarska, Tijelo nadležno za jednako postupanje, <i>predmet br. 72</i> , travanj 2008.	138
Mađarska, Tijelo nadležno za jednako postupanje, Odluka br. 654/2009, 20. prosinca 2009.	68
Poljska, Općinski sud u Varšavi (drugostupanjski sud), <i>V Ca 3611/14</i> , 18. studenoga 2015.	52
Poljska, Vrhovni sud Poljske, <i>III PK 11/16</i> , 7. studenoga 2016.	124
Rumunjska, Nacionalno vijeće za suzbijanje diskriminacije, <i>Odluka 349</i> , 4. svibnja 2016.	144
Švedska, Žalbeni sud, <i>Pravobranitelj za diskriminaciju na temelju spolne orijentacije protiv A. S.</i> , T-3562-06, 11. veljače 2008.	139
Švedska, Vrhovni sud, <i>Escape Bar and Restaurant protiv Pravobranitelja za etničku diskriminaciju</i> , T-2224-07, 1. listopada 2008.	138, 249
Ujedinjena Kraljevina, Radni sud u Bristolu, <i>McFarlane i dr. protiv easyjet Airline Company</i> , ET/1401496/15 i ET/3401933/15, 29. rujna 2016.	71
Ujedinjena Kraljevina, Žalbeni radni sud, <i>Kelly protiv Covance Laboratories Limited</i> , UAEAT/0186/15/LA, 20. listopada 2015.	229
Ujedinjena Kraljevina, Žalbeni radni sud, <i>XC Trains Ltd protiv CD i dr.</i> , UKEAT/0331/15/LA, 28. srpnja 2016.	56
Ujedinjena Kraljevina, Visoki sud Ujedinjene Kraljevine, <i>R., na zahtjev Amicus MSF Section protiv Secretary of State for Trade and Industry</i> , EWHC 860 (Admin), 26. travnja 2004.	105

Popis pravnih tekstova

Instrumenti Vijeća Europe

Dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu koji se odnosi na kriminalizaciju rasističkih i ksenofobnih djela počinjenih putem računalnih sustava (28. siječnja 2003.)

Europska konvencija o državljanstvu (6. studenoga 1997.)

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (4. studenoga 1950.)

Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (5. studenoga 1992.)

Europska socijalna povelja (18. listopada 1961.)

Europska socijalna povelja (revidirana) (3. svibnja 1996.)

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (4. travnja 1997.)

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (11. svibnja 2011.)

Konvencija Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima (16. svibnja 2005.)

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1. veljače 1995.)

Instrumenti EU-a

Deklaracija Vijeća o provedbi Preporuke Komisije o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radnom mjestu (19. prosinca 1991.)

Direktiva o jednakom postupanju 76/207/EEZ (9. veljače 1976.)

Direktiva o jednakom postupanju u pristupu robi i uslugama 2004/113/EZ (13. prosinca 2004.)

Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju 2000/78/EZ (27. studenoga 2000.)

Direktiva o rasnoj jednakosti 2000/43/EZ (29. lipnja 2000.)

Direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca (preinaka), 2006/54/EZ (5. srpnja 2006.)

Direktiva Vijeća 79/7/EEZ o postupnoj provedbi načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne sigurnosti (19. prosinca 1978.)

Povelja Europske unije o temeljnim pravima

Preporuka Komisije 92/131/EEZ o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radnom mjestu

Ugovor iz Lisabona (1. prosinca 2009.)

Ugovor o osnivanju Europske zajednice (25. ožujka 1957.)

Međunarodni instrumenti

Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta (20. studenoga 1989.)

Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (13. prosinca 2006.)

Konvencija Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (18. prosinca 1979.)

Konvencija Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (4. siječnja 1969.)

Konvencija Ujedinjenih naroda protiv mučenja (9. prosinca 1975.)

Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (16. prosinca 1966.)

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (16. prosinca 1966.)

Opća deklaracija o ljudskim pravima (10. prosinca 1948.)

Napomene o upućivanjima

Prethodno navedeni popis primjera sudske prakse sadržava iscrpne informacije koje će čitateljima omogućiti da pronađu cjelovit tekst presude u konkretnom predmetu. To može biti korisno ako čitatelji žele detaljnije istražiti obrazloženja i analize koje odgovarajući sudovi primjenjuju pri donošenju predmetnih odluka.

O mnogim predmetima na koje se upućuje u ovom priručniku odlučivao je Sud EU-a ili Europski sud za ljudska prava, stoga se na njih valja posebno usredotočiti. Osim toga, slične tehnike mogu se primjenjivati i pri služenju bazama podataka nacionalne sudske prakse.

Kako bi pronašli sudsku praksu Europskog suda za ljudska prava, čitatelji mogu pristupiti [ESLJP-ovu portalu HUDOC](#), na kojem mogu besplatno pregledavati sudsku praksu tog suda. Portal HUDOC ima praktičan pretraživač s pomoću kojeg se vrlo jednostavno može pronaći željena sudska praksa. Željeni predmet najjednostavnije se pronalazi tako da se u okvir za pretraživanje „Application Number” unese odgovarajući broj zahtjeva.

Kako bi pronašli sudsku praksu Suda EU-a, čitatelji mogu pristupiti [pretraživaču CURIA](#), s pomoću kojeg mogu besplatno pregledavati sudsku praksu tog suda. Pretraživač CURIA praktičan je pretraživač s pomoću kojeg se vrlo jednostavno može pronaći željena sudska praksa. Željeni predmet najjednostavnije se pronalazi tako da se u okvir za pretraživanje „Case Number” unese odgovarajući broj predmeta.

S pomoću tih dvaju pretraživača (ili bilo kojeg drugog pretraživača) korisnik može pretraživati predmete i prema datumu. Uz svaki je predmet u ovom priručniku naveden odgovarajući datum, što olakšava pronalaženje željene sudske prakse prema datumu presude.

Većina informacija Agencije Europske unije za temeljna prava dostupna je na internetu. Može im se pristupiti na internetskim stranicama FRA-e na fra.europa.eu.

Dodatne informacije o sudskoj praksi Europskog suda za ljudska prava dostupne su na internetskim stranicama tog suda: echr.coe.int. Internetski portal HUDOC omogućuje pretraživanje presuda i odluka na engleskom i/ili francuskom jeziku te pristup prijevodima na druge jezike, pravnim sažetcima, priopćenjima za medije i drugim informacijama o radu Europskog suda za ljudska prava: <http://HUDOC.echr.coe.int>.

Kako doći do publikacija Vijeća Europe

Council of Europe Publishing izdaje djela u svim područjima rada te organizacije, uključujući ljudska prava, pravne znanosti, zdravstvo, etičnost, društvena pitanja, okoliš, obrazovanje, kulturu, sport, mlade i arhitektonsko nasljeđe. Knjige i elektroničke publikacije iz opsežnog kataloga mogu se naručiti putem interneta: <http://book.coe.int/>.

Virtualna čitaonica korisnicima omogućuje da besplatno prouče isječke iz glavnih djela koja su upravo objavljena ili cjelovite tekstove određenih službenih dokumenata.

Informacije o konvencijama Vijeća Europe i njihovi cjeloviti tekstovi dostupni su na internetskim stranicama Ureda za ugovore: <http://conventions.coe.int/>.

Stupanje u kontakt s EU-om

Uživo

Dijelom Europske unije djeluju stotine informativnih centara Europe Direct. Adresu najbližeg centra možete pronaći na adresi https://europa.eu/european-union/contact_hr.

Telefonom ili e-poštom

Europe Direct služba je koja će odgovoriti na sva vaša pitanja o Europskoj uniji. Toj se službi možete obratiti na sljedeće načine:

- pozivom na besplatni telefonski broj: 00 800 6 7 8 9 10 11 (neki operateri naplaćuju pozive na taj broj);
- pozivom na sljedeći standardni telefonski broj: +32 22999696; ili
- e-poštom: https://europa.eu/european-union/contact_hr.

Informacije o EU-u

Na internetu

Informacije o Europskoj uniji na svim službenim jezicima EU-a dostupne su na internetskim stranicama Europa na adresi https://europa.eu/european-union/index_hr.

Publikacije EU-a

Besplatne publikacije EU-a i one koje se naplaćuju možete preuzeti ili naručiti na adresi <https://publications.europa.eu/hr/publications>. Želite li naručiti više primjeraka besplatnih publikacija, obratite se službi Europe Direct ili informativnom centru u svojoj zemlji (vidjeti https://europa.eu/european-union/contact_hr).

Pravo EU-a i povezani dokumenti

Za pristup pravnim informacijama EU-a, uključujući sve pravne akte EU-a od 1952. na svim službenim jezicima, posjetite EUR-Lex na adresi <http://eur-lex.europa.eu>.

Otvoreni podatci EU-a

Na Portalu otvorenih podataka EU-a (<http://data.europa.eu/euodp/hr>) možete pristupiti skupovima podataka EU-a. Podatci se mogu besplatno preuzeti i ponovno upotrebljavati, u komercijalne i nekomercijalne svrhe.

U skladu s europskim antidiskriminacijskim pravom, kako je utemeljeno direktivama EU-a o suzbijanju diskriminacije te člankom 14. i Protokolom br. 12. Europske konvencije o ljudskim pravima, zabranjuje se diskriminacija u nizu različitih okolnosti i na temelju različitih osnova. U ovom se priručniku razmatra europsko antidiskriminacijsko pravo koje proizlazi iz tih dvaju izvora kao komplementarnih sustava, pri čemu se naizmjenično poziva na njih ako se oni podudaraju odnosno ističu se razlike između tih izvora ako one postoje. Priručnik sadržava i upućivanja na druge instrumente Vijeća Europe, posebno Europsku socijalnu povelju, te na odgovarajuće instrumente Ujedinjenih naroda. S obzirom na opsežnu sudsku praksu koju su u području diskriminacije utvrdili Europski sud za ljudska prava i Sud Europske unije, čini se korisnim na pristupačan način predstaviti priručnik namijenjen pravnim stručnjacima, odnosno sucima, tužiteljima, odvjetnicima i službenicima tijela kaznenog progona, u državama članicama EU-a i Vijeća Europe i šire.

AGENCIJA EUROPSKE UNIJE ZA TEMELJNA PRAVA

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Beč – Austrija
Telefon +43 (1) 580 30-60 – Telefaks +43 (1) 580 30-693
fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/EURightsAgency

**EUROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA
VIJEĆE EUROPE**

67075 Strasbourg Cedex – Francuska
Telefon +33 (0) 3 88 41 20 18 – Telefaks +33 (0) 3 88 41 27 30
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int – twitter.com/ECHR_CEDH



Ured za publikacije
Europske unije